

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

10

**НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ**

Галина Довгань

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Галина Довгань

«Географія (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Видавництво «Ранок»

Створено відповідно до навчальної програми
«Географія. 10—11 класи. Рівень стандарту»
для закладів загальної середньої освіти

ПРОЄКТ МАЙБУТНЬОГО
ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»
ПІДРУЧНИКА

ПРОЄКТ МАЙБУТНЬОГО ПІДРУЧНИКА
ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»

Галина Довгань

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2023

rnk.com.ua/103009

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника

Шановні десятикласники і десятикласниці!

Минулого року за допомогою географії ви вивчали закономірності розміщення господарства нашої країни та інших країн і регіонів світу, знайомилися зі структурою світового господарства, питаннями міжнародних відносин, стану навколишнього середовища, навчалися розуміти географічні проблеми, які загрожують різним територіям, та шукали шляхи їх розв'язання.

Цього року ви продовжите знайомство з країнами та регіонами світу. Завдяки попереднім курсам географії ви добре підготовлені для того, щоб зрозуміти суть проблем, яким присвячений новий навчальний курс. Проте вам доведеться вирішувати складні питання не тільки на уроці. Ви вже знаєте, що географічні закономірності, проявляючись як на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, мають вплив на всі сфери людської діяльності впродовж усього життя.

Весь матеріал підручника представлений шістьма розділами. У п'яти з них розглядаються великі регіони світу та їхні ключові країни. Останній розділ, що завершує курс, охоплює теми, присвячені Україні в системі міжнародних економічних відносин.

Як побудовано підручник?

У межах розділів виділені теми та параграфи. Кожен параграф розпочинається вступною рубрикою «Пригадайте» . Вона допоможе залучити до роботи знання, які вам уже відомі.

У параграфі є основний та додатковий тексти. Додатковий текст поданий більш дрібним шрифтом. Такі тексти містять цікаві факти та відомості про регіони та країни світу, типові приклади географічних явищ, про які йдеться, тощо. Географічні терміни та поняття, а також географічні назви, на які слід звернути особливу увагу, виділені **напівжирним шрифтом** або *курсивом*.

До кожної навчальної теми спеціально підібрані картосхеми, графіки та діаграми, статистичні таблиці й фотоілюстрації. Вони унаочнюють та доповнюють зміст параграфів. Поставтеся до них з особливою увагою, оскільки вони допоможуть вам швидше зрозуміти закономірності географічних процесів та їхні особливості.

Незамінним помічником у вивченні географії для вас стане атлас. Обов'язково звертайтеся до нього під час опрацювання параграфів і виконання практичних завдань.

Щоб мандрівка була не тільки приємною, але й корисною, вам доведеться чимало попрацювати: виписувати, порівнювати та робити висновки, аналізувати й узагальнювати. Усі ці вміння знадобляться вам як у подальшому професійному навчанні, так і в повсякденному житті.

Для цього в підручнику представлено багато різноманітних завдань, розподілених за спеціальними рубриками.

- **Запитання та завдання для самоперевірки** — у цій рубриці вміщено запитання за змістом параграфа.
- **Поміркуйте** — такі завдання вимагають висловлення вашої власної думки, обґрунтованої позиції, залучення творчого мислення.
- **Практичні завдання** — ці завдання навчать вас застосовувати отримані знання, працювати з текстовою та картографічною інформацією.
- **Набуваємо практичних навичок** — ці завдання навчатимуть вас застосовувати набуті знання в реальному середовищі.
- **Вправи для саморозвитку** — метою цих завдань є навчити вас самостійно обирати та застосовувати різноманітні методи досліджень, презентувати результати своєї роботи.
- **Працюємо в групах** — ця рубрика допоможе вам розв'язати будь-яке географічне завдання у співпраці з однокласниками.
- **Практична робота** — ця рубрика навчить вас розв'язувати географічні задачі, виконувати завдання за географічними картами, полегшить запам'ятовування географічних назв, розуміння географічних понять і термінів.
- **Географічні дослідження** — рубрика під такою назвою спонукає до власних відкриттів та наукової роботи.

Виконуючи ці завдання, ви самі виступите в ролі дослідників та дослідниць, зможете пов'язати свої теоретичні знання про навколишній світ з аналізом найгостріших проблем сучасності — економічних, екологічних, політичних, демографічних тощо.

Отже, любі друзі! На вас чекають нові географічні відкриття та захоплюючі подорожі. Від щирого серця бажаємо вам цікавої та корисної мандрівки країнами та континентами Землі.

ВСТУП

§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»

Пригадайте

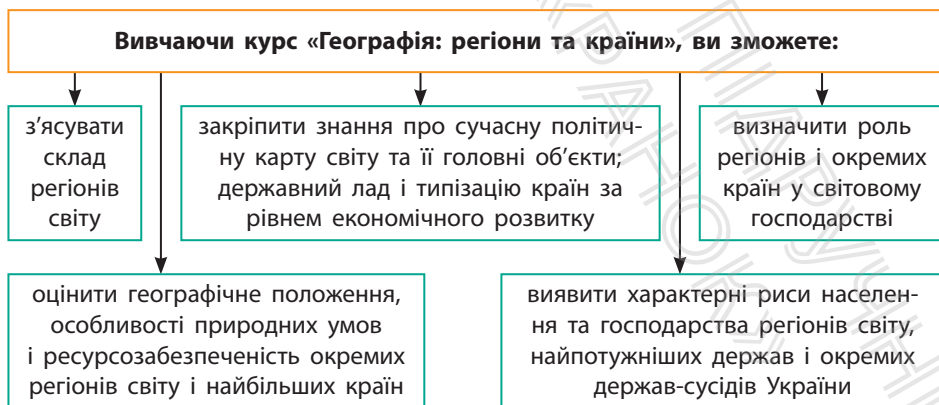
- ♦ географічні науки та приклади взаємозв'язків між ними
- ♦ джерела географічних знань

1 Географія регіонів та країн і її зв'язок з іншими курсами географії.

Ви вже знаєте, що предметом вивчення суспільної географії є особливості й закономірності просторової (територіальної) організації суспільства як частини географічної оболонки Землі. Відповідно до змісту курсу, цього року ви досліджуватимете її на прикладі окремих регіонів та країн. Вони є основними одиницями сучасної соціально-політичної організації світу (мал. 1).

Ваше перше знайомство із суспільною географією відбулося у 8 та 9 класах. Так, у 8 класі ви з'ясували, що таке країна, держава,

Мал. 1. Завдання курсу «Географія: регіони та країни».

залежна територія, природний і механічний рухи населення, демографічна політика, статевий і віковий склад населення, еміграція, імміграція, народ, урбанізація тощо. У 9 класі ви познайомилися з такими поняттями, як господарство, сектори національної економіки (первинний, вторинний, третинний), валовий внутрішній продукт, чинники розміщення виробництва, форми просторової організації господарства; навчилися характеризувати найбільш важливі виробництва України та всього світового господарства.

Слід узяти до уваги, що досліджуючи певний простір, ви користуватиметеся знаннями з фізичної географії. Це дає змогу комплексно вивчати регіони і країни, встановлюючи взаємозв'язки між їхніми природними й суспільними об'єктами. У цьому й полягає принцип єдності системи географічних наук. Найбільш яскраво він проявляється саме в сучасному країнознавстві.

2 Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі.

Пізнавальне значення країнознавства очевидне, особливо зараз, коли Україна активно інтегрується у світову та європейську спільноту. Поїздки до різних країн світу на навчання, роботу, ділові переговори, із метою відпочинку та знайомства з природою і культурою поступово стають буденною справою. Для того щоб під час мандрівки відчувати себе впевнено, проявляти повагу до приймаючої сторони, вміти орієнтуватися в незнайомій ситуації, потрібно не тільки володіти мовою, яку зрозуміють місцеві жителі (наприклад англійською, французькою, іспанською тощо). Також потрібно знати особливості державного ладу, географічного положення країни, міста, конкретної місцевості, об'єктів природи, традиції населення, рівень розвитку господарства, поширені види товарів і послуг, які відомі на світовому ринку.

Курс «Географія: регіони та країни» не тільки відкриє вікно до різноманітних куточків світу, а й надасть необхідні інструменти та сформує вміння працювати з ними для отримання, відбору, аналізу та систематизації інформації про регіони, країни, народи.

Сучасне країнознавство має велике прикладне, практичне значення, створює умови для успішної роботи. Воно стає в пригоді в багатьох сферах: дипломатії, підприємстві, державній службі тощо (мал. 2). Значення країнознавства як науки зростає через активну співпрацю України з іншими державами світу, у першу чергу європейськими.

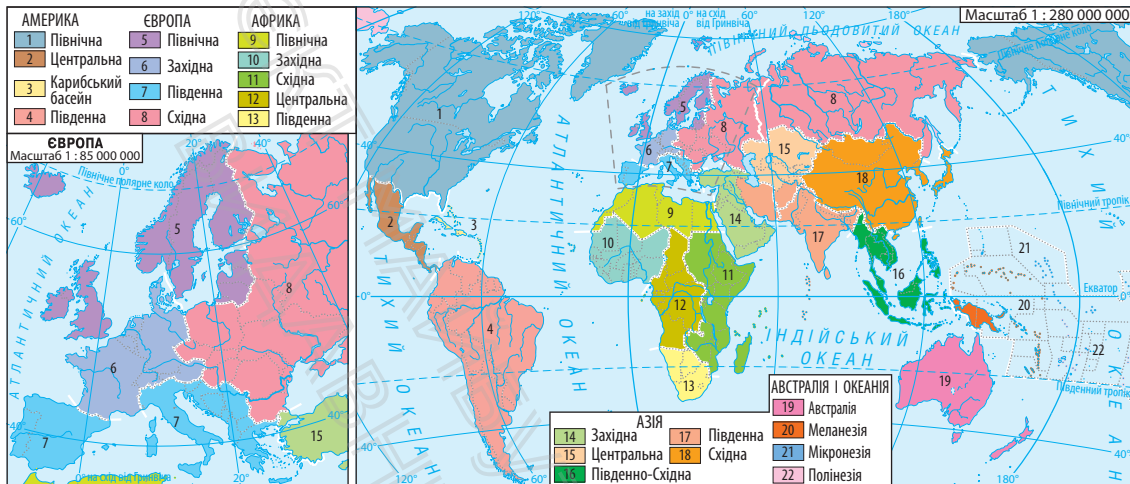
Мал. 2. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Різні напрями країнознавства є важливою складовою навчальних планів із підготовки фахівців із міжнародних відносин, зовнішньоекономічної діяльності, міжнародного бізнесу.

3 Регіони світу за класифікацією ООН.

Країни і регіони світу різняться природними і економічними умовами, культурними та етнічними особливостями. Скільки ж потрібно часу, для того щоб вивчити кожну складову? Це, на перший погляд, складне завдання можна вирішити за допомогою методів наукової систематизації, групуючи країни світу за конкретними ознаками.

Для вивчення процесів та явищ сучасного світу статистичний відділ ООН розробив систему, відповідно до якої поділив частини світу на великі регіони (макрорегіони), які у свою чергу поділяються на менші субрегіони. Основними макрорегіонами світу є Європа, Азія, Америка, Африка, Австралія та Океанія (мал. 3). Кожен із них поділений на субрегіони. Наприклад, у Європі виділяють Північну, Західну, Південну та Східну Європу; в Азії — Західну, Центральну, Південну, Південно-Східну та Східну Азію.

Зверніть увагу, що межі регіонів і субрегіонів не завжди збігаються з межами частин світу та материків. Так, наприклад, регіон Європа за класифікацією ООН поширюється на Північну Азію, яка становить азіатську частину Росії. Субрегіон Північна Америка тягнеться від Гренландії на півночі до державного кордону США та Мексики на півдні. Натомість територія материка Північна Америка простягається до Панамського каналу.

Мал. 3. Регіони світу (за класифікацією ООН). Найбільше субрегіонів виділяють в Африці та Азії (по п'ять).

Працюємо в групах

Виберіть один із макрорегіонів світу. З'ясуйте, на які субрегіони він поділений. Зіставте політичну карту світу в атласі й картосхему «Регіони світу» та встановіть, які країни входять до складу кожного субрегіону. З'ясуйте ключові (найбільш впливові) країни в субрегіонах та обґрунтуйте свій вибір.

4 Джерела знань про регіони та країни світу.

Географічну інформацію про регіони і країни світу ви знайдете в підручниках географії, картах, атласах, географічних словниках, довідниках, енциклопедіях. Багато відомостей про населення та господарство країн світу можна отримати з науково-популярної літератури і кінофільмів, а також творів художньої літератури.

Безцінними є власні спостереження під час мандрівок. Сучасні електронні засоби дають можливість за потреби зорієнтуватися в незнайомій місцевості, сфотографувати, зафіксувати і записати власні враження.

За допомогою інтернету ви можете знайти різноманітний текстовий та ілюстративний матеріал, наприклад статистичні дані, карти, картосхеми, схеми, діаграми, а також відеоінформацію. Так, у курсі «Географія: регіони та країни» вам, зокрема, стануть у пригоді офіційні сайти ООН, Світового банку, Всесвітньої книги фактів тощо.

! Головне

◆ Курс географії в 10 класі вивчає регіони й країни як основні одиниці сучасної соціально-політичної організації світу.

◆ Географічне країнознавство виникло ще за античних часів, а сьогодні воно відіграє важливу пізнавальну і конструктивну роль.

◆ Регіон світу — це сукупність країн, які об'єднані за схожими рисами в їхньому географічному положенні, історичному, економічному й соціальному розвитку, з огляду на сусідство і зв'язки між ними.

◆ Регіонами першого порядку є частини світу. Більшість частин світу поділяють на регіони другого порядку, або субрегіони.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»? 2. У чому полягає пізнавальна роль країнознавства? Як ви розумієте конструктивну роль країнознавства? 3. Назвіть географічні регіони першого порядку. 4. Використовуючи мал. 3, с. 8, назвіть субрегіони Європи. 5. Разом із близькими доберіть книги, у яких розповідається про регіони і країни світу. Складіть перелік наявних у вас джерел географічних знань.

? Практичне завдання

Перелік регіонів, субрегіонів і країн, які входять до їхнього складу, можна знайти на сторінці Департаменту з економічних та соціальних питань ООН <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>. Зайдіть на цю сторінку та з'ясуйте склад субрегіону, до якого входить Україна.

§2. Сучасна політична карта світу та окремих регіонів

💡 Пригадайте

- ◆ яка існує різниця між поняттями «держава» і «країна»
- ◆ які інтеграційні об'єднання та міжнародні організації ви знаєте

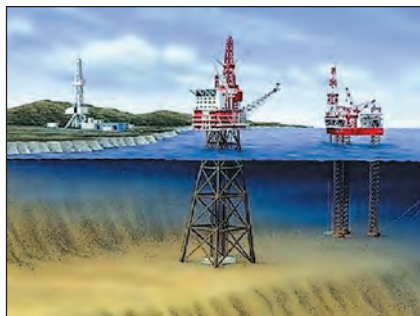
1 Головні об'єкти політичної карти.

Ви вже знаєте, що вживаючи поняття «**країна**», ми розуміємо територію з визначеними кордонами і власним населенням, яка в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною.

У світі існує багато країн, але одна з них є для вас найближчою і найважливішою — це **Україна**. Так сталося, що її

Мал. 1. Складові території держави та її кордони.

Мал. 2. Видобуток нафти на шельфі. Крім територіальних вод, згідно з міжнародними угодами, окремі морські держави мають економічні зони максимальною шириною до 200 морських миль. У межах цієї зони держава має виключні права на розвідку, добування і розпорядження всіма природними ресурсами. Інші держави в цій зоні мають право вільного судноплавства, прокладання підводних кабелів і трубопроводів.

історія добре ілюструє зміни, що відбуваються на політичній карті світу. Сподівання на становлення незалежної України повною мірою виправдалися тільки в 1991 р. Із цього часу вона є **державою**, тобто суверенним політичним утворенням суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої та виконавчої влади й організує господарську діяльність населення.

Територія держави — визначена на підставі норм міжнародного права частина земної поверхні (суходіл, акваторія), територіальні води (у межах 12 морських миль від морського узбережжя; одна морська миля становить 1852 м), повітряний простір і надра (у межах державного кордону та територіальних вод) (мал. 1, 2).

Акваторія держави включає всі води внутрішніх річок та озер, заток і проток, якщо ширина останніх не перевищує 24 морські миль, а також води заток, лиманів, бухт, які історично належать цій державі. У визначених межах держава має виключне право на видобування корисних копалин із надр, товщі води, а також тих, що залягають на дні океану, моря, озера. Держави, як правило, визнані всіма іншими незалежними державами світу (за окремими винятками; наприклад, Ізраїль). Кількість державних утворень у світі постійно зростає: якщо на початку ХХ ст. їх налічувалося 61, то сьогодні — понад 190.

Держави є головним об'єктом політичної карти світу. Це тематична карта, на якій позначається територіальний поділ світу. Політична карта дуже динамічна, адже на ній відображаються *кількісні* (об'єднання або розпад держав, територіальні придбання

та втрати) і *якісні* зміни (отримання суверенітету, зміна державного устрою), що відбуваються у світі. На цій карті також позначають державні кордони, столиці держав і найважливіші міста країн.

Не всі країни здобули незалежність і визнання іншими державами світу. Тому існують невизнані та частково визнані держави. Деякі з них утворилися досить давно. Так, острів Тайвань фактично перестав бути частиною Китаю з 1949 р. Як незалежну країну (під назвою Китайська Республіка) його визнають понад 20 держав світу. Таким чином, це частково визнана держава. У минулому на політичній карті існувало багато залежних територій (колоній). Вони перебували під владою певних іноземних держав (метрополій) та управлялися ними. Залежні території, як правило, віддалені від метрополій і майже повністю позбавлені політичної самостійності. На карті вони позначаються таким самим кольором, що й метрополія.

2 **Форми правління та адміністративно-територіальний устрій.**

Вам уже відомі дві основні форми державного правління — *монархія* і *республіка* (мал. 3). Монархія — це форма правління, за якої верховна влада формально або фактично належить одній людині. У наш час існують 29 монархій, із яких шість — абсолютні. Більшість із них (п'ять із шести розташовані в Азії (Бруней, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія). Унікальною монархією є Ватикан, адже його голову Папу Римського обирають.

Набагато більше конституційних монархій. Прикладами конституційних монархій є низка країн Європи: Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Швеція. За межами Європи таку

Мал. 3. Форми державного правління країн світу.

Мал. 4. Маха Вачхіралонгкон — король Таїланду з 2019 р.

Мал. 5. Зузана Чапутова — президентка Словаччини з 2019 р.

форму правління мають, наприклад, Японія, Камбоджа, Таїланд (мал. 4).

У деяких країнах монарх очолює не тільки державу, а й місцеву церкву (наприклад, у Ватикані, Саудівській Аравії). Такі монархії називаються *теократичними* і є різновидом абсолютних монархій.

Проте в сучасному світі більшість держав мають республіканську форму правління (мал. 5).

Своєрідною формою державного правління є ісламська республіка. Найбільш яскравий приклад — Іран. Основну роль у його управлінні відіграє ісламське духовенство. Лідером держави є Вищий керівник, який одночасно є і головним ісламським релігійним діячем.

Наслідком колоніального минулого є об'єднання держав у складі *Співдружності націй* — добровільне міждержавне об'єднання незалежних суверенних держав, до якого входять Велика Британія і майже всі її колишні домініони, колонії та протекторати (крім Мозамбіку). Серед держав Співдружності є Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа Нова Гвінея.

Залежно від особливостей адміністративно-територіального устрою сучасні країни світу є *або унітарними, або федеративними*.

Більшість країн світу — унітарні. Прикладами можуть бути Польща, Україна, Румунія, Франція, Угорщина, Словаччина, Японія

тощо. Більш складний адміністративно-територіальний устрій мають федеративні держави. Вони поділені на адміністративно-територіальні частини (штати, землі, провінції, території), що мають певну політичну самостійність. Федераціями вважається близько 25 країн світу. Типовими прикладами є США, Канада, Німеччина, Австрія, Австралійський Союз, Бразилія, Індія.

Особливою формою адміністративно-територіального устрою країн є *конфедерація* — союз суверенних держав, створений із певною метою. Сьогодні формально конфедерацією називає себе Швейцарія. Проте фактично вона — федеративна держава. Близькими за своїм устроєм до конфедерацій є Об'єднані Арабські Емірати — союз семи абсолютних монархій.

3 Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу.

Глобалізація (від фр. *global* — планетарний, всеосяжний) — процес зростання взаємозалежності та взаємозв'язку країн у сучасному світі внаслідок посилення всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Поняття інтеграції вам знайоме: це процес об'єднання частин у ціле, наприклад шляхом утворення економічних, військово-політичних міждержавних об'єднань. Інтеграція держав та народів є головним засобом досягнення єдності людства в умовах існуючого політичного, соціально-економічного, культурного, етнічного та релігійного різноманіття.

Уніфікація — це приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи, наприклад, виробництво й поширення в усьому світі однакових (стандартних) видів продукції (автомобілі або електронні мобільні пристрої відомих торговельних марок тощо). У культурній сфері це дає можливість у різних куточках світу слухати однакову музику або переглядати одні й ті самі фільми.

На прикладі України ми бачимо, що відбувається і уніфікація законодавства. Зокрема, в Україні триває процес приведення законів країни у відповідність до сучасної системи європейського права.

Ви вже знаєте, що сучасне світове господарство характеризується зростанням *інтернаціоналізації* виробництва, що розвивається на основі виробничої та науково-технічної кооперації між країнами світу.

В умовах глобалізації компанії всього світу прагнуть знайти нові шляхи збуту товарів і послуг, зайняти вільні ніші ринку, скористатися досягненнями науково-технічного прогресу і в такий спосіб повніше задовольнити потреби людей. Однак глобалізація

є причиною й нові проблеми та суперечності. Цей процес супроводжується концентрацією все більших обсягів виробництва в руках великих транснаціональних корпорацій (ТНК). Крім економії на масштабах виробництва, вони отримують переваги в результаті застосування нових, більш досконалих технологій. З одного боку, це сприяє зменшенню собівартості виробництва, а отже і цін, з іншого — приводить до концентрації величезних фінансових ресурсів у руках невеликої кількості ТНК.

! **Головне**

◆ Країна — це територія з визначеними кордонами і власним населенням, що в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною.

◆ Держава — суверенне політичне утворення суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої й виконавчої влади, і організує господарську діяльність населення. Держави є головним елементом політичної карти світу.

◆ У світі існують дві основні форми правління — монархія (абсолютна, конституційна) і республіка (президентська, парламентська, змішана).

◆ Залежно від особливостей адміністративно-територіального поділу сучасні країни світу є або унітарними, або федеративними.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Розкажіть про політичну карту світу та її елементи.
2. Поясніть відмінності, що існують між поняттями «країна», «держава», «невизнана держава».
3. Дайте визначення понять «територія держави» та «акваторія держави».
4. Назвіть основну форму правління в сучасному світі та її ознаки.
5. Чим федеративні держави відрізняються від унітарних?

Поміркуйте

Деякі американські вчені прогнозують появу нових держав на території Європи. Де і чому це може відбутися?

◆ **Вправи для саморозвитку**

1. З'ясуйте, які моделі федералізму існують у світі. Чим вони відрізняються між собою?
2. Дослідіть позитивні й негативні наслідки глобалізації у сфері економіки.
3. Пригадайте, які міжнародні організації координують зовнішні економічні відносини. На прикладі однієї міжнародної організації (на власний вибір) з'ясуйте її роль у регулюванні певних сфер економічної діяльності.
4. За матеріалами теми складіть інтелект-карту «Політична карта світу».

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

§ 3. Загальний огляд Європи

Пригадайте

- ♦ особливості фізико-географічного положення Європи
- ♦ форми державного правління і територіального устрою, типи країн за рівнем економічного розвитку

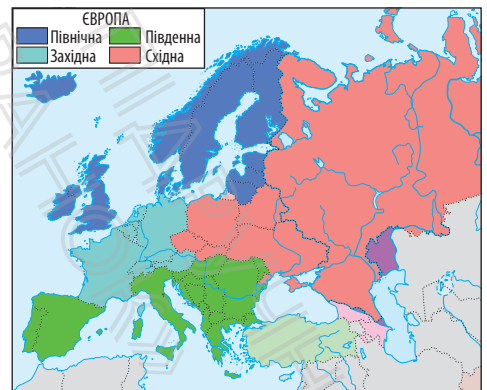

Економіко-географічне положення країн Європи.

Територія Європи вміщує 44 держави, одну залежну територію (колонія Гібралтар, що належить Великій Британії), кілька частково визнаних і невизнаних країн. За геосхемою ООН до складу європейського регіону включено Росію. Тому регіон Європа охоплює не тільки територію європейського субконтиненту, а й Північну Азію, що простягається на схід до Тихого океану (мал. 1). У таких межах територія регіону становить 23 млн км² (15,5 %) суходолу.

На півночі регіон омивають холодні води морів Північного Льодовитого океану, на заході — Балтійське й Північне моря. На півдні Європу оточують теплі води морів, серед яких Середземне, Чорне й Азовське моря, які глибоко вриваються в територію суходолу, відділяючи Європу від Африки та частини Азії.

Загалом для економіко-географічного положення Європи характерні такі риси:

Мал. 1. Субрегіони Європи (за класифікацією ООН).

- ◆ надзвичайно сприятливе приморське положення (крім окремих країн);
- ◆ розташування на перехресті міжнародних шляхів сполучення;
- ◆ компактність території (велика кількість держав розташовані на незначних відстанях одна від одної);
- ◆ наявність розгалуженої транспортної мережі (особливо інтенсивні транспортні потоки в західній частині та центрі Європи);
- ◆ наближеність до потужних сировинних баз Північної Африки та Західної Азії;
- ◆ високий рівень інтеграційних процесів, які сприяють розвитку економіки (у першу чергу це стосується ЄС);
- ◆ «проатлантичність» регіону — станом на квітень 2023 р. 31 країна входить до складу НАТО; більшість інших європейських країн співпрацюють із цією військово-політичною організацією;
- ◆ політична нестабільність.

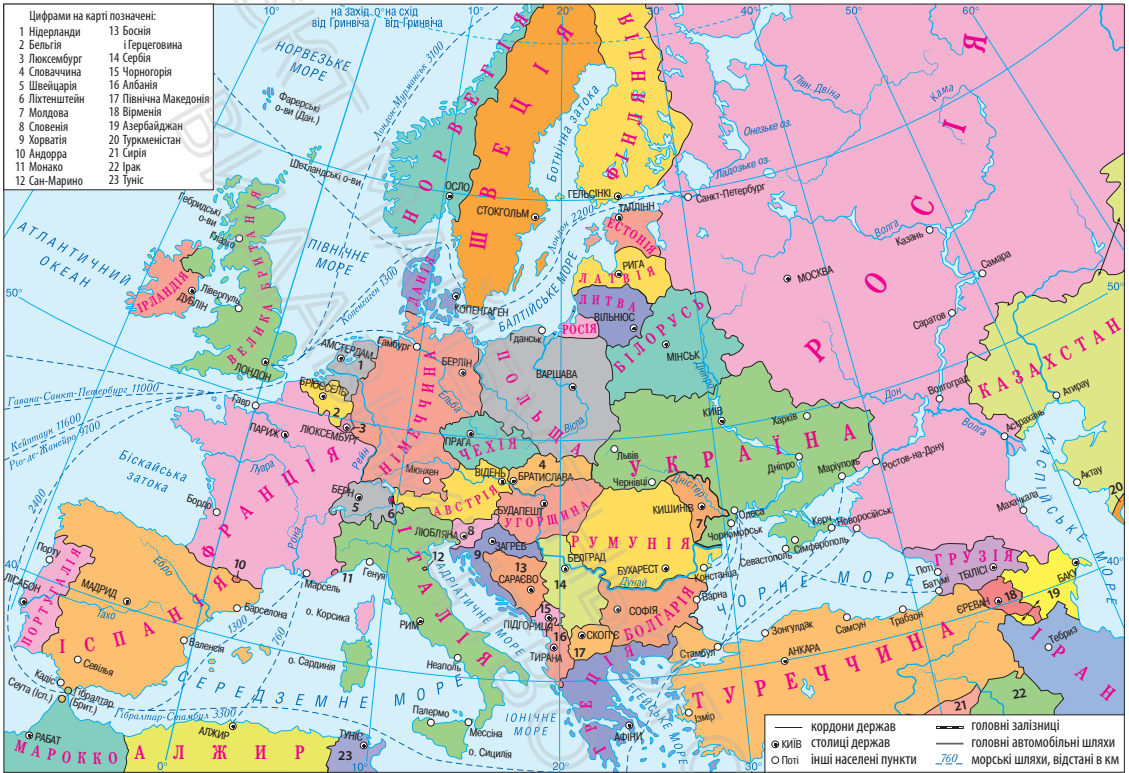
Після розпаду світової соціалістичної системи на карті Європи та наближених до неї територіях з'явилися нові осередки напруженості: частково визнана держава Косово, самопроголошені невизнані Придністровська Молдавська Республіка, Абхазія, Південна Осетія тощо.

Із 2014 р. розпочалася відкрита військова агресія Росії проти України. Політика територіальної експансії, яку нині проводить уряд Росії, загрожує існуванню миру й стабільності в європейському регіоні та світі загалом.

2 Сучасна політична карта Європи.

На політичній карті Європи (мал. 2) знаходять відображення основні форми державного правління і територіального устрою країн світу. За формою правління явно переважають республіки (32). Більшість із них парламентські — Австрія, Болгарія, Ірландія, Італія, Німеччина, Польща, Угорщина тощо. Одна президентська республіка — Білорусь. Хоча є країни, у яких президент має значні повноваження, зокрема Литва. Прикладом президентсько-парламентської республіки є Франція, а парламентсько-президентської — Україна.

У Європі існують 12 монархій. Крім Ватикану, усі вони конституційні, зокрема Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція.

Мал. 2. Політична карта Європи.

? За картою з'ясуйте, території яких країн, крім Росії, тільки частково розташовані в частині світу Європи. Поясніть, чому їх відносять до іншого регіону.

За формою територіального устрою більшість держав Європи (38) є унітарними. Проте частина унітарних держав мають у своєму складі автономні утворення (Україна, Іспанія, Данія, Фінляндія). Федеративних держав у Європі шість: Німеччина, Австрія, Швейцарія, Росія, Бельгія, Боснія і Герцеговина. Швейцарія формально є конфедерацією, але фактично належить до національно-територіальних федерацій.

Серед федерацій є однонаціональні, утворені з урахуванням історичних особливостей (Німеччина, Австрія), та побудовані за національним принципом (Бельгія). Швейцарія формально є конфедерацією, але фактично належить до національно-територіальних федерацій.

3 Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку.

Виходячи з аналізу показників економічного розвитку країн, серед яких — ВВП на одну особу, структура господарства, ступінь зрілості ринкової економіки, експортна спеціалізація тощо, ООН виділяє такі типи країн: високорозвинені, країни з перехідною економікою, країни, що розвиваються

Серед **високорозвинених країн** у Європі виділяють кілька підтипів.

Провідні країни, або країни «Великої сімки». До них належать Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада, США, Японія.

Економічно розвинені невеликі країни Європи. Наприклад: Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція тощо (загалом 15 держав).

Країни середнього рівня економічного розвитку. Це, наприклад, Греція, Португалія, Іспанія, Польща, Словаччина тощо (загалом 16 держав).

Країни з перехідною економікою були об'єднані в окрему групу в 1990-х рр. після розпаду світової соціалістичної системи. Деякі з них, приміром Польща, Чехія, Словенія, Словаччина, досягли помітних успіхів і за цей проміжок часу за основними показниками наблизилися до групи розвинених країн. Інші країни ще здійснюють економічні перетворення. Серед них Україна, Білорусь, Молдова, Росія тощо.

Країни, що розвиваються, в Європі не представлені.

4 Склад регіону.

Ви вже знаєте, що в цій частині світу виділяють Західну, Північну, Південну та Східну Європу (мал. 1). Кожний із субрегіонів має свої специфічні риси в географічному положенні, природних умовах і ресурсах, розвитку господарства (таблиця).

Таблиця

СУБРЕГІОНИ ЄВРОПИ

Назва	Склад	Особливості
Західна Європа	Австрія, Бельгія, Німеччина, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Франція, Швейцарія	Налічує дев'ять держав, усі високорозвинені. Найбільше значення мають дві країни «Великої сімки» — Німеччина і Франція. Потужну економіку мають Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австрія

Закінчення таблиці

Назва	Склад	Особливості
Північна Європа	Данія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Естонія	Включає десять високорозвинених держав. Найбільше значення має країна «Великої сімки» Велика Британія. Потужну економіку мають більшість інших країн, зокрема Швеція, Ірландія, Норвегія, Фінляндія
Південна Європа	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Ватикан, Словенія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Гібралтар	Включає 15 держав та одну залежну територію. Десять із них належать до високорозвинених (серед них значна кількість «держав-карликів»), п'ять — до країн із перехідною економікою Найбільше значення має країна «Великої сімки» Італія
Східна Європа	Білорусь, Болгарія, Угорщина, Польща, Молдова, Росія, Румунія, Словаччина, Україна, Чехія	Включає десять держав. Чотири з них належать до країн із перехідною економікою. Досить потужна економіка в Польщі

! Головне

◆ Європа має вигідне економіко-географічне положення. Загрози та ризики нестабільності в регіоні обумовлені агресивною політикою Росії.

◆ Територію регіону утворюють 44 держави, одна колонія, кілька частково визнаних і невизнаних країн.

◆ На політичній карті Європи відбувалися як кількісні, так і якісні зміни, що є частиною загальносвітового процесу.

◆ За формою правління в Європі переважають республіки, за територіальним устроєм — унітарні держави.

◆ За рівнем економічного розвитку в Європі є високорозвинені країни і країни з перехідною економікою.

◆ Відповідно до поділу ООН в Європі виділяють субрегіони — Західну, Північну, Південну та Східну Європу.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення Європи.
2. Наведіть приклади країн Європи з різною формою правління та різним територіальним устроєм. Знайдіть і покажіть їх на карті.
3. Охарактеризуйте типи й підтипи країн Європи за рівнем економічного розвитку.
4. Якими є особливості поділу Європи на субрегіони?

Поміркуйте

Нещодавно Організація Об'єднаних Націй офіційно змінила статус країн Балтії (Естонія, Латвія та Литва) зі східноєвропейських на держави Північної Європи. Місцеві політики вважають це рішення логічним як у географічному, так і в геополітичному плані. Чим би ви пояснили віднесення країн Балтії до субрегіону Північна Європа?

Вправа для саморозвитку

Дослідіть якісні та кількісні зміни, що відбулися на політичній карті Європи після Першої світової війни. Спрогнозуйте можливі зміни в європейському регіоні в майбутньому. Обґрунтуйте свої думки. Результати роботи представте у вигляді мультимедійної презентації.

Працюємо в групах

Запропонуйте та обґрунтуйте власне бачення регіонального поділу Європи.

§ 4. Інтеграційні процеси. Міжнародні організації в Європі

Пригадайте

- ♦ що таке міжнародна інтеграція
- ♦ приклади міжнародних організацій

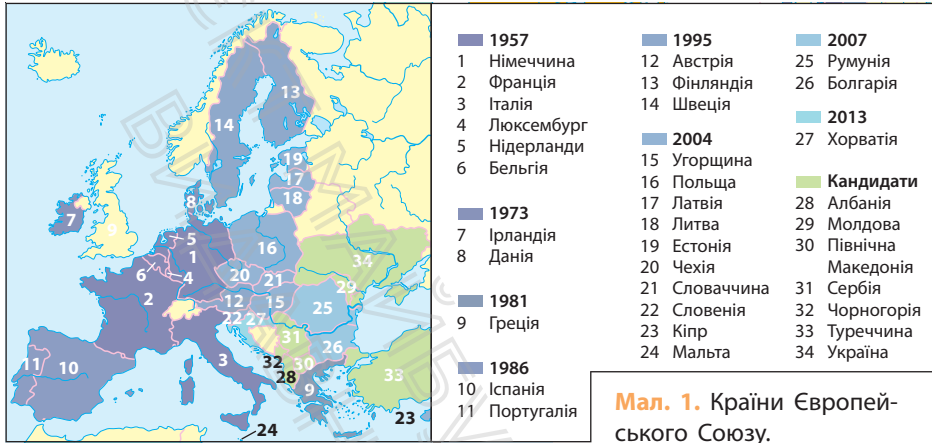
1 Міжнародна економічна інтеграція. Європейський Союз.

Подальший розвиток і поглиблення співробітництва між країнами світу вимагає узгодженої міждержавної економічної політики. Це проявляється в поширенні та вдосконаленні різних форм міжнародної економічної інтеграції. Вона дозволяє державам більш ощадливо використовувати ресурси та переваги територіального розподілу праці.

Унаслідок регіональної економічної інтеграції країни створюють міжнародні економічні об'єднання. Зазвичай країни тісно співпрацюють зі своїми безпосередніми сусідами.

У Європі існують різні економічні інтеграційні утворення, наприклад Європейська економічна зона, Європейська асоціація вільної торгівлі, Центральноевропейська асоціація вільної торгівлі тощо.

Найвищою на сьогодні формою інтеграції, і не тільки економічної, а й політичної, є об'єднання 27 європейських держав. Із листопада 1993 р. це об'єднання називається *Європейський Союз* (ЄС). Він пройшов тривалий шлях розвитку (мал. 1).

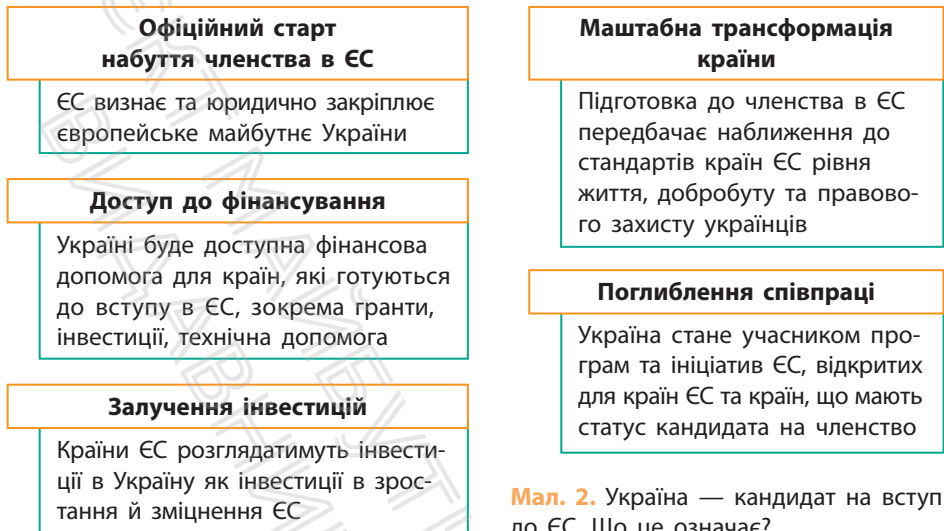
Мал. 1. Країни Європейського Союзу.

Нова стратегія поглиблення і розширення європейської інтеграції знайшла відображення в Договорі про ЄС (Маастрихт, 1992 р.), який визначив його подальше розширення. У документі було зафіксовано ряд цілей, які поставили перед собою держави — члени інтеграції на новому етапі, а саме:

- ◆ заміна національних валют єдиною валютою;
- ◆ запровадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки;
- ◆ створення «Європи громадян», що передбачає прийняття загального
- ◆ положення про права і свободи особистості, яке діє на території ЄС;
- ◆ сприяння економічному і соціальному прогресу;
- ◆ здійснення фундаментальної реформи інститутів ЄС, що забезпечують ефективність механізмів прийняття й виконання рішень.

На початку XXI ст. у результаті збільшення кількості країн-членів ЄС на 25 % збільшилася його територія, на 20 % — кількість населення (на 1 січня 2022 р. на території ЄС проживало понад 446 млн осіб). При цьому частка ЄС у світовому ВВП становить приблизно 22 %, а частка в населенні світу — 6 %. Завдяки введенню єдиної валюти торгівля всередині Євросони виросла на 5—15 %, а інвестиційні потоки — майже на третину.

Про високий рівень економічної інтеграції свідчить той факт, що дві третини експорту ЄС припадає на країни-члени. Понад 60 % прямих іноземних інвестицій ЄС залишаються всередині об'єднання.

Мал. 2. Україна — кандидат на вступ до ЄС. Що це означає?

Штаб-квартира ЄС розташована в Брюсселі (Бельгія). Зараз ЄС поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, має повноваження на участь у міжнародних відносинах, відіграючи на світовій арені більш помітну роль.

2 Вступ України до ЄС.

Зважаючи на прагнення України вступити до ЄС, зазначимо, що для цього країна має відповідати так званим Копенгагенським критеріям. У політичній сфері це означає, що в країні зобов'язані добре працювати інституції, що гарантують демократію та верховенство права. В економічній — має бути дієва ринкова економіка. А ще — слід розділяти головні цінності ЄС: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність тощо.

Перш ніж будь-яка країна подасть заявку на вступ до ЄС, вона зазвичай підписує угоду про асоційоване членство. Це початок багаторічного періоду, мета якого полягає в підготовці країни до отримання статусу кандидата і, можливо, члена ЄС.

Намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції був проголошений ще в 1990-х рр. Проте переломним став 2013 р., коли вище керівництво держави відмовилося від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це спричинило масовий

мирний протест, що отримав назву Євромайдан. Після перемоги Революції Гідності Україна підписала угоду про асоціацію з Євросоюзом, яка в 2017 р. набула чинності. Тоді ж запрацював безвізовий режим між Україною та ЄС, почала діяти зона вільної торгівлі. Поступово Україна проводила необхідні реформи, щоб відповідати вимогам ЄС.

Масштабна війна, яку Росія почала проти України в лютому 2022 р., не тільки не зупинила, а прискорила рух України на шляху до європейської інтеграції. Запекла боротьба українців за своє європейське майбутнє отримала беззаперечну підтримку всіх держав-членів ЄС. 23 червня 2022 р. Європейська рада надала Україні статус кандидата на членство в Європейському Союзі (мал. 2).

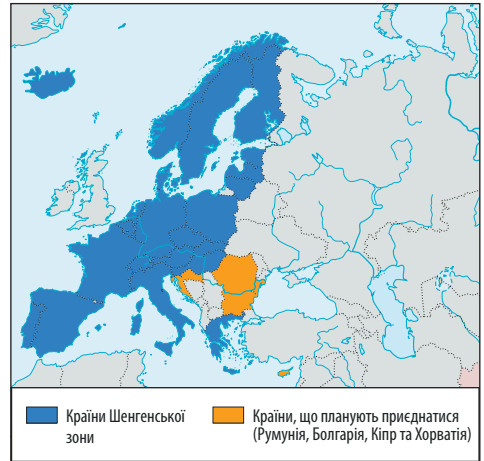
3 Країни Шенгенської зони.

Між країнами ЄС діє *Шенгенська угода* — договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу». Сьогодні до Шенгенського простору входять 26 країн. Із них 22 є членами ЄС, а також Ісландія, Швейцарія, Норвегія та Ліхтенштейн (мал. 3).

Для місцевих жителів угода надає можливість у будь-який момент відвідати друзів, поїхати працювати в іншу країну тощо. А для мандрівників — спрощує пересування всією територією країн-членів автомобілем, залізницею чи літаком.

4 Рада Європи. Роль НАТО в загальноєвропейській системі безпеки.

Найстарішою в Європі міжнародною організацією є Рада Європи. Її було засновано в 1949 р. До складу Ради входять 46 держав, у яких проживає понад 800 млн осіб. Штаб-квартира організації розташована в Страсбурзі (Франція). Головне завдання Ради Європи — формувати, сприяти впровадженню й стежити за дотриманням стандартів прав людини в країнах-членах. Організація має розгалужену систему органів, серед них Європейський суд із прав людини

Мал. 3. Шенгенська зона фактично також включає «карликові» держави: Монако, Сан-Марино і Ватикан, які не входять до ЄС. Внутрішній прикордонний контроль відсутній ще в одній «карликовій» державі — Андоррі.

та Європейська комісія за демократію через право (більш відома як Венеційська комісія).

Одним із головних органів Ради Європи є Парламентська асамблея (ПАРЕ). Вона виконує консультативні функції і складається з представників парламентів усіх держав, що входять до складу Ради. ПАРЕ веде постійний діалог з урядами, національними парламентами країн-учасниць, іншими міжнародними та громадськими організаціями. Також вона звертає увагу на основні проблеми сучасного суспільства, прагнучи поліпшити життя населення Європи.

Рада Європи неодноразово засуджувала незаконну анексію Росією Криму в 2014 р. На сьогодні ж ця міжнародна організація виключила Росію зі свого складу у відповідь на вторгнення до України. І не тільки — саме Парламентська асамблея Ради Європи у своїх резолюціях закликала створити міжнародний трибунал для притягнення до відповідальності політичного та військового керівництва Росії за злочинну агресію. ПАРЕ стала першою міжнародною організацією, яка визнала Росію державою-терористом.

Найвпливішою міжнародною військово-політичною організацією у світі є **Організація Північноатлантичного Договору (НАТО)**. Вона була створена в 1949 р. 12 державами світу (США, Канада, Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Норвегія, Данія, Ісландія, Італія, Португалія). Пізніше склад блоку неодноразово змінювався. Станом на квітень 2023 р. він об'єднує 31 державу, більшість із них європейські. Штаб-квартира організації розміщується у Брюсселі. Основним і незмінним завданням НАТО є захист свободи і безпеки всіх членів Альянсу політичними і військовими засобами. В основу НАТО покладено принцип колективної оборони.

Відносини між Україною та НАТО почали розвиватися ще на початку 90-х рр. ХХ ст. Починаючи із 2014 р., через анексію Криму Росією, співробітництво між Україною і НАТО у низці ключових галузей було активізовано. Від початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. як НАТО, так і держави-члени Альянсу надають Україні допомогу на безпрецедентному рівні.

5 Сепаратизм у Європі

У Європі відбуваються як інтеграційні, так і сепаратистські процеси. Експерти вважають, що у ХХІ ст. в цій частині світу теоретично можуть виникнути нові держави. Прикладом може бути

Шотландія, яка розташована на півночі Великої Британії та є частиною Сполученого Королівства понад 300 років. Проте шотландці завжди були відомі своєю національною єдністю і самосвідомістю. Завдяки розробці нафтових і газових родовищ у Північному морі регіон перетворився на один із найбільш розвинених у Великій Британії. Це стало однією з основних причин поширення сепаратистських настроїв.

Не менш складними є відносини між Каталонією і центральним керівництвом Іспанії. Історично цей регіон має потужну національну (націоналістичну) ідею і в різні часи намагався проголосити (відновити) свою незалежність.

Каталонія — один із найбільш економічно розвинених регіонів країни. Тут розташоване велике місто Барселона, яке називають «Главою й основою Каталонії». На регіон припадає близько 70% (за вартістю) продукції текстильної промисловості, 50% хімічної та 25% машинобудівної промисловості Іспанії. Каталонію відвідують майже 16 млн туристів на рік, до того ж у Барселоні розташований великий міжнародний порт.

Досить гострою є проблема сепаратизму в Бельгії. Це пояснюється наявністю суттєвих розбіжностей між франкомовною частиною населення південної частини країни Валлонії та фламандцями, які розмовляють нідерландською мовою й живуть у північній частині держави — Фландрії.

Сепаратистські процеси є і в деяких інших державах Європи. В Італії вони поширені в північних промислово розвинених районах, а для Франції актуальною залишається проблема острова Корсика.

Активізація сепаратистських рухів в окремих випадках призводить до утворення самопроголошених квазідержав. Так, на території Молдови з 1991 р. за активної підтримки Росії існує Придністровська Молдавська республіка. У 2014 р. військове та політичне втручання Росії призвело до утворення на сході України так званих Донецької народної республіки (ДНР) та Луганської народної республіки (ЛНР). У лютому 2022 р. ці незаконні утворення стали одним із плацдармів повномасштабної війни Росії проти України.

Головне

◆ Найбільш потужним регіональним економічним об'єднанням Європи є Європейський Союз (ЄС).

◆ ЄС поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, має повноваження на участь у міжнародних відносинах, відіграючи на світовій арені все більшу роль.

◆ Найстарішою в Європі міжнародною організацією є Рада Європи.

◆ НАТО працює над встановленням справедливого й тривалого миру в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права.

◆ Для низки країн Європи характерні сепаратистські процеси.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Розкажіть про розвиток економічної інтеграції в межах ЄС. 2. Які завдання вирішують органи ЄС? 3. Поясніть, що необхідно для вступу країни до ЄС. 4. Назвіть завдання Ради Європи. 5. Якою є головна мета існування НАТО? 6. Дайте оцінку ролі ЄС і НАТО в регіоні. 8. Розкажіть про прояви сепаратизму в Європі.

💬 **Поміркуйте**

Якби до вас потрапили географічні карти, видані в деяких країнах Європи, на них ви могли б побачити суверенні країни Дойчланд, Еллада, Кroatія, Мадьярорсаг, Остеррайх, Суомі, Шкіперія. А як називаються ці країни на сучасних картах?

💬 **Вправа для саморозвитку**

Опрацюйте додаткові джерела інформації та спрогнозуйте позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС. Зробіть висновки та висловіть власну позицію.

🔍 **Практичне завдання**

Нанесіть на контурну карту держави, які входять до складу ЄС, та країни — кандидати до вступу в ЄС.

✨ **Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)**

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі.

§ 5. Природні умови і ресурси Європи

💡 **Пригадайте**

- ◆ характерні риси економіко-географічного положення та природи Європи
- ◆ види природних ресурсів

1 **Рельєф та клімат країн Європи.**

У рельєфі Європи переважають горбисті й хвилясті рівнини. Понад половина поверхні регіону має абсолютну висоту менше ніж 200 м. Своєрідним ядром рельєфу частини Східної Європи

Мал. 1. Гејрангер-фіорд (Норвегія). Кожен із фіордів має свої особливості й визначні пам'ятки. Так, Гејрангер-фіорд відомий мальовничими водопадами. Його називають одним із найкрасивіших природних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Мал. 2. Вулкан Етна (острів Сицилія, Італія) — один із природних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Численні виверження надали величезному вулканічному конусу Етни чудовий мальовничий вигляд. На ньому можна розрізнити велику кількість бічних конусів, висота деяких із них сягає 300 м.

є Східноєвропейська рівнина — найбільший рівнинний простір регіону. Рівнинні простори Європи густо заселені та з давніх часів освоєні людьми.

В іншій частині Європи рельєф більш контрастний. Середні й високі гори характерні для півдня Європи, тут простяглися Андалузські гори, Апенніни, Альпи, Піренеї, Балканські гори, Карпати. У Північній Європі розташовані старі Скандинавські гори (Норвегія, Швеція), рівнинні території (Данія, Фінляндія), рівнинні й гірські райони сусідять у Великій Британії, в Ісландії розташовано понад 200 вулканів, а десята частина її території зайнята льодовиками.

Гірські масиви Європи дуже мальовничі. Вони ваблять численних туристів та є районами поширення різних напрямів гірського туризму.

Під час «льодовикової епохи» сформувалися й інші форми рельєфу, у тому числі один із символів Норвегії — фіорди (мал. 1).

Формування рельєфу Європи триває й зараз. На це вказують повільні вертикальні рухи земної кори, землетруси й виверження вулканів. Найвищий у Європі й один із найбільш активних вулканів світу Етна (3340 м) розташований на острові Сицилія (Італія) (мал. 2).

Клімат Європи обумовлений географічним положенням, також на нього дуже впливає Атлантика. На північ від Полярного кола, розширюючись на сході, у Європі розташований субарктичний пояс. Літо тут коротке й прохолодне (до $+10^{\circ}\text{C}$). Протягом року випадає 300—700 мм опадів, що перевищує випаровуваність і є причиною не тільки високої вологості, але й заболоченості поверхні, наявності численних озер, повноводності річок. Ця територія не має умов для землеробства. Основна частина Європи розташована в межах помірною кліматичного поясу. Тут добре виражені чотири пори року, які проявляються в зміні погодних умов і життєдіяльності рослин. Незважаючи на панування на його території західного переносу повітряних мас, пояс характеризується значною різноманітністю кліматичних умов. Сприятливі умови для землеробства мають кліматичні області морського та помірно континентального типу.

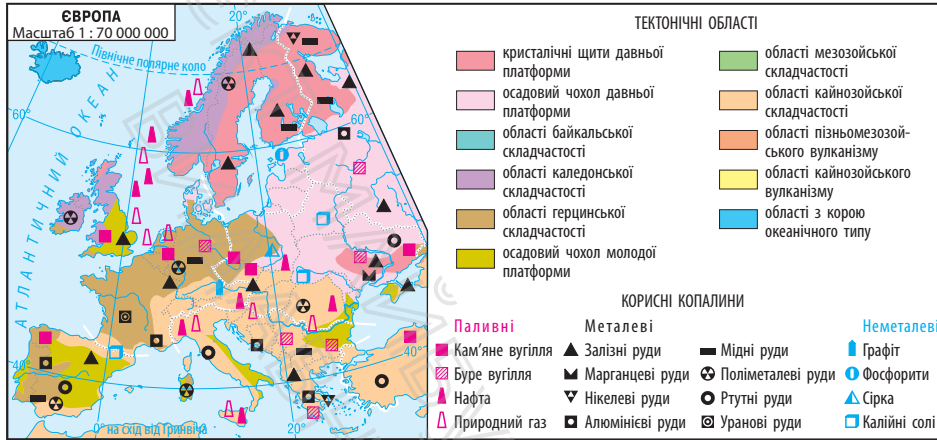
На півдні Європи, у тому числі Піренейському та Апеннінському півостровах, частині Балканського півострова та Південному березі Кримського півострова, формується субтропічний клімат середземноморського типу.

Кліматичні умови значної частини регіону досить сприятливі для продуктивної сільськогосподарської діяльності та виробництва електроенергії за допомогою альтернативних джерел (найбільш активно країни використовують енергію вітру).

2 Мінеральні ресурси країн Європи.

Мінеральні ресурси Європи досить різноманітні, але значною мірою виснажені, особливо в західній частині (мал. 3). До того ж, щоб забезпечити потужну економіку регіону, власних запасів недостатньо. Із паливних корисних копалин у Європі найбільш значними є запаси *вугілля*. Основна частина басейнів мають вугілля приблизно одного (палеозойського) віку та утворюють своєрідний «вугільний пояс». На території Європи він простягнувся через Німеччину, Польщу, Україну, Росію (Рурський, Верхньосілезький, Донецький, Підмосковний, Печерський басейни, Кузбас). Німеччина й Україна входять до десятки лідерів за доведеними запасами вугілля у світі, але в Німеччині основне значення має буре вугілля.

Найбільші родовища *нафти*, як правило, розташовані в передгірних прогинах і западинах фундаменту давньої платформи. Запасів «чорного золота» в Європі значно менше, ніж вугілля. Найбільше нафти в Росії (Волго-Уральська нафтогазоносна область,

Мал. 3. Мінерально-сировинні ресурси західної частини Європи.

Західносибірський нафтогазоносний басейн) Норвегії і Великій Британії (шельф Північного моря). *Природний газ* залягає в надрах Росії, Норвегії, України, Нідерландів, Румунії.

Сировиною для виробництва чавуну й сталі краще забезпечені Україна, Росія, Швеція, Франція, Люксембург. Світове значення мають такі родовища *залізних руд*: Курська магнітна аномалія (Росія), Криворізький (Україна) і Лотаринзький (Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург) басейни, а також Нікопольський басейн марганцевих руд (Україна). У Південній і Східній Європі наявні великі родовища рудних корисних копалин, наприклад ртуті, мідних руд, вольфраму, свинцю, цинку. У групі нерудних корисних копалин особливе значення має хімічна сировина, у першу чергу сірка, фосфати, калійна й кухонна соли. Тут теж є найбільш забезпечені країни. Так, на апатити (мінерали класу фосфатів) багата Росія, сірку — Польща, Україна (Передкарпаття), калійні соли — Білорусь, Німеччина й Росія (Урал), кухонну сіль — Україна (Донбас), Росія (Урал).

3 Водні ресурси країн Європи.

Водні ресурси Європи досить значні. Основна частина має добре розгалужену річкову мережу. При цьому простежується закономірне зменшення річкового стоку із заходу на схід та із півночі на південь.

Історія та сучасний розвиток багатьох країн материка нерозривно пов'язані з такими великими річками, як Дунай, Волга, Дніпро, Рейн. Більшість європейських річок несуть свої води в Атлантичний океан. Недостатньо розвинена річкова мережа Південної Європи, до того ж влітку невеликі річки дуже мілішають і навіть пересихають. Найбільші європейські річки судноплавні, деякі з'єднані каналами.

Озера розподілені по території Європи дуже нерівномірно. Особливо багато цих природних водойм у районах, де проклав свій шлях давній льодовик (Північна Європа, північ Росії). Велика частина місцевих озер заповнюють водою тектонічні зниження, наприклад улоговини. Із гірськими льодовиками пов'язані великі озера, розташовані в передгір'ях Альп. Широко відомі своєю красою озера Швейцарії: Женевське, Боденське, Цюрихське.

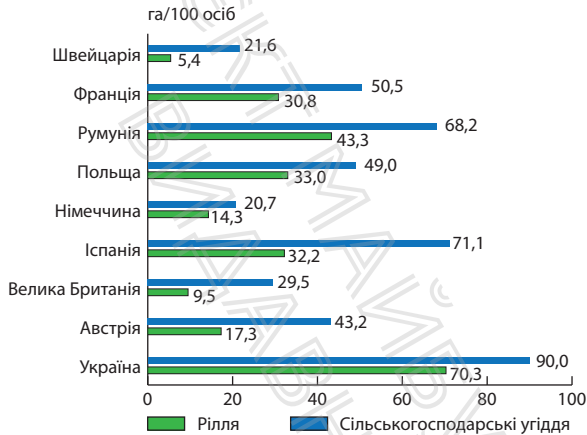
Показник кількості ресурсів поверхневих вод (у першу чергу річкових) на одного жителя значно коливається залежно від природних чинників, які впливають на формування стоку, і густоти населення. Найвищі показники мають країни Північної Європи, де випадають значні опади, а населення нечисленне. У Східній Європі рівень стоку знижується, а кількість населення досить значна, тому на кожного жителя запаси води порівняно малі. Ще нижчим є показник водозабезпеченості жителів країн Південної Європи, де він знижується до 1000—2000 м³/особу на рік.

4 Земельні ресурси країн Європи.

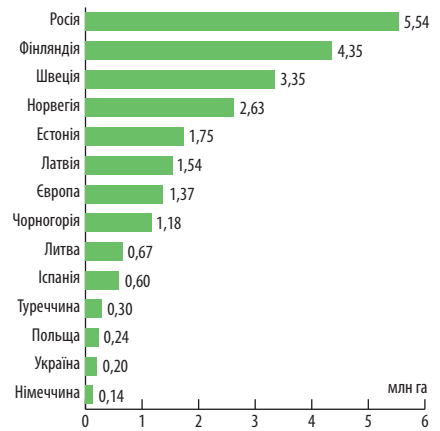
Загальна площа земельного фонду Європи становить 1 млрд га (без урахування островів). На одного європейця припадає до 1,3 га землі; це більше, ніж в Азії, але менше, ніж в інших регіонах. Найкраще земельними ресурсами забезпечені країни Північної Європи, у яких порівняно низька густина населення, а також окремі райони Росії.

Близько половини земель належать до сільськогосподарських угідь. Це рілля, багаторічні насадження, луки й пасовища. Частина ріллі та багаторічних насаджень є вищою в районах із родючими ґрунтами, рівнинним рельєфом і сприятливими кліматичними умовами. Таких районів у Європі більше, ніж у будь-якому іншому регіоні (мал. 4).

Найвищу природну родючість мають ґрунти південно-східної частини Європи — Середньодунайської і Нижньодунайської низовин,

Мал. 4. Забезпеченість окремих країн Європи сільськогосподарськими угіддями та ріллею (2020 р.).
Джерело: <http://www.niss.gov.ua/>.

Мал. 5. Лісові ресурси в окремих країнах Європи (2020 р.). За матеріалами: Global Forest Resources Assessment, 2020 — Main Report

а також степів і лісостепів Східноєвропейської рівнини. Тут поширені різні підтипи чорноземів.

5 Лісові ресурси країн Європи.

Ліси вкривають до 40 % території Європи, що вище за середні світові показники. Однак зважаючи на високу густоту населення, на частині території на кожного жителя в середньому припадає менше лісу, ніж у середньому у світі. Винятками є Скандинавські країни, північ та азіатська частина Росії, країни Балтії та гірські райони інших країн (мал. 5).

Тривала історія господарського освоєння європейських земель супроводжувалася інтенсивним винищенням лісів. Лісів, не порушених господарською діяльністю, у Європі збереглося недостатньо. Водночас це єдиний регіон світу, у якому за останні десятиліття площа лісів постійно збільшується.

6 Рекреаційні ресурси Європи.

Ресурси відпочинку й туризму в Європі надзвичайно багаті та різноманітні. Унікальні природні об'єкти простягнулися від субтропічного Середземномор'я Іспанії та Італії з їхніми пляжами до прохолодної і вологої Великої Британії та Ірландії; від мальовничих

Мал. 6. Римські терми в Баті (Велика Британія) — одному з курортних міст, які входять до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Мал. 7. Берлінські квартали епохи модернізму — приклад реформ у житловому будівництві. Завдяки новим підходам у містобудуванні, архітектурному та ландшафтному дизайні було покращено побутові умови людей з низькими доходами.

Альп із гірськолижними курортами до відвойованих у моря низовин Нідерландів, а також лісів і фіордів Норвегії, льодовиків, вулканів і гейзерів Ісландії.

У шанувальників пляжного туризму найбільш популярними є узбережжя Лігурійського моря у Франції та Монако, яке захищене з півночі Приморськими Альпами (тут налічують до 300 сонячних днів на рік, а середня річна температура повітря становить $+20^{\circ}\text{C}$), узбережжя Адріатичного моря в Хорватії, Середземноморське узбережжя Іспанії та Франції, Балеарські острови. Серед гірських курортів явними лідерами є альпійські країни, у першу чергу Швейцарія та Австрія.

У країнах регіону є велика кількість заповідників, резервацій, національних парків. Наприклад, у Франції значну частину приморської атлантичної смуги проголошено заповідною. Не менше привабливими для туристів є численні історичні та архітектурні пам'ятки Європи (мал. 6, 7).

! **Головне**

- ◆ У рельєфі Європи переважають горбисті й хвилясті рівнини, гори розташовані переважно на півдні та півночі.
- ◆ Основна частина Європи розташована в межах помірного кліматичного поясу, на півночі лежить субарктичний, а на півдні — субтропічний пояс.

- ◆ Мінеральні ресурси Європи досить різноманітні, але значною мірою виснажені, особливо в західній частині.
- ◆ Водні, земельні, лісові ресурси Європи досить значні, але розподілені нерівномірно.
- ◆ Рекреаційні ресурси в регіоні надзвичайно багаті й різноманітні.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Якими є особливості рельєфу Європи? 2. Які можливості надає клімат для господарської діяльності людини в різних субрегіонах? 3. Охарактеризуйте забезпеченість Європи мінеральними ресурсами. 4. Поясніть закономірності розподілу територією Європи водних ресурсів. 5. Розкажіть про земельні ресурси Європи. Поясніть їхнє значення. 6. Охарактеризуйте рекреаційні ресурси. Наведіть приклади районів Європи, популярних серед туристів.

Поміркуйте

Чи існує пряма залежність між наявними природними ресурсами й рівнем розвитку окремих країн Європи? Поясніть свою відповідь, використовуючи конкретні приклади.

Набуваємо практичних навичок

Продумайте і запропонуйте маршрут уявної подорожі країнами Шенгенської зони. Укажіть країни, природні та антропогенні об'єкти, які ви хотіли б відвідати; набір необхідних документів і речей.

Працюємо в групах

За матеріалами підручника та додатковими джерелами географічних знань підготуйте характеристику одного з видів природних ресурсів Європи за планом: 1) вид ресурсу; 2) загальний аналіз запасів; 3) оцінка та порівняння ресурсозабезпеченості окремих країн; 4) висновки про можливі напрями господарської діяльності, що базуються на використанні цього виду ресурсу.

§ 6. Населення Європи

Пригадайте

- ◆ що таке природний і механічний рухи населення
- ◆ особливості структури населення світу та України
- ◆ що таке урбанізація, субурбанізація

1 Населення країн Європи. Система розселення.

У Європі живе близько 745 млн людей (у тому числі населення європейської частини Росії) (мал. 1). Середня густина населення висока — 75 осіб/км². Проте відмінності в людності, насамперед

між окремими країнами Північної Європи, Росією та рештою регіону, є істотними. Найбільш густо заселені Західна і Південна Європа, а також окремі країни Північної Європи з густиотою понад 300 осіб/км². Деяко нижчі показники у Східній Європі, оскільки в європейській частині Росії вона становить приблизно 25 осіб/км². Загалом показники густоти населення коливаються від 2 осіб/км² в Ісландії до 420 осіб/км² у Нідерландах. Абсолютним рекордсменом є «держава-карлик» Монако, де густина населення перевищує 18 тис. осіб/км².

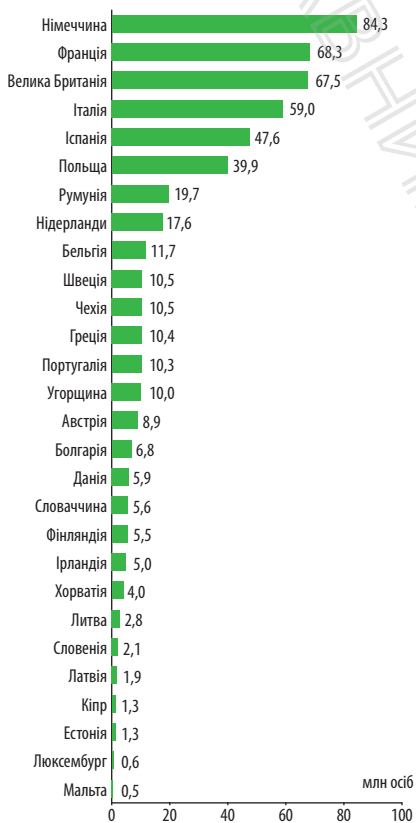
Найбільшими за кількістю населення є Росія, Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія. Населення більшості інших країн не перевищує 12 млн осіб. Проміжну позицію, зокрема, посідають Іспанія, Україна, Польща, Румунія, Нідерланди.

2 Природний рух населення країн Європи. Демографічна політика.

Ви вже знаєте, що зміна кількості населення у країнах світу є результатом двох процесів: природного й механічного рухів населення. Основні показники природного руху — це народжуваність, смертність і природний приріст.

У світі спостерігається поступове зниження показників народжуваності, смертності та природного приросту, яке пов'язане із соціально-економічним розвитком світу — тобто відбувається демографічний перехід.

У Європі триває четверта фаза демографічного переходу, яка в більшості країн характеризується демографічною кризою — процесом дуже повільного збільшення кількості населення або його відсутністю або навіть зменшенням. Наприклад, Норвегія має показник 3,1‰, Велика Британія — 2,2‰, Швеція — 3,6‰, Франція — 3,2‰, Нідерланди — 1,4‰, Бельгія — 1,1‰. У деяких країн природний приріст від'ємний:

Мал. 1. Кількість населення окремих країн Європи (вересень 2022 р.).

Джерело: <https://worldpopulationreview.com/>.

Греція — $-5,4\%$, Італія — $-4,6\%$, Німеччина — $-3,3\%$. Проте найбільш складною є демографічна ситуація в більшості країн Східної Європи, а також у Латвії, Литві, Хорватії, Сербії, де відбувається *депопуляція* — систематичне зменшення абсолютної кількості населення країни, переважно внаслідок перевищення смертності над народжуваністю. До цієї групи належить і Україна. Отже, за темпами зростання кількості населення Європа посідає останнє місце серед регіонів світу, а її частка в населенні світу зменшується (таблиця).

Таблиця

ДЕМОГРАФІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЗА РЕГІОНАМИ СВІТУ (2022 р.)*

	Кількість населення, млн осіб	Приріст населення, млн осіб	Природний приріст, ‰	Кількість народжень на 1 жінку
Світ	7977	68	+10	2,3
Азія	4720	30	+9	1,9
Африка	1430	33	+25	4,2
Європа	745	-1,1	-0,7	1,4
Північна Америка	600	1,3	+4	1,6
Південна Америка	437	4,3	+9	1,8
Австралія та Океанія	45	0,6	+8	2,1

Повільне зростання кількості населення або її скорочення загрожує майбутньому добробуту людей похилого віку та викликає проблему забезпечення економіки працівниками. Намагаючись уникнути загострення названих проблем, влада багатьох країн проводить демографічну політику — систему державних (економічних, політичних, правових, культурних) заходів, спрямованих на регулювання демографічних процесів. У країнах Європи вона спрямована на підвищення народжуваності. Так, можна відзначити успішну демографічну політику Франції та країн Північної Європи (у першу чергу Скандинавських). Франція пододала депопуляцію за рахунок міграції. У Північній Європі завдяки високим податкам на всі верстви населення поширюються високі соціальні стандарти, сім'ям із дітьми надаються матеріальна підтримка і безкоштовні послуги, також

* За даними: <https://ourworldindata.org/grapher/natural-population-growth>

жінки мають можливість працювати на умовах неповного робочого дня та гнучкого графіка роботи.

В Україні та інших країнах Східної Європи діє стратегія демографічного розвитку, у межах якої, зокрема, надається суттєва матеріальна підтримка сім'ям із дітьми.

3 **Механічний рух населення країн Європи.**

Уповільнити процеси демографічної кризи в окремих країнах може механічний рух, тобто міграція. В останні два десятиліття міграційна політика розвинених країн регіону спрямована на залучення робочої сили з країн Східної Європи (особливо в межах ЄС), а також із Туреччини, Індії, Китаю, Філіппін і деяких інших азіатських країн (після розпаду СРСР значну кількість мігрантів прийняла Росія). При цьому зростає кількість осіб, що приїждять до Європи, із вищою освітою, частка яких у високорозвинених країнах за останнє десятиліття досягла 30% від усіх мігрантів. Загалом серед десяти країн світу, у яких найбільше мігрантів, — п'ять європейських: Росія (11,5 млн осіб), Німеччина (10,2 млн), Велика Британія (8,1 млн), Франція (7,9 млн), Іспанія (6,7 млн). Міграції впливають на кількість і працересурсний потенціал населення багатьох країн, урізноманітнюють його національний та релігійний склад. Тому країни намагаються контролювати імміграцію, іноді обмежувати, але в окремі періоди це стає майже неможливим.

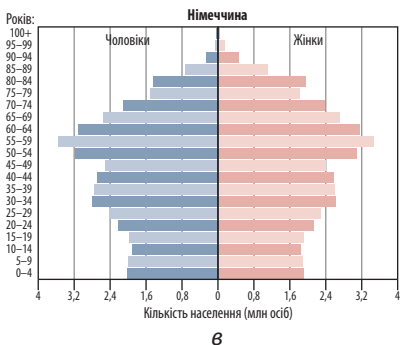
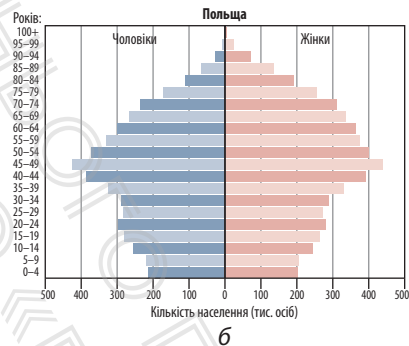
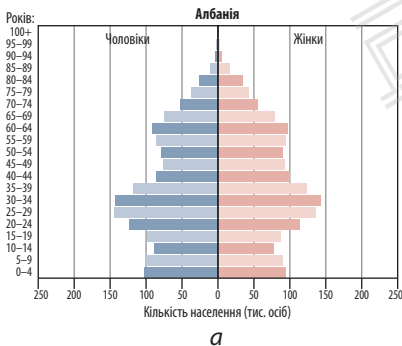
У 2015 р. ряд європейських країн надали притулок майже 2 млн біженцям із Сирії. Із перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну країни Європи прийняли, за різними оцінками, від 5 до 7 млн українських біженців. Найбільше наших громадян виїхало до Польщі, Німеччини, Чехії, Румунії, Болгарії, Литви.

4 **Статеві-вікова структура населення країн Європи.**

У всіх країнах Європи (крім Ісландії) кількість жінок перевищує кількість чоловіків. Так, у Великій Британії на 100 жінок припадає 99 чоловіків, в Іспанії та Албанії — по 98, у Німеччині й Чехії — по 97, у Франції — 96, у Португалії, Боснії і Герцеговині — по 95, у Польщі — 94, у Сербії — 95, в Італії — 93, в Угорщині — 91, у Білорусі — 87, в Україні — 86, у Латвії й Литві — по 85 (це найбільше перевищення кількості жінок серед країн світу).

Перевищення кількості жінок значно зростає в старшій віковій групі, а зважаючи на старіння населення, можна прогнозувати зростання диспропорції в регіоні.

У високорозвинених країнах Європи на початку ХХІ ст. відбувся своєрідний і дуже символічний демографічний переворот — частка населення старшої вікової групи перевищила частку населення віком до 14 років. Загалом у Європі частка населення молодшої вікової групи менше 20 %, а в Італії, Іспанії, Греції, Боснії і Герцеговині — менше 14 % і продовжує поступово знижуватися. Частка населення середнього віку перевищує 60 %. Зростає частка населення старшої вікової групи (60 років і старше), яка перевищує 21 %. Населення старіє. Тривалість життя в країнах Східної Європи становить 68—79 років, в інших регіонах, як правило, перевищує 78 років. Особливо це характерно для Північної Європи, де лідерами є Ісландія (84 роки) та Швеція (83 роки).

Мал. 2. Статеві-вікові піраміди (2022 р.): а) Албанії; б) Польщі; в) Німеччини. Стовпчикові діаграми на них розташовуються в порядку збільшення віку, ліворуч від осі графіка — кількість чоловіків, праворуч — жінок. У країнах, де зберігається високий приріст населення, зі збільшенням віку смуги стають коротшими, тому графік має вигляд піраміди. У більшості країн Європи вона нагадує купол, і чим раніше країна вступила в четверту фазу, тим вище розташована його найширша частина (у цьому випадку це характерно для Німеччини). За матеріалами: CIA World Factbook.

Докладну інформацію про статеву і вікову структуру населення, а також тривалість життя можна отримати за допомогою статево-вікової піраміди — поєднання стовпчикових діаграм, які відображають співвідношення кількості жінок і чоловіків різного віку у відсотках (мал. 2).

5 Працересурсний потенціал країн Європи.

Незважаючи на складну демографічну ситуацію, регіон має потужний працересурсний потенціал. Економічно активне населення (ЕАН) Європи складає приблизно 45 %. Більше половини зайнято у сфері послуг. У сільському, лісовому господарстві, а також у рибальстві високорозвинених країн працює 2—7 % ЕАН. У Східній Європі цей показник вище. У промисловості в середньому працює 20—35 %. Головною тенденцією перерозподілу зайнятого населення в країнах із перехідною економікою є збільшення його в третинному секторі за рахунок скорочення в матеріальному виробництві, насамперед у сільському господарстві й промисловості.

Із точки зору якості трудові ресурси регіону мають необхідну освіту, виробничий досвід, високий професійний рівень та добрий стан здоров'я.

Проблемою для окремих країн є високий рівень безробіття. Найнижчими є його показники в Чехії — 2,3 %, Німеччині — 3,5 %, найвищі в Іспанії — 12,6 %, Греції — 11,9 %, Боснії і Герцеговині — 30,1 %. На жаль, значна частина безробітних — молодь. Так, в Іспанії вона становить половину безробітних.

6 Етнічна, мовна, релігійна структура населення. Українська діаспора у країнах Європи.

Майже все населення Європи належить до європеїдної раси, а більшість сучасних народів країн Європи розмовляє мовами індоєвропейської сім'ї. У Східній Європі мешкають здебільшого народи слов'янської групи (українці, поляки, чехи, словаки, болгари тощо). Західну та Північну Європу населяє германомовна група (німці, ельзасці, англійці, шотландці, шведи тощо). До народів романської мовної групи, що мешкають переважно в країнах Південної Європи, належать італійці, французи, іспанці, валлони, каталонці, румуни тощо. Фіни, естонці, марійці, комі користуються мовами фінської мовної групи. До угорської мовної групи належать угорці.

Для народів Європи, особливо в багатонаціональних країнах, характерна двомовність або навіть тримовність.

Зокрема, у Бельгії офіційними мовами визнано нідерландська, французька та німецька, у Швейцарії — німецька, французька, італійська, у Боснії і Герцеговині — боснійська, хорватська, сербська.

У більшості країн Європи панівною релігією є християнство. У Південній Європі різко переважає католицизм (є винятки, наприклад, у Греції, Сербії, Македонії переважає православ'я), у Північній — протестантизм, найбільш поширене лютеранство (є винятки, наприклад, в Ірландії, Литві переважають католики); а в Західній Європі наявне різне співвідношення (наприклад, у Німеччині представлені як протестанти, так і католики). Православ'я найбільш поширене у Східній Європі, наприклад в Україні, Росії, Молдові, Болгарії. У цьому субрегіоні широко представлений і католицизм, він переважає в Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині. Іслам сповідує більшість населення Албанії, Боснії і Герцеговини (Південна Європа). Релігія істотно впливає на різні сторони життя країн Європи.

У Європі сформувалася потужна *українська діаспора*. Діаспора — це частина народу, що живе поза країною свого походження, своєю історичною батьківщиною. Основною причиною формування української діаспори були міграції населення за межі України, зумовлені економічними та політичними причинами. Кількість української діаспори (українці та їхні нащадки) оцінюється від 10 до 20 млн осіб.

У Молдові українська діаспора формувалася з XVI ст., а особливо інтенсивно після Другої світової війни. Сьогодні тут проживає понад 400 тис. українців (у тому числі в Придністров'ї). Більшість зосереджена в північних і східних районах. За кількістю українці посідають тут друге місце.

У Білорусі налічується майже 160 тис. українців. Більшість із них зосереджена в прикордонних з Україною областях, особливо в Берестейській, де вони є корінним населенням, і в столиці — Мінську.

Значна частина західної діаспори розселена в Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині. Так, кількість українців Польщі оцінюється в 300 тис. осіб (за даними перепису набагато менше).

За даними перепису, у Чехії понад 50 тис. українців. Фактично їх більше, оскільки четверта частина населення не позначила

свою національність. Ще 100 тис. українців працюють у цій державі.

Унаслідок останньої хвилі трудової міграції значно збільшилася кількість українців у Польщі, Португалії, Іспанії, Італії, Греції.

7 Урбанізація, субурбанізація, рурбанізація, джентрифікація.

Ви вже знаєте, що західна частина Європи є одним із найбільш гусонаселених регіонів світу. При цьому розміщення населення в ньому насамперед визначається географією міст. Рівень урбанізації, під яким розуміють частку міських жителів у загальній кількості населення, тут один із найвищих у світі: у середньому в містах живе понад 70%, а в деяких країнах — 90% і більше населення (наприклад, у Бельгії — 98%, найвищий показник у світі серед значних за територією держав). Нижчим є рівень урбанізації у Східній Європі та в окремих країнах Південної Європи. Так, у Боснії і Герцеговині, Молдові, Румунії, Словенії, Албанії, Сербії, Словаччині, Польщі він становить від 40 до 60%.

Характерною рисою урбанізації Європи є дуже висока концентрація населення у великих містах і міських агломераціях. Найбільші з них — Лондонська, Паризька, Московська. Ланцюжок агломерацій, розташованих уздовж Рейну (Кельнська, Ессенська, Дюссельдорфська, Дуйсбурзька тощо), а також ряд міст сусідніх держав, у першу чергу Нідерландів (Амстердам, Роттердам тощо), утворюють *Прирейнський мегалополіс*. Інший мегалополіс — *Англійський* — включає низку міських населених пунктів з урахуванням Лондона, Бірмінгема, Манчестера і Ліверпуля.

У 1970—1980-х рр., після бурхливого зростання міст та агломерацій, розпочався вплив населення з їхніх центрів спочатку в передмістя, а згодом і в більш віддалені дрібні міста й сільську місцевість («зелена хвиля»). Цей процес отримав назву **субурбанізації**, тобто збільшення кількості населення приміських зон, у тому числі за рахунок переїзду частини жителів великих міст із перенаселених центральних районів у передмістя. У результаті кількість жителів у центральних районах Лондона, Парижа, Гамбурга, Відня, Мілана й багатьох інших міст або стабілізувалася, або навіть почала скорочуватися.

Одночасно відбувається **рурбанізація**, під якою розуміють поширення на сільську місцевість міських умов життя. Це зменшує контраст між міськими й сільськими поселеннями не тільки

за умовами та якістю життя, але й за функціями і заняттями їхніх жителів.

Частину міст Європи (Лондон, Париж, Амстердам, Брюссель, Франк-фурт-на-Майні, Мюнхен, Цюрих, Женева, Відень, Мілан, Варшава) відносять до світових. Ці міста мають ключове значення для регіонів, а окремі з них впливають на політичне, економічне, культурне життя всього світу. У найпотужніших світових містах розташовуються штаб-квартири найбільших ТНК і міжнародних економічних та геополітичних організацій.

Багато європейських міст мають давню історію, яка вплинула на особливості їхньої забудови та архітектури. Коли окремі райони стають занедбанними, а будинки старіють, місцева влада та приватні забудовники здійснюють реконструкцію й оновлення будівель, тобто **джентрифікацію**. Вона не тільки покращує зовнішній вигляд і зручність житла, але й істотно змінює спосіб життя населення. Замість жителів із низькими доходами ці будівлі заселяють більш заможні городяни. Завдяки джентрифікації стали відомими на весь світ райони Монмартр і Монпарнас у Парижі, Ноттінг-Хілл у Лондоні (мал. 3).

Мал. 3. Ноттінг-Хілл — нині дорогий та респектабельний район західного Лондона, який завдяки джентрифікації виник на місці небезпечних нетрів.

! **Головне**

◆ Для Європи характерна демографічна криза, яка, у першу чергу, пов'язана з низькою народжуваністю, низьким природним приростом (іноді від'ємним), старінням населення.

◆ Країни Європи приймають значну кількість мігрантів, найбільше їх у Росії, Німеччині, Великій Британії, Франції, Іспанії.

◆ Регіон має потужний працересурсний потенціал, який досягається не тільки значною кількістю, але і якістю ЕАН.

◆ Переважна частина населення Європи належить до найбільшої за кількістю індоевропейської мовної сім'ї, панівною релігією є християнство.

◆ У Європі сформувалася потужна українська діаспора (найбільша в Польщі, Білорусі, Молдові, Румунії).

◆ Для Європи характерні процеси субурбанізації та рурбанізації.

- ?** **Запитання та завдання для самоперевірки**
1. Охарактеризуйте природний рух населення Європи.
 2. Які напрямки міграції характерні для Європи? Чим їх можна пояснити?
 3. Якими є особливості статево-вікової структури населення Європи?
 4. Назвіть найбільші народи Європи. Укажіть, до яких мовних груп вони належать.
 5. Поясніть терміни «урбанізація», «субурбанізація», «рурбанізація», «джентрифікація». Наведіть приклади проявів цих процесів на території Європи.
- ...** **Поміркуйте**
- Учені вважають, що урбанізація значно впливає на зниження народжуваності. Як ви вважаєте, який зв'язок існує між процесом урбанізації та народжуваністю? Назвіть і поясніть інші чинники низької народжуваності в країнах Європи.
- ...** **Працюємо в групах**
- Охарактеризуйте особливості демографічної ситуації в одній з європейських країн (на вибір), використовуючи статево-вікові піраміди й додаткові джерела знань. На допомогу рекомендовано: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>
- ...** **Вправа для саморозвитку**
- Існують об'єктивні (біологічні) і суб'єктивні чинники більш високої смертності серед чоловіків. З'ясуйте, які належать до другої групи. На цій основі складіть власний план (учні), рекомендації (учениці), як можна подовжити життя чоловіків.

§ 7. Особливості господарства країн Європи. Первинний сектор економіки

- ...** **Пригадайте**
- ◆ склад первинного сектору економіки
 - ◆ групи сільськогосподарських культур, тварин
 - ◆ види корисних копалин
- 1** **Особливості економічного розвитку країн Європи.**

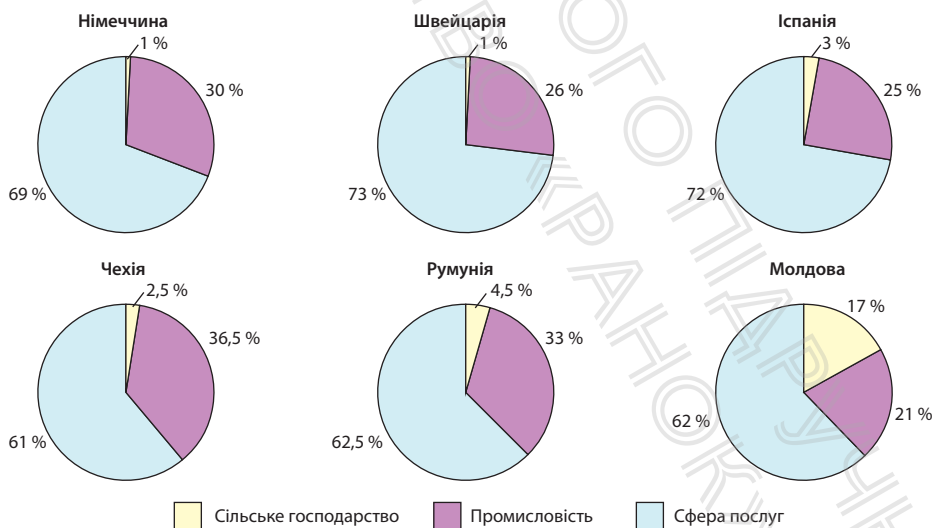
Європа є світовим лідером за середніми показниками валового внутрішнього продукту на одну особу. Частка регіону у світовому сукупному ВВП перевищує 25%. Країни Європи посідають перші місця у світовій торгівлі, їм належить лідерство у сфері золотоваляючих резервів та іноземних інвестицій. Усе більша інтернаціоналізація виробництва, існуючий механізм економічної співпраці

забезпечують європейському регіону важливу роль у світовій політиці та економіці. Водночас останніми роками темпи зростання економіки в Європі є нижчими, ніж в Азії.

У секторальній структурі економіки *високорозвинених* країн Європи характерним є явне переважаєння третинного сектору (мал. 1). Значення сільського господарства зберігається з точки зору забезпечення харчової промисловості сировиною, а населення — основними продуктами харчування. Його частка у ВВП здебільшого менше 5%, а в таких країнах, як Бельгія та Швейцарія, — менше 1%.

Серед окремих країн найбільш широкий комплекс різних виробництв мають країни «Великої сімки» — Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія. Динамікою розвитку і потужністю в першу чергу відрізняється економіка Німеччини. Серед інших країн виділяються Іспанія, Нідерланди, Швейцарія, Бельгія та Швеція. На відміну від чотирьох головних країн, їхня економіка здебільшого спеціалізується на окремих виробництвах, які завоювали своє місце не тільки на європейському, але й на світовому ринку.

Позиції країн *перехідної економіки* у світовому господарстві більш слабкі. У деяких із них зберігають значення традиційні

Мал. 1. Структура ВВП країн Європи (2021 р.).
За матеріалами: CIA World Factbook.

виробництва. Так, в окремих країнах Південної і Східної Європи сільське господарство виробляє від 5 до 15% ВВП. Економіка та рівень життя населення Росії значною мірою залежать від добувної промисловості.

Більшість країн цього типу швидко подолали шлях від командно-адміністративної (планової) економіки до ринкової, у них відбулися зміни в структурі господарства. Це проявилось в зростанні частки третинного сектору у ВВП, зменшенні значення інших секторів. Значна частина країн із перехідною економікою все ще суттєво відстає від своїх сусідів за рівнем розвитку, продуктивності праці, технологічним рівнем, якістю і конкурентоспроможністю продукції.

Промислові підприємства розміщені на території регіону нерівномірно. Найбільша їхня концентрація спостерігається в так званій «центральної осі розвитку», що охоплює територію Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, значну частину Німеччини й Великої Британії, схід Франції, північ Італії, захід Австрії та Швейцарію. Саме тут сформувалися найбільші промислові регіони Європи — Рур (Німеччина), Іль-де-Франс (Франція), Великий Лондон (Велика Британія).

Для економіки Європи велике значення мають ТНК. Вони визначають напрям економічного розвитку, є важливим важелем економічного впливу високорозвинених країн регіону за кордоном. У 100 найбільших корпораціях Європи та їхніх філіях працюють понад 7,5 млн осіб.

2 Сільське та лісове господарство країн Європи.

За основними видами сільськогосподарської продукції більшість країн регіону забезпечують власні потреби. Частина країн у значних обсягах експортують зернові культури. Серед інших культур велике значення мають картопля, ріпак, овочі (томати, баклажани, перець, цибуля, огірки тощо) та фрукти, а на півдні — цитрусові та маслини. Усі країни вирощують різноманітні овочі. Регіон відомий як найбільший виробник молока та експортер молочних продуктів, він забезпечує себе буряковим цукром, більшістю видів м'яса та м'ясопродуктів.

Деякі культури й види продукції тваринництва навіть стали символічними: свинина — у Німеччині, сир — у Франції, капуста та яблука — у Польщі, маслини — у Греції, апельсини — в Іспанії, перець (паприка) — в Угорщині.

Найбільш високого рівня сільське господарство досягло у високорозвинених країнах Європи. Середній розмір господарств становить 40—50 га, фермерам надається допомога. Так, у Великій Британії частка державних субсидій у вартості продукції сільського господарства складає понад 25 % і є однією з найбільших у світі.

Мал. 2. Розвитку тваринництва в регіоні сприяють природні умови, завдяки яким можливий тривалий період випасу, в окремих країнах — із кінця березня до початку грудня. Вологий і м'який клімат на більшій частині території сприяє вирощуванню кормових трав.

У ЄС діє Єдина сільськогосподарська політика. Це система допомоги сільськогосподарським виробникам, головним завданням якої є забезпечення високого рівня життя фермерів, а населення — якісними харчовими продуктами за справедливими цінами. Нова стратегія аграрної політики ЄС також передбачає інвестиції на захист довкілля та боротьбу зі змінами клімату.

У переважній частині високорозвинених країн більшу вартість сільськогосподарської продукції дає тваринництво (мал. 2). Його продукція, у тому числі перероблена, має значний попит. Велику увагу приділяють не тільки продуктивності тварин, а в рослинництві врожайності рослин, але і якості продукції.

У країнах Східної Європи з найбільш розвиненим сільським господарством (наприклад, у Чехії, Словаччині, Польщі) тваринництво переважає над рослинництвом. У більшості інших країн більше продукції дає рослинництво. Їхнє сільське господарство менш продуктивне, а рівень механізації, хімізації та агротехніки нижчий.

Природні умови значної мірою впливають на формування певних типів зональної спеціалізації сільського господарства регіону:

- ◆ *північноєвропейський тип* — переважання молочного скотарства, вирощування кормових культур, картоплі, жита;
- ◆ *середньоевропейський тип* — провідне значення молочно-м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва; вирощування кормових культур, пшениці, ячменю, цукрового буряку, картоплі;
- ◆ *південноєвропейський тип* — вирощування субтропічних культур: маслин, інжиру, цитрусових, мигдалю, винограду, овочів, тютюну. Тваринництво відіграє другорядну роль на зрошенні бавовнику.

- ♦ *балканський тип* — переважання зернових (пшениця, кукурудза) та технічних (соняшник, тютюн, ефіроолійні) культур; вирощування винограду, овочів, фруктів. Тваринництво спеціалізується на молочно-м'ясному скотарстві, свинарстві, птахівництві, вівчарстві.
- ♦ *східноєвропейський тип* — провідне значення має вирощування зернових культур. Переважає пшениця, на півночі також культивують жито, на півдні — кукурудзу. У ряді країн, у тому числі в Україні, велике значення мають технічні культури, зокрема соняшник, ріпак, соя, цукровий буряк.

У Північній Європі традиційно розвинене *рибальство*, особливо велике значення воно має в господарстві Ісландії та Норвегії. У кожній із цих країн виловлюють до 2 млн т риби на рік.

Внесок *лісового господарства* в загальний ВВП регіону менше ніж 2%. Загалом лісове господарство набуло найбільшого розвитку в Скандинавських країнах, Фінляндії та на півночі й сході Росії.

3 Добувна промисловість країн Європи.

У значних обсягах вугілля видобувають у Німеччині, Польщі, Росії, Чехії, Україні, Іспанії. Польща видобуває кам'яне вугілля, родовища якого зосереджені на півдні країни — у Верхній Сілезії. Частина цього басейну припадає і на територію сусідньої Чехії. У Німеччині основні обсяги дає буре вугілля, яке видобувається відкритим способом. Значно скоротила видобуток *кам'яного вугілля* Велика Британія. Проте ця країна розробляє родовища *нафти і природного газу*, які були відкриті на шельфі Північного моря. Великій Британії належить майже 50% цієї території. Разом із нею в значних обсягах веде видобуток Норвегія (друге місце з видобутку природного газу та нафти в регіоні після Росії, відповідно сьоме і 14 — у світі) (мал. 3), у невеликих — Данія, Нідерланди та Німеччина.

У Росії розробляються родовища Нижнього Поволжжя, Уралу, Північного Кавказу, Західного Сибіру. У перспективі передбачається видобуток нафти і природного газу на шельфі Північного моря.

Серед інших країн за видобутком природного газу виділяються Нідерланди (крім шельфу Північного моря, родовище Гронінген, розташоване на його узбережжі) та Україна, урану — Росія, Україна, Франція, горючих сланців — Естонія.

Мал. 3. Унікальна нафтодобувна платформа «Драген» (Норвегія) — є справжнім дивом інженерної думки — багатоповерхова споруда стоїть на одній 280-метровій бетонній «нозі», з яких 250 метрів ховається у морі.

Мал. 4. Шведські гірники в підземному тунелі родовища залізної руди на глибині в сотні метрів.

Із рудних корисних копалин найбільше значення мають *залізні руди*, видобуток яких у великих обсягах ведеться в Україні, Росії, Швеції, Франції. У Швеції видобуток відбувається переважно за допомогою підземних розробок, що ведуться в гірських районах (мал. 4). Серед кольорових металів виділяються розробки *мідних руд* (Польща, Болгарія), *бокситів* (Греція, Франція, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Угорщина), *свинцево-цинкових руд* (Німеччина, Ірландія, Польща, Сербія, Болгарія, Італія). Значні запаси руд кольорових металів розташовані в Росії, здебільшого в її азійській частині.

Із нерудних корисних копалин слід назвати видобуток *калійної солі* (Білорусь, Росія, Німеччина), *сірки* (Польща, Україна), *апатитів* (Росія). Загалом більшість країн Європи залежать від імпорту мінеральної сировини, у тому числі з інших регіонів світу.

! **Головне**

◆ У секторальній структурі економіки високорозвинених країн Європи явно переважає третинний сектор. В економіці частини країн із перехідною економікою зберігається значення традиційних виробництв.

◆ Промислові підприємства розміщені на території регіону нерівномірно. Найбільша їх концентрація спостерігається в так званій «центральної осі розвитку».

◆ За основними видами сільськогосподарської продукції більшість країн регіону забезпечують свої потреби та навіть продають надлишки на світовому ринку.

◆ Із корисних копалин найбільше значення в регіоні має видобуток вугілля, нафти, природного газу, залізної руди.

◆ Більшість країн Європи залежать від імпорту мінеральної сировини з інших регіонів світу.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть характерні риси структури економіки високорозвинених країн регіону. 2. Якими є особливості господарства країн із перехідною економікою? 3. Укажіть особливості зональної спеціалізації сільського господарства окремих частин регіону. Чим вони пояснюються? 4. Охарактеризуйте географію добувної промисловості регіону.

🔍 **Практичне завдання**

На основі контурної карти створіть картографічну модель «Зональна спеціалізація сільського господарства Європи».

🔄 **Набуваємо практичних навичок**

З'ясуйте умови праці та розмір заробітної плати в сільському господарстві окремих країн Європи, які приймають сезонних робітників. Що необхідно для працевлаштування? Чому важливим є саме легальне працевлаштування?

🗨️ **Вправа для саморозвитку**

Особливістю країн Північної Європи, насамперед п'ятірки (Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Ісландія), є високий рівень соціального захисту населення. Зберіть дані про соціальні програми однієї з країн північної п'ятірки (на вибір), поясніть механізми їх виконання.

§ 8. Вторинний сектор економіки

💡 **Пригадайте**

◆ виробництва переробної промисловості та чинники їх розміщення

1 **Виробництво електроенергії.**

Електроенергетика Європи характеризується переважанням *теплових* електростанцій, хоча порівняно з іншими регіонами їхня частка в загальному виробництві електроенергії є меншою. Понад половина з них працюють на вугіллі. Значною є частка газових ТЕС, особливо в Росії (60%), і найменшою — тих, що працюють на

мазуті (виробляється з нафти). Основна частина ТЕС розташована поблизу великих міст, у районах видобутку паливних корисних копалин, портових містах (там вони працюють на імпортному паливі).

Європа є світовим лідером за значенням *атомних* електростанцій, на які припадає майже третина виробленої електроенергії. Найбільше АЕС у Франції, Бельгії, Україні, Великій Британії.

Десята частина електроенергії виробляється на ГЕС, у трьох країнах із гірськими районами — Норвегії, Швеції, Швейцарії — це основний вид електростанцій.

Зростає значення *вітрових, сонячних, геотермальних* станцій, *біоенергетики*. Саме в Європі розташовані світові лідери з використання енергії вітру (ВЕС). Так, у Данії ВЕС виробляють понад 57% усієї електроенергії, у Німеччині та Португалії по 24%. Фінляндія є лідером із виробництва енергії з лісової біомаси — частка «лісового палива» в загальному енергоспоживанні країни складає 27%.

До десятки найбільших виробників електроенергії світу входять Росія, Німеччина та Франція. Росія і Франція є великими експортерами. Ісландія відома як країна, що виробляє найбільше електроенергії на одну особу (понад 51 100 кВт/год).

2 **Металургія.**

Місцева *чорна металургія* пережила важкий період, коли обсяги виробництва не зростали, а іноді скорочувалися (наприклад у Великій Британії). Із метою подолання кризових явищ у багатьох країнах виробництво було модернізовано, відбулися зміни і в географії. Поєднання залежності від імпортової сировини та орієнтації на продаж частини високоякісної продукції за кордон зумовило будівництво великих підприємств у портових містах (нові заводи Франції, Німеччини та Великої Британії) або в районах вугільних басейнів, пов'язаних зручними шляхами з морем (Німеччина).

Країни, які не мали запасів сировини, одразу орієнтувалися на її імпорт. Так, металургія Італії розміщується в портах (Генуя, Неаполь і Таранто). Орієнтація на сировинні ресурси залишається в Росії, Україні, Польщі, Чехії. У Польщі та Чехії підприємства орієнтуються на паливо (використовують імпортовану залізну руду), є такі виробництва в Росії (Кузбас) та Україні (Донбас).

Кольорова металургія регіону в значних обсягах використовує імпортовані руди та їхні концентрати, які переважно надходять з Африки та Америки. Головні виробники алюмінію — Росія, Норвегія,

Франція, Німеччина, Греція, Румунія. Виробництво здебільшого орієнтоване на споживачів та джерела дешевої електроенергії (Норвегія, частково Франція, Росія). На власній руді алюмінієва промисловість працює в Греції, Хорватії, Чорногорії, Боснії і Герцеговині. Свою й імпорتنу сировину використовує Румунія. Мідь виробляють у Росії, Великій Британії, Франції, Німеччині, Бельгії, Польщі, Сербії, Болгарії, свинець і цинк — у Росії, Німеччині, Бельгії, Польщі, Франції, Сербії, Болгарії, Італії. Кольорова металургія Європи, особливо високорозвинених країн, широко використовує вторинну сировину (металобрухт), значення якої постійно зростає.

3 **Машинобудування.**

На країни Європи припадає понад третина продукції світового машинобудування. У регіоні розвинені всі основні виробництва, але деякі з них відіграють особливу роль. Так, тут зосереджено близько 40 % світового виробництва верстатів і ковальсько-пресового устаткування, причому одноосібний регіональний лідер — Німеччина — у цьому виробництві у світі поступається лише Японії. Великі виробники верстатів, як і іншої продукції загального машинобудування, — Італія та Швейцарія (85 % продукції цієї країни йде на експорт).

Таблиця

НАЙБІЛЬШІ ВИРОБНИКИ
АВТОМОБІЛІВ У ЄВРОПІ (2021 р.)*

Місце	Країна	Кількість (тис. од.)
1	Німеччина	3308
2	Іспанія	2098
3	Росія	1566
4	Франція	1351
5	Чехія	1111
6	Велика Британія	932
7	Італія	795
8	Польща	439
Європейський Союз		13 092

Високого рівня розвитку досягло сільськогосподарське машинобудування регіону. Тут виробляють високоякісну техніку, зокрема комбайни, трактори, обладнання для тваринницьких ферм. Серед основних виробників — Німеччина, Франція, Нідерланди, Австрія, Росія, Польща, Білорусь.

Провідне місце в транспортному машинобудуванні посідає автомобілебудування (таблиця). Найбільша кількість машин випускається на заводах провідних фірм: «Фольксваген» (Німеччина), «ФІАТ» (Італія), «СЕАТ» (Іспанія), «Брітіш Лейленд» (Велика Британія), «Пежо-Сітроєн» (Франція). Лідером серед країн є Німеччина, де щороку виробляється понад 3 млн автомобілів (мал. 1).

* Джерело: Latest European Car Sales Statistics, 2021

Мал. 1. Виробництво електромобілів на заводі BMW у Мюнхені. Частка електромобілів у Німеччині становить близько 14% усього авторинку країни, ще 45% автомобілів працюють на гібридних двигунах.

Мал. 2. Швидкісний поїзд ТЖВ (від фр. Train à Grande Vitesse) — найшвидший у світі рейковий потяг. Рекордна швидкість становить 574,8 км/год.

Одним із найстаріших виробництв є залізничне машинобудування. У сучасних умовах усе більшого значення набуває виробництво швидкісних поїздів (мал. 2), потужних електровозів та тепловозів (вони здатні перевозити багато вагонів із вантажем). Основними країнами-лідерами з виробництва рухомого складу для залізниць є Німеччина, Франція, Австрія, Швейцарія, Італія та Іспанія.

За останні десятиліття Європа втратила колишні лідируючі позиції в суднобудуванні, поступившись першістю азіатським країнам (Південна Корея, Китай та Японія). Зараз у регіоні будуються переважно спеціальні, технічно складні судна та великі пасажирські лайнери.

Фінські корабелі орієнтуються на будівництво круїзних лайнерів, поромів, криголамів, суден для арктичних платформ, які використовують для видобутку нафти та природного газу на морському шельфі. Найбільшою і найсучаснішою в Європі є верф у фінському місті Турку (мал. 3). На випуску риболовецьких суден спеціалізуються Польща та Хорватія.

Авіакосмічне виробництво зосереджене в семи країнах: Франції, Німеччині, Великій Британії, Іспанії, Швеції, Україні та Росії. Остаточне складання авіалайнерів здійснюється в Тулузі (Франція) і Гамбурзі (Німеччина) (мал. 4). Лідером у ракетно-космічній техніці є Франція. Її ракета «Аріан» використовується для запуску

Мал. 3. У місті Турку (Фінляндія) будують найбільші в світі круїзні лайнери, пороми для перевезення пасажирів та машин, спеціалізовані морські судна.

Мал. 4. Двопалубний реактивний пасажирський авіалайнер Airbus A380 — найбільший серійний літак у світі. Може здійснювати безпосадочні перельоти на відстань понад 15 тис. км.

супутників ЄС та інших країн. До точного машинобудування відносять електроніку, електротехніку й приладобудування.

Невелика група високорозвинених держав — Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія — є найбільшими виробниками дорогих електротехнічних виробів: це потужні генератори (у тому числі для парових, газових і гідравлічних турбін), трансформатори, електричні машини, електродвигуни різної потужності.

Окремі виробництва точного машинобудування працюють і в інших країнах. Серед них Росія, Нідерланди, Фінляндія, Чехія, Швеція, Польща, Словенія, Україна.

В останні роки країни регіону докладають зусиль, щоб наздогнати США і Японію у виготовленні сучасної електроніки. Найбільших успіхів досягли Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Нідерланди. Серед провідних ТНК світової електронної промисловості — «Сіменс» (Німеччина) та «Філіпс» (Нідерланди).

4 Хімічне виробництво.

Європа — один зі світових центрів хімічної промисловості. Серед найбільших ТНК світу широко представлені компанії високорозвинених країн регіону. Серед них «БАСФ» і «Баєр» (Німеччина), «Імперіел Кемікл Індастріз» (Велика Британія), «Монтедісон» (Італія). На тлі загального зсуву хімічних виробництв до моря створені великі центри нафтохімії в пониззях Рейну—Шельди: це

так званий «Техас-Європа» (Роттердам—Антверпен), який за своїми розмірами є одним із найбільших у світі.

Багато країн регіону спеціалізуються на окремих видах продукції хімічної промисловості: Німеччина — барвники та пластмаси, Франція — синтетичний каучук, Бельгія — хімічні добрива і виробництво соди, Швеція і Норвегія — лісохімія, Швейцарія — фармацевтика, Росія — азотні й калійні добрива, Білорусь — калійні добрива.

Зростає значення промисловості органічного синтезу, фармацевтики, парфумерії, хімії побутового призначення. Високорозвинені країни все більше зосереджуються на високотехнологічній продукції: ліки, косметика, спеціальні сорти гуми, пластмаси з наперед заданими властивостями (композитні пластики).

5 **Виробництво паперу, деревообробна промисловість. Легка промисловість.**

Виробництво паперу й іншої продукції з деревини зосереджене переважно в Скандинавських країнах, Фінляндії, Росії та Німеччині. Значні обсяги паперу виробляють у Великій Британії, Італії, Франції. Італія також відома як виробник дорогих, високоякісних меблів.

Найдавнішим виробництвом у регіоні є легка промисловість. Зараз вона переживає не найкращі часи. Це пов'язане з тим, що виробництво трудомістких виробів масового попиту, особливо верхнього одягу, тканин і повсякденного взуття, перемістилося до країн Азії. У високорозвинених країнах регіону зберігаються виробництва, які спеціалізуються на синтетичних та дорогих (особливо вовняних) натуральних тканинах, модному одязі та взутті, виробках із хутра, окремих видах ковдр.

У країнах із перехідною економікою значне місце посідає виробництво тканин, повсякденного одягу і шкіряного взуття. Головні райони текстильної промисловості історично склалися в центрі та на півдні Польщі, у центрі європейської частини Росії, на півночі Чехії.

6 **Харчова промисловість.**

Значення харчової промисловості регіону полягає в необхідності забезпечити населення різноманітними продуктами харчування.

Регіон є світовим лідером серед виробників низки продуктів глибокої переробки, наприклад масла, сиру, йогурту, молочних жирів. Так, у країнах ЄС виробляється 47% сиру від загального обсягу.

Європа є одним зі світових лідерів і у виробництві м'ясної продукції. Рибна промисловість відіграє значну роль в економіці частини прибережних та острівних країн, у першу чергу Північної Європи, зокрема Ісландії, Норвегії, Швеції. Так, Ісландії вона дає до половини експортних надходжень.

7 Основні регіони промисловості.

Економічну потужність сучасної Європи значною мірою визначають промислові регіони. Це *Рур* — у Німеччині, *Великий Лондон* — у Великій Британії, *Іль-де-Франс* — у Франції, *Верхньосілезький* — у Польщі, *Придніпров'я* — в Україні, Центральна Росія та Урал у Росії. На першому етапі їхнє формування значною мірою було обумовлене наявністю природних (сировинний чинник) і трудових (працересурсний чинник) ресурсів, споживача (споживчий чинник), а також сприятливим економіко-географічним положенням. Найбільш поширеними виробництвами здебільшого були чорна металургія, загальне машинобудування, основна хімія, теплоенергетика, легка промисловість.

Із часом зросло значення інших чинників, зокрема транспортного, наукового, екологічного. У промислових регіонах високорозвинених країн випереджальними темпами почали розвиватися транспортне й точне машинобудування (зокрема електроніка), хімія органічного синтезу, фармацевтика; одночасно збиткові та «брудні» підприємства закривалися, а інші модернізувалися.

8 Реіндустріалізація.

Загальною особливістю сучасного розвитку переробної промисловості високорозвинених країн Європи є політика **реіндустріалізації**. Вона передбачає розвиток наукоємних, сучасних виробництв на основі досягнень науково-технічного прогресу. Реіндустріалізація є процесом, протилежним деіндустріалізації, який розпочався в середині ХХ ст. в Європі й був обумовлений бажанням потужних компаній розміщувати виробництво в країнах із меншими витратами. Основна увага приділяється фармацевтиці, виробництву медичного обладнання, комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, оптичних приладів, авіабудуванню і космічній техніці, виробництву нових матеріалів.

! Головне

- ◆ Європа є одним із центрів світової економіки.
- ◆ Країни регіону посідають провідні позиції у виробництві електроенергії та багатьох видів продукції переробної промисловості, у першу чергу машинобудування та хімічної індустрії.
- ◆ У сучасних умовах високорозвинені країни регіону почали проводити політику реіндустріалізації.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси електроенергетики регіону.
2. Поясніть, які зміни відбулися у виробництві чорних металів у країнах Європи.
3. Охарактеризуйте машинобудування регіону. Укажіть чинники, що забезпечили машинобудуванню провідну роль.
5. Якими є особливості хімічної промисловості країн Європи?
6. Чим спричинена необхідність здійснення політики реіндустріалізації?

💬 Поміркуйте

Чим викликана спеціалізація високорозвинених країн Європи на наукоємній продукції?

💡 Практична робота 1

Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (на вибір учня/учениці)

🌟 Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

1. Відновлювана електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості та відмінності.
2. Структура й просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.

§9. Третинний сектор економіки

👤 Пригадайте

- ◆ види послуг, які вам відомі
- ◆ яка частка припадає на сферу послуг у структурі ВВП розвинених країн

1 Транспорт.

У Європі розвинені всі види транспорту, а в структурі пасажирообігу і внутрішнього вантажообігу найбільша роль *автомобільного*. Це не дивно, адже відстані на значній частині території

невеликі, густота, мобільність і платоспроможність населення високі, а автомобіль залишається найбільш маневреним засобом пересування. У регіоні багато магістралей міжнародного сполучення, деякі йдуть за його межі, наприклад, Лондон—Франкфурт-на-Майні—Відень—Белград—Стамбул. Разом із другорядними дорогами вони утворюють єдині транспортні системи, поступово перетворюючись на регіональну автотранспортну систему, яка все тісніше взаємодіє із системами залізничного і водного транспорту.

У Західній Європі такі системи виконують і міждержавні транспортні завдання. У більшості країн добре налагоджено технічне обслуговування автотранспорту.

Таблиця 1

КРАЇНИ ЄВРОПИ З НАЙБІЛЬШОЮ
ДОВЖИНОЮ АВТОМОБІЛЬНИХ
ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ*

Місце в світі	Країна	Довжина, тис. км
5	Росія	1283
7	Франція	1112
12	Іспанія	695
13	Німеччина	633
14	Швеція	575

Таблиця 2

КРАЇНИ ЄВРОПИ З НАЙБІЛЬШОЮ
ДОВЖИНОЮ ЗАЛІЗНИЧНИХ ШЛЯХІВ
СПОЛУЧЕННЯ*

Місце в світі	Країна	Довжина, тис. км
3	Росія	87
7	Німеччина	34
10	Франція	31
13	Україна	22
15	Польща	19

До світових лідерів за протяжністю автомобільних доріг входять Росія, Франція, Іспанія, Німеччина, Швеція (таблиця 1), але в Росії їхня якість низька.

У Європі зосереджена значна частина залізниць світу (таблиця 2). Понад третину з них електрифіковано (електровози перевозять половину пасажирів і вантажів). Хоча роль залізничного транспорту зменшується, а мережа скорочується, він характеризується значними обсягами перевезених вантажів і високими швидкостями руху, особливо пасажирських потягів.

У зовнішній торгівлі своє значення зберігає морський транспорт. Частина країн Європи мають великий торговий флот, а на їхніх берегах розташовані великі порти, серед яких Роттердам (мал. 1), Антверпен, Лондон, Гамбург, Генуя, Марсель, Гавр, Барселона.

Для перевезення будівельних матеріалів, зерна, руд, нафти і нафтопродуктів, лісу, кам'яного вугілля, чорних металів використовується річковий транспорт. Найважливішими судноплавними річковими системами є Дунай, Волга та Рейн (усі із судноплавними притоками). Багато річок сполучені між собою каналами (мал. 2).

* Джерело: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/transport>

Мал. 1. Порт Роттердам (Нідерланди) — найбільший універсальний порт регіону. Серед ввезених вантажів найбільше значення має сировина (нафта, вугілля, ліс та руди). Вивозиться переважно готова промислова продукція (машини й обладнання, хімікати).

Мал. 2. Магдебурзький водний міст (Німеччина) — унікальна технічна споруда, що забезпечує навігацію між внутрішнім портом Берліна і промисловими районами Руру. На сьогодні це найдовший водний міст у Європі — 918 м.

Найбільшим річковим портом Європи і світу є Дуйсбург (Німеччина). Його річний вантажообіг (понад 40 млн т) можна порівняти з великими морськими портами.

Особливе місце в сучасній мережі внутрішніх водних шляхів Європи належить Дунаю. Цей водний шлях з'єднує порти 15 країн, у тому числі десяти придунайських, а також Швейцарії, Франції, Нідерландів (розташовані на Рейні), Бельгії та Люксембургу (зв'язані з Рейном мережею каналів і притокою Мозель).

В останні роки в перевезенні пасажирів зростає частка авіаційного транспорту. Найбільші аеропорти розташовані в Лондоні (Хітроу), Парижі (Руассі—Шарль-де-Голль), Фракфурті-на-Майні (Франкфурт-на-Майні).

Транспортна система країн перехідної економіки поступається сусідам за густотою транспортної мережі, пасажиро- і вантажообігом. В окремих країнах зберігає своє значення залізничний транспорт. У той самий час в останні роки була значно розширена і покращена мережа автомобільних доріг. Були побудовані першокласні автомагістралі, у тому числі міжнародного значення. У Росії й Україні велике значення має трубопровідний транспорт. Через територію України, Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини природний газ потрапляє до країн Західної Європи, а через Румунію й Болгарію — до Греції.

Мал. 3. Євротунель під Ла-Маншем з'днує Францію та Велику Британію, є складовою одного з європейських транспортних коридорів. Тунель має довжину близько 51 км, із них 39 км — безпосередньо під дном моря.

Країни регіону працюють над розвитком загальноєвропейської транспортної інфраструктури (мал. 3). Відповідно до транспортної «Стратегії сталого та розумного розвитку мобільності» ЄС взяв курс на зелену та цифрову трансформацію транспорту: збільшуються державні та приватні інвестиції в модернізацію та екологізацію автопарків, інфраструктури, зміцнення єдиного ринку. Завдяки розумній, безпечній та доступній транспортній системі ЄС планує на 90% скоротити кількість викидів в атмосферу до 2050 р.

3 Туризм.

Характерною рисою світового туризму є лідируючі позиції Європи. Хоча за останні 20 років її частка в міжнародних туристичних прибутках знизилася з 64 до 51%, Європа залишається основним туристичним регіоном світу. Одразу п'ять європейських країн увійшли до десятка найбільш конкурентоспроможних у сфері туризму (таблиця 3). Примітним є те, що 80% європейських туристів залишаються в межах регіону (це найвищий показник у світі).

Майже третина прибуттів припадає на Середземномор'я, у той час як у Північну Європу вирушає тільки десята частина туристів. Решта європейців обирають Америку — 7%, Азіатсько-Тихоокеанський регіон — 4%, Африку — 1%, інші регіони — 8%, що свідчить про різноманітність обраних європейцями маршрутів.

Упродовж багатьох років лідерами як за кількістю міжнародних туристичних прибуттів, так і за доходами від туризму в Європі є Франція та Іспанія, далі йдуть Італія, Німеччина, Велика Британія, Греція.

Напрямки основних туристичних потоків: Німеччина—Франція, Німеччина—Іспанія, Велика Британія—Франція, Німеччина—Італія, Велика Британія—Іспанія. Спрощення переїзду в країни Східної Європи сприяє формуванню потоку «захід—схід». Так,

Таблиця 3

ЄВРОПЕЙСЬКІ КРАЇНИ В РЕЙТИНГУ
НАЙБІЛЬШ ВІДВІДУВАНИХ КРАЇН
СВІТУ (2021 р.)*

Місце в світі	Країна	Кількість туристичних відвідувань, млн осіб
1	Франція	90,3
2	Іспанія	84,0
5	Італія	65,6
9	Німеччина	40,1
10	Велика Британія	36,2

* За даними: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>

наприклад, німці часто відвідують Польщу і Чехію.

Найпривабливішими містами для туристів залишаються Лондон та Париж (20 і 17 млн туристів на рік відповідно).

3 Інші складові третинного сектору.

Європа — світовий центр *фінансових операцій*. Тут зосереджена майже третина всіх фінансових ресурсів світу. Приблизно половина капіталів перетікає з одних високорозвинених європейських країн до інших.

Найбільш масштабні міжнародні фінансові операції здійснюють у Великій Британії, Німеччині та Нідерландах. До світових фінансових центрів належать Лондон, Париж, Цюрих, Амстердам, Франкфурт-на-Майні.

Упровадження комп'ютерної техніки та інтернету в усі сфери життя зумовило бурхливий розвиток особливого виду послуг — *інформаційно-технологічних (IT)*. Провідними європейськими виробниками та експортерами продукції комп'ютерного програмування є Німеччина, Велика Британія, Франція, Ірландія, Польща, Україна, Іспанія.

Європейські заклади вищої освіти традиційно славляться якісними *освітніми* послугами. Серед найбільш відомих університетів Європи Оксфордський та Кембриджський (Велика Британія), Мюнхенський (Німеччина), Варшавський (Польща), Федеральна вища технічна школа Цюриха (Швейцарія), Чеський технічний університет.

Німецькі заклади вищої освіти вважають сильними у викладанні дисциплін технічного профілю (інженерна справа, машинобудування, будівництво тощо). Франція та Італія відомі навчальними програмами з моди й дизайну. Швейцарія — традиціями викладання готельного менеджменту і туризму.

Європа — один із головних регіонів розвитку *науки та наукових досліджень* у світі. Тут склалася густа мережа дослідницьких лабораторій, інкубаторів, наукових парків і технополісів. Найбільше їх у Німеччині, Франції, Великій Британії, Італії, Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Австрії.

4 Зв'язки України з країнами Європи.

Європа посідає перше місце серед регіонів світу за обсягами зовнішньої торгівлі України. Особлива увага приділяється співробітництву з країнами ЄС, на які припадає третина торговельного обігу. Розширення ЄС, набуття чинності Угоди про асоціацію та отримання статусу кандидата відкрили перед Україною можливості збільшення експорту на європейський ринок. Поступово інтеграція у структури єдиного ринку ЄС із застосуванням режиму вільного пересування людей, товарів, послуг і капіталів та спільної політики в ключових сферах економіки стане одним із головних чинників прискореного зростання ВВП у нашій країні.

Основними статтями українського експорту до ЄС є зернові культури, чорні метали та вироби з них, жири та олії тваринного та рослинного походження, руди, одяг. Основними статтями імпорту із ЄС є промислове обладнання, машини, транспортні засоби, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, пластмаси, природний газ, нафта та продукти її перегонки, папір і картон.

Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну країни ЄС надають нашій державі фінансову, військову, політичну та гуманітарну допомогу.

! Головне

◆ У Європі розвинені всі види транспорту. У структурі пасажирообігу та внутрішнього вантажообігу найбільшою є роль автомобільного транспорту.

◆ Країни Європи є серед лідерів у наданні різноманітних послуг, зокрема, транспортних, туристичних, фінансових, ІТ-послуг.

◆ Європа посідає перше місце серед регіонів світу за обсягами зовнішньої торгівлі України. Особлива увага приділяється співробітництву з країнами ЄС.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Чим пояснюється провідна роль автомобільного транспорту в структурі пасажирообігу та внутрішнього вантажообігу в більшості країн Європи?
2. Чому роль залізничного транспорту в регіоні зменшується, а мережа скорочується?
3. Знайдіть та покажіть на карті найбільші морські порти регіону. Поясніть їхнє значення в структурі міжнародних перевезень.
4. Назвіть найбільші фінансові центри Європи.

💬 Поміркуйте

Які чинники забезпечують Європі лідируючі позиції в сфері туризму?

Вправа для саморозвитку

Дослідіть умови вступу та навчання у провідних університетах Європи. Виберіть один із них, що зацікавив вас найбільше, та порахуйте приблизні витрати, що супроводжують студентське життя. Дізнайтеся про можливості підробітку під час навчання.

ТЕМА 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ**§ 10. Німеччина. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці****Пригадайте**

- ♦ що таке спеціалізація.
- ♦ Чинники, які впливають на міжнародну спеціалізацію країни

- ♦ **Офіційна назва:** Федеративна Республіка Німеччина (ФРН)
- ♦ **Площа:** 357,0 тис. км².
- ♦ **Населення:** 84,3 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Берлін.
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ♦ Парламентська республіка, федеративна держава, що складається з 16 земель.

1 Місце країни у світі та регіоні.

Німеччина — демократична, економічно успішна і відкрита світу держава. Економіка ФРН є найпотужнішою в Європі і п'ятою в світі після Китаю, США, Індії та Японії. У 2020 р. Німеччина посідала п'яту позицію в рейтингу країн світу за Індексом людського розвитку.

Як найбільша економіка Європи та друга за кількістю населення держава (після Росії), Німеччина є ключовим учасником

впливових економічних, політичних і оборонних організацій таких, як ООН, Європейський Союз, Рада Європи, НАТО тощо.

Сучасні досягнення німецької економіки забезпечені низкою чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Серед них найважливіші: виважена економічна політика уряду, вигідне економіко-географічне положення, природно-ресурсний, науково-технічний і працересурсний потенціал.

2 Модель економічного розвитку Німеччини.

Основу німецької економічної політики Німеччини становить модель **соціальної ринкової економіки**. Вона поєднує вільну підприємницьку діяльність та соціальну збалансованість. Держава допомагає розкрити підприємницький потенціал населення, створює максимально сприятливий інвестиційний клімат, гарантує юридичну захищеність бізнесу, захищає національного товаровиробника від зовнішньої конкуренції.

Німецька модель економічного розвитку була започаткована Федеральним канцлером Л. Ерхардом, якого вважають головним архітектором економічного успіху Німеччини після Другої світової війни. Л. Ерхард вважав, що ринкова свобода та конкуренція мають поєднуватися із соціальною рівновагою. Запроваджена ним структурна перебудова економіки забезпечила високі й стабільні темпи розвитку промисловості. Уже в 1950 р. економіка Німеччини досягла довоєнного рівня, а в 1956 р. подвоїлася. Німецькі товари високої якості користувалися значним попитом на світовому ринку. Поступово Німеччина почала відігравати провідну роль у Європі.

Економіка сучасної Німеччини має потужний експортний характер. У щорічних рейтингах Світової організації торгівлі (СОТ) ФРН посідає лідируючі позиції серед найбільших країн-експортерів. Вагому складову вартості експорту становлять високотехнологічні товари та послуги.

У розвиток досліджень та винаходів Німеччина щорічно інвестує понад 90 млрд євро. Багато підприємств перебувають на шляху до індустрії 4.0, яка має прискорити саме оцифрування технологій виробництва й логістики.

Під поняттям «індустрія 4.0» розуміють рішення, процеси й технології, які мають високий рівень залучення ІТ та інтенсивний ступінь їх застосування на виробництві.

Позитивна економічна динаміка забезпечує сприятливий розвиток ринку праці. Німеччина належить до країн із найвищим рівнем зайнятості в ЄС і має найнижчий відсоток безробітної молоді. Це підвищує цінність професійної освіти, яка стала експортним товаром і використовується багатьма країнами.

3 Економіко-географічне положення Німеччини.

Німеччина має дуже вигідне економіко-географічне положення, що визначається такими рисами:

- ◆ розташування країни на території одного з трьох найважливіших світових економічних центрів — Західної Європи;
- ◆ центральне розташування в регіоні, завдяки чому через територію Німеччини проходять важливі міжнародні транспортні коридори як меридіонального, так і широтного напрямку;
- ◆ наявність численних сусідів (на суходолі межує з дев'ятьма країнами), більшість із яких мають високий рівень розвитку та входять до складу ЄС, а Франція є членом «Великої сімки»;
- ◆ наявність незамерзаючих портів на берегах двох морів (Північного й Балтійського), які є одними з найважливіших районів судноплавства у світі;
- ◆ територію Німеччини перетинають численні судноплавні річки, серед яких особливе значення мають Рейн і Дунай.

Наприкінці ХХ ст. економіко-географічне положення Німеччини покращилося. Це пов'язане з розпадом світової соціалістичної системи, об'єднанням Німеччини та розширенням ЄС на схід.

4 Природно-ресурсний потенціал Німеччини.

Природні умови Німеччини загалом сприятливі для господарської діяльності. Понад 50% території країни займають низовини. Середні висоти поступово підвищується з півночі на південь. Високі молоді гори Альпи займають невеликі площі на півдні країни. Наявність гірських масивів не заважає освоєнню території Німеччини. Одночасно вони є районом концентрації численних рекреаційних об'єктів — лісів і джерел лікувальних вод, мальовничих ландшафтів і гірськолижних трас, а також численних пам'яток історії, архітектури й культури.

Клімат досить м'який, середньорічна кількість опадів становить 600—700 мм. Це сприяє розвитку сільського господарства та є однією з причин досить розгалуженої річкової мережі. Найбільшими річками є *Рейн* (мал. 1), *Одер*, *Везер*, *Ельба*, *Дунай*.

Мал. 1. Рейн — річка-трудівниця. Її водами транспортуються вантажі не тільки території Німеччини, але й поза її межами. Із Рейном пов'язані виникнення та розвиток багатьох великих міст.

Третина країни вкрита лісами, здебільшого штучними. Природно, що найбільшою лісистістю характеризуються гірські райони.

Ґрунти Німеччини — переважно бурі лісові й дерново-підзолисті — є малородючими. Проте завдяки меліорації та регулярному внесенню добрив їхні властивості значно покращені.

Із корисних копалин найбільше значення мають запаси вугілля, особливо бурого. Є запаси залізної руди, але вона має низькі якісні характеристики. Країна добре забезпечена окремими видами хімічної сировини й будівельних матеріалів: калійною та кам'яною сіллю, глинами й піском.

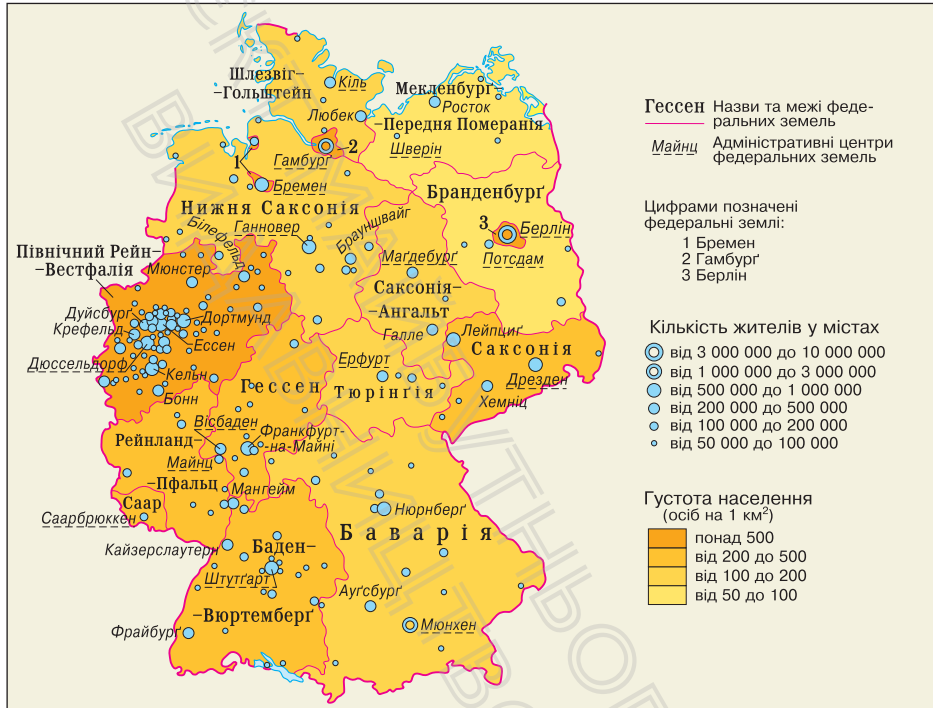
5 Працересурсний потенціал. Система розселення та роль федеральних земель у розвитку Німеччини.

Німеччина належить до густонаселених країн. Найбільш заселені прилеглі до Рейну західні території, де сформувався один із мегалополісів світу — *Прирейнський* (мал. 2).

За статевим і віковим складом, природним і механічним рухом населення Німеччина майже не відрізняється від інших високорозвинених країн Європи. Зокрема, це переважання жінок, передусім у середній і старшій вікових групах; старіння населення (мал. 3).

У національному складі Німеччини переважають німці. Ще однією особливістю країни є значна кількість іммігрантів (понад 7 млн осіб), серед яких багато турків, курдів, сирійців. Вони працюють на трудомістких, шкідливих і малооплачуваних виробництвах.

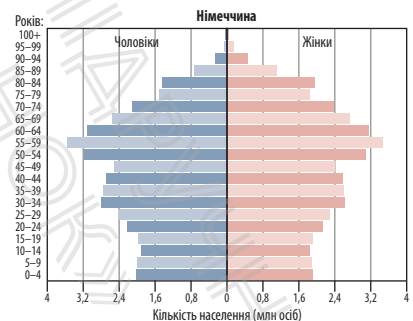
За релігійним складом країна розділена на протестантів і католиків. Протестантів трохи більше, вони переважають у північних і центральних районах.

Мал. 2. Розміщення населення. Регіональний поділ.

Німеччина — високоурбанізована країна, у міських населених пунктах проживає близько 78% населення. Багато сучасних міст тяжіють до Рейну та його приток. На карті система цієї річки виглядає як блакитні нитки, на які «нанизані» пунсони (умовні позначення) міст. Серед них найбільший річковий порт світу — Дуйсбург, а також Дюссельдорф, Кельн, Майнц, Мангейм.

У Німеччині є чотири міста-мільйонери — Берлін, Гамбург (мал. 4), Мюнхен і Кельн. Навколо цих міст сформувалися моноцентричні агломерації. Найбільшою агломерацією країни є Рурська (вона також і найбільша поліцентрична агломерація Європи).

Мал. 3. Статеві-вікова піраміда Німеччини (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 4. Порт міста Гамбург. Історично скла-лось, що Гамбург існував як вільне місто. Зараз воно утворює одну із 16 земель Німеччини та посідає провідне місце за кількістю населення в Німеччині. Гамбург є потужним промисловим і транспортним вузлом (залізничні й автомо-більні дороги), а також морським і річковим (річка Ельба) портом. Морський порт є най-більшим у Німеччини та другим у Європі після Роттердама.

Багато великих міст мають тривалу й цікаву історію у складі держав, які існували на території сучасної Німеччини під час політичної роздробленості (наприклад Пруссія, Саксонія, Баварія, Ганновер, Вюртемберг). Це було враховано під час формування земель, на які поділяється сучасна федеративна Німеччина. Тому система розселення країни є наслідком існування традиційних спільностей земель у їхніх історично сформованих межах (мал. 2).

На розвиток системи розселення вплинуло об'єднання західних і східних земель Німеччини в 1990 р. Так, змінилася динаміка кількості населення в містах. Раніше у східних землях завдяки централізованому розподілу ресурсів, якими в першу чергу забезпечувалися найбільші міські центри, зростало населення великих міст, за винятком півдня. У західних землях навпаки — кількість населення великих міст здебільшого зменшувалася, у тому числі завдяки процесу субурбанізації. Після об'єднання кількість населення великих міст Східної Німеччини почала скорочуватися, а Західної — зростати.

Федеративний характер Німеччини визначається значною само-стійністю 16 федеральних земель, особливо в питаннях поліції, захисту від надзвичайних ситуацій, законодавства, освіти й культури. Міста Берлін, Гамбург і Бремен з історичних причин є водночас федеральними землями.

! **Головне**

- ◆ Німеччина посідає лідерські позиції в Європі та світі за основними показниками економічного та соціального розвитку.
- ◆ Основні чинники, що визначають місце Німеччини в міжнародному поділу праці: економічна політика уряду, економіко-географічне

положення, природно-ресурсний, науково-технічний та працересурсний потенціал.

◆ Існуюча система розселення в Німеччині є наслідком існування традиційних спільностей земель у їхніх історично сформованих межах.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Укажіть чинники, що визначають місце Німеччини в міжнародному поділі праці.
2. Охарактеризуйте модель економічного розвитку Німеччини.
3. Назвіть найбільш характерні риси економіко-географічного положення ФРН.
4. Дайте оцінку природно-ресурсного потенціалу країни.
5. Назвіть спільні риси в населенні Німеччини та інших високорозвинених держав.

Поміркуйте

Чому існування в країні значної кількості потужних міських центрів вважають перевагою національної системи розселення?

Працюємо в групах

Дослідіть шляхи запровадження моделі економічного розвитку Німеччини в повоєнні роки. Обговоріть у групі та з'ясуйте, який досвід реформування економіки може бути застосований в Україні для відновлення національної економіки після війни. Результати роботи представте у вигляді плану дій. Матеріали на допомогу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/> («Від руїн до світового лідерства в економіці»).

§ 11. Німеччина. Складники економічного розвитку

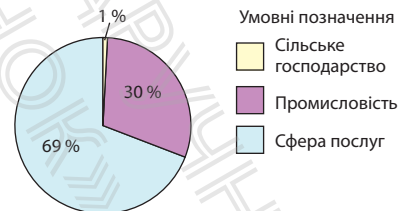
Пригадайте

- ◆ характерні риси секторальної моделі економіки розвинених країн

Особливості сучасного постіндустріального розвитку Німеччини. Домінуючі складові третинного сектору.

Німеччина є постіндустріальною країною, де основу економіки складають послуги (мал. 1). Також є значною частка промислової продукції як у загальному обсязі виробництва, так і в експорті. У промисловості

Мал. 1. Структура ВВП Німеччини. За матеріалами: CIA World Factbook.

зайнято близько 25 % працюючих. Ця галузь дає майже третину ВВП і складає основу експорту, представляючи економіку Німеччини в багатьох країнах світу.

Структура ВВП країни в останні десятиліття значно змінилася. Спостерігається зростання частки фінансового сектору, торгівлі, туризму, готельного й ресторанного бізнесу. Останнім часом значного розвитку набули такі види послуг, як створення електронної бази даних, обробка даних, послуги в сфері транспортної логістики.

Банківська система Німеччини — одна з найбільш розвинених на європейському континенті. За насиченістю банківськими установами країна поступається лише Швейцарії та значно перевищує інші країни Європи. Провідний комерційний банк Німеччини — Дойче Банк. Його дочірні підрозділи працюють у 76 країнах світу.

Німеччина входить до першої п'ятірки країн Європи за кількістю туристичних відвідувань і вважається одним із найбезпечніших туристичних напрямів у світі. Щорічно ФРН відвідують понад 30 млн туристів. Країна добре відома як місце пізнавального, оздоровчого, освітнього та ділового туризму.

Велике значення має розвиток ІТ-індустрії. Тільки у 2021 р. в цій сфері було створено 20 тис. нових робочих місць. Загальна кількість працівників у місцевих ІТ та телекомунікаційних компаніях вже перевищила 1 млн осіб. І потреба у фахівцях продовжує зростати. Користувачами цієї продукції є як компанії, так і місцеві органи влади.

Країна має густу мережу транспортних шляхів сполучення. Особливу роль відіграють автомобільні дороги. Понад 11 тис. км із них — це високі класні автобани з одностороннім рухом і транспортними розв'язками. Довжина залізниць становить понад 40 тис. км. Вони поєднують усі найбільші міста Німеччини. У країні створена система швидкісних залізниць, призначених лише для пасажирських перевезень.

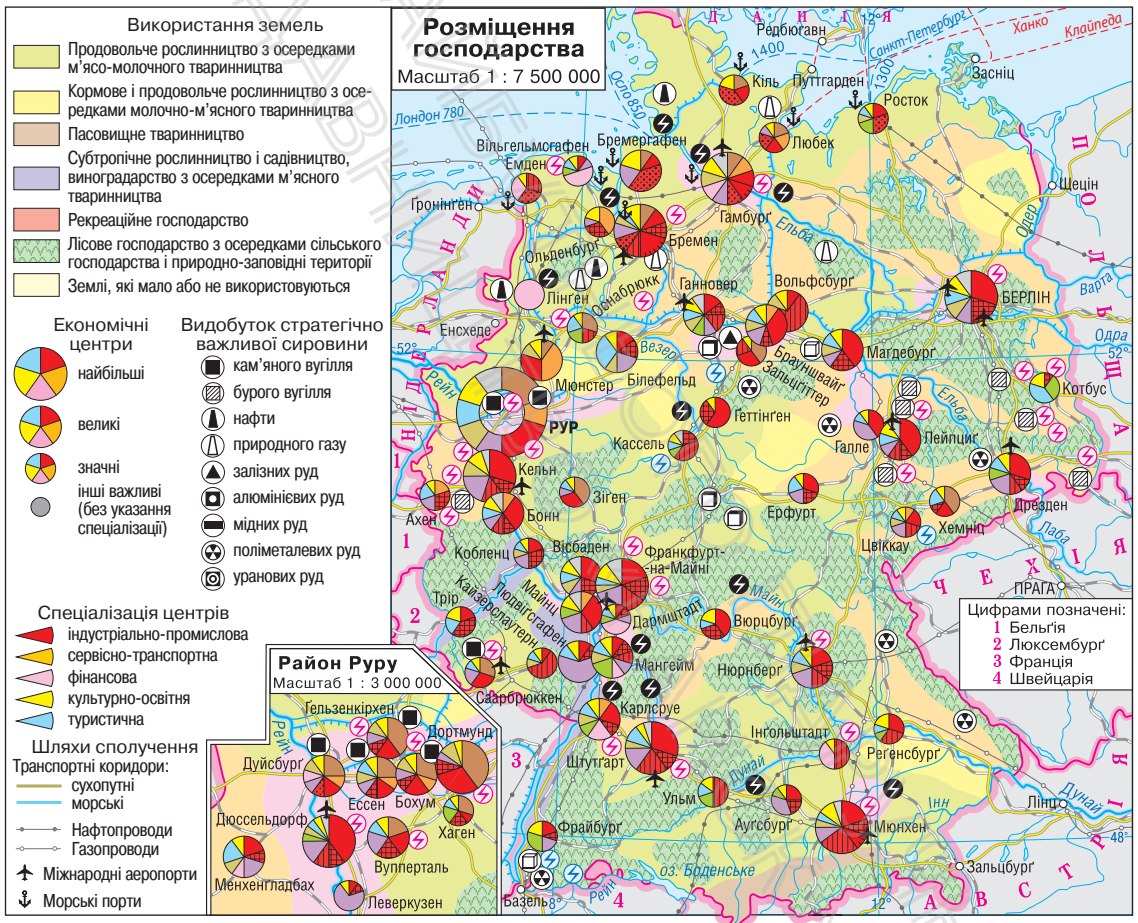
Особливу роль у Німеччині відіграє річковий транспорт. Загальна довжина внутрішніх водних шляхів перевищує 7 тис. км. Канали з'єднали в єдину систему найбільші річки Німеччини, а також забезпечили доправлення вантажів до портів Північного моря та через Дунай у Чорне море.

Морський та авіаційний транспорт має найбільше значення в міжнародних перевезеннях. Найбільший порт Німеччини — Гамбург. Тут також розташований один із найбільших аеропортів країни. У країні є 16 міжнародних аеропортів. Лідер за пасажиро-і вантажообігом — аеропорт міста Франкфурт-на-Майні.

2 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

У світі Німеччина спеціалізується на машинобудуванні, хімічній промисловості, чорній металургії та окремих виробництвах харчової промисловості. (мал. 2).

Країна є лідером європейського машинобудування. На нього припадає майже 50% вартості всієї промислової продукції Німеччини

Мал. 2. Розміщення господарства Німеччини.

? Назвіть найбільші економічні центри Німеччини. Якими є особливості їхньої географії?

Мал. 3. «Фольксваген» — у перекладі з німецької мови «народний автомобіль». Концерн належить до найбільших автобудівних компаній світу: має 48 заводів у 15 країнах Європи та шести країнах Америки, Азії та Африки.

Мал. 4. «БМВ» — «Баварські моторні заводи» — величезний конгломерат компаній з головним офісом у Мюнхені. Основні виробничі потужності зосереджені в Німеччині, а складальне виробництво — у Таїланді, Малайзії, Індії, Єгипті, ПАР, В'єтнамі та США.

та майже 60% її експорту. Розвиток машинобудування обумовлений наявністю в країні всіх необхідних умов — це фінансові ресурси, споживач, висококваліфіковані кадри, розвинена транспортна мережа, власна потужна металургійна база, високий рівень розвитку науки, можливості комбінування й кооперування.

Найбільші заводи зосереджені переважно в міських агломераціях — Рейнсько-Рурській, Мюнхенській, Штутгартській, Кельнській, Гамбурзькій.

За виробництвом автомобілів Німеччина посідає перше місце в Європі й четверте місце у світі (понад 3 млн одиниць). Провідні позиції в цій сфері посідають німецькі компанії «Даймлер-Бенц», «Фольксваген» (мал. 3), «БМВ» (мал. 4), «Опель» та американська «Форд».

Суднобудівні підприємства розміщені на півночі — у Гамбурзі, Бремені, Кілі, Ростоку. Хоча це виробництво суден не належить у Німеччині до провідних, за обсягами виготовлення суден країна входить до п'ятірки світових лідерів, у тому числі за експортом.

Опорою аерокосмічного й військового машинобудування є південні райони країни, у першу чергу Баварія. Так, у Мюнхені виробляють авіаційну техніку, двигуни, танки. Спільно з деякими країнами ЄС Німеччина бере участь у виробництві літаків типу «Ербюс». Так, один із заводів із виробництва літаків розташований у Гамбурзі.

Важливе значення мають виробництво оброблюваних центрів, промислових роботів, верстатів (зокрема із числовим програмним управлінням, випуск яких у Німеччині навіть більший, ніж у Японії), гірничошахтне, металургійне та енергетичне машинобудування.

За виробництвом *хімічної продукції* Німеччина посідає друге місце у світі, а за обсягами експорту — перше. Основною продукцією хімічних виробництв Німеччини є пластмаси та інші полімери, фарби, косметичні засоби. Важливу роль у світовому виробництві відіграє німецька фармацевтика. Тільки за останнє десятиліття обсяги

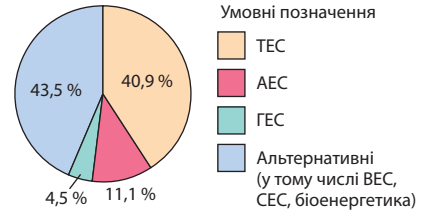
виробництва ліків у країні зросли майже на 50%. Найбільші центри хімічної промисловості зосереджені в прирейнських районах.

Успішна робота підприємств машинобудування та хімічної промисловості Німеччини значною мірою базується на потужному паливно-енергетичному комплексі та металургії.

Німеччина залежить від імпорту енергоресурсів. Через це енергетична стратегія країни передбачає поступову відмову від традиційних видів палива та надання пріоритетів розвитку альтернативної енергетики (мал. 5). Метою країни є забезпечення частки відновлюваної енергії до 2030 р. на рівні 80%.

Чорна металургія працює частково на власному паливі та імпортній залізній руді. Майже вся сталь виплавляється сучасними киснево-конвертерним та електроплавильним способами. Найбільші підприємства традиційно працюють у Рурі.

Серед виробництв *харчової промисловості* експортне значення мають пивоварна та виноробна. Пивоваріння набуло поширення по всій території країни, але найбільше підприємств зосереджено в долині Рейну. Виноробство переважає на південному заході країни. За загальним виробництвом вина Німеччина входить до десятка провідних держав світу. Також ФРН славиться виробництвом м'ясних, молочних та кондитерських виробів.

Мал. 5. Виробництво електроенергії в Німеччині за типами електростанцій (2021 р.)*.

* Джерело: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/germany/>

3 Особливості аграрного сектору Німеччини.

Німеччина має розвинене та інтенсивне сільське господарство, що за обсягами виробленої продукції в Європі поступається тільки

Росії і Франції. Основну роль відіграє тваринництво, у якому переважають молочне скотарство й свинарство. Найбільшим є поголів'я великої рогатої худоби в приморських, гірських і передгірних районах. Так, для тваринництва молочного напрямку найкращі умови склалися в альпійських передгір'ях, де багато природних пасовищ. Свинарство найбільш розвинене в районах, де вирощують картоплю, кормові коренеплоди, а також поблизу портів, куди ввозяться імпортні корми.

У рослинництві велике значення мають пшениця, цукровий буряк, хміль, а на сході також картопля. Серед інших культур виділяються кормові, а серед зернових — жито, овес і ячмінь. Продукції рослинництва недостатньо, щоб прогодувати багатомільйонне поголів'я великої рогатої худоби й свиней. Тому Німеччина імпортує кормове зерно. Із-за кордону також завозяться деякі фрукти (передусім тропічні) й овочі.

4 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки.

Найважливішими центрами економіки Німеччини є Рурський регіон, агломерації Мюнхена й Штутгарта (хайтек, автомобілебудування), Рейн-Некар (хімія, ІТ), Франкфурт-на-Майні (фінанси), Кельн і Гамбург (порти, авіабудування, масмедіа). У нових федеральних землях на сході країни здійснено глибоке реформування економіки, зокрема створено високопродуктивні центри високих технологій (Дрезден, Єна, Лейпциг, Льойна). Міжнародною «гарячою точкою» стартапів є Берлін-Бранденбург. Тут зосереджено понад 30 тис. підприємств, які відносять до так званої «креативної індустрії».

Креативні індустрії — це види економічної діяльності, де основним ресурсом є людські здібності, уміння нестандартно підходити до вирішення завдань. Національне бюро програми ЄС «Креативна Європа» віднесло до креативних індустрій такі напрями, як архітектура, реклама, розробка комп'ютерних та відеоігор, дизайн, мода, література та видавнича справа, аудіовізуальне мистецтво тощо.

Спеціалізація на виробництві низки видів високоякісної продукції, географічне положення та розвинена транспортна система сприяють розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Німеччина продає понад третину виробленої продукції і посідає перше місце в Європі за обігом зовнішньої торгівлі. Серед експортних товарів

переважають автомобілі та запчастини до них, станки й машини, хімічні вироби, електронно-обчислювальна, медична та побутова техніка. На ці чотири групи продукції припадає майже половина німецького експорту. У структурі імпорту переважає мінеральна сировина, напівфабрикати, продукти харчування, автомобілі.

Найбільшими партнерами країни є високорозвинені держави — члени ЄС (Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія), а також США та Японія. Німеччина має постійне додатне сальдо.

5 Міжнародні зв'язки України й Німеччини.

Серед країн Європи Німеччина посідає друге місце за обсягами торгівлі товарами з нашою державою. У 2021 р. торгівля товарами та послугами між країнами перевищила 10,4 млрд дол. США. Суттєво збільшилися поставки до Німеччини насіння олійних культур, м'ясних виробів, кондитерських та молочних виробів, меду. Імпортує Україна переважно продукцію машинобудування, зокрема обладнання та транспортні засоби, і хімічної промисловості.

За обсягами інвестицій в Україну Німеччина посідає третє місце, поступаючись тільки Кіпру та Нідерландам. Найбільше коштів отримали підприємства чорної металургії — 4,3 млрд дол. США.

Із перших днів війни Німеччина підтримує Україну, постачаючи оснащення, зброю, гуманітарні вантажі. Німеччина є одним із лідерів серед країн, які прийняли українських біженців до ЄС. У ФРН знайшли притулок понад 900 тис. українців.

! Головне

◆ Німеччина — постіндустріальна країна. Основу економіки ФРН складають послуги, серед яких провідне значення мають фінансова діяльність, транспорт, туризм, IT-послуги.

◆ Характерні риси сучасної обробної промисловості Німеччини: висока технічна оснащеність і високий рівень розвитку всіх виробництв, провідний характер машинобудування, хімічної промисловості, електроенергетики, чорної металургії; концентрація найважливіших промислових підприємств на заході країни та в Баварії.

◆ Німеччина має розвинене та інтенсивне сільське господарство.

◆ Найбільшими торговельними партнерами країни є розвинені держави — члени ЄС.

◆ Німеччина є надзвичайно важливим партнером України.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Поясніть, чому Німеччину відносять до постіндустріальних країн. 2. Які види послуг відіграють найважливішу роль в економіці країни? 3. Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Німеччини. 4. Укажіть характерні риси просторової організації господарства країни. 5. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Німеччини.

💬 **Поміркуйте**

Чому Німеччина досягла великих успіхів у виробництві багатьох видів промислової продукції?

🔍 **Практичне завдання**

Нанесіть на контурну карту найбільші машинобудівні центри країни. Охарактеризуйте їхню географію.

§ 12. Франція. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці

💡 **Пригадайте**

- ◆ якими видами продукції відома Франція
- ◆ чим країна приваблює туристів

- ◆ **Офіційна назва:** Французька Республіка.
- ◆ **Площа:** 551,6 тис. км².
- ◆ **Населення:** 68,3 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Париж.
- ◆ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ◆ Президентсько-парламентська республіка, унітарна держава (22 регіони, 96 департаментів).

1 **Місце країни у світі та регіоні.**

Франція — високорозвинена країна, яка має значний вплив на міжнародні економічні відносини і світову політику. Вона є членом «Великої сімки», входить до НАТО, ЄС, Ради Європи,

ОБСЄ, за економічним потенціалом посідає друге місце (після Німеччини) в ЄС.

Рада Безпеки — орган ООН, який відповідає за підтримку міжнародного миру та безпеки. Постійними учасниками Ради Безпеки є п'ять країн — Велика Британія, Китай, Росія (зайняла місце СРСР без рішення Генеральної Асамблеї ООН), США і Франція.

У Європі Франція є третьою державою за площею (після Росії і України) й за кількістю населення (після Росії і Німеччини). Країна відома як світовий лідер за значенням АЕС в енергетиці та експорті електроенергії, один зі світових лідерів міжнародного туризму.

2 Модель економічного розвитку.

Економічна система Франції нагадує німецьку. Тут діє соціально орієнтована модель економіки, яка характеризується істотною роллю держави. Відмінна особливість цієї моделі — поєднання державного планування з ринковими механізмами.

Також традиційною особливістю французької економічної системи є наявність державної форми власності або великий її частини в складі великих компаній, банків, страхового бізнесу, у сфері авіації, телезв'язку, у машинобудуванні, нафтогазової промисловості.

Держава контролює ціни на продукти харчування, житло, медичну допомогу, а також товари і послуги, що мають важливе соціальне значення. Це забезпечує високий рівень соціального захисту населення.

3 Економіко-географічне положення Франції.

Франція має дуже вигідне економіко-географічне положення. Її особливості визначають такі риси:

- ◆ компактність території країни (нагадує п'ятикутник, за що дістав образну назву Пентагон) і порівняно великі для Європи розміри;
- ◆ розташування на території Західної Європи — економічного центру світового значення, причому північний захід країни входить до складу «центральної осі розвитку» — найрозвиненішої частини Європи;
- ◆ широкий вихід до незамерзаючого узбережжя Атлантичного океану та Середземного моря із численними затоками і гирлами судноплавних річок, зручних для спорудження портів;

- ◆ численні сусіди на суходолі (межує з вісьмома країнами; усі вони мають високий рівень розвитку, більшість входить до складу ЄС);
- ◆ наявність важливих шляхів сполучення, які забезпечують зв'язки Середземномор'я і Центральної Європи, а також Центральної Європи та Атлантики.

Ви вже знаєте, що Франція разом із Великою Британією проклали автомобільно-залізничну систему тунелів під протокою Ла-Манш. Це сприяло поглибленню зв'язків між країнами і посилило транзитні можливості Франції.

4 Природно-ресурсний потенціал Франції.

Північ і захід Франції займають рівнини, переважно низовини, зручні для заселення та ведення господарства. У центрі країни — нагір'я, залишок давніх гір (Центральний масив). Молоді гори розташовані в прикордонних районах на південному сході й півдні.

Клімат Франції помірний, а на півдні субтропічний. Розгалужена мережа повноводних рівнинних річок з'єднана каналами і використовується як транспортні магістралі. Гірські річки мають значний гідропотенціал.

Ліси займають чверть території Франції. За останні 100 років забезпеченість цими ресурсами зросла за рахунок проведення цілеспрямованої політики заліснення.

Природна родючість значної частини ґрунтів Франції — буроземів і бурих лісових — є невисокою. Однак у країні є і більш родючі ґрунти — опідзолені чорноземи. Завдяки зусиллям французьких фермерів родючість ґрунтів помітно зросла.

Мінеральні ресурси Франції значною мірою виснажені. Розробляються родовища уранових руд у центральних та західних регіонах країни, залізних руд — на сході, бокситів — на південному сході.

Франція дуже добре забезпечена рекреаційними ресурсами. Природні рекреаційні об'єкти доповнюються величезною кількістю рекреаційних об'єктів антропогенного походження — старовинних замків, пам'яток архітектури й культури, музеїв тощо.

5 Працересурсний потенціал. Система розселення. Франкофонія.

На початку XIX ст. Франція була найбільшою країною Західної Європи за кількістю населення. Однак у наступному столітті

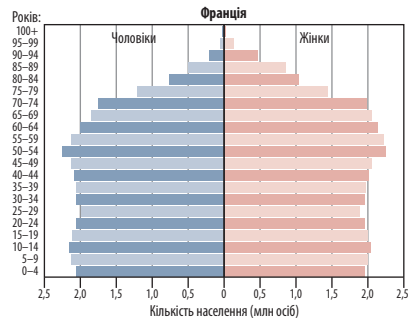
країна першою у світі зіштовхнулася з демографічними проблемами й почала проводити політику, спрямовану на їх вирішення. В останні роки природний приріст трохи зріс і перевищує 3‰ (мал. 1)

У національному складі переважають французи. Також у країні проживають бретонці, корсиканці, каталонці, баски. Упродовж тривалого часу Франція приймає іноземні трудові ресурси, здебільшого з Алжиру, Марокко, Тунісу, Португалії, Іспанії. Зараз їх налічується понад 4,5 млн осіб. У релігійному складі найбільше католиків, трохи збільшується кількість мусульман, є представники протестантів.

У містах проживає 3/4 населення країни, більше ніж половина з них — в агломераціях із населенням понад 100 тис. осіб. На відміну від сусідньої Німеччини серед міст країни явно виділяється Париж. У столиці та її передмістях налічується понад 11 млн жителів, що перевищує 15% населення країни. По 1,6 млн осіб проживають в агломераціях Марселя та Ліона, по 1 млн — у Ліллі та Тулузі.

Франція має висококваліфіковану робочу силу і максимальне число випускників вищих навчальних закладів на тисячу робітників у Європі. Більшість зайнятих працюють у сфері послуг (78%). Однією з нагальних проблем французького ринку праці є високий рівень безробіття, особливо серед молоді (близько 20%). Для розв'язання цієї проблеми урядом запроваджено низку заходів. Зокрема, для заохочення підприємств винаймати на роботу молодь без досвіду роботи держава пропонує податкові пільги. Популярною є програма, за якою безробітним до 35 років замість соціальної допомоги надають стартовий капітал для відкриття власної справи.

Цікавим є досвід Франції з працевлаштування осіб з інвалідністю. Так, відповідно до законодавства, кожне підприємство зобов'язане надати громадянам з інвалідністю, які бажають працювати, 6% робочих місць. Підприємство може відмовитися від виконання цих вимог і сплачувати щомісячну компенсацію у вигляді страхових внесків. Розмір такої компенсації досить великий, тому останнім часом кількість підприємств, які відмовляють особам з інвалідністю у прийомі на роботу, значно скоротилася.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Франції (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

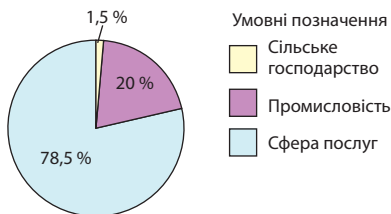
Франція проводить політику укріплення зв'язків із країнами світу. Велике значення приділяється міжнародній організації співробітництва франкомовних країн — **Франкофонії**. Вона об'єднує 58 членів, які представляють різні держави або частини держав світу, а також 26 спостерігачів. Основним критерієм для вступу в організацію вважають не рівень володіння та застосування французької мови населенням тієї чи іншої держави (хоча це вітається), а скоріше культурні зв'язки із Францією. Так, наприклад, спостерігачами Франкофонії є Україна та країни Балтії.

6 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

Порівняно з Німеччиною, у ВВП Франції частка промисловості менша, а сфери послуг більша (мал. 2). Це вказує на велику роль третинного сектору в господарстві країни. Найбільше значення в ньому мають *фінансово-кредитні послуги*. За рівнем концентрації банківських установ Франція входить до провідних держав.

Особливе місце серед ринкових послуг посідає *туризм*. У ньому працює близько 1 млн французів, що становить майже 5% зайнятих у третинному секторі; на туризм припадає близько 7% ВВП країни. Франція є світовим лідером за кількістю туристичних відвідувань. Останніми роками їхня кількість перевищує 70 млн осіб.

Залученню величезних потоків іноземців сприяють багата культурна спадщина країни, різноманіття природних ландшафтів, розвинена інфраструктура. Широко відома «столиця» Французької Рив'єри — курортне місто Ніцца, у якому туризм дає роботу половині населення.

Мал. 2. Структура ВВП Франції (2021 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Держава вкладає значні кошти в розвиток *ІТ та телекомунікаційних послуг*. Щоб зацікавити приватні компанії фінансувати ризиковані проекти в цій сфері, їм надається податкова пільга в 40%. Завдяки цьому постійно зростає кількість зайнятих в ІТ-індустрії та реалізованих ними проектів. Зазначимо, що країна стала європейським випробувальним майданчиком для тестування сучасної системи сплати за товари і послуги через мобільний телефон.

Мал. 3. Технологічний парк Софія-Антиполіс. Тут сконцентровано компанії, які працюють у галузі обчислювальної техніки, електроніки, телекомунікацій, комп'ютерного програмування, фармакології і біотехнології. Це «розумне» місто відоме не тільки своїми науковими і технологічними досягненнями, але й величезною увагою до збереження навколишнього середовища.

Франція, як і інші країни ЄС, відрізняється високим рівнем розвитку фундаментальної науки та науково-дослідних робіт. Державні інвестиції спрямовуються в основному на розробку довгострокових програм, у той час як приватні компанії переважно вкладають кошти в короткострокові програми з метою отримання швидких результатів. Склалося виробництво наукоємної продукції. У результаті це пришвидшує розвиток виробництв, що випускають наукоємну продукцію.

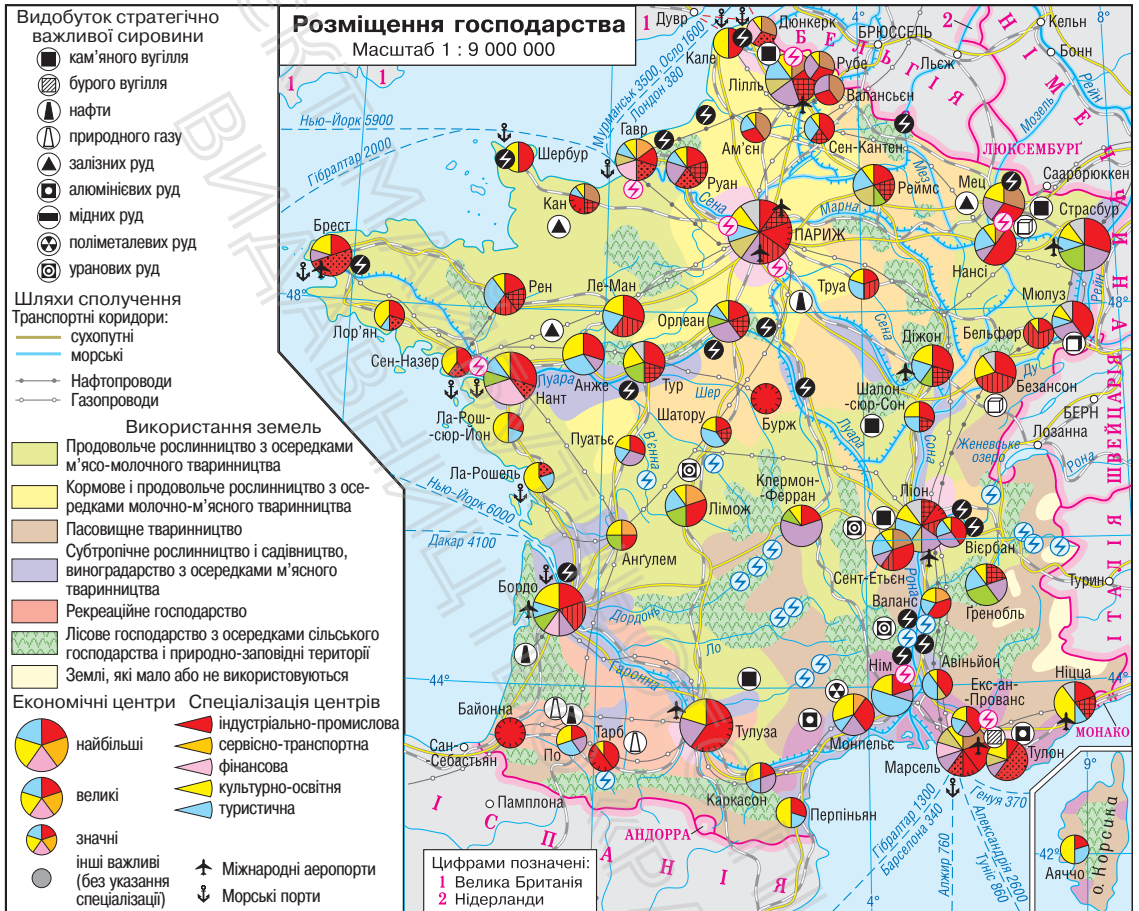
Символом НТП та перетворень у країні став перший у Європі технологічний парк Софія-Антиполіс, розташований на північний захід від Ніцци (мал. 3).

Франція має одну з найбільш густих і розвинених транспортних мереж світу. Її особливість — наявність добре вираженого центру (Париж) та автомагістралей, залізниць, авіаліній і внутрішніх водних шляхів, що відходять від нього в різних напрямках (це нагадує павутину). Країна є головним вузлом європейської мережі високошвидкісних залізниць.

7 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Структура промисловості Франції є типовою для високорозвинених країн. Провідна роль належить машинобудуванню та хімічній промисловості. Проте у Франції експортний характер мають також окремі виробництва харчової й швейної промисловості.

Рівень розвитку новітніх виробництв — авіакосмічної, військової техніки, електронної промисловості — є одним із найвищих у Європі. Французька компанія «Ербюс» першою у світі (разом з авіабудівниками Великої Британії) створила серійний надзвуковий пасажирський літак («Конкорд»). Французькі інженери сконструювали

Мал. 4. Розміщення господарства Франції.

серію космічних ракет-носіїв «Аріан», які виготовляються на заводах країни. Найбільші підприємства авіакосмічної промисловості зосереджені в Парижі та на півдні країни — у місті Тулуза (мал. 4).

Франція — потужний виробник наземних транспортних засобів. Дві її автомобільні фірми — державна «Рено» та акціонерна «Пежо-Сітроен» — випускають майже 1,5 млн автомобілів на рік.

Лідруючі позиції посідає країна за випуском рухомого складу та обладнання для залізниць, які у Франції є наукоємною продукцією.

Саме французька компанія «Алстом» створила перші швидкісні пасажирські поїзди в Європі.

Суднобудування спеціалізується на виробництві авіаносців, вертольотоносців, підводних човнів, у тому числі атомних.

Досить високий рівень розвитку має *хімічна* промисловість. За обсягом експорту її продукції Франція входить у першу п'ятірку країн (компанії «Мішлен», «Крістіан Діор», «Шанель» тощо). Виробництва хімічної промисловості працюють майже в усіх районах Франції. Проте особливо добре вони розвинені в портах (Руан, Гавр), що спричинене залежністю від імпоротної сировини (мал. 4). Тонка хімія, парфумерна та фармацевтична промисловість тяжіють до Парижа.

Франція має незначні власні запаси нафти й природного газу. Проте її *нафтопереробна* промисловість є однією з найпотужніших у Європі (переробляється понад 100 млн т нафти на рік). Її найбільші підприємства зосереджені в портах Марсель, Гавр, Руан, Бордо, Дюнкерк.

АЕС генерують понад 2/3 усієї електроенергії країни. Франція володіє технологіями з виробництва реакторів, виробництва та утилізації ядерного палива. Ще по 12% електроенергії виробляють ГЕС та електростанції, що працюють на альтернативних джерелах енергії (вітрові, сонячні, енергія біомаси тощо).

Франція є найбільшим у світі експортером електроенергії і забезпечує власну економіку недорогою продукцією (хоча й залежить від імпорту нафти та природного газу). Це дає змогу успішно розвивати енергоємні виробництва, наприклад кольорову металургію. Її провідний напрям у Франції — *алюмінієва промисловість* (460 тис. т металу на рік, друге місце в Європі після Норвегії).

Потужне сільське господарство сприяло розвитку *харчової* промисловості Франції. Провідними її виробництвами є виноробне (друге місце у світі), молочне, м'ясне (найбільший виробник сиру, масла й м'ясопродуктів у Європі), цукрове (перше місце у світі за виробництвом цукру з буряків), кондитерське. Підприємства розташовані по всій країні, але найбільше їх на території найважливіших сільськогосподарських районів Франції — рівнин півночі й заходу.

Експортується значна частина виробів швейної промисловості, найбільшим центром якої є Париж. Франція є визнаним центром високої моди, а її дома моди «П'єр Карден», «Ів Сен-Лоран» тощо — провідними фірмами в цій сфері.

Мал. 5. Виноградники в долині Луари. Виноградна лоза відома в країні із галло-римського періоду. Вирощування винограду і виробництво вина сприяли будівництву монастирів і замків. Сприятливе географічне розташування стало важливим чинником для відправлення вин у Париж, а також в інші країни. Різке збільшення виробництва вина в долині Луари спостерігалось в епоху Відродження. У ті часи майже всі замки мали свої виноградники.

8 Особливості аграрного сектору Франції.

На відміну від Німеччини, у Франції важливе значення має рослинництво. Загальна площа сільськогосподарських земель становить понад 30 млн га (60% території), із яких понад половина зайнята ріллею. Головна зернова культура — пшениця, у значних обсягах вирощуються кукурудза, ячмінь і жито. Найбільші зернові господарства розташовані в Паризькому районі.

Виноградники (мал. 5) й фруктові сади зараз займають лише 4% площ (понад 1 млн га). Це пов'язано з концентрацією виробництва фруктів у вузькоспеціалізованих господарствах і вирубуванням частини виноградників.

Третина сільськогосподарських земель зайнята під багаторічні трави, які забезпечують кормову базу тваринництву. Це виробництво має переважно м'ясо-молочний напрям. Найбільше поголів'я великої рогатої худоби в Бретані й Нижній Нормандії. Тут також розвинені свинарство й конярство. На другому місці за поголів'ям великої рогатої худоби й свиней перебуває Центральний масив. Птахівництво зосереджене в окремих районах країни.

Франція — найбільший у Європі експортер сільськогосподарської продукції. Особливо великою є роль країни в постачанні зернових культур, молочних продуктів, овочів і фруктів.

9 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки.

Особливістю просторової організації господарства є домінування Паризького району (Іль-де-Франс), де виробляється 1/3 сільськогосподарської та понад 40% промислової продукції, а за товарообігом він перевищує всі інші райони країни разом узяті. Тут зосереджено 3/4 зайнятих у сфері послуг, включаючи велику кількість робочих місць в області державного контролю й управління.

Північна Франція (особливо район Нор-Па-де-Кале) і Лотарингія, де традиційно переважали машинобудування, металообробка і текстильна промисловість, зазнала значної реіндустріалізації. Уряд доклав значних зусиль, у тому числі шляхом фінансової підтримки, для створення нових виробництв. Це залучило до країни компанії, які виробляють автомобілі та електронне обладнання.

Схід включає передусім Лотарингію та Ельзас. Тут видобувають залізні руди, виробляють сталь та різноманітне промислове обладнання.

Середземноморський район спеціалізується на туризмі, хімічній та харчовій промисловості, нафтопереробці, є судноремонтні й автобудівні підприємства.

Французька економіка є однією з найбільш відкритих. Вона посідає важливе місце в міжнародній торгівлі, у першу чергу, у межах ЄС.

В експорті й імпорті країни переважають машини, різне обладнання, літаки, автомобілі, продукція хімічної промисловості. Найважливіші торговельні партнери — сусідні країни Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Італія, Велика Британія, а також США.

10 Міжнародні зв'язки України й Франції.

У 2021 р. товарообіг між Францією та Україною становив понад 2,5 млрд дол. США.

Основними статтями українського експорту є жири та олії, льон, одяг та текстиль. У Франції Україна купує мінеральне паливо, хімічну продукцію, автомобілі, фармацевтичні товари, обладнання для АЕС.

Серед послуг найбільше значення мають транспортні, ділові та телекомунікаційні. За обсягами інвестицій Франція посідає восьме

місце з показником понад 1,5 млрд дол. США. Найбільше коштів надійшло до установ, які займаються фінансовою та страховою діяльністю.

Із початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Франція надає Україні військову, політичну та гуманітарну допомогу.

! **Головне**

- ◆ Економіка Франції, як і Німеччини, є ключовою економікою ЄС.
- ◆ Основними чинниками, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, є мішана модель економіки, вигідне економіко-географічне положення, сприятливі природні умови, потужний працересурсний та науково-технічний потенціал.
- ◆ У третинному секторі французької економіки провідне значення посідають фінансова діяльність, освіта та наука, туризм, транспорт.
- ◆ Експортне значення мають машинобудування, хімічна, електроенергетика, харчова, легка промисловість.
- ◆ Особливістю просторової організації господарства є домінування Паризького району.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть чинники, що визначають місце Франції в міжнародному поділі праці.
2. Порівняйте економіко-географічне положення Франції та Німеччини. Які переваги має кожна із цих країн?
3. Розкажіть про особливості сфери послуг Франції.
4. Назвіть виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, та обґрунтуйте їхню провідну роль, яка приділяється розвитку атомної енергетики.
5. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Франції, включаючи Україну.

💬 **Поміркуйте**

Щоб знизити вартість виробництва, французькі підприємства встановили партнерські відносини зі своїми закордонними колегами. Так, програма «Ербюс» здійснюється Францією, Німеччиною, Великою Британією та Іспанією. Чи може Україна використати цей досвід? Як це зробити?

🔄 **Набуваємо практичних навичок**

З'ясуйте умови праці та заробітки в сільському господарстві окремих країн Європи, які приймають сезонних робітників. Що необхідно для працевлаштування? Чому важливе саме легальне працевлаштування?

👥 **Працюємо в групах**

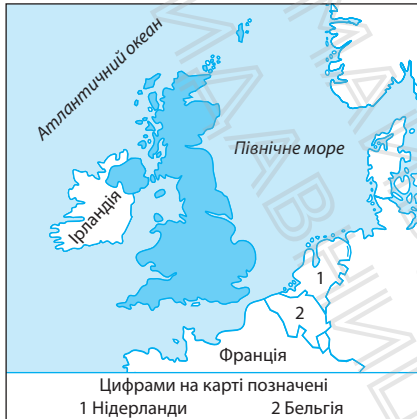
На прикладі Франції розгляньте, як туризм впливає на розвиток інших видів послуг та секторів економіки. Побудуйте схему зв'язків та надайте до неї пояснення.

§ 13. Велика Британія

Пригадайте

- ♦ чому Велику Британію називали «володаркою морів»
- ♦ на які корисні копалини багатий шельф Північного моря

- ♦ **Офіційна назва:** Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії.
- ♦ **Площа:** 244,1 тис. км².
- ♦ **Населення:** 67,8 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Лондон.
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ♦ Конституційна (парламентська) монархія, унітарна держава з автономними утвореннями

1 Місце країни у світі та регіоні.

Велика Британія входить до десятки найбільш розвинених країн світу. У Європі за обсягом ВВП Сполучене королівство посідає третю позицію після Німеччини та Франції. Країна є членом «Великої сімки», входить до НАТО, Раду Європи, ОБСЄ, очолює Співдружність націй (об'єднання понад 50 держав, що раніше входили в Британську імперію).

Велика Британія — ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН. Країна найбільш відома як потужний фінансовий і освітній центр, один із лідерів міжнародного туризму, провідний виробник наукоємного машинобудування, хімічної промисловості тощо.

2 Модель економічного розвитку Великої Британії.

Для «британської моделі» змішаної економіки характерні гнучка економічна політика, високий рівень конкуренції, невисокі податки, невеликі соціальні витрати уряду тощо. Основою економіки Великої Британії є приватний сектор, він виробляє близько 3/4 ВВП, майже така сама його частка за кількістю зайнятих. Провідну роль відіграють великі компанії. Серед найбільш потужних ТНК лідерські позиції займають «Брітеш петроліум» (нафтопереобка),

«Британський міжнародний комерційний банк» (фінанси), «Теско» (роздрібна торгівля), «Унілевер» (продукти харчування та побутова хімія), «Водафон груп» (зв'язок та телекомунікації).

У 2016 р. Велика Британія провела референдум за вихід із ЄС, який підтримало майже 52% учасників. Наприкінці 2020 р. процес виходу Сполученого королівства з ЄС було завершено.

3 Економіко-географічне положення Великої Британії. Природні умови та ресурси.

У сучасних умовах вигідність економіко-географічного положення Великої Британії зумовлено низкою чинників, серед яких головними є такі:

- ◆ острівне положення, що визначає широкий вихід до Атлантичного океану та його незамерзаючих морів;
- ◆ наближеність до розвинених країн Північної та Західної Європи;
- ◆ положення на перетині найважливіших шляхів сполучення.

Тунель, що прокладений у найвужчому місці протоки Ла-Манш, з'єднує Велику Британію з материком, що суттєво поліпшує її географічне положення.

У рельєфі країни переважають горбисті рівнини (південь і південний схід), нагір'я та низькі гори (північ і захід). Клімат помірний морський — зима тепла, літо прохолодне. Переважає типова «лондонська» погода — досить похмура, із дощами й густими туманами.

У країні багато невеликих, але повноводних річок, найбільші з них з'єднані судноплавними каналами. Естуарії річок вдаються далеко в суходіл, що дозволяє створювати порти. Лісами зайнято менше 10% території. Більшість із них входять до складу національних парків та мають рекреаційне значення.

Ґрунти Великої Британії — дерново-підзолисті й бурі лісові — малородючі, нерідко перезволожені. Проте значна їхня частина вкрита луками, які використовують як природні пасовища протягом усього року.

Велика Британія — одна з небагатьох європейських країн, яка має основні види палива на власній території. Нині основним видом паливної сировини є нафта і природний газ, що видобуваються на шельфі Північного моря.

Мінеральні ресурси країни дуже виснажені. Нині провідне значення мають поклади нафти і природного газу, що освоюються на шельфі Північного моря.

4 Населення. Система розселення. Співдружність націй.

Демографічні процеси у Великій Британії характеризуються рисами, властивими більшості високорозвинених країн. У країні низький природний приріст, відбувається старіння населення (мал. 1).

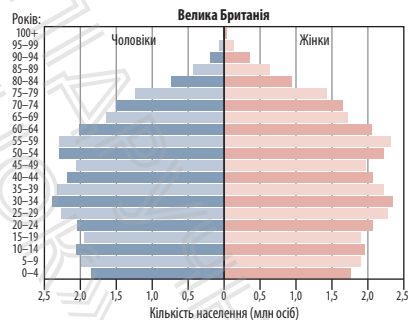
У національному складі переважають англійці — 82 %, шотландці становлять десяту частину населення, ірландці й валлійці (корінні жителі Уельсу) — по 2 %, іммігранти з країн Співдружності — 4 %. За віросповіданням британці є християнами (англійці, шотландці та валлійці здебільшого протестанти), завдяки мігрантам зростає кількість прихильників ісламу та індуїзму.

Розміщене населення Великої Британії на території нерівномірно. Середня густина населення становить близько 280 осіб/км². Найбільша густина населення в Англії (понад 420 осіб/км²), найменша — у Шотландії (66 осіб/км²).

Понад 90 % британців живуть у містах, причому половина з них у великих (понад 100 тис. жителів). На території країни сформувалися кілька міських агломерацій із населенням понад 1 млн осіб, зокрема Великий Лондон, Західно-Мідлендська (центр — місто Бірмінгем), Великий Манчестер, Клайдсайд (Глазго). Частина з них утворюють один із мегалополісів світу — Англійський, або Лонлів (Лондон—Ліверпуль).

Трудові ресурси Великої Британії мають високий рівень кваліфікації та освіти. Кількість зайнятого населення становить майже 35 млн осіб, з яких у сфері послуг працюють 83,5 %, у промисловості 15,2 %, у сільському господарстві — приблизно 1,3 %.

Наслідком минулого, коли до складу Британської імперії входили колонії, розташовані по всьому світу, стала Співдружність націй. Вона є добровільним об'єднанням суверенних держав, кожна з яких здійснює власну політику. Зараз до складу Співдружності входять 32 республіки й шість монархій, це 16 її членів офіційно називають країнами

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Великої Британії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

у складі Співдружності. Кожна з них номінально визнає своїм головою монарха Великої Британії та Північної Ірландії (зараз це король Чарльз III).

5 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складники третинного сектору.

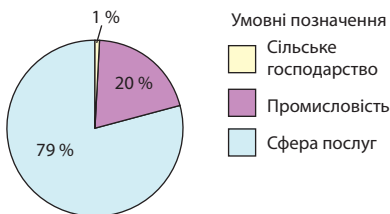
У структурі британської економіки провідним сектором є третинний, який створює 79 % ВВП, тобто він перебуває приблизно на одному рівні із Францією (мал. 2). Лідерами в ньому є фінансові та бізнес-послуги, наприклад управління активами заможних людей світу, які значною мірою визначають спеціалізацію країни у світовій економіці. У Лондоні розташовані штаб-квартири найбільших банків і фінансових компаній, зокрема Британський міжнародний комерційний банк «HSBC», універсальний банк «Barclays» та міжнародний фінансовий конгломерат «Standard Chartered». Крім британських фінансових установ, у Лондоні працюють 250 філій і представництв іноземних банків.

Країні належить третє місце за розміром банківських активів (10 трлн дол.) після Китаю (20 трлн дол.) та США (15,9 трлн дол.). Британську банківську систему вигідно вирізняє міжнародна спрямованість: не лише зарубіжні банки складають значну частину банківської системи країни, а й британські банки впевнено конкурують на міжнародних ринках.

У столиці також розташовані найважливіші товарні й фондові майданчики світу. Серед них — Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів, Міжнародна нафтова біржа. Завдяки цьому країна є світовим лідером за операціями з металами, торгівлі акціями (цінними паперами) різних компаній та з валютних операцій (більше третини світового обігу валюти), а Лондон посідає перше місце в рейтингу світових фінансових центрів.

Велика Британія є провідним європейським і третім світовим страховим ринком.

Велика Британія є одним зі світових лідерів за рівнем підтримки наукових досліджень. У країні створено широку мережу дослідних установ для проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Загальновідомі досягнення британської науки

Мал. 2. Структура ВВП Великої Британії (2021 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Оксфордський університет — найстаріший англомовний університет у світі, а також перший університет у Великій Британії, розташований в місті Оксфорд (графство Оксфордшир). Зараз тут навчається понад 20 тис. студентів, із них чверть — іноземці. У навчанні Оксфорд застосовує унікальну систему тьюторства — кожен студент має персональну форму фахової опіки за обраною спеціальністю.

в сфері біотехнологій, електроніці, медицини, енергетики, авіакосмічній та військовій промисловості.

У країні працюють більше 40 університетів, провідні й найстаріші серед них — Оксфорд (мал. 3) і Кембридж.

На початку 2020 р. вченими Оксфордського університету і фармацевтичною компанією AstraZeneca було розроблено вакцину проти коронавірусу. Зараз команда науковців працює над новими версіями вакцини, що будуть протидіяти мутованим штамам коронавірусу, що з'явилися у Великій Британії та інших країнах.

Одним із важливих джерел доходів країни є туризм. Переважна кількість іноземних туристів приїждить із найближчих європейських країн: Ірландії, Франції, Нідерландів, Бельгії, Німеччини, Скандинавських країн, а також із країн, у яких живуть нащадки мігрантів із Британії, — США, Канади, Австралії, Нової Зеландії. Збільшується кількість туристів із Китаю. Частина туристів є транзитними.

Велика Британія — острівна держава з розвинутою економікою та значними обсягами зовнішньої торгівлі. Цим пояснюється важливість морського транспорту. Найбільші порти країни — Лондон, Ліверпуль, Саутгемптон, Гуль. Створення швидкісної залізниці під Ла-Маншем зменшило навантаження на порти південної частини країни й спростило сполучення з материком.

У внутрішніх перевезеннях найбільшою є роль автомобільного транспорту. Залізнична мережа є густішою на півдні, найбільший вокзал Ватерлоо (Лондон). Із Лондона можна дістатися до більшості великих міст острова Великобританія. Збільшується значення авіаційного транспорту. Найбільший міжнародний аеропорт країни та всієї Європи — Хітроу (Лондон). За рік його працівники обслуговують понад 480 тис. літаків і майже 80 млн пасажирів (у тому числі транзитних).

5 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Як і в більшості інших високорозвинених країн, у промисловості Великої Британії провідна роль належить *машинобудуванню та хімічній промисловості*.

Машинобудування дає 40% вартості продукції обробної промисловості. Воно досить різноманітне й технічно високо оснащене. Його новітні виробництва — *авіакосмічне* (разом із Францією країна посідає друге місце у світі за будівництвом літаків (мал. 4), є лідером у виробництві авіаційних двигунів), електронне, електротехнічне машинобудування, військово-промисловий комплекс. Вони розвиваються переважно на південному сході країни, де зосереджені найбільші наукові центри (Кембридж та Оксфорд), висококваліфіковані трудові ресурси і найсприятливіші умови для кооперування з іншими європейськими країнами, а також у Мідленді (Бірмінгем, Ковентрі), який займає зручне стратегічне положення в центрі Англії.

Схожу географію має й автомобілебудування. Воно представлено відомими моделями легкових і вантажних автомашин, які переважно

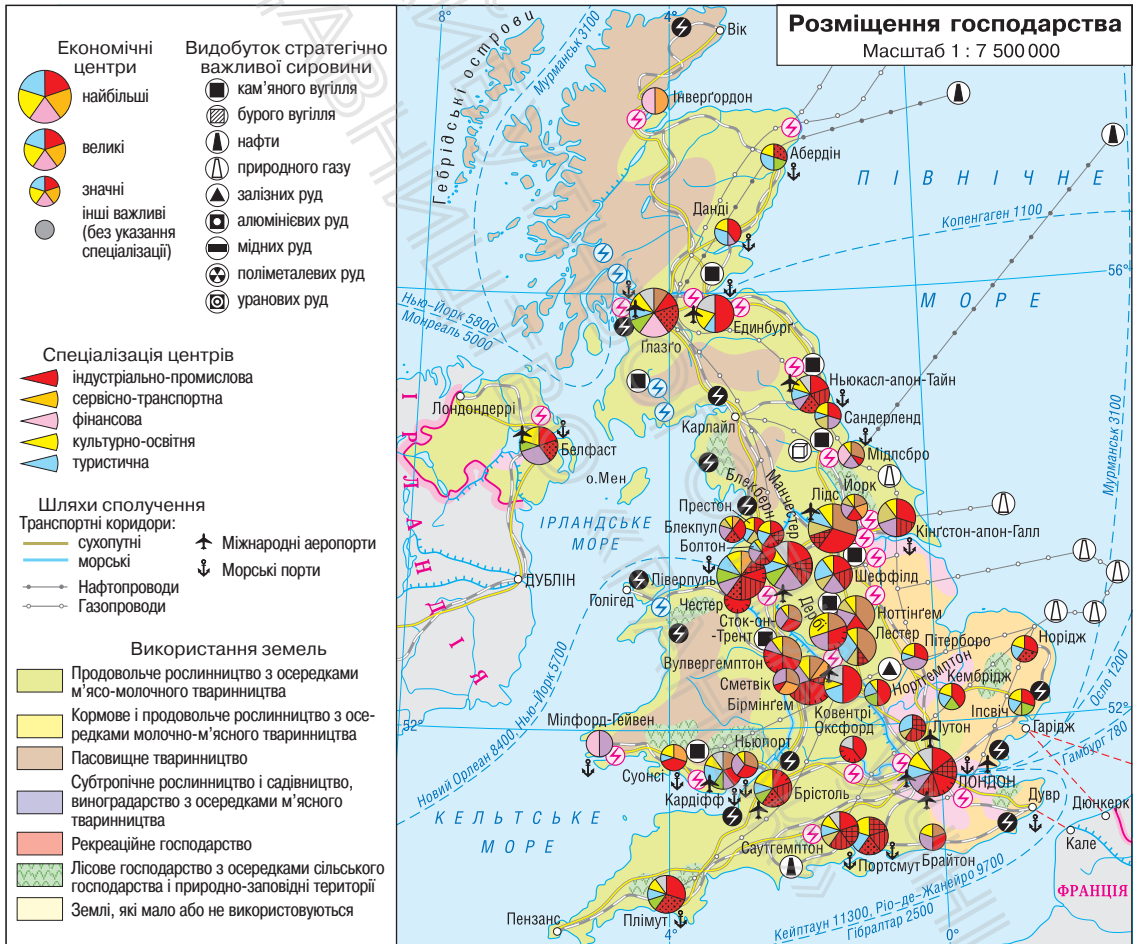
Мал. 4. Авіаційний двигун компанії «Роллс-Ройс» на американському літаку «Боїнг».

Мал. 5. Автомобіль «Бентлі» виробництва Великої Британії.

виготовляють на заводах найбільших автомобільних компаній світу (мал. 5). Загальне машинобудування представлено в Йоркширі, на півночі Англії та в Шотландії. Воно орієнтується на металургійні заводи.

Хімічна промисловість Великої Британії спеціалізується на виробництві нафтопродуктів, пластмас, фарб, кислот, соди, хімічних волокон, штучного каучуку, композитних матеріалів, які використовуються в авіабудуванні. Розвинені парфумерне й фармацевтичне виробництва. Більше третини нових європейських фармацевтичних

Мал. 6. Розміщення господарства Великої Британії.

препаратів, які використовують у лікуванні найбільш тяжких захворювань, виготовлені у Великій Британії. На експорт іде приблизно третина хімічної продукції. Найбільші центри — Лондон, Мідлсбро, Ліверпуль, Едінбург — тяжіють до узбережжя (мал. 6).

Важливе місце посідає *добувна промисловість*. Нафту й природний газ добувають на дні Північного моря, звідки підводними нафто- і газопроводами транспортують на нафтопереробні заводи. Тому більшість цих підприємств розміщені на східних берегах Великої Британії. Вони можуть переробляти понад 110 млн т нафти на рік.

Велика Британія має потужну електроенергетику. ТЕС виробляють близько 40 % електроенергії. Основна їх частина ТЕС розташована в центральній і південно-східній частинах Англії. Значну частку електроенергії (майже 1/6) виробляють АЕС. Найпотужніші з них працюють на півдні Англії.

Велика Британія має значні ресурси вітрової енергії і посідає восьме місце у світі за її виробництвом (25 %). Постійно зростає значення біоенергетики (15 %).

6 Особливості аграрного сектору Великої Британії.

Сільське господарство країни відрізняється високим рівнем механізації, хімізації та продуктивності праці, але порівняно із Францією виробляє значно менше продукції. Його основою є тваринництво (молочне й м'ясо-молочне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво). Найбільші тваринницькі господарства розташовані в західній, більш вологій частині острова Великобританія.

У рослинництві половина оброблюваних земель зайнята багаторічними травами; найбільші їхні площі — на заході країни. На інших землях вирощують зернові культури, цукровий буряк, овочі, ягоди й фрукти, кормові культури. Традиційною культурою є картопля, яку вирощують повсюдно, особливо в Північній Ірландії, на східному узбережжі Англії і в Шотландії.

7 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки Великої Британії.

На території Великої Британії сформувалися кілька потужних економічних районів — Південна Англія, у тому числі південний схід (навколо Лондона), Центральна Англія, у тому числі Західний і Східний Мідленд, Північна Англія, у тому числі Ланкашир і Йоркшир, Уельс, Шотландія і Північна Ірландія. Завдяки Великому

Лондону Південна Англія є найбільш потужним районом. У структурі його господарства явно переважають різні види послуг, а промисловість відрізняється багатопрофільною структурою.

Особливістю зовнішніх економічних зв'язків країни є велика роль вивезення капіталу. Країна має величезні інвестиції за кордоном. Зараз найбільше капіталів вкладається у сферу обслуговування США й розвинених країн Співдружності, зокрема Канаду й Австралію.

Традиційно великим є значення зовнішньої торгівлі. Велика Британія експортує близько чверті виробленої продукції. Основними статтями експорту є продукція точного та транспортного машинобудування, електрообладнання, енергоносії, продукція хімічної промисловості. Завозяться кольорові та рідкісні метали, частково залізна руда, машини та обладнання, продукти харчування.

Провідними торговельними партнерами Великої Британії залишаються країни ЄС (серед них виділяються Німеччина, Нідерланди, Франція), а також США і Китай.

8 Міжнародні зв'язки України й Великої Британії.

За обсягами зовнішньої торгівлі України Велика Британія розташована на 11-му місці. У структурі експорту з України переважає продукція чорної металургії та агропромислового комплексу, у структурі імпорту найбільше хімічної продукції, енергоресурсів і засобів транспорту. За інвестиціями, які надійшли до економіки України, держава посідає шосте місце.

Із перших днів повномасштабного вторгнення Росії уряд Великої Британії активно підтримує опір українців військовим та дипломатичним шляхами.

! Головне

- ◆ Велика Британія — високорозвинена постіндустріальна країна.
- ◆ Причинами економічних успіхів Великої Британії є гнучка економічна політика, своєрідне економіко-географічне положення, значний працересурсний, науково-технічний та природно-ресурсний потенціал.
- ◆ У структурі британської економіки провідним сектором є третинний, лідерами в ньому є фінансові послуги та туризм.
- ◆ У промисловості Великої Британії провідна роль належить машинобудуванню та хімічній промисловості.
- ◆ Сільське господарство країни відрізняється високим рівнем механізації, хімізації та продуктивності праці.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. У чому полягають особливості англійської моделі змішаної економіки?
2. Охарактеризуйте працересурсний потенціал Великої Британії. Порівняйте з працересурсним потенціалом Німеччини та Франції.
3. Розкажіть про характерні риси третинного сектору економіки країни.
4. Які промислові виробництва визначають міжнародну спеціалізацію Великої Британії? Коротко охарактеризуйте їх склад та географію.
5. Проаналізуйте структуру експорту та імпорту Великої Британії.

🔍 **Практичне завдання**

Позначте на контурній карті найбільші центри машинобудування Великої Британії. Назвіть особливості географії основних виробництв.

💬 **Вправа для саморозвитку**

Використовуючи додаткові джерела знань, зберіть дані про британську систему освіти. Висловіть свою думку про її відмінності від української і запропонуйте пропозиції щодо вдосконалення вашого навчального закладу.

🌟 **Географічні дослідження**

Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст.

§ 14. Італія

💡 **Пригадайте**

- ◆ найбільш відомі види товарів, що виробляють в Італії
- ◆ популярні туристичні об'єкти країни (у тому числі історико-архітектурні)

- ◆ **Офіційна назва:** Італійська республіка.
- ◆ **Площа:** 301,0 тис. км².
- ◆ **Населення:** 61 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Рим.
- ◆ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ◆ Парламентська республіка, унітарна держава (складається з 20 областей).

1 Місце країни в світі та регіоні.

Не багато країн світу мають таку тривалу і цікаву історію, як Італія. Ще менше країн із такою історією є зараз високорозвиненими державами. Італія належить саме до таких країн: вона поєднала велику історію і досягнення сучасності. У минулому територія Італії становила ядро могутньої античної цивілізації — Римської імперії. І зараз країна відіграє важливу роль у світовій культурі, й звичайно, у світовій економіці та політиці, адже вона входить до «Великої сімки», Європейського Союзу, НАТО, Ради Європи тощо. В Європі за економічним потенціалом Італія поступається Німеччині, Франції та Великій Британії.

2 Модель економічного розвитку Італії.

Економіка італійської держави ґрунтується на змішаній моделі. Її характеризують такі особливості: значна питома вага малих та середніх підприємств, які спеціалізуються на виробництві високоякісних споживчих товарів, високий ступінь розвитку великого приватного бізнесу, наявність масштабного державного сектору, представленого акціонерними підприємствами.

Значний вплив державного сектору в економічній моделі дозволив створити високорозвинену соціальну інфраструктуру і систему соціального захисту італійців.

Італія також має значну тіньову економіку, яка, за різними оцінками, становить майже 17% ВВП.

3 Економіко-географічне положення Італії. Природно-ресурсний потенціал.

Італія складається з кількох частин: 1) материкової (приблизно 1/3 території країни); 2) півострівної (половина Італії); 3) островної (1/6 території). Територія країни є некомпактною, тому географічне положення різних частин Італії суттєво відрізняється.

Італія має порівняно небагато сусідів. На півночі вона межує із Францією — країною «Великої сімки», Швейцарією — «світовим банкіром», невеликими країнами — членами ЄС Австрією та Словенією.

Усередині країни також розташовані дві держави-анклави (анклав — країна або її частина, з усіх боків оточена територією іншої держави) — «держава-карлик» Сан-Марино та найменша держава світу Ватикан, яка займає площу лише 44 га у межах міста Рима.

Італія має досить широкий вихід до одного з найважливіших районів світового судноплавства — Середземного моря. Більша частина її території розташована на відстані до 50 км від морського узбережжя. Положення Італії в центрі Середземноморського басейну, на перехресті торгових шляхів між Заходом та Сходом, відіграє важливу роль у житті країни.

Рельєф більшої частини країни гірський і височинний. У материковій частині Італія відокремлена від решти Європи високою гірською системою Альп, уздовж Апеннінського півострова простягаються дуже неспокійні в тектонічному відношенні гори Апенніни. Найбільша рівнина — Паданська — розташована на півночі країни.

На більшій частині території Італії панує субтропічний середземноморський клімат із вологою теплою (у горах — прохолодною) зимою та жарким посушливим літом. У північній частині клімат має риси помірного континентального.

Італія бідна на більшість видів природних ресурсів. Із корисних копалин є обмежені запаси руд кольорових металів. Серед будівельних матеріалів виділяється всесвітньо відомий каррарський мармур.

Недостатність водних, лісових, ґрунтових та мінеральних ресурсів компенсується багатими рекреаційними ресурсами. Практично все її узбережжя придатне для організації літнього приморського відпочинку. Альпи — найбільший у світі район гірського відпочинку. Країна багата як на природні (вулкани, печери дивовижної краси тощо), так й особливо на історико-культурні та архітектурні пам'ятки. Це створює чудові передумови для розвитку туризму і санаторно-курортного господарства.

4 Населення Італії. Система розселення.

Демографічні показники країни нагадують відповідні характеристики інших розвинених держав. Однак в Італії становище ускладнюється більшою часткою населення старшої вікової групи — 22% та однією з найнижчих у світі часток молодшої — лише 13,5%. На складну демографічну ситуацію в Італії вказують дані статевовікової піраміди (мал. 1). Населення країни зростає за рахунок мігрантів.

У національному складі переважають італійці (94%). Також у країні проживають представники інших, здебільшого сусідніх

народів Європи (німці, словенці, албанці, греки, французи). У релігійному складі населення переважають католики. Релігія суттєво впливає на всі сторони життя італійців.

Середня густина населення висока — 205 осіб/км². Приблизно половина всіх жителів зосереджена на низовинах, хоча вони займають п'яту частину території, значно менша густина населення гірських районів.

Міське населення Італії становить 72%, що трохи нижче за середні показники в Західній Європі. Основна частина міського населення зосереджена в Північній Італії. Найбільші міста — Рим (4,3 млн), Мілан (3,1 млн), Неаполь (2,2 млн), Турин (1,9 млн).

В останні роки в країні спостерігається зменшення кількості економічно активного населення. Так, у 2014 р. ця цифра становила 25,5 млн осіб, а в 2020 р. — 23 млн. У структурі зайнятості переважає частка працюючих у сфері послуг — 68%. У північній частині Італії цей показник більший, у південній — менший.

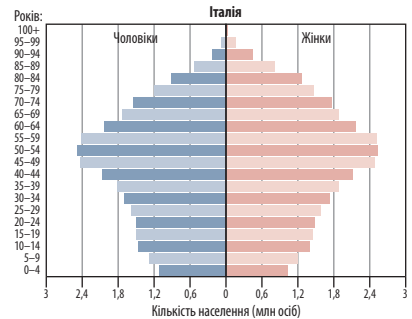
5 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складники третинного сектору.

Значення первинного сектору в структурі економіки Італії знижувалося впродовж усього минулого століття, а з його середини — і вторинного. Зараз, як і в інших розвинених країнах Європи, провідним є третинний сектор (мал. 2).

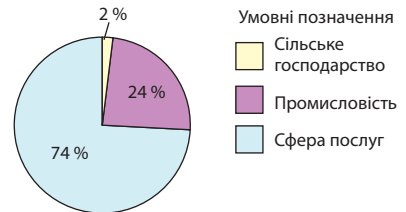
Найбільше значення мають фінансові послуги та туризм, хоча кількість зайнятих там дещо зменшилася, перш за все через поширення сучасних інформаційних технологій.

Великі банки країни є власниками великих підприємств, страхових компаній і нерухомого майна. Це підвищує їхню роль в економіці й суспільно-політичному житті країни. Зростає значення ІТ-індустрії.

Італія — один із найбільших центрів міжнародного туризму. Вона приймає понад 65 млн осіб на рік (дві третини з країн ЄС), завдяки цьому отримуючи понад 40 млрд дол. доходу на рік.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Італії.
За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Структура ВВП Італії (2021 р.).
За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Портофіно — невелике рибацьке місто, що стало одним із найбільших середземноморських курортів. Воно набуло популярності завдяки відомим акторам, музикантам, аристократам, які часто там відпочивали. Проте його головна привабливість — мальовничі краєвиди, якими можна милуватися годинами.

Італія першою серед країн Європи постраждала від пандемії COVID-19, яка після лютого 2020 р. поширилася на решту світу. Економіка країни, особливо туристична індустрія, зазнала дуже серйозного спаду в результаті блокування більшості видів економічної діяльності. Однак із часом хворобу було взято під контроль, і економіка почала поступово відтворюватися.

У країні розташовано 55 пам'яток Світової спадщини ЮНЕСКО — більше, ніж у будь-якій іншій країні світу. Для тих, хто ними цікавиться, в Італії існують спеціальні екскурсійні тури. В останні роки людей приваблює відпочинок у горах. Заслуженою популярністю користується італійська Рив'єра, на якій розташовується багато всесвітньовідомих міст, починаючи від крихітного Портофіно (мал. 3) до шостого за кількістю жителів міста країни — Генуї.

У внутрішніх перевезеннях основну роль відіграє автомобільний транспорт. Близько половини автомобільних доріг побудовано на півночі, на півдні густота дорожньої мережі значно менша. Головна транспортна вісь країни — «Автострада Сонця», що з'єднує Турин, Мілан, Флоренцію, Рим, Неаполь та прямує в Калабрію і на Сицилію.

Найбільші промислові міста Італії зв'язує залізничне сполучення. Так, між Римом і Міланом, Генуєю, Венецією, Неаполем курсують швидкісні поїзди.

Важливим засобом пересування є повітряний транспорт. Особливо широко авіація використовується для зв'язку з островами і в міжнародних сполученнях. Найбільші аеропорти країни розташовані в Римі (Леонардо да Вінчі), Мілані та Неаполі.

У зовнішніх перевезеннях переважає морський транспорт. Флот Італії перевищує 450 кораблів, із яких найбільше танкерів. Є і пасажирські судна найвищого класу, що курсують Середземним морем та Атлантикою.

6 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

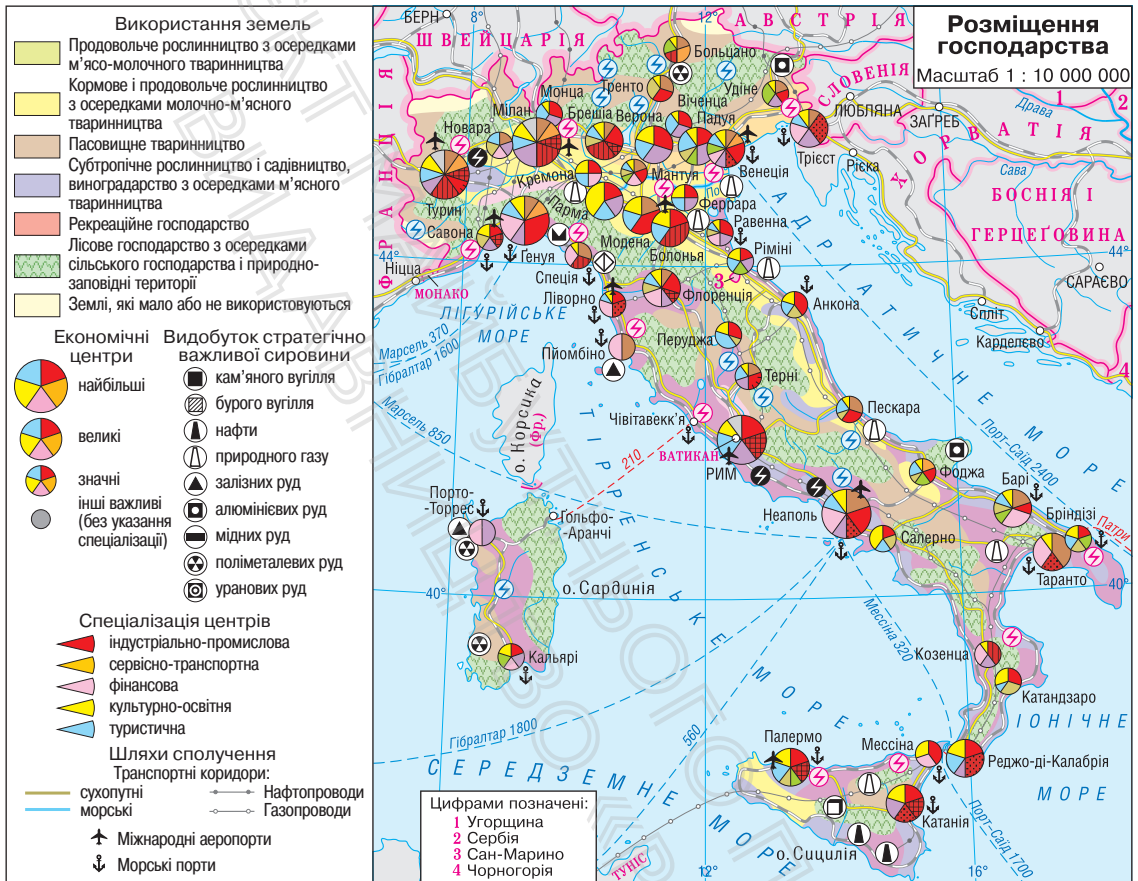
Головні особливості італійської промисловості: порівняно велике значення легкої та харчової промисловості; невеликі обсяги видобутку корисних копалин і, як наслідок, велика залежність від імпортової сировини; недостатня спеціалізація на виробництві наукоємної продукції; дуже значний державний сектор.

Для розміщення промисловості характерна велика нерівномірність. Більшість виробничих потужностей розташовані на півночі, де особливо виділяється «промисловий трикутник» Мілан—Турин—Генуя, який можна порівняти з найрозвиненішими промисловими районами світу (мал. 4).

Машинобудування — найважливіше виробництво промисловості (30% промислового виробництва). Особливість машинобудування країни — спеціалізація на виробництві товарів переважно середнього рівня складності. У транспортному машинобудуванні панівне положення посідає концерн «ФІАТ». Тут виробляють легкові автомобілі «ФІАТ», вантажні автомобілі й автобуси «Івеко», рухомий склад для залізниць, міський електротранспорт. Найбільші підприємства транспортного машинобудування зосереджені в Турині, Мілані, Бреші, на півдні — біля Неаполя та Палермо.

Світове значення має виробництво побутової електротехніки. Кожний 12-й холодильник світу й кожна восьма пральна машина виготовлені в Італії. Із новітніх виробництв представлені авіаційне машинобудування (Турин, Неаполь) та електронна промисловість (переважно на півдні).

Італія посідає третє місце за обсягами *хімічного виробництва* в Європі та 11-те — у світі (на її частку припадає близько 10% європейського ринку). Спеціалізація — нафтохімія та хімія органічного синтезу. Найбільше значення має виробництво синтетичних волокон, пластмас, автомобільних шин, фармацевтичних препаратів. Італія має одну з найпотужніших у світі нафтопереробку (заводи можуть переробляти понад 200 млн т нафти на рік, але ніколи не були завантажені повністю). Найважливіші райони зосередження

Мал. 4. Розміщення господарства Італії.

? Проаналізуйте картосхему та поясніть причини нерівномірного розміщення виробництва товарів і послуг на території Італії.

хімічної промисловості — портові міста й головний центр Ломбардії Мілан.

Одне з провідних високотехнологічних виробництв економіки Італії — фармацевтична промисловість. За обсягами виробництва країна посідає друге місце в Європі, за зростанням експорту — перше.

Харчова промисловість поряд із машинобудуванням та хімічним виробництвом перебуває серед лідерів обробної промисловості.

Найпотужніші виробництва харчової промисловості — консервне (особливо консервованих томатів та фруктів), цукрове та макаронне. Також Італія постачає на світовий ринок вина (ділить перше місце з Францією), маслинову олію (1/3 світового виробництва), сири. Харчова промисловість розміщена територією порівняно рівномірно.

Найбільша кількість підприємств *легкої промисловості* розташована на півночі. Найважливіше значення мають текстильне, швейне й взуттєве виробництва. Великі підприємства легкої промисловості працюють у Ломбардії та П'ємонті. Текстильна промисловість Італії виробляє 15% вовняних тканин світу (друге місце після Китаю). Італія — провідний експортер одягу в Європі та модельного шкіряного взуття в Європі й світі (у 2021 р. обсяг експорту склав майже 150 млн пар взуття на майже 13 млрд дол.).

Італія — одна з небагатьох країн Європи, яка в другій половині ХХ ст. не скоротила випуск *чорних металів*. Найбільші підприємства працюють на імпортній сировині й паливі, тому розташовані на узбережжі (Генуя, Неаполь, Таранто) (мал. 4).

Більшість *електроенергії* виробляється на ТЕС (56%), на ГЕС припадає 17%. Частка альтернативної енергетики (сонячної, вітрової, геотермальної) перевищила 25% та продовжує збільшуватися. Атомні електростанції були повністю виведені з експлуатації після аварії на Чорнобильській АЕС.

7 Спеціалізація аграрного сектору Італії.

На відміну від більшості високорозвинених країн, в Італії лідером є рослинництво. Головними продовольчими культурами є пшениця, кукурудза та рис. На гірських схилах і в долинах вирощують жито й овес. Основна технічна культура — цукровий буряк, також вирощуються соя, бавовник, льон. В Італії щорічно збирають понад 12 млн т різних овочів. Більше ніж половина припадає на помідори, також вирощують капусту, цибулю, салат, артишок, спаржу. З інших культур найбільше значення мають виноград і маслини (мал. 5).

Італію називають «першим садом Європи», щорічно її сади дають близько 7 млн т різноманітних фруктів: яблук, груш, персиків, цитрусових, інжиру тощо.

Найбільш продуктивні сільськогосподарські землі розташовані на Паданській рівнині в басейні річки По. Тут переважають інтенсивне рослинництво й продуктивне тваринництво молочно-м'ясного напрямку (розведення великої рогатої худоби).

Мал. 5. Маслинові гаї Апулії (південний регіон Італії). Тут налічується понад 10 млн дерев. Плоди дерева — маслини вирізняються багатим вітамінно-мінеральним складом. Їх використовують для приготування закусок, салатів, солянок, піци та олії.

8 Характерні риси просторової організації господарства Італії. Зовнішні економічні зв'язки.

У межах Італії виділяють більш розвинену промислову північ і відносно відсталий південь. За структурою господарства північ нагадує Західну Європу, а південь має спільні риси з деякими середземноморськими країнами (Португалія, Греція). Тут частка сільськогосподарства значно вища, ніж на півночі. Серед промислових виробництв найбільше значення має розвиток невеликих підприємств, що виробляють трудомісткі види продукції (легка, харчова, складальні виробництва).

Образ країни на світовому ринку визначає вивезення промислового обладнання, автомобілів, оргтехніки, побутової електротехніки, труб, тканин, одягу, взуття, а також хімічних товарів і продуктів харчування, у тому числі вина. Найбільше італійських товарів купують країни — члени ЄС і США. В імпорті великою є частка енергоносіїв (переважно нафти й природного газу) та інші види мінеральної сировини. Імпорт географічно більш різноманітний, але все-таки понад половина припадає на країни ЄС.

9 Міжнародні зв'язки України й Італії.

За обсягом товарообігу України з країнами ЄС, Італія посідає третє місце (після Польщі та Німеччини). За підсумками 2021 р. за даними Державної служби статистики України товарообіг між країнами перевищив 6 млрд дол.

На відміну від більшості країн Європи, Україна має додатне сальдо, яке у 2021 р. склало майже 800 млн дол. Обсяг українського

експорту в Італію перевищує сукупний експорт до Німеччини та Франції. Найбільше Україна продає чорних металів (майже 50% загального обсягу), зернових культур та олії. Ввозить Україна традиційні італійські товари, серед яких переважають обладнання та продукція хімічної промисловості. Україна має додатне сальдо і в торгівлі послугами, серед них переважають транспортні, комп'ютерні та інформаційні.

За обсягами інвестицій в Україну Італія посідає десяте місце. Серед найбільш вагомих проєктів — будівництво металургійного електросталеплавильного заводу «Дніпросталь».

Після масштабних атак Росією з лютого 2022 р. Італія надає нашій країні військову та гуманітарну допомогу, приймає українських біженців.

! **Головне**

◆ Італія є високорозвиненою країною світу, що перебуває на постіндустріальному етапі розвитку.

◆ Місце Італії у міжнародному поділі праці визначає соціально-орієнтована модель змішаної економіки, положення в середземноморському регіоні, потужний рекреаційний потенціал, наявність кваліфікованих трудових ресурсів.

◆ Значну роль в економіці країни відіграє сектор послуг, передусім сфера туризму.

◆ У міжнародному географічному поділі праці «обличчя» Італії визначається продукцією машинобудування, хімічної, текстильної, швейної промисловості, субтропічного землеробства (фрукти, вина, цитрусові).

◆ Країні властиві територіальні диспропорції розвитку: виділяють більш розвинену промислову Північ і порівняно відсталий аграрний Південь.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Укажіть характерні риси економічної моделі Італії. Порівняйте її з економічними моделями Франції та Великої Британії.
2. Назвіть чинники, що визначають місце Італії в міжнародному поділі праці.
3. Коротко охарактеризуйте промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.
4. Чому, на відміну від багатьох сусідів, рослинництво в Італії є провідною сферою сільського господарства?
5. Укажіть причини територіальних диспропорцій економічного розвитку Італії.

Поміркуйте

Франція та Італія по-різному підійшли до розвитку атомної енергетики. Знайдіть позитивні й негативні аспекти в підходах урядів обох країн.

Практична робота 2

Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (на вибір)

Географічні дослідження

Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг.

Вправа для саморозвитку

Багатьма потужними приватними компаніями Італії управляють родини. Серед них Аньеллі (автомобілі), Піреллі (шини), Де Бенедетті (комп'ютери), Бенеттон (одяг). Хоча їхні компанії є величезними корпораціями, по суті вони залишилися сімейним бізнесом. Оберіть один із видів бізнесу, що вас зацікавив, та дослідіть етапи його розвитку.

§ 15. Польща

Пригадайте

- ♦ історичні зв'язки між Україною та Польщею
- ♦ найбільш відомі культурно-історичні пам'ятки Польщі

- ♦ **Офіційна назва:** Республіка Польща.
- ♦ **Площа:** 312,7 тис. км².
- ♦ **Населення:** 38,1 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Варшава.
- ♦ Розвинена індустріально-аграрна країна.
- ♦ Президентсько-парламентська республіка, унітарна держава (16 воєводств).

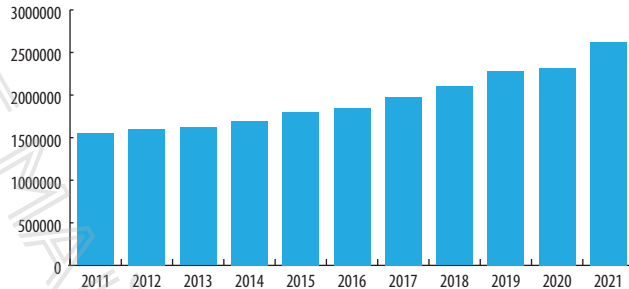

1 Місце країни в світі та регіоні.

Республіка Польща — одна з найбільших держав Східної Європи. Ця постсоціалістична країна має найбільш яскраві досягнення в перебудові економіки на ринкові засади.

Польща посідає 19-те місце у світі та 6-те в Європі за розміром ВВП. Вчені включили країну в групу 25 ринків швидкого зростання,

Мал. 1. ВВП Польщі з 2011 по 2021 р. (млн злотих).
За даними Світового банку.

які будуть суттєво впливати на світову економіку впродовж найближчих десятиліть (мал. 1). Із 1999 р. Польща є членом НАТО, з 2004 р. — ЄС, у 2007 р. країна ввійшла до Шенгенської зони.

Серед чинників, що зумовили динамічний підйом показників польської економіки, слід виокремити, перш за все, здійснення швидких, але послідовних економічних реформ, вигідне економіко-географічне положення, природно-ресурсний та працересурсний потенціал.

2 Модель економічного розвитку Польщі.

Одразу після здобуття незалежності Польща почала процес євроінтеграції, що дозволило в 1991 р. підписати Європейську угоду. Важливим кроком на цьому етапі стала адаптація законодавства Польщі до норм законодавства ЄС. У подальшому було проведено приватизацію державних підприємств, модернізацію аграрного сектору та промисловості, створено умови для залучення іноземних інвестицій. Ставку було зроблено на малий та середній бізнес. Тепер це рушійна сила польської економіки, який дає половину валового продукту, і в якому працює 70% працездатного населення.

План швидкого переходу Польщі від командної економіки, заснованої на державній власності та централізованому плануванні, до ринкової економіки отримав назву «шокова терапія», або «план Бальцеровича». Він був названий на честь автора, польського міністра і економіста Лешека Бальцеровича. Реалізація плану розпочалася з 1 січня 1990 р. Уже з 1992 р. у Польщі розпочалося зростання ВВП.

Польща багато в чому є взірцем для країн Східної Європи, а також для України в процесі здійснення економічних реформ.

3 Економіко-географічне положення Польщі. Природно-ресурсний потенціал.

Польща займає вигідне географічне положення. Її територія дуже компактна. Республіка розташована в центрі Європи, межує з Німеччиною, Чехією, Словаччиною, Литвою, Білоруссю, Україною та Росією (Калінінградська область). Більшість прикордонних держав є її економічними партнерами й військово-політичними союзниками, оскільки входять до складу ЄС і НАТО. Особливе значення для Польщі має кордон із Німеччиною — високорозвиненою країною, членом «Великої сімки».

На півночі країну омивають води Балтійського моря, що утворює кілька заток (тут розташовані головні порти країни — Гданськ, Гдиня, Щецин). Польща розташована на перетині шляхів сполучення із Сибіру та Східної Європи в Центральну й Західну Європу та з Північної Європи — на Балкани. Це сприяло розвитку розгалуженої транспортної системи та наданню транспортних послуг сусіднім країнам.

Понад 90 % території Польщі займають рівнини (низовини і височини). На півдні розташовані невисокі гірські масиви — Судети й Карпати.

Клімат Польщі помірний. Літо тепле, зима прохолодна. Опадів випадає від 500 до 2000 мм (у горах). У ряді районів Центральної Польщі їх недостатньо для ефективного розвитку рослинництва.

Польща добре забезпечена водними ресурсами. Найбільші річки — Вісла та Одер — судноплавні, з'єднані між собою каналами.

Землі в Польщі здебільшого є малородючими, переважають сірі лісові ґрунти. Тільки на півдні, у Сілезії, є багаті на гумус чорноземи.

Приблизно п'яту частину території займають ліси. Переважають хвойні породи, здебільшого сосна, ялина та ялиця. На заході ж домінують мішані ліси з буком та дубом.

Польща має значні мінеральні ресурси. Найкраще вона забезпечена кам'яним і бурим вугіллям, є поклади міді, сірки (видобуток становить близько 5 млн т на рік, одне з перших місць у світі), цинку, свинцю, срібла, магнію, кухонної солі, будівельних матеріалів.

Рекреаційні ресурси Польщі є досить значними. Вона володіє частиною Високих Татр — найвищого регіону Карпат. Мальовничі

місця є в Судетах. Інтерес для туристів становлять піщані пляжі Балтійського моря, великі лісові масиви (насамперед Біловезька й Пінська пуші), Мазурське поозер'я (цей об'єкт у 2009 р. увійшов до списку семи природних чудес світу), а також численні об'єкти антропогенного походження.

4 Населення Польщі. Система розселення.

Як і в багатьох країнах Східної Європи, у Польщі несприятлива демографічна ситуація. В останні роки в Польщі спостерігається природне зменшення населення ($-2,6\%$). Це спричинює поступове збільшення частки літніх людей (мал. 2).

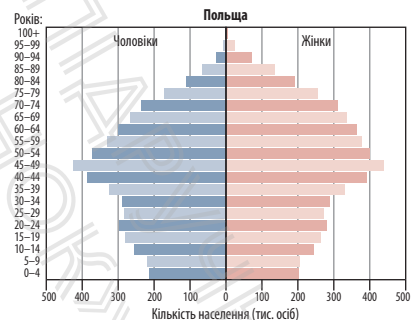
Національний склад населення Польщі зазнав великих змін після Другої світової війни. У результаті міграцій і територіальних змін вона перетворилася з країни, де національні меншини склали до третини населення, на етнічно однорідну державу. Зараз поляки становлять близько 97% населення, німці — $1,3\%$, українці — $0,6\%$.

Більшість населення країни становлять католики. Католицька церква впливає на всі сторони життя поляків.

Середня густина населення складає 122 особи на 1 км^2 . Найгустіше заселена центральна, південна частина та узбережжя Балтійського моря, найменше — гірські райони.

Майже $2/3$ населення живе в містах. Половина городян — жителі великих міст, зокрема шести найбільших: Варшави (1,8 млн осіб), Лодзі, Кракова, Вроцлава, Познані, Гданська. Найбільша міська агломерація — Верхньосілезька — розташована на півдні країни.

Економічно активне населення країни складає понад 9,5 млн осіб, Поступово скорочується частка зайнятих в сільському господарстві ($8,4\%$) та промисловості (31%), зростає кількість працюючих у сфері послуг (близько 60%). На тлі успішного економічного розвитку Польща відчуває дефіцит робочої сили. Попит на додаткову робочу силу створює сприятливі умови для трудової міграції з України.

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Польщі (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

5 Прискорений розвиток третинного сектору, сучасна транспортна система країни.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Польщі з 1990 р., призвели до досить істотних змін у структурі господарства країни. Найважливішим стало зменшення частки промисловості й зростання частки третинного сектору (мал. 3).

Значні зміни відбулися в банківському секторі. Завдяки ринковим реформам та іноземним інвестиціям зросло його значення в економіці країни, він став сучасним, добре розвиненим, із високою якістю банківських послуг. Зараз у банківському секторі наявний капітал із 18 країн, його частка в активах банків становить майже 60%. Домінуючу роль відіграють італійський, німецький, нідерландський та американський капітал.

Польща є одним із лідерів Східної Європи у сфері інформаційних технологій. Ринок ІТ-послуг нині генерує майже третину доходів до бюджету Польщі.

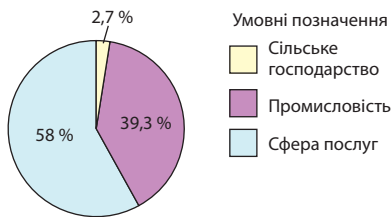
Польща відома як центр міжнародного туризму. У 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап розвитку туристичної індустрії країни. Було засновано Польську туристичну палату, реформовано систему управління сектором, покращено якість інфраструктури та послуг, розроблено нові маршрути.

Щорічно країну відвідує близько 20 млн туристів на рік. Найбільш популярні Мазовецьке та Малопольське воєводства, серед міст і курортів — Варшава, Краків, Сопот, Зелена-Гура, Бельсько-Бяла, Гданськ, Закопане.

В останні десятиліття в Польщі динамічно розвивається система освіти. Кількість вищих навчальних закладів збільшилася в 5 разів, а кількість студентів — у 4 рази. Щороку приблизно 500 тис. молодих людей здобувають освіту в університетах і коледжах (мал. 4).

Також у країні успішно розвиваються такі види послуг, як торгівля, готельний бізнес, громадське харчування (ресторани, кав'ярні тощо).

У Польщі постійно триває модернізація й розширення транспортної інфраструктури. Особливістю транспортної системи країни є наявність двох найбільших транспортних вузлів — Варшавського й Верхньосілезького.

Мал. 3. Структура ВВП Польщі (2021 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 4. Ягеллонський університет у Кракові був заснований в 1364 р. Серед видатних імен польських вчених, визнаних у всьому світі, — Микола Коперник, Марія Склодовська-Кюрі та інші.

Працюємо в групах

Дізнайтеся про умови навчання для іноземних студентів у польських закладах вищої освіти. На прикладі одного з університетів Польщі дослідіть переваги та недоліки навчання для українських студентів. Зробіть висновки.

Верхня Сілезія та Краків зв'язані зі столицею автомобільними й залізничними магістралями (пасажирські перевезення здійснюють швидкісні поїзди). Останнім часом зростає роль транспортних артерій напрямку схід—захід, а також меридіональних шляхів від Балтики на південь.

Половина вантажообігу Польщі припадає на автомобільний транспорт, ще близько 40 % — на залізничний, решта — на морський і річковий транспорт. Втілюється програма будівництва швидкісних автострад.

Морський транспорт Польщі здійснює міжнародні перевезення вантажів, забезпечує альтернативні поставки нафти. Виділяються два портові комплекси: Гданськ—Гдиня (близько 60 % усіх морських вантажів) і Щецин зі Свіноуйсьце.

Швидко розвивається ринок пасажирських перевезень на авіаційному транспорті. Найбільш популярним є аеропорт Варшава—Шопен, що обслуговує понад 17 млн пасажирів на рік.

6 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

У структурі польської промисловості найбільше значення мають машинобудування, металургія, паливно-енергетичний комплекс, хімічна, легка й харчова промисловість.

Машинобудування забезпечує майже третину вартості промислової продукції Польщі. Технічно воно все ще відстає від передових країн.

а

б

Мал. 5. Одним із лідерів транспортного машинобудування країни є компанія «ПЕСА». На її підприємствах виробляють трамваї (а), електропоїзди, дизельні локомотиви (б). Цю продукцію постачають у різні країни, зокрема в Україну, Литву, Білорусь, Казахстан, Чехію.

Лідером є транспортне машинобудування. Країна спеціалізується на виробництві автомобілів та окремих їхніх вузлів. Так, у місті Глівіце виробляють автомобілі «Опель», у Познані — «Фольксваген». Зберігає своє значення виробництво рухомого складу для залізниці (Вроцлав, Познань), морських суден (Гдиня, Гданськ, Щецин), міського транспорту, будівельної та дорожньо-будівельної техніки, обладнання для енергетики, металургії та хімічної промисловості (мал. 5).

В останні роки розвивається точне машинобудування (Варшава, Вроцлав, Познань, Краків). Польща є провідним виробником телевізорів у ЄС. Велике значення має виробництво побутової техніки.

Польща виділяється виробництвом сталі, яке складає до 10 млн т на рік. Найбільші металургійні комбінати розташовані в Кракові («Нова-Гута»), у Верхньосілезькому басейні (комбінат «Катовіце», місто Домброва-Гурніча) і Ченстохові. Кольорова металургія представлена виробництвом міді — до 600 тис. т на рік (Глогув, Легніця), цинку й свинцю (Катовіце).

Основою паливно-енергетичного комплексу є вугілля. За видобутком кам'яного вугілля Польща є одним із європейських лідерів. Основні його родовища розташовані в Сілезії (Верхньосілезький басейн) та ще у двох басейнах.

Переважну частину *електроенергії* виробляють теплові електростанції, що працюють на кам'яному й бурому вугіллі. Найбільші ТЕС розташовані поблизу річок Вісла й Одра.

Багатопрофільну структуру має хімічна промисловість. На базі власних мінеральних ресурсів налагоджене виробництво продукції основної хімії (добрива, сода, сірчана й азотна кислота), переважно з імпоротної сировини отримують продукти органічного синтезу (пластмаси, синтетичні волокна й каучук). Найважливішими центрами хімічної промисловості є Варшава, Вроцлав, Лодзь, Познань, Щецин.

У легкій промисловості найбільше значення має текстильне виробництво (бавовняні, лляні, вовняні тканини), що відрізняється високим рівнем територіальної концентрації (більшість підприємств розташовані в місті Лодзь і його околицях). Країна відома своїм туристичним спорядженням — це намети, спальні мішки, рюкзаки.

Велику роль у господарстві відіграє харчова промисловість. Вона дає п'яту частину всієї промислової продукції. Завдяки модернізації виробництва країна стала одним із провідних європейських виробників фруктових соків, свіжозаморожених овочів і фруктів, компотів, шоколаду й шоколадних виробів.

7 Спеціалізація аграрного сектору Польщі.

Площа земельних угідь становить 19,2 млн га, що ставить Польщу на третє місце в ЄС — після Франції та Іспанії. Понад 95 % сільськогосподарських угідь використовуються в приватному секторі. За формою власності переважають дрібні фермерські господарства.

Польща є значним в Європі та світі виробником сільськогосподарської продукції. Більше ніж половину її вартості дає рослинництво. Найважливішими є зернові культури: пшениця, жито, ячмінь, овес. За зборами жита країна посідає третє місце в Європі (у світі — третє), пшениці — шосте (у світі — 15-те). П'ята частина посівних площ зайнята під кормовими культурами.

Польща — один із провідних європейських виробників картоплі й цукрового буряку (четверте місце в регіоні). У країні вирощується велика кількість овочів, зокрема капусти, огірків, томатів, моркви, цибулі. Значна увага приділяється їх зберіганню, що дозволяє уникнути псування овочів. Добре відомі в Європі польські яблука, полуниця, малина, смородина.

8 Характерні риси просторової організації господарства Польщі.

Значна частина населення та господарських об'єктів країни зосереджена у двох міських агломераціях — Столичній і Лодзинській. Варшава — головний центр фінансового сектору, культури і науки країни, найбільший центр обробної промисловості, перш за все машинобудівної.

Найбільш багатий на мінеральні ресурси й індустріально розвинений Південний район. Його економічний центр — Сілезьке воеводство, де розташований Верхньосілезький басейн. Тут сформувався найбільша в країні міська агломерація.

Північний (Приморський) район має розвинену транспортну мережу, численні курорти вздовж морського узбережжя, дві міські агломерації: Гдансько-Гдинську поблизу дельти Вісли і Щецинську в гирлі Одри.

9 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Польщі.

У товарній структурі польського експорту (понад 330 млрд дол., 2021 р.) провідне місце посідають електротехнічне й електронне обладнання, транспортні засоби, продукти харчування, текстиль. Імпортує країна автомобілі та запчастини, мінеральну сировину, хімічну продукцію, нафту, природний газ, кольорові метали (292 млрд дол.). Майже 80 % зовнішньоторговельного обігу припадає на країни ЄС, причому майже третина — на сусідню Німеччину. З інших держав значними є обсяги торгівлі з Китаєм та США.

Співробітництво з Польщею є стратегічно важливим напрямом для України. Польща всіляко підтримує прагнення України долучитися до європейської інтеграції і ділиться своїм досвідом у цьому питанні.

Польща посідає друге місце за обсягами двосторонньої торгівлі товарами серед партнерів України. Найбільше Україна продає чорних металів, електричних машин та залізної руди. У товарній структурі імпорту переважають паливо, нафта й продукти її перегонки, пластмаси та полімерні матеріали.

У Польщі проживає, навчається та працює майже 1,5 млн українських громадян. У країні зареєстровано понад 50 компаній з українським капіталом, їх об'єднує Асоціація Українського Бізнесу

в Польщі. Наразі на території Польщі зареєстровано й діє 16,5 тис. компаній, власниками або співвласниками яких є українці. Найбільше їх у будівництві (2,6 тис. підприємств), найменше (600) — у сфері харчування, готельного і ресторанного бізнесу.

Із перших днів повномасштабної російської агресії Польща активно підтримує Україну: представляє інтереси нашої країни в ЄС та НАТО, відправляє гуманітарну допомогу, надає притулок українським біженцям.

! **Головне**

◆ Польща — постсоціалістична країна Східної Європи, яка успішно запроваджує економічні реформи.

◆ Головні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці: зважена економічна політика уряду, інтеграція до ЄС, економіко-географічне положення, природно-ресурсний та працересурсний потенціал.

◆ У країні успішно розвиваються банківський сектор, туризм, IT-сектор, транспорт, готельний бізнес, громадське харчування.

◆ У промисловості найбільше значення мають паливно-енергетичний комплекс, машинобудування, металургія, хімічна, легка й харчова.

◆ Важливою складовою економіки залишається сільське господарство, у якому переважає рослинництво.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Укажіть чинники, що визначають місце Польщі в міжнародному поділі праці. 2. Знайдіть спільні риси в природних умовах і ресурсах Польщі й України. Зробіть висновок про переваги кожної країни. 3. Охарактеризуйте зміни, що відбулися в третинному секторі економіки Польщі. 4. Які промислові виробництва визначають міжнародну спеціалізацію країни? Поясніть причини, що зумовили їхню провідну роль. 5. Порівняйте спеціалізацію сільського господарства Польщі та України.

💬 **Поміркуйте**

Чим пояснюються успіхи в розвитку польської економіки в останні десятиліття?

💡 **Вправа для саморозвитку**

У 2004 р. Польща стала членом ЄС. Зберіть дані про те, як це вплинуло на її господарство та рівень життя громадян.

§ 16. Росія

Пригадайте

на які корисні копалини багаті надра Росії

- ◆ **Офіційна назва:** Російська Федерація (Росія).
- ◆ **Площа:** 17 075 тис. км².
- ◆ **Населення:** 142,0 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Москва.
- ◆ Індустріально-аграрна, країна з перехідною економікою.
- ◆ Президентсько-парламентська республіка, федеративна держава (21 автономна республіка, 46 областей, 9 країв, 4 автономні округи, 1 автономна область, 2 міста федерального значення).

1 Місце країни у світі та регіоні.

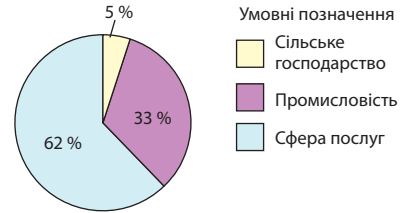
Росія — найбільша за площею країна світу. За своєю довжиною зі сходу на захід (приблизно 11 тис. км) вона не має рівних, а за протяжністю з півночі на південь поступається лише південноамериканській країні Чилі.

Це одна з небагатьох країн, яка забезпечена запасами більшості корисних копалин. Експортний характер мають переважно ті виробництва, які виробляють сировину або напівфабрикати.

Росія — одна з дев'яти визнаних ядерних держав, має найбільший запас зброї масового знищення.

Продукція побутового призначення на зовнішніх ринках має низьку конкурентоспроможність. Це пояснюється технічною відсталістю та застарілістю обладнання багатьох підприємств Росії. Сфера послуг також відстає від рівня передових країн світу.

Останнім часом економічні показники Росії погіршилися через санкції, які запровадили країни Заходу у відповідь на агресію проти України. Санкції передбачають широкий спектр заходів, серед яких обмеження щодо фінансів, енергетики, технологій, промисловості тощо. Це призвело до значного спаду в більшості промислових виробництв, у першу чергу, наукоємних.

Мал. 1. Структура ВВП Росії (2020 р.).
За матеріалами: CIA World Factbook.

2 Модель економічного розвитку Росії.

Росія — індустріально-аграрна країна (мал. 1). За класифікацією ООН вона належить до держав із перехідною економікою.

Після розпаду Радянського Союзу в Росії розпочався процес переходу від централізованої планової економіки до ринкової моделі. Під час економічних реформ 1990-х рр. було здійснено роздержавлення та приватизацію суб'єктів економічної діяльності. Однак більшість підприємств енергетичного, транспортного, банківського та оборонного секторів і дотепер залишаються під контролем держави.

У результаті змін у структурі економіки Росії збільшилася частка сфери послуг, а в промисловому секторі зменшилася роль обробних виробництв, у першу чергу, машинобудування, натомість значно зросла роль добувної промисловості, особливо паливно-енергетичної.

Перемога авторитарної моделі управління в РФ викликала появу ідеї створення «енергетичної наддержави» і реалізації інтересів Росії на світовій арені шляхом використання потенціалу енергетики разом із воєнними засобами досягнення цілей.

3 Економіко-географічне положення Росії. Природно-ресурсний потенціал.

Величезні розміри Російської Федерації роблять неоднозначним економіко-географічне положення її окремих частин. Найвигідніше воно в тих частинах країни, які розташовані найближче до важливих світових економічних центрів, — середня та південна смуги європейської частини Росії та півдня Далекого Сходу.

Росія має велику кількість держав-сусідів, їх у неї 14, у тому числі один зі світових лідерів за потужністю економіки — Китай. Однак, по-перше, Російська Федерація не має суходільного кордону із жодною країною «Великої сімки»; по-друге, тільки дві сусідні з Росією держави — Норвегія й Фінляндія — належать до високорозвинених; по-третє, значна частина її кордонів з іншими країнами проходить у малозаселених місцевостях або по високих горах.

Росія володіє другою за протяжністю у світі після Канади береговою лінією. Проте особливих вигод країні це не приносить, оскільки більша частина морів біля її берегів узимку замерзає, узбережжя Північного Льодовитого та Тихого океанів і прилеглі райони заселені мало й погано освоєні в господарському відношенні, а найрозвиненіші райони країни розташовані від них далеко. Найбільше значення мають береги Балтійського (але майже всі російські порти тут узимку теж замерзають) і Чорного морів.

Рельєф Росії переважно рівнинний. Їх освоєнню заважають значна заболоченість та поширення вічної мерзлоти, особливо в азіатській частині. На околицях країни височіють гори різного віку та висоти.

Клімат у більшій частині Російської Федерації переважно помірно континентальний (в азіатській частині — різко континентальний, на Далекому Сході — помірний мусонний). На узбережжі й островах Північного Льодовитого океану клімат субарктичний та арктичний. Лише на узбережжі Чорного моря клімат має риси субтропічного.

У Росії зосереджено величезні запаси прісної води. Річки країни багаті на гідроресурси. Однак більша частина водних ресурсів розташована в малоприсадатних для життя людей районах, що утруднює їх освоєння та використання.

Країна добре забезпечена й лісами (20% світових). Більшу частину їх становлять хвойні дерева, розташовані в азіатській частині.

Переважають малородючі підзолисті та арктичні, тундрові і мерзлотно-тайгові ґрунти. На півдні значні площі вкриті сірими лісовими, чорноземними та каштановими ґрунтами.

Світове значення мають запаси вугілля, нафти, природного газу, руд заліза та кольорових металів. Проте загальним недоліком більшості родовищ Росії є їхня значна віддаленість від районів переробки та складні природні умови районів, де вони розташовані.

4 Демографічні процеси в Росії. Система розселення.

У країні складна демографічна ситуація. В останні десятиліття кількість населення поступово скорочується. Це спричиняє збільшення частки населення старшого віку і зниження частки молодшої вікової групи (мал. 2).

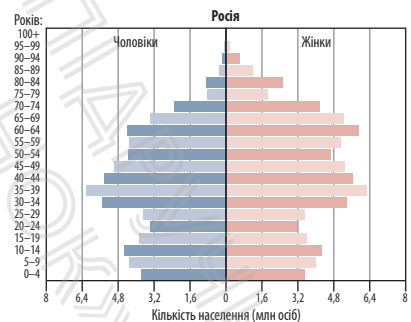
Середня густина населення країни складає 8,4 особи/км². Більшість жителів проживає в так званій Головній смузі розселення, що має форму трикутника, вершинами якого є міста Санкт-Петербург, Іркутськ та Астрахань. Особливо густо заселена середина європейської частини Росії — до 65 осіб/км². Висока заселеність у передгірних районах і республіках Північного Кавказу. Азіатська частина Росії, у тому числі райони Сибіру й Далекого Сходу, має низьку густоту населення — приблизно 2,5 особи/км². Здебільшого воно зосереджено навколо залізниць (Транссибірської магістралі та БАМу) і судноплавних річок.

Росія — багатонаціональна країна. Її народи розмовляють понад 100 мовами і діалектами. Росіяни становлять понад 80 % населення. Також тут проживають татари, українці, башкири, удмурти, чуваші, мордва, комі, карели. Багато із цих народів розселені компактно.

Основною релігією є православ'я. Більшість неслов'янських народів Поволжя та Північного Кавказу сповідують іслам, є також представники буддизму (калмики, буряти).

Росія — високоурбанізована країна. Зараз у містах проживає 3/4 усього населення. Дванадцять міст налічують понад 1 млн жителів, серед них найбільші — Москва (12,6 млн), Санкт-Петербург (5,5 млн), Новосибірськ (1,7 млн), Нижній Новгород (1,3 млн), Єктеринбург (1,3 млн). У великих міських агломераціях зосереджена понад третина населення, а також основний промисловий потенціал країни.

Важливою складовою економічного потенціалу Росії становлять її людські ресурси. Робоча сила складає близько 70 млн осіб. Більшість зайнятих працюють у сфері послуг (62 %). Однак поки в країні ще не існує механізму ефективного використання людського й економічного потенціалу, який є характерним для суспільства з розвинутою ринковою системою.

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Росії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

5 Характерні риси просторової організації господарства Росії.

Розміщення промислових потужностей, сільського господарства й сфери послуг територією Росії дуже нерівномірне. Найбільші промислові райони, де зосереджені виробництва обробної промисловості, майже повністю розташовані в центрі та на півдні її європейської частини.

У промисловості азіатської частини головне значення мають виробництва, які спираються на багаті природні ресурси (нафтова, газова, лісозаготівельна, металургія) або дешеву електроенергію (вилавка алюмінію, целюлозно-паперове виробництво).

Європейська частина Росії (її центр і південь) є найважливішим сільськогосподарським регіоном. Проте на більшій частині території країни (майже весь Сибір і Далекий Схід) воно відстале, має екстенсивний характер і розвинене слабо.

Найбільш високим рівнем розвитку та кількістю установ і закладів сфери послуг відрізняються Москва та Санкт-Петербург. У цих містах розміщено понад половину банків та інших фінансових установ, закладів вищої освіти, найбільші музеї і виставкові зали, бібліотеки, провідні театри країни.

6 Мілітаризація економіки Росії.

В останні десятиліття в Росії значними темпами посилювалася мілітаризація країни, як через зростання силового блоку, так і в суспільній свідомості, через одержавлені засоби масової інформації. Це створило підстави для мілітаризації економіки та збільшення витрат на військовий бюджет.

Підприємства військово-промислового комплексу займаються розробкою, виробництвом та зберіганням військової та спеціальної техніки, амуніції, боєприпасів переважно для державних силових структур, а також на експорт. Тут працює майже 3 млн осіб, які виробляють приблизно п'яту частину продукції світового ринку озброєнь. Росія експортує продукцію військового призначення в понад 60 країн світу. Найбільше її купують Китай, Індія, країни Африки. Основу військово-промислового комплексу Росії складають компанії «Ростех», «Алмаз-Антей», «Оборонпром», «Тактичне ракетне озброєння», «Уралвагонзавод», «Аерокосмічне обладнання», «Північна верф», «Іжевський машинобудівний завод», «Мотовиліхинські заводи», «Курганський машинобудівний завод», «Воткинський завод» тощо.

Широкомасштабна агресія РФ проти України завдала суттєвої шкоди російському військово-промислому комплексу. Значну частину техніки, яка використовувалася у війні проти України, було створено на базі ще радянських розробок. Її низька ефективність під час ведення бойових дій показала низький рівень технологічних інновацій у військово-промисловому комплексі. Це позначилося на міжнародному іміджі Росії як експортера озброєння. Також багато країн, які купували російську зброю, відмовляються від продовження контрактів, щоб не підтримувати економіку країни-агресора.

! **Головне**

- ◆ Росія — євразійська держава, найбільша за площею у світі; належить до найбільш забезпечених корисними копалинами країн.
- ◆ Росія — індустріально-аграрна країна з перехідною економікою. Особливістю її економічної моделі є потужний вплив держави на усі сектори економіки.
- ◆ На світовому ринку країна виступає як постачальник сировини, напівфабрикатів й озброєння.
- ◆ Розміщення населення, промислових підприємств, сільського господарства й сфери послуг територією Росії є нерівномірним. Найбільші виробничі потужності зосереджено в європейській частині.
- ◆ Росія володіє потужним військово-промисловим комплексом, однак рівень його технологічного забезпечення відстає від розвинених країн.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть чинники, що визначають місце Росії в міжнародному поділі праці.
2. Які зміни відбулися в структурі економіки Росії в результаті проведення економічних реформ у 90-ті рр. XX ст.?
3. Охарактеризуйте економіко-географічне положення Росії.
4. Укажіть характерні риси просторової організації господарства Росії.

РОЗДІЛ II. АЗІЯ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

§ 17. Загальний огляд Азії

Пригадайте

- ♦ особливості економіко-географічного положення Європи
- ♦ що таке інтеграція та дезінтеграція

1 Склад регіону. Економіко-географічне положення Азії.

Ви вже знаєте, що Азія — це найбільша частина світу. На карті Європа порівняно з Азією здається лише невеликою ділянкою суходолу (10 млн км² і 44 млн км² відповідно). Також численне й населення Азії — понад 4,8 млрд осіб (2022 р.). Це більше, ніж у всіх інших частинах світу разом узятих.

У регіональному поділі ООН Азіатський макрорегіон також є найбільшим, хоча має дещо меншу площу порівняно з Азією як частиною світу (близько 28 млн км², або 20 % усього земного суходолу). Він простягається з півночі на південь майже на 7 тис. км, а із заходу на схід — більш ніж на 10 тис. км. Тут розташовані дві країни-гіганти — Китай та Індія. Територія Китаю майже дорівнює площі такої частини світу, як Європа, а територія Індії — площі всіх країн Західної Європи разом. В Азії є як багато великих за площею держав (Казахстан, Саудівська Аравія, Індонезія, Іран, Пакистан, Туреччина), так і невеликі країни та навіть мікродержави (Сінгапур, Бахрейн, Мальдіви).

Поділ Азії на субрегіони зумовлений географічними, історико-культурними та соціально-економічними особливостями окремих територій.

Нині в статистичних звітах ООН в Азії виділяють такі субрегіони (мал. 1).

Мал. 1. Субрегіони Азії.

- ◆ **Західна Азія** (або Південно-Західна Азія): *країни Близького Сходу*: Кіпр, Туреччина, Сирія, Ліван, Ізраїль, Йорданія, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Ємен; *країни Закавказзя*: Азербайджан, Вірменія, Грузія.
- ◆ **Південна Азія**: Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка.
- ◆ **Південно-Східна Азія**: Бруней, Східний Тимор, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни.
- ◆ **Східна Азія**: Китай, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Японія.
- ◆ **Центральна Азія**: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Працюємо в групах

Дайте оцінку економіко-географічного положення кожного субрегіону Азії.

Відсутність Північного субрегіону пояснюється просто: північ Азії охоплює територія Росії, яку в суспільно-географічному поділі віднесено до Східної Європи.

Економіко-географічне положення країн Азії характеризується трьома основними рисами.

- 1) Приморське положення більшості держав, яке забезпечує вихід до морів Тихого, Індійського й Атлантичного океанів. Багато країн мають протяжну й досить порізану берегову лінію. Деякі країни мають острівне положення, є країни-архіпелаги. Через моря, затоки й протоки проходять морські шляхи. Особливо велика кількість суден прямує через Малаккську та Ормузьку протоки, Перську, Бенгальську й Оманську затоки, Аравійське море.
- 2) Сусідське положення, що надає переваги у виборі близьких зовнішньополітичних та економічних партнерів.
- 3) Внутрішньоконтинентальне положення окремих країн, що ускладнює їхні зовнішньоекономічні зв'язки: наприклад, Афганістан, Киргизстан, Непал, Бутан, Монголія, Лаос.

2 Сучасна політична карта Азії. Райони збройних конфліктів і проявів тероризму.

Сучасна політична карта Азії містить 48 держав і територій (без урахування Росії). Із них 47 країн є суверенними. Тайвань (Китайська республіка) вважають частково визнаною державою, яка юридично являє собою одну з провінцій Китаю.

Як і в Європі, в Азії переважають республіки. Проте саме в Азіатському регіоні розташовано найбільше монархій — 13. Серед конституційних монархій є одна імперія (Японія), чотири королівства (Бутан, Таїланд, Камбоджа, Йорданія), два емірати (Кувейт, Бахрейн), один султанат (Малайзія). До абсолютних монархій належать Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Катар, Оман, Бруней. У Саудівській Аравії та Брунеї дуже сильні позиції мають релігійні організації, тому ці країни часто відносять до абсолютних теократичних монархій.

За адміністративно-територіальним устроєм більшість держав Азії є унітарними. Федеративних країн тут шість. До них належать: Індія (25 штатів), Пакистан (чотири провінції), М'янма (14 областей), Малайзія (13 штатів), ОАЕ (сім князівств), Непал (п'ять регіонів).

Характерною рисою політичної карти Азії є складна політико-географічна ситуація в багатьох регіонах і країнах. За кількістю національно-релігійних конфліктів та осередків напруженості Азія не знає рівних у світі. Насамперед це стосується Західної Азії. Уже понад півстоліття не згасає конфлікт між євреями Ізраїлю та арабами Палестини. Греко-турецькі суперечки розділили на дві

частини Кіпр. Триває громадянська війна в Сирії. Загрожує спокою всього регіону та світу невизнана Ісламська держава (ІД), створена ісламськими терористами в Іраку та Сирії. Непросто складаються відносини і в інших субрегіонах, наприклад між Індією та Пакистаном, Північною та Південною Кореєю.

3 Типи країн Азії за рівнем економічного розвитку.

Порівняно з Європою в Азії спостерігаються набагато більші контрасти в рівні економічного розвитку країн. Три азіатські держави відносять до типу *високорозвинених*: Японію — країну «Великої сімки», Ізраїль — переселенську країну та Кіпр — країну у складі ЄС.

Дев'ять країн із *перехідною економікою* — це колишні республіки СРСР, що перебувають на етапі структурної перебудови (наприклад Казахстан, Узбекистан, Грузія, Вірменія, Азербайджан), та Монголія.

Усі інші держави Азії є *країнами, що розвиваються*. Однак їхнє місце та роль у світовому господарстві мають значні відмінності.

Значних успіхів в економічному розвитку серед країн, що розвиваються, досягли *нові індустріальні країни* (НІК). Передусім це так звані «азіатські тигри»: Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, а також Малайзія, Таїланд, Індонезія, Філіппіни, Туреччина.

До групи *нафтодобувних країн* із високими прибутками відносять країни Перської затоки (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт тощо) і Бруней.

Країни, що мають великий потенціал — Індія, Пакистан, Йорданія, Ліван, Шрі-Ланка тощо.

За статистикою ООН, до групи *найменш розвинених країн* включено дев'ять азіатських держав: Афганістан, Бангладеш, Непал, Бутан, Ємен, М'янму, Камбоджу, Лаос та Східний Тимор.

Особливою є класифікація Китаю. Економіка країни поєднує планове господарство та вільне підприємництво. Регулювання економічних відносин у країні здійснює єдина партія влади — Комуністична. ООН визначає Китай як країну, що розвивається. Економічні успіхи країни в останні десятиліття дозволяють віднести Китай до підтипу нових індустріальних країн останньої хвилі.

4 Інтеграційні процеси та міжнародні організації.

В Азії існує кілька геополітичних та економічних блоків. Одним із найпотужніших є Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), до якої входять десять країн регіону: Бруней, В'єтнам, М'янма,

Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд. Організація була створена в 1967 р. Її діяльність спрямована на забезпечення економічного зростання, соціального та культурного розвитку регіону, розширення взаємовигідного співробітництва в економічній, освітній, культурній сферах. Штаб-квартира розташована в Джакарті (Індонезія).

Інтеграційні зусилля арабських країн втілилися у створення в 1945 р. Ліги арабських держав (ЛАД). На сьогодні вона поєднує 22 держави Північної Африки й Західної Азії (Сирія, Ірак, Ємен, Йорданія, Ліван, Саудівська Аравія, Лівія, Кувейт, Бахрейн, Катар, Оман та ОАЕ).

Керівні органи організації розташовані в Каїрі (Єгипет). Основною метою ЛАД є налагодження відносин між державами-членами; забезпечення співпраці між державами-членами в економічній, фінансовій та інших сферах. Подальший розвиток організації передбачає перетворення ЛАД на арабський союз за аналогією з ЄС. У 2015 р. держави-учасниці підписали протокол про формування арабських збройних сил.

Останнім часом до процесу інтеграції азіатських країн долучилися неазіатські країни басейну Тихого океану — США, Австралія, Нова Зеландія, Канада, острівні держави океану. Таким чином, утворюється гігантський за територією та економічною потужністю простір під назвою *Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР)*.

! **Головне**

◆ Азія є найбільшим регіоном земної кулі як за площею, так і за кількістю населення. У її межах виділяють Західну, Південну, Південно-Східну, Східну та Центральну Азію.

◆ Головна особливість економіко-географічного положення Азії — приморське положення більшості країн.

◆ Як і в Європі, в Азії переважають республіки, однак є досить багато країн із монархічною формою правління.

◆ Азія — регіон із багатьма осередками зовнішньої та внутрішньої напруженості.

◆ За рівнем економічного розвитку в Азії є такі типи держав: високорозвинені, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою.

◆ Найбільшими інтеграційними структурами в Азії є АСЕАН, ЛАД.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть загальні особливості економіко-географічного положення Азії. 2. Знайдіть на карті в атласі та назвіть субрегіони Азії. 3. Наведіть приклади країн Азії, що належать: до різних форм державного правління; різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку. 4. Покажіть на карті в атласі, де розташовані осередки напруженості в Азії. Поясніть причини їх виникнення. 5. Чим відрізняються інтеграційні процеси в Азії від європейських? Якими причинами вони обумовлені?

Поміркуйте

Чому, на вашу думку, саме в Азії розташована найбільша кількість монархій, у тому числі абсолютних?

Вправа для саморозвитку

Дослідіть один із міждержавних конфліктів в Азії (на ваш вибір). Дізнайтеся про причини конфлікту та запропонуйте можливі шляхи його розв'язання.

§ 18. Природні умови та ресурси країн Азії. Населення

Пригадайте

- ♦ головні риси рельєфу та клімату Азії
- ♦ найбільш населені країни Азії

1 Природні умови країн Азії.

Серед інших регіонів Азія вирізняється найбільш контрастним рельєфом. Три чверті її площі займають гори, нагір'я та плоскогір'я. На тисячі кілометрів простягаються гірські системи — молоді сейсмічно активні гори Альпійсько-Гімалайського та Тихоокеанського поясів. Поряд розташовані великі за площею рівнини: Велика Китайська, плоскогір'я Декан та Аравійське, Туранська та Індо-Гангська низовини тощо.

Клімат також вражає неоднорідністю. Північні райони Китаю та Монголії зайняті тайговими лісами, на окремих ділянках навіть поширена багаторічна мерзлота. На крайньому півдні в Індонезії та Малайзії простягаються вологі екваторіальні ліси, а температура повітря рідко опускається нижче +25 °С. Просуваючись в глиб материка клімат стає більш континентальним. В Азії розташовано декілька великих пустель (Руб-ель-Халі в Саудівській Аравії, Гобі в Монголії та Китаї). Водночас тут є найвологіше місце на планеті: у передгір'ях Гімалаїв випадає понад 11 000 мм (11 м!) опадів за рік.

Завдяки таким природним контрастам у різних країнах Азії поширені різноманітні види господарської діяльності.

2 Природні ресурси країн Азії.

Природні багатства Азії також розміщені вкрай нерівномірно. Із мінеральних ресурсів найбільше значення мають запаси паливних корисних копалин. Так, у Західній Азії в районі *Перської затоки* й низці прилеглих територій розташована найбільша нафтогазонасна провінція. Значні запаси нафти та природного газу зосереджені в *Центральноазійському та Зондському* басейнах. Велике значення мають поклади вугілля, найбільші родовища якого розташовані на території Китаю та Індії. Рудними корисними копалинами найкраще забезпечені країни Південної, Південно-Східної та Східної Азії. Світове значення мають запаси залізної та марганцевої руд, що залягають у надрах Індії, хромітів — у Туреччині й на Філіппінах, олова й вольфраму — у Малайзії, Таїланді, М'янмі.

Великими є ресурси прісних вод, однак їхнє розміщення теж нерівномірне. У Південній та особливо Південно-Східній Азії річкова мережа густа, а річки повноводні, у той час як у Західній Азії переважають посушливі райони. Для багатьох країн проблемою є забезпеченість земельними ресурсами, насамперед оброблюваними землями. Так, забезпеченість землею в Китаї становить 0,7 га на одного жителя, а сільськогосподарськими угіддями — у 10 разів менше (0,07 га на одного жителя). У деяких країнах, наприклад у Японії, Південній Кореї, цей показник ще нижчий.

Земля в таких країнах настільки цінна, що освоюють навіть стрімкі гірські схили (мал. 1).

Мал. 1. Рисові терасові поля на схилі гори Хребет Дракона (Китай).

Лісовими ресурсами краще за інші регіони забезпечена Південно-Східна Азія, де збереглися великі площі мусонних та вологих екваторіальних лісів. Тут поширені цінні породи дерев, які на світовому ринку мають великий попит: залізне, чорне, червоне, камфорне, сандалове тощо.

Країни Азії мають значні та перспективні рекреаційні ресурси. За кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (близько 300) Азія поступається лише Європі. Привабливими для туристів є Туреччина, Непал, Китай, Ірак, Індія, Саудівська Аравія, Ізраїль, Таїланд, Індонезія, Японія. Отже, загальний природний потенціал країн Азії багатий.

3 Населення.

За кількістю населення Азіатський регіон є лідером: його частка у світовому населенні становить майже 60% (близько 4,8 млрд осіб). В Азії розташовані вісім із 16 найнаселеніших країн світу. Кількість жителів у цих країнах — понад 100 млн осіб, а в Індії та Китаї перевищує 1 млрд осіб (таблиця 1).

Таблиця 1

КРАЇНИ АЗІЇ З НАЙБІЛЬШОЮ КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ (2022 р.)*

Місце в регіоні	Країна	Місце в світі	Кількість населення. осіб
1	Китай	1	1411,0 млрд
2	Індія	2	1390,0 млрд
3	Індонезія	4	277,0 млн
4	Пакистан	5	243, 0 млн
5	Бангладеш	8	166,0 млн
6	Японія	11	122,0 млн
7	Філіппіни	12	115, 0 млн
8	В'єтнам	16	103,0 млн
9	Іран	17	87,0 млн
10	Туреччина	19	83,0 млн

* Джерело: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/population/country-comparison/>

Крім того, в Азії є чимало країн із великою кількістю населення: Таїланд, М'янма, Південна Корея. Це пояснюється тим, що низка країн ще перебуває на другому етапі демографічного переходу, тобто на стадії демографічного вибуху, хоча з 1990-х рр. він пішов на спад. Високий природний приріст (у середньому близько 14‰ за рік) зумовлює підвищену частку дітей і підлітків (до 30%). Люди похилого віку в більшості країн становлять менше ніж 10% населення. Винятком є Японія, яка завдяки зниженню народжуваності та високій тривалості життя має найбільш «старе» суспільство. З одного боку, це створює величезний трудовий потенціал, а з іншого — породжує в багатьох країнах значні соціально-економічні проблеми. Тому країни проводять демографічну політику, спрямовану на скорочення народжуваності.

В окремих країнах Східної та Південно-Східної Азії демографічна політика призвела до значного зниження народжуваності та приросту населення.

Японія після Другої світової війни дуже швидко досягла зниження темпів природного приросту. Нині в країні вже відбувається природне скорочення населення (−3,9‰). Потім на цей шлях вступив і Китай, де проводилася жорстка демографічна політика, спрямована на формування одностаттєвої сім'ї. За пів століття темпи приросту населення в Китаї зменшилися в понад 5 разів. У деяких країнах, наприклад у Сінгапурі, для врегулювання народжуваності в середині ХХ ст. вік вступу жінок у перший шлюб був підвищений до 26 років, у Таїланді — до 22 років.

Найбільш високими показниками відтворення населення відзначаються Південна та Західна Азія. Країни з найвищими щорічними темпами зростання населення — Ірак (20,1‰), Афганістан (23‰), Ємен (19‰), Оман (18‰). Крім Японії, найбільших успіхів у стабілізації процесів відтворення населення досягли Південна Корея (2,4‰), Таїланд (2,3‰), Китай (1,9‰).

У статевій структурі населення країн Азії переважають чоловіки: на 1000 жінок припадає 1034 чоловіки (мал. 2).

Нерівномірність економічного розвитку країн Азії спричиняє активну трудову міграцію. Основними центрами тяжіння робочої сили в регіоні є країни Перської затоки (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати), а також нові індустріальні країни (Сінгапур, Малайзія, Таїланд).

Водночас Азія є основним експортером робочої сили в інші регіони світу. Так звані «чайна-таун» (цілі квартали переселенців) є в більшості сучасних великих міст Західної Європи та Північної Америки, а частка в'єтнамців, турків, індійців стає все більшою в країнах ЄС і США (турки в Німеччині, індійці у Великій Британії).

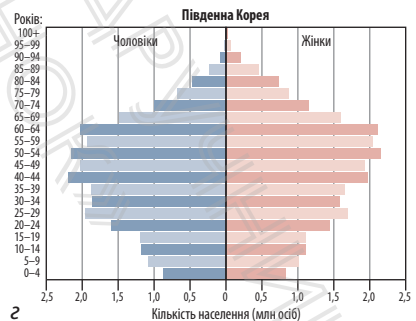
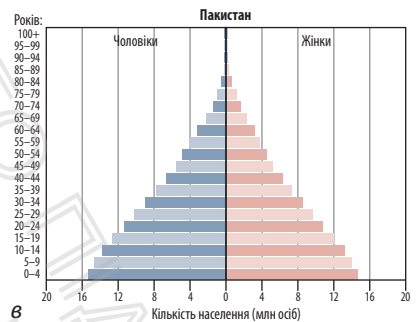
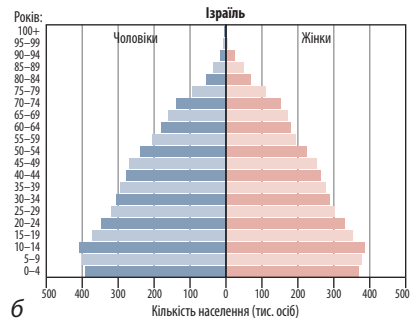
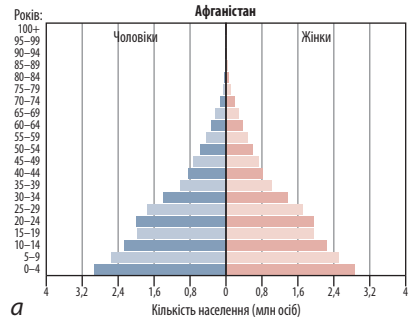
Етнічний склад населення країн Азії відрізняється великою різноманітністю: у регіоні проживає понад 1000 націй і народностей. Тут представлені фактично всі відомі мовні сім'ї. Більшість країн належить до багатонаціональних.

Цей регіон є батьківщиною всіх трьох світових релігій. Дві з них (християнство та іслам) виникли на Близькому Сході, буддизм формувався в Північній Індії. У країнах Західної Азії найбільшого поширення набув іслам. Буддизм як друга релігія наявний у всіх інших регіонах Азії. Єдина країна, у якій буддизм має статус державної релігії, — Монголія. Католицизм сповідають на Філіппінах, а також майже половину населення Південної Кореї та Лівану. Крім світових релігій, в Азії існує багато великих етнічних релігій, зокрема даосизм і конфуціанство — в Китаї, індуїзм і сикхізм — в Індії, іудаїзм — в Ізраїлі, синтоїзм — у Японії.

Етнічне та релігійне різноманіття в Азії є підґрунтям багатьох внутрішніх та зовнішніх конфліктів.

Розміщення населення в регіоні відрізняється особливою нерівномірністю. Середня густина населення в Азії становить близько 100 осіб/км² (це удвічі більше за

Мал. 2. Статеві-вікові піраміди: а) Афганістану; б) Ізраїлю; в) Пакистану; г) Південної Кореї. За матеріалами: CIA World Factbook.

середньосвітовий показник). Більшість населення проживає на узбережжях морів та океанів, а також поблизу великих річок. Подекуди густота населення сягає рекордних значень: Сінгапур — 7700 осіб/км², Бахрейн — 1780 особи/км², Бангладеш — 1120 осіб/км², Ліван — 560 осіб/км², Південна Корея — 525 осіб/км². Водночас пустельні, лісові, високогірні райони залишаються майже безлюдними.

Значний вплив на розміщення населення має урбанізація, яка наприкінці ХХ ст. набула в регіоні форму «міського вибуху». Найвищі показники урбанізації в Сінгапурі (100 %), Японії, Ізраїлі, Південній Кореї та країнах Перської затоки (понад 80 %). У більшості країн регіону рівень урбанізації коливається від низького до середнього. Найменша кількість жителів міст у Непалі — 21,5 %.

Зараз майже половина населення Азії проживає в сільській місцевості, однак за темпами урбанізації вона випереджає всі інші регіони світу. Особливою рисою урбанізації країн регіону є зосередження переважної частини людей у дуже великих містах. Навколо міст формуються великі міські агломерації. Із десяти найбільших агломерацій світу дев'ять розміщені в Азії (таблиця 2).

Таблиця 2

НАСЕЛЕННЯ НАЙБІЛЬШИХ АГЛОМЕРАЦІЙ АЗІЇ (2022 р.)*

Місце в регіоні	Місце в світі	Назва	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	1	Токіо Йокогама	Японія	37,7
2	2	Джакарта	Індонезія	33,7
3	3	Делі	Індія	32,2
4	4	Гуанчжоу Фошань	Китай	26,9
5	5	Мумбаї	Індія	24,9
6	6	Маніла	Філіппіни	24,9
7	7	Шанхай	Китай	24,7
8	9	Сеул—Інчхон	Південна Корея	23,0

* Джерело: <https://ourworldindata.org/urbanization#city-populations>

Мал. 3. Мегалополіс Токайдо — найбільший у світі за кількістю населення. Його протяжність становить близько 700 км, тут проживає понад 70 млн осіб, або 56% населення Японії.

Щороку зростає роль азіатських міст у світовій економіці, політиці, культурі. До першої десятки глобальних міст світу належать Токіо (четверте місце), Пекін (шосте місце), Гонконг (сьоме місце), Сінгапур (дев'яте місце), Шанхай (десяте місце).

Найбільш урбанізовані райони сучасного світу розташовані в Східній Азії. Мегалополіс Токайдо утворився на східному узбережжі Японії, об'єднавши міста Токіо, Йокогама, Осака, Кобе, Кіото тощо (мал. 3).

Стрімко розвиваються китайські мегалополіси. Дельта річки Янцзи (або «золотий трикутник Янцзи») — урбанізований регіон у східній частині Китаю, що охоплює площу майже 100 тис. км². Тут розташовано 22 міста (Шанхай, Нанкін, Ханчжоу тощо) із населенням понад 80 млн осіб. Регіон Дельта Перлинної річки на півдні Китаю включає дев'ять міст (Гуанчжоу, Шеньчжень тощо), а також спеціальні зони Сянган та Макао.

Демографічні особливості зумовлюють формування в Азії великої кількості трудових ресурсів. У 12 країнах понад третина працюючих зайняті в сільському господарстві, а в ряді держав ця цифра перевищує 30%. Запровадження сучасних технологій в сільському господарстві сприяє підвищенню продуктивності праці. Це призводить до утворення надлишкової робочої сили в сільській місцевості та відпливу селян до міст.

! Головне

◆ Значну частину Азії займають території, які мають досить складні умови для життя та господарської діяльності людей. Жителі Азії змушені пристосовуватися до різноманітних природних умов.

◆ Азія має багаті та різноманітні природні ресурси, серед яких найбільше значення мають паливні.

◆ Загальні риси населення Азіатського регіону: високий природний приріст (за винятком Японії та декількох інших країн), строкатий релігійний та етнічний склад, нерівномірність розміщення, високі темпи урбанізації, багатонаселені міські агломерації, потужний працересурсний потенціал.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте природні умови Азії. Наведіть приклади країн, які мають найбільш та найменш сприятливі природні умови.
2. На які природні ресурси багата Азія? Чим пояснюється їхнє різноманіття?
3. Розкажіть про особливості демографічної ситуації в країнах Азії. Які країни відрізняються найбільш високими темпами приросту населення?
4. Чим обумовлена нерівномірність розміщення населення Азії?
5. Знайдіть на карті в атласі та назвіть найбільші міські агломерації в Азії.

💬 Поміркуйте

Як відомо, саме завдяки азійським країнам у світі більше чоловіків, ніж жінок. Укажіть чинники, які обумовили таку ситуацію, адже тривалість життя жінок у середньому більша, ніж чоловіків.

🔍 Практичні завдання

Проаналізуйте статево-вікові піраміди (мал. 2, с. 129) та зробіть висновки про особливості демографічних процесів в окремих країнах Азії.

🗺️ Працюємо в групах

Порівняйте політичну й фізичну карти Азії та визначте забезпеченість її субрегіонів певними видами природних ресурсів. Результати занесіть до таблиці. З'ясуйте, які субрегіони мають найкращі передумови для економічного розвитку.

Ресурси	Мінеральні			Водні	Лісові	Агрокліматичні
	Паливні	Рудні	Нерудні			
Субрегіон						

💡 Вправа для саморозвитку

Складіть тематичний туристичний маршрут для ознайомлення з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО в межах однієї з країн Азії (на власний вибір).

§ 19. Особливості економіки країн Азії.

Первинний сектор економіки

Пригадайте

- які країни Азії відносять до нових індустріальних та чому їх так називають

1 Особливості економічного розвитку країн Азії.

Ще в недалекому минулому Азіатський регіон вважався аграрною периферією світу. Зараз він стрімко виходить на передові позиції у світовій економіці. За виробництвом ВВП та темпами економічного зростання Азія є світовим лідером. Водночас відмінності в рівнях економічного розвитку та спеціалізації окремих країн виражені тут набагато сильніше, ніж у Європейському регіоні.

Японія — єдина країна «Великої сімки» в Азії. За багатьма показниками вона посідає провідні місця серед розвинених країн світу (мал. 1, а). У ХХ ст. Японія була безперечним лідером регіону, досягнувши дивовижних успіхів у своєму розвитку. Швидко розвиваються Китай та Індія. За короткий час вони вийшли на перші сходинки за загальними обсягами виробництва ВВП (таблиця). Однак у розрахунку на одну особу їхні економічні показники поки що є досить незначними.

Таблиця

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ НАЙПОТУЖНІШИХ КРАЇН АЗІЇ (2020 р.)*

№ з/п	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	Місце у світовому рейтингу	ВВП (за ПКС) на одну особу, тис. дол.
1	Китай	23 010	1	16 400
2	Індія	8 443	3	6 100
3	Японія	5 225	4	41 400
4	Індонезія	3 130	7	11 400
5	Туреччина	2 394	11	28 400
6	Південна Корея	2 188	14	42 300
7	Саудівська Аравія	1 543	17	44 300
8	Таїланд	1 206	21	17 300
9	Іран	1 044	23	12 400

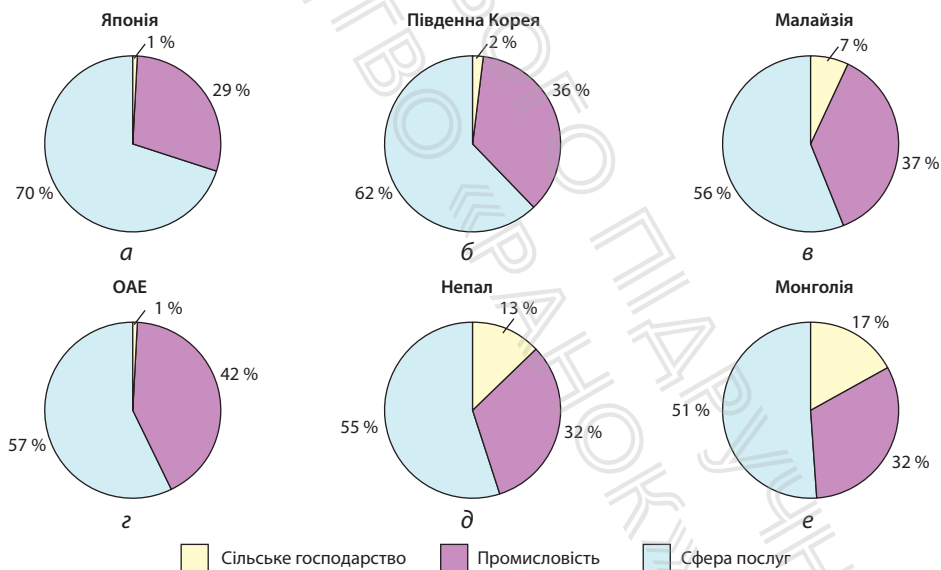
* Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

Значну роль у світі відіграють нові індустріальні країни Азії, насамперед «азіатські тигри» («далекосхідні дракони») — Південна Корея (мал. 1, б), Тайвань, Сінгапур. Основу їхніх економічних перетворень склали ринкові реформи й відкрита економіка, переваги інформаційних технологій, освіти, наукоємних виробництв, велика частка державного регулювання, орієнтація на запити світового ринку. На шлях нової індустріалізації стали Таїланд, Малайзія (мал. 1, в), Філіппіни, Індонезія, Туреччина. Структурна перебудова економіки в цих державах спричинила розвиток автомобілебудування, нафтопереробки, нафтохімії, суднобудування, електротехнічної та електронної промисловості.

Швидко зростає виробництво масової споживчої продукції — одягу, тканин, взуття.

Важливим чинником економічного зростання Китаю, Індії та країн нової індустріалізації було активне залучення іноземного капіталу та ТНК.

Найбільшими інвесторами в 1970—1980-ті рр. стали США та Японія, а пізніше — Велика Британія та Німеччина. Нині поряд із

Мал. 1. Структура ВВП країн Азії (2020 р.).
За матеріалами: CIA World Factbook.

філіями потужних іноземних підприємств у регіоні діють національні ТНК (переважно китайські), які входять до найбільших компаній світу (наприклад «Стейт Грід», «Чайна Нешнл Петролеум» тощо). Більшість азіатських ТНК належать до промислового сектору.

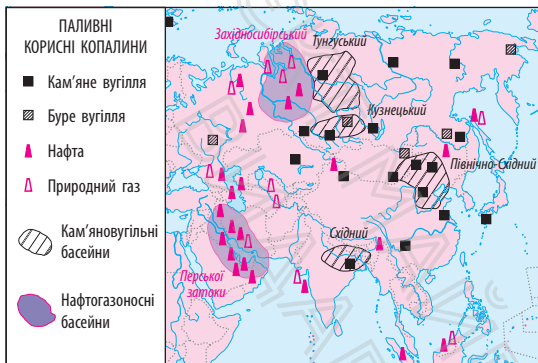
Країни — експортери нафти (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Бахрейн тощо) також посідають важливе місце у світовій економіці. Завдяки величезним прибуткам від продажу нафти зона Перської затоки перетворилася на один із потужних промислових районів (мал. 1, з). Останніми десятиліттями вони почали ускладнювати структуру господарства, поступово відмовляючись від вузько спрямованого «нафтового» розвитку та створюючи енергомісткі галузі (нафтохімія, чорна та кольорова металургія, цементна промисловість). Зараз там активно розвиваються транспортна та фінансова інфраструктура, посередницька торгівля, туристично-рекреаційний комплекс.

Незважаючи на швидкий розвиток економіки й зростання добробуту населення, в Азії залишається чимало країн із низьким рівнем економічного розвитку (Непал, Бангладеш, Бутан, Афганістан, Камбоджа, М'янма тощо). У структурі їхнього господарства переважають сільське господарство й гірничодобувна промисловість (мал. 1, д, е).

2 Первинний сектор економіки країн Азії.

Добувна промисловість посідає вагоме місце в економіці багатьох країн регіону. Країнам Азії належать провідні позиції у світі за видобутком руд чорних та кольорових металів: залізних (Китай, Індія, Казахстан), марганцевих (Індія, Китай, Казахстан), мідних (Казахстан, Монголія, Іран), олов'яних (Китай, Малайзія, Індонезія), вольфрамових (Китай) руд.

Основні райони видобутку вугілля розташовані в Китаї (Північно-Східний), Казахстані (Карагандинський), Індії (Східний), Індонезії. Однак головне, що визначає роль цього регіону в МПП, — видобуток та експорт нафти й природного газу. Їх видобувають майже в половині країн регіону. На перших місцях за значенням та обсягами видобутку перебувають країни Перської затоки (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Іран, Ірак тощо) (мал. 2). Щоденний видобуток нафти в цьому районі складає майже третину світового. Якість нафти є дуже високою, її переважна частина використовується для виробництва бензину. Родовища нафти залягають на

Мал. 2. Видобуток паливних ресурсів в Азії. Азіатський регіон посідає провідні позиції у світі за видобутком паливних корисних копалин, передусім нафти. Надвисокі прибутки від її продажу дозволили окремим державам модернізувати економіку та посісти важливе місце у світі. Значний вплив на світові ціни на нафту здійснює організація країн-експортерів нафти (ОПЕК). Серед 13 країн — членів цієї організації майже половина розташовані в Азії (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Іран, Ірак).

невеликій глибині в безпосередній близькості від великих портів. Усе це робить собівартість нафти Перської затоки найнижчою у світі.

Видобуток нафти та природного газу також ведеться в Центральназіатському (Туркменістан, Азербайджан, Казахстан) та Зондському нафтогазоносних басейнах.

Азія є найбільшим у світі виробником *сільськогосподарської* продукції. Як і в давні часи, землеробство відіграє велику роль у господарстві багатьох країн регіону. Саме з Азії до нас прийшли пшениця твердих сортів, рис, сорго, буряк, цибуля, цукрова тростина, чай. На її просторах були одомашнені вівця, як, корова, свиня.

В Азії розташована майже третина орних земель світу, однак ступінь сільськогосподарського освоєння територій у різних країнах неоднаковий. Найбільша частка орних земель у Бангладеш (55 %) та Індії (49 %), найнижчі показники — у Китаї, Афганістані, Ірані, Йорданії (10—15 %).

Тривалий час у країнах Азії темпи зростання населення випереджали збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Це призводило до необхідності імпорту продуктів харчування. Однак із 1970-х рр. у ряді країн стали запроваджуватися аграрні реформи. Здійснюється «зелена революція» — комплекс змін у сільському господарстві, які передбачають: 1) упровадження високоврожайних сортів зернових; 2) спорудження іригаційних систем; 3) застосування сучасної сільськогосподарської техніки. Це сприяло підвищенню продуктивності праці, переходу країн на самозабезпеченість продуктами

харчування, розвитку експортних виробництв. Найбільших успіхів у розвитку агросфери досягли Японія, Китай, Південна Корея, Таїланд, Ізраїль, Індія, країни Перської затоки. Водночас низка найбідніших країн регіону ще стикається з проблемою забезпечення власного населення продовольством.

У більшості країн Азії переважає рослинництво. Його характерною рисою є поєднання високотоварного та дрібнотоварного секторів. Перший спеціалізується на вирощуванні експортних культур (чай, бавовник, джут, цукрова тростина, гевея, спеції, кокосова пальма, тропічні фрукти), другий постачає продукцію на внутрішній ринок (рис, пшениця, просо, соя, батат). Основний тип господарств у високотоварному секторі — плантації.

Різноманітність агрокліматичних ресурсів, релігійних вірувань та традицій харчування, а також ступінь розвитку агротехнологій мають визначальний вплив на сільськогосподарську спеціалізацію країн.

У *Західній Азії* вирощують пшеницю, ячмінь, просо, кукурудзу, бавовник, цукровий буряк, тютюн, овочі, фрукти. На середземноморському узбережжі поширені плантації маслин. У Грузії, Азербайджані, Туреччині, Ірані переважно для власних потреб культивують чай. У тваринництві переважає розведення кіз, овець, віслуків, коней, у пустельних районах — верблюдів.

У країнах *Південної Азії* понад половина посівних площ припадає на зернові культури — рис та пшеницю. Важливими експортними культурами є чай (Індія, Шрі-Ланка), джут, кокосові пальми, цукрова тростина, бавовник, арахіс, фрукти. Через нестачу пасовищ, а також релігійні погляди населення (індуси не вживають м'ясо корів, а мусульмани — свинину) тваринництво має обмежений розвиток. Розводять кіз, овець, свійську птицю, верблюдів. Найчисленніше поголів'я великої рогатої худоби використовується переважно як тяглова сила.

У *Південно-Східній Азії* розташовані найбільші у світі райони рисосіяння (мал. 3). Теплий мусонний клімат дозволяє збирати по декілька врожаїв на рік. Також тут вирощують кокосову пальму, гевею, цукрову тростину, прянощі, тютюн, опіумний мак. Через брак пасовищ тваринництво розвинене слабо.

У *Східній Азії* основу зернового господарства становлять рис та пшениця. За їх збором світова першість належить Китаю. Також вирощують кукурудзу, сорго, сою, арахіс, чай, бавовник, тютюн,

Мал. 3. Пересадка саджанців рису (Таїланд). Рис вважають одним із найбільших «роботодавців» світу. У його виробництві, обробці та продажу в Азії зайнято майже 1 млрд осіб.

цукрову тростину та цукровий буряк. Тваринництво в землеробських районах має інтенсивний характер. Головну увагу приділяють розведенню свиней, кролів, свійської птиці. У пустельних та напівпустельних районах розвинене екстенсивне кочове скотарство.

В умовах континентального клімату *Центральної Азії* на зрошувальних землях вирощують пшеницю, бавовник, цукровий буряк, тютюн. Експортне значення мають баштанні культури, особливо дині, а також різноманітні фрукти — абрикоси, персики, гранат, інжир, хурма. Найважливішим напрямом тваринництва є вівчарство.

У багатьох країнах Азії поширене як морське, так і річкове *рибальство*. На цей регіон припадає майже 70% світового вилову риби у внутрішніх і половина вилову в океанічних водах. Трійка світових лідерів — азіатські країни Китай, Індонезія та Індія.

Азія посідає перше місце за всіма основними видами *аквакультури* — розведенням риби, молюсків, ракоподібних та особливо водоростей. Країни-лідери за обсягами продукції аквакультури у світі — Китай, Японія, Південна Корея, Філіппіни, Таїланд, В'єтнам.

Вважають, що в давнину саме в Азії в басейні річки Меконг зародилася аквакультура як один із традиційних видів промислу місцевих жителів. Люди утримували в садках пійману дику рибу для відгодівлі.

Лісове господарство є важливим сектором економіки країн Південно-Східної Азії та Китаю. Основні види лісокористування спрямовані на забезпечення деревиною меблеву та будівельну промисловість, збирання соку гевеї та кори хінного дерева, лікарських рослин, боротьбу з браконьєрством, створення штучних лісових

плантацій. За останні десять років площа лісових масивів в Азії збільшилася на 30 млн га. Це має величезне значення для збереження лісових ресурсів регіону.

! **Головне**

◆ Економічний розвиток країн Азії неоднорідний. Провідну роль у регіоні відіграють Японія, Китай, Індія, країни нової індустріалізації, країни-експортери нафти.

◆ На відміну від Європейського регіону, у більшості країн Азії первинний сектор економіки відіграє важливу роль.

◆ Азія посідає провідні позиції у світі за видобутком нафти, природного газу, вугілля, залізних, марганцевих, мідних, олов'яних, вольфрамівих руд.

◆ Основна продукція сільського господарства країн Азії — рис, пшениця, чай, джут, натуральний каучук, бавовна, цукрова тростина, арахіс, фрукти, спеції.

◆ Азія є провідним регіоном рибальства та аквакультури у світі.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Розкрийте особливості економічного розвитку країн Азії. 2. Які країни регіону відносять до нових індустріальних? Які чинники забезпечили їм високі темпи економічного зростання? 3. Назвіть основні райони видобування паливних та рудних корисних копалин. Поясніть, чим обумовлена велика роль добувної промисловості в окремих країнах регіону. 4. Що таке «зелена революція»? Які країни досягли найбільших успіхів у запровадженні досягнень «зеленої революції»?

💬 **Поміркуйте**

У чому полягають головні відмінності економіки країн Азії від Європейського регіону?

🔍 **Практичне завдання**

За мал. 1 (с. 134) проаналізуйте структуру ВВП наведених країн Азії та зробіть висновки про відмінності їхнього економічного розвитку.

👥 **Працюємо в групах**

За картами атласу та текстом підручника охарактеризуйте сільськогосподарську спеціалізацію субрегіонів Азії. На конкретних прикладах поясніть, як проявляється залежність спеціалізації сільського господарства різних субрегіонів Азії від природних умов.

🌟 **Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)**

1. Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.
2. Країни Перської затоки — новий осередок індустріалізації.

§ 20. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки країн Азії

Пригадайте

- із якими державами Азії Україна має найбільші обсяги зовнішньої торгівлі

1 Основні осередки промисловості в регіоні.

У країнах Азії розвинені всі сектори обробної промисловості, одночасно чітко простежуються відмінності в рівнях їхнього розвитку та розміщенні. Найпотужніші промислові райони та центри обробної промисловості Азії:

- 1) *Тихоокеанський (східне узбережжя Японії)*. Основна спеціалізація — транспортне (автомобілебудування, авіакосмічне машинобудування, суднобудування) та наукоємне (радіоелектроніка, приладобудування, робототехніка) машинобудування, електроенергетика, чорна та кольорова металургія, нафтохімія, поліграфічна та легка промисловість.
- 2) *Північно-Східний (Китай)*. У межах міських агломерацій та мегаполісів (Шанхай, Пекін, Тяньцзінь тощо) розміщуються тисячі підприємств чорної та кольорової металургії, важкого, транспортного та точного машинобудування, хімічної, текстильної, швейної та харчової промисловості.
- 3) *«Індійський Рур», або «Індійський Донбас»* (північний схід Індії). Це вугільно-металургійний район із центром у Колкаті. Над його створенням працювали й українські фахівці. (Про це, зокрема, згадується в романі Олесь Гончара «Собор».)
- 4) *Зона Перської затоки* (Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт тощо). Поряд із видобутком нафти та природного газу там створено потужний комплекс нафтопереробних, нафтохімічних, металургійних та інших виробництв.
- 5) Найбільші центри нових індустріальних країн (Сінгапур, Сеул, Тайбей). Вони спеціалізуються на транспортному й точному машинобудуванні, нафтопереробці та нафтохімії, виробництві текстилю та продуктів харчування.

2 Вторинний сектор економіки країн Азії.

Частка Азії у світовому виробництві *електроенергії* — понад 50%. Основу енергетики становлять вугілля (Східна, Південна, Центральна Азія), нафта та природний газ (Західна Азія). ТЕС

Мал. 1. ГЕС «Три ущелини» на річці Янцзи (Китай) — найпотужніша у світі (22,5 ГВт). Протяжність греблі — 2,3 км, висота — 182 м. Під час будівництва ГЕС було затоплено 13 міст та переселено 1,3 млн осіб.

розміщені поблизу джерел сировини та у великих містах. Окремі країни регіону (зокрема Китай, Південна Корея, Таїланд, Індонезія, Туреччина, країни Закавказзя) мають потужні гідроресурси. Великі ГЕС збудовані на річках Хуанхе, Янцзи (мал. 1), Євфрат, Інд. АЕС працюють у Китаї (53 реактори), Японії (33), Південній Кореї (24), Індії (23), Пакистані (5), Тайвані (3), Ірані (1), Вірменії (1). За виробництвом електроенергії на одну особу в Азії лідерами є Південна Корея, Японія, Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар.

Чорна металургія є однією з найрозвиненіших складових промисловості. В Азії виробляють понад 70% від загальносвітового виробництва сталі та чавуну. У десятці найбільших світових виробників безперечним лідером є Китай (55% світового виробництва), а також Японія, Індія, Туреччина, Південна Корея. Потужні металургійні комбінати працюють в Ірані, В'єтнамі, Індонезії, Казахстані, Малайзії. Кольорова металургія представлена виплавлянням олова (Китай, Малайзія, Таїланд, Індонезія), міді (Японія, Індонезія, Філіппіни), алюмінію (Індія, Японія, Ірак, Китай), свинцю та цинку (Японія, Китай).

У *машинобудуванні* переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві автомобілів, морських суден, побутової електротехніки, радіоелектроніки. Частка країн Азії у світовому машинобудуванні неухильно зростає. Тут виробляють понад половину легкових та 3/4 вантажних автомобілів світу. Японія та Південна Корея спеціалізуються на виробництві високоякісної електроніки, авіатехніки, робототехніки, морських суден. Китай та нові індустріальні країни виробляють трудомістку продукцію: автомобілі, телекомунікаційне обладнання, офісну техніку, побутові електроприлади та комплектуючі. Для Ізраїлю характерна висока частка виробництва військової та медичної техніки.

У *хімічній промисловості* виділяються виробництва мінеральних добрив (у першу чергу азотних), побутової хімії, фармацевтики, полімерних матеріалів (Японія, Китай, Індія, нафтодобувні країни).

Легка та харчова промисловість представлені в усіх країнах регіону. Центром світової текстильної промисловості нині є країни Східної і Південно-Східної Азії. Завдяки дешевій робочій силі протягом останніх десятиліть до них поступово переміщується текстильна, швейна та взуттєва промисловість із розвинених країн, насамперед зі США та Японії. У багатьох країнах Азії широко представлені кустарно-ремісничі підприємства, які виробляють килими (Іран, Афганістан), ювелірні вироби (Індія, Іран), хутряний одяг (Афганістан), прикраси (Індія, Шрі-Ланка) тощо.

Азія — батьківщина багатьох продуктів харчування й солодощів, таких як халва, родзинки, рахат-лукум, курага, щербет, інжир, чай. Підприємства харчової промисловості забезпечують первинну переробку сільськогосподарської продукції, виробництво продуктів харчування.

3 Третинний сектор економіки країн Азії.

Наслідком економічних успіхів Азіатського регіону є прискорений розвиток сфери послуг, зокрема фінансово-банківської справи, торгівлі, освіти, інформаційно-технологічного сектору, транспорту, туризму. Це сприяє переміщенню в регіон центрів ділової активності та інноваційного прогресу.

Найвища частка сфери послуг у ВВП розвинених країн Азії — Японії (70%), Ізраїлю (70%), Кіпру (86%). Також провідну роль третинний сектор відіграє в окремих країнах регіону, які спеціалізуються на наданні певних видів послуг, зокрема в Сінгапурі (83%), на Мальдівах (81%).

Нині в Азії чимало міст, які мають світове та регіональне значення. Крім Токію, до десятки найбільших фінансових центрів світу входять Сянган (Гонконг), Шанхай та Сінгапур.

Сянган — торговельно-промисловий і фінансовий центр не лише регіонального, а й світового значення. На початку XXI ст. тут діяло 110 тис. торговельних фірм, 950 регіональних штаб-квартир і 1500 регіональних офісів іноземних компаній. Тут працює 765 відділень комерційних та інвестиційних банків із понад 70 країн.

У цих містах, а також у Пекіні, Шанхаї, Сеулі, Дубаї, Джакарті, Нью-Делі, Стамбулі та Бангкоку розташовані штаб-квартири найбільших банків та промислових компаній світу. На Кіпрі, у Сінгапурі, Бахреїні, ОАЕ, Малайзії створено офшорні зони.

Велику увагу в країнах Азії приділяють розвитку *освіти та науки*. Найкращі освітні центри розташовані в Японії (Токійський та Кіотський університети), Китаї (університет Цінхуа та Пекінський), Сінгапурі (Національний університет Сінгапуру), Ізраїлі (Єврейський університет у Єрусалимі та Ізраїльський технологічний інститут).

Порівняно з Європою *транспортна система* Азії дуже не-однорідна за рівнем розвитку та густотою шляхів сполучення. Найгустіша мережа транспортних шляхів і найбільші обсяги перевезень характерні для Японії, східних районів Китаю, Індії, Пакистану, нових індустріальних країн. У внутрішніх перевезеннях лідерство належить залізничному транспорту. У деяких країнах, таких як Кіпр, Лаос, Оман, ОАЕ, залізниць немає. Швидко розвивається автомобільний транспорт, із чим пов'язане прискорене розширення мережі автошляхів, сучасних автострад.

Зовнішні та внутрішні каботажні перевезення забезпечує морський транспорт. Завдяки стрімкому економічному розвитку регіону, зокрема Китаю та «азіатських тигрів», морські порти Азії посіли провідні позиції у світових рейтингах за обсягами перевезень: Шанхай (перше місце у світі), Сінгапур, Шеньчжень, Нінбо, Сянган, Пусан, Гуанчжоу, Ціндао, Дубаї, Тяньцзінь. У внутрішніх перевезеннях річками, озерами й каналами важливим є судноплавство в басейнах річок Янцзи та Меконг.

Зростає роль повітряного транспорту. Найбільші аеропорти, що приймають міжконтинентальні рейси, розташовані в Пекіні, Токіо, Сянгані, Джакарті, Дубаї, Бангкоку, Сінгапурі (мал. 2), Гуанчжоу, Шанхаї, Куала-Лумпурі, Стамбулі.

У найбільш розвинутих країнах регіону й дотепер широко використовують традиційні види транспорту — гужовий, в'ючний, велосипедний.

Азіатський туристичний регіон посідає друге місце за масштабами міжнародного туризму та перше — за темпами приросту туристичних відвідувань. Багата культурна, історична спадщина, унікальна контрастна природа Азії приваблюють туристів з усього світу. Саме тут розташовані пам'ятники світового мистецтва й архітектури: собор Святої Софії, Тадж-Махал, Велика Китайська стіна,

Мал. 2. Аеропорт «Чангі» (Сінгапур) — головні авіаційні ворота в Азії. Щорічно він обслуговує понад 60 млн пасажирів. Щотижня Чангі приймає та відправляє понад 6,6 тис. рейсів (у середньому один літак кожні 90 секунд). Входить до трійки найкращих аеропортів світу за версією британського журналу «Бізнес Тревел».

храми Тибету, святі місця для вірян (Єрусалим, Мекка). Таїланд, Туреччина, Мальдівські Острови перетворилися на головні туристичні центри світу.

Лідерами серед азіатських країн за туристичними відвідуваннями є Китай (близько 67 млн осіб щорічно) та Туреччина (52,5 млн осіб).

4 Країни Азії в МПП. Зв'язки України з країнами Азії.

Економічні успіхи низки азіатських країн змінюють роль регіону у світовій економіці. Японія, Китай та нові індустріальні країни забезпечують понад половину світового експорту автомобілів, високотехнологічної продукції, у тому числі медичних інструментів, літаків і телекомунікаційного обладнання. Інші країни Азії залишаються важливими постачальниками сільськогосподарської продукції (чай, натуральний каучук, джут, спеції, тропічні й субтропічні фрукти), продукції гірничодобувної промисловості (нафта, природний газ, марганець, олово, хроміти, залізна руда тощо).

Азіатський експорт товарів, крім внутрішньої регіональної торгівлі, спрямовується переважно в Північну Америку та країни Європи, зокрема в Україну.

Торговельно-економічну взаємодію між країнами та регіонами забезпечує мережа транспортних коридорів, серед яких найвідомішим є ТРАСЕКА, так званий відроджений «шовковий шлях», прокладений від країн Європи через порти Чорного моря, Кавказ, Центральну Азію до Китаю.

Серед головних напрямів співробітництва України та країн Азії є розробка та освоєння паливних корисних копалин; обмін науковою інформацією; співпраця у сфері високих технологій, ракетно-космічній,

авіаційній, хімічній промисловості, машинобудуванні, суднобудуванні; поставки до країн Азії окремих видів сільськогосподарської продукції.

Для ефективного економічного розвитку України особливо цінним є досвід країн Південно-Східної Азії в розробці та впровадженні інноваційної стратегії економічного розвитку.

Інтенсивному залученню багатьох країн Азії до світової спільноти сприяє їхнє вигідне транспортно-географічне положення на морських шляхах, що пов'язують Європу з басейном Тихого океану.

! **Головне**

◆ Азія є світовим лідером за виробництвом електроенергії, чорних і кольорових металів, автомобілів, морських суден, електроніки, мінеральних добрив, хімічних волокон, паперу, продукції легкої та харчової промисловості.

◆ Для регіону характерні відмінності в розвитку та розміщенні як промислових підприємств, так і сфери послуг. У розвинених країнах, Китаї, нових індустріальних країнах представлено багатий спектр виробництв обробної промисловості, зосереджені найбільші промислові, фінансові, освітні та транспортні центри.

◆ Інші країни Азії мають вузьку спеціалізацію залежно від наявності природних ресурсів, особливостей природних умов та географічного положення.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть основні промислові осередки та райони Азії. Охарактеризуйте їхню спеціалізацію. 2. Які виробництва вторинного сектору набули розвитку в країнах Азії? 3. На яких видах продукції машинобудування спеціалізуються країни Азії? 4. Знайдіть на карті в атласі та назвіть: 1) світові міста Азії; 2) найбільші фінансові та освітні центри; 3) найбільші морські порти та аеропорти регіону. 5. Чим обумовлене зростання туристичних потоків до країн Азії? 6. Наведіть найбільш перспективні напрями співробітництва України з країнами Азії.

↻ **Набуваємо практичних навичок**

Дізнайтеся, які товари, що виробляють у країнах Азії, представлені на продаж в Україні. Поміркуйте, від імпорту яких товарів можна відмовитися та замінити їх на вітчизняні.

💬 **Поміркуйте**

Якими є причини перенесення виробництв обробної промисловості з розвинених країн до країн Азії, що розвиваються?

Працюємо в групах

За допомогою карт атласу та тексту параграфа проаналізуйте розміщення провідних секторів обробної промисловості в Азії. Результати занесіть до таблиці.

Сектор промисловості	Електроенергетика	Машинобудування	Чорна металургія	Кольорова металургія	Хімічна промисловість
Назва країни					

Практична робота 3

Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії

Географічні дослідження

Географічне положення країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі Туреччини та Сінгапуру).

ТЕМА 2. КРАЇНИ АЗІЇ

§ 21. Японія. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.

Пригадайте

- ◆ походження та головні особливості природи Японських островів
- ◆ яке місце посідає Японія за кількістю населення у світі

- ◆ **Офіційна назва:** Японська Держава.
- ◆ **Площа:** 377,9 тис. км².
- ◆ **Населення:** 124,2 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Токіо.
- ◆ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ◆ Конституційна монархія, унітарна держава (47 префектур).

1 Місце країни у світі та регіоні.

Японія — високорозвинена постіндустріальна держава, одна з найбільш промислово розвинених та технологічно оснащених країн світу. Разом зі США та країнами Західної Європи вона посідає провідні позиції у світовому господарстві. За обсягом ВВП нині це четверта держава світу після Китаю, США та Індії. Японія є значним експортером капіталу, її банки — серед найпотужніших на світовому фінансовому ринку. Японські готові товари, у першу чергу, електроніка, автомобілі, завойовували ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості та надійності.

2 Модель економічного розвитку Японії.

Японія — яскравий приклад того, як люди можуть долати несприятливі природні умови та досягати надзвичайно високих успіхів в економічному розвитку.

Країна вийшла з Другої світової війни зі зруйнованою промисловістю, зубожілим сільським господарством і майже відсутністю запасів основних мінеральних ресурсів. Однак уже наприкінці 1960-х рр. Японія посіла друге місце у світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х рр. — і за обсягом ВВП. У другій половині ХХ ст. темпи зростання економіки країни були найвищими у світі — близько 11% на рік. Це явище дістало назву японського «економічного дива».

Особливої масштабності структурна перебудова японської економіки набула на початку 1980-х рр., коли з'явилася ціла низка новітніх виробництв — мікроелектронна техніка, великі й надвеликі інтегральні схеми, нові види обліково-вимірювальних приладів, біотехнології тощо.

Основні чинники, які забезпечили Японії економічні успіхи, — це:

- 1) ретельно зважена національна стратегія економічного розвитку;
- 2) широке запозичення науково-технічних досягнень інших розвинених країн;
- 3) порівняно низькі витрати на оборону;
- 4) інтенсивна та наполеглива праця японців.

Економічна модель, яку використовують у Японії, має назву «ієрархічний корпоративізм». Її сутність базується на активній участі держави в економіці країни. Тісні зв'язки між урядом, банками та основними корпораціями дозволяють розробити стратегію «продуманого планування» економічного розвитку.

Особливою формою організації економіки Японії є об'єднання фірм у промислово-фінансові групи — так звані кейрецу. Вони вирізняються високою конкурентоспроможністю за рахунок установлення довготривалих стійких зв'язків між підприємствами. Зі 100 найбільших промислових фірм Японії 70 є членами тієї чи іншої кейрецу.

Японські ТНК, на відміну від американських та європейських, спеціалізуються переважно на виробництві промислової продукції, зокрема автомобілебудуванні та електроніці («Тойота Мотор», «Міцубіші», «Хонда Мотор», «Хітачі», «Соні» тощо).

3 Економіко-географічне положення Японії.

Японія — острівна держава поблизу східного узбережжя Азії. До її складу входять понад 4000 островів, із яких чотири великі — Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку.

Територія Японії за формою трохи нагадує бумеранг, що летить від східного узбережжя Азії в бік США. Зі сходу разом із вранішнім сонцем у країну приходить новий день. Це відбувається раніше, ніж у більшості країн світу, тому не дивно, що Японію називають «Країною вранішнього сонця».

Японія відділена Японським морем від Росії, Північної і Південної Кореї, Східнокитайським морем — від Китаю. Найменша відстань до материка складає близько 200 км (Південна Корея). Зі сходу й південного сходу Японські острови омиває Тихий океан.

Берегова лінія Японських островів дуже порізана. Її протяжність (29,7 тис. км) майже дорівнює довжині берегової лінії Африки.

Економіко-географічне положення країни є вигідним. Хоча вона розташована в периферійній частині Східної Азії, але саме Японія є економічним центром цього регіону. Особливі переваги їй приносить розташування між Китаєм і Південною Кореєю (як ви знаєте, ці країни динамічно розвиваються на початку ХХІ ст.) і потужною в економічному відношенні країною світу — США.

Острівне розміщення фактично дає Японії змогу використовувати океан як безмежну кількість транспортних магістралей. А безліч глибоких морських бухт та заток є зручними для будівництва портових споруд. Віддаленість від головних країн-конкурентів — США та європейських держав — забезпечує японським ТНК панування у великому регіоні.

Тож географічне положення надає Японії широкі можливості для вигідної участі в міжнародному поділі праці.

4 Природно-ресурсний потенціал Японії.

Японія — неймовірно мальовнича країна. Однак із точки зору придатності її території для життя та господарської діяльності природні умови важко назвати сприятливими. Понад 75 % площі займають молоді гори. Рівнини простягаються переважно на окраїнах островів. Для Японських островів і прилеглих ділянок океанічного дна характерна висока сейсмічність. Тут розташована одна з найактивніших зон «вогняного кільця», що оперізує Тихий океан, із якою пов'язані численні землетруси й виверження вулканів. Підводні землетруси часто стають причиною виникнення цунамі. Особливо від них потерпає Тихоокеанське узбережжя країни. На території Японії налічується понад 200 вулканів (близько 40 — діючі). Найвища гора Японії — вулкан Фудзіяма (3776 м) — є національним символом країни.

Більша частина Японії розташована в субтропічних широтах, у зоні дії мусонів, тільки північ острова Хонсю й Хоккайдо лежать у межах помірного поясу. У Японії випадає багато опадів, у середньому від 1000 до 2500 мм на рік. Для країни характерні спекотне літо із затяжними дощами й похмурою погодою, тепла осінь, що затьмарюється дією тайфунів, м'яка й малосніжна зима, весна з мінливою погодою.

У Японії багато річок, усі вони короткі, часто бурхливі й порожисті. Для судноплавства річки непридатні, але мають досить великі гідроресурси.

Ліси вкривають майже 70 % поверхні Японії. Це один із найвищих показників у світі. Близько третини лісових масивів — штучні насадження. Уряд країни надає велике значення охороні лісу й лісорозведенню.

Ґрунтовий покрив Японії різноманітний, однак через гірський рельєф, земель, придатних для сільського господарства, зовсім небагато — обробляється лише 13 % усієї площі. Проте країна, з усіх боків оточена морями, має величезні біологічні ресурси океану, які використовує дуже інтенсивно.

Японія володіє багатими рекреаційними ресурсами, які представлені пам'ятками давньої культури та унікальною за красою природою. До Світової спадщини ЮНЕСКО віднесено 20 об'єктів,

Мал. 1. Храмний комплекс Тодзі на фоні гори Фудзіяма.

серед яких найвідомішими є замок Хімедзі, старовинні квартали Кіото та Нара, гора Фудзіяма (мал. 1), меморіал Миру в Хіросімі.

Ресурсозабезпеченість Японії основними видами корисних копалин вкрай низька. Є невеликі родовища сірки, вугілля, будівельної сировини. Країна вимушена ввозити понад 90 % мінеральної сировини.

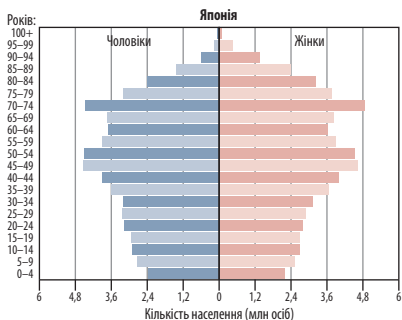
5 Працересурсний потенціал Японії. Система розселення.

Як ви вже знаєте, за кількістю населення — 124,2 млн осіб — Японія входить до найбільш населених країн світу.

Із 2007 р. кількість жителів країни поступово зменшується. Через низьку народжуваність та високу тривалість життя (84,8 року) кількість осіб старшої вікової категорії досить швидко зростає (мал. 2). Зараз частка людей похилого віку більш ніж удвічі перевищує частку дітей та підлітків (29,2 % і 12,5 % відповідно).

Японці складають у країні понад 99 % населення. Серед інших національностей є корейці та китайці, що потрапили на Японські острови як дешева робоча сила, і корінне населення острова Хоккайдо — айни, які значно асимілювалися.

Релігійний склад населення має своєрідні особливості. Дві основні релігії в країні — синтоїзм, давня національна релігія

Мал. 2. Статусно-вікова піраміда Японії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

? Чим пояснюється подібність демографічної ситуації Японії та розвинутих країн Західної Європи?

Японії, та буддизм, що прийшов зі сходу Азії в X ст. Цікаво, що Японія не знала релігійних війн: дві досить різні релігії утворили щось схоже на союз. Більшість японців зараховують себе до прихильників і тієї, і іншої релігії.

За досить невеликих розмірів території Японія має численне населення, тому показники його середньої густоти дуже високі — понад 330 осіб/км². Однак фактично густина населення ще набагато вища, оскільки переважна частина жителів проживає на рівнинах Тихоокеанського узбережжя, де зосереджені найбільші міста країни (мал. 3).

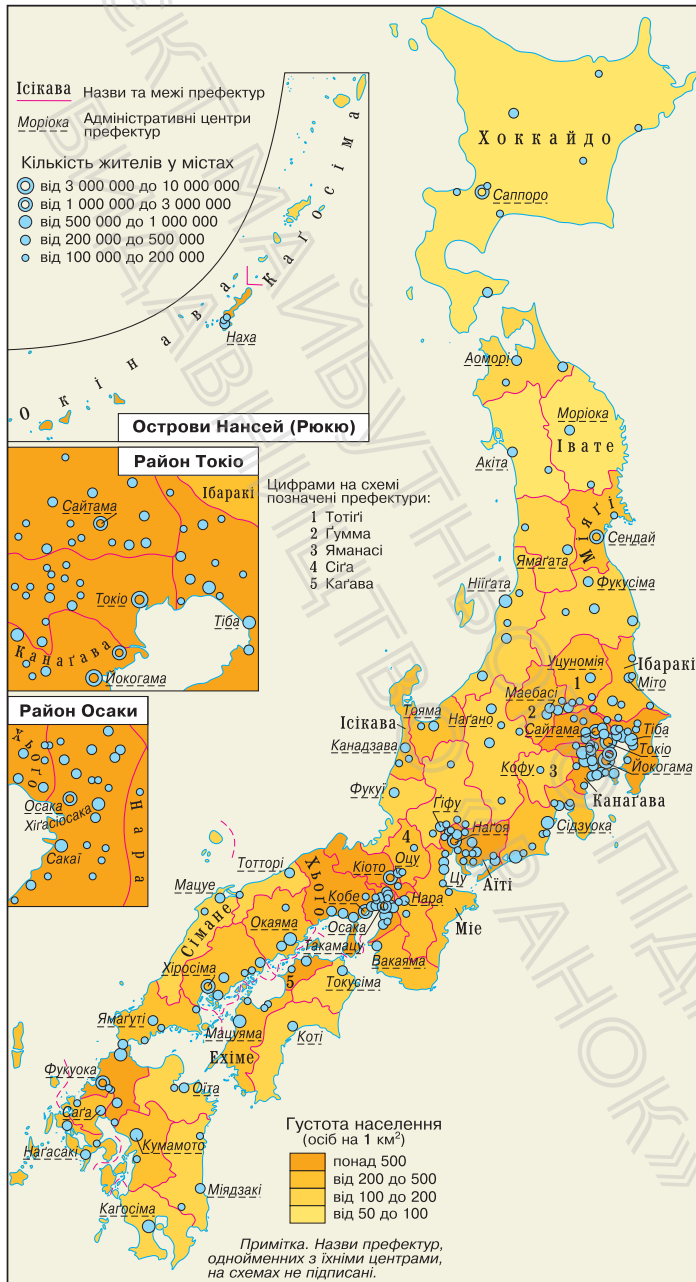
Майже 93,5% населення Японії становлять жителі міст. Найбільшими міськими агломераціями є Токійська, Осацька й Нагойська. Разом із розташованими між ними містами вони утворюють мегалополіс Токайдо.

Незважаючи на демографічний спад, країна добре забезпечена трудовими ресурсами — як кількісно, так і якісно. Частка економічно активного населення становить близько половини. У промисловості зайнято 26,2%, у сільському господарстві — 2,9%, у сфері послуг — 70,9%.

Одним із головних критеріїв економічного зростання Японії вважають так званий «людський чинник» — особливі риси, що властиві японському народу. На перше місце серед них висувають працьовитість, сумлінність, високий рівень освіченості та професійної кваліфікації.

У центрі японського суспільства завжди була не окрема людина, а згуртований колектив із суворим підпорядкуванням його учасників — ієрархією. Японців вирізняє велика прив'язаність до своєї сім'ї, навчального закладу, місця роботи, батьківщини.

Досить часто японці працюють у компаніях на умовах «довічного найму». Його сутність передбачає гарантії постійної роботи на фірмі до виходу на пенсію. У багатьох фірмах існують власні уніформа, гімн та свята. Працівники віддають перевагу продукції свого виробництва, а керівники створюють програми соціального забезпечення, різноманітних послуг та пільг, зокрема пенсійні виплати, медичне страхування, будівництво житла, догляд за дітьми тощо. Загалом японці дуже багато працюють і мало відпочивають (мал. 4).

Мал. 3. Розселення населення Японії.

Мал. 4. Капсульний готель для японських працівників і працівниць складається з окремих блоків — ізольованих капсул невеликого розміру. Там є телевизор, доступ до інтернету, дзеркало та будильник. Капсули розташовані в декілька рядів одна над одною.

Японцям властивий і національний патріотизм. Вони дуже бережливо ставляться до свого минулого та традицій.

! **Головне**

◆ Сучасна модель економічного розвитку Японії ґрунтується на оптимальну поєднанні регулюючої ролі держави з функціонуванням механізмів ринку, значною роллю промислово-фінансових груп.

◆ Основні чинники, що визначають місце Японії в міжнародному поділу праці: національна стратегія розвитку, своєрідне економіко-географічне положення, потужний науково-технічний та працересурсний потенціал.

◆ Особливістю системи розселення є зосередження більшої частини населення на східному узбережжі країни.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Які чинники визначають місце Японії у міжнародному поділі праці?

2. Охарактеризуйте модель економічного розвитку Японії. 3. Укажіть риси економіко-географічного положення Японії, що позитивно впливають на її економічний розвиток 4. Дайте оцінку працересурсного потенціалу Японії. Які демографічні проблеми в майбутньому можуть завадити економічному розвитку країни?

💬 **Поміркуйте**

Які переваги та недоліки має система «довічного найму» в Японії?

🔍 **Практичне завдання**

Складіть порівняльну характеристику економіко-географічного положення Японії та Великої Британії. Визначте спільні та відмінні риси.

§ 22. Японія. Складники економічного розвитку

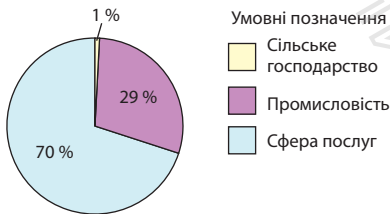
Пригадайте

у яких секторах світового господарства Японія є лідером

1 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

З 90-х рр. XX ст. стратегія економічного розвитку Японії спрямована на обмеження зростання енергоємних і матеріаломістких виробництв, що залежать від імпорту палива й сировини, та орієнтацію на новітню наукоємну промисловість. У зв'язку із цим неухильно зростає значення третинного сектору (фінанси, науково-дослідна діяльність, IT-сфера тощо) (мал. 1).

Мал. 1. Структура ВВП Японії (2020 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

У Японії набули розвитку всі види діяльності у сфері послуг, характерні для постіндустріальних країн. Успіхи країни в галузях банківської справи, науки й охорони здоров'я визнані в усьому світі.

Сучасна банківська система Японії виникла після Другої світової війни та побудована за американським зразком. Вона складається з приватних банків, кредитних асоціацій, урядових фінансових установ, а також філій іноземних банків. Зараз ця сфера є однією з найбільш потужних і розвинених у світі.

Велику увагу в Японії приділяють розвитку науки та освіти. За часткою витрат на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи Японія входить у першу п'ятірку країн світу. Пріоритетами розвитку науково-технічної сфери є біотехнології (використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві), системи інформаційного забезпечення, нові види енергії та матеріалів, системні дослідження Землі, космосу та Океану.

Японські фірми витрачають на навчання з розрахунку на одного зайнятого в 3—4 рази більше, ніж американські. У Японії безперервна освіта розглядається як частина процесу праці. Основою японського професійного навчання у фірмах є концепція «гнучкого працівника», мета якої — відбір і підготовка працівника не за однією, а за двома-трьома спеціальностями, а потім підвищення кваліфікації впродовж усього життя.

Мал. 2. Технополіс Цукуба. У цьому «місті мозків» мешкає 11,5 тис. осіб, що працюють у 50 державних дослідних інститутах і двох університетах. Тут працюють 30 зі 100 провідних державних дослідницьких лабораторій Японії, що робить це містечко одним із найбільших наукових центрів світу. На відміну від технополісів, їхня головна мета — прикладні наукові дослідження і комерціалізація їхніх результатів. Цукуба — місто фундаментальних досліджень, і роль приватного сектору в ній невелика.

Із другої половини ХХ ст. в Японії реалізується державна програма «Технополіс». Спочатку відбулося переміщення науки з Токіо до нового спеціально побудованого екологічно чистого міста — Цукуба (мал. 2). Воно розташоване за 60 км на північний схід від столиці. У подальшому технополіси та технопарки з'явилися в різних частинах країни, але найбільше їх на острові Кюсю, який навіть стали називати «Кремнієвим островом». На півдні Кюсю в місті Кагосіма діє космічний центр, а на розташованому поруч острові Танегасімо — космодром.

Система *охорони здоров'я* в Японії — одна з найрозвиненіших у світі. Усе населення охоплене медичним страхуванням, яке забезпечують держава та роботодавці. Витрати на охорону здоров'я в країні становлять понад 10% ВВП (на одного жителя припадає майже 4,8 тис. дол. США). Обслуговування пацієнтів у японських лікарнях засноване на новітніх досягненнях техніки й комп'ютерних технологіях, що робить медичні послуги якісними та ефективними.

2 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Частка Японії у світовому промисловому виробництві становить 12%. В обробній промисловості зайнято 25% робочої сили. Найбільше значення як у національному, так і у світовому господарстві мають машинобудування, чорна металургія, хімічна й нафтохімічна промисловість, а також електроенергетика.

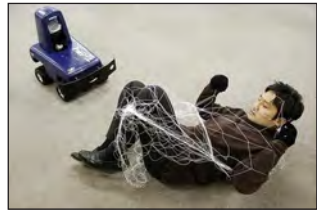
Лідером японської індустрії є *машинобудування*. Воно забезпечує понад половину обсягів промислової продукції країни, значну частину якої експортують. У виробництві багатьох видів машинобудівної продукції Японія посідає провідні позиції у світі. Насамперед це автомобілі, верстати, морські судна, електроніка та робототехніка.

а

б

в

г

Мал. 3. Японські роботи у виробництві та побуті: а) промислові роботи «КУКА» на виробництві; б) робот-ведмідь, розроблений для допомоги людям з інвалідністю; в) робот «Т-34», призначений для охорони (за допомогою дистанційного управління він знерухомлює людину); г) роботи-тюленята «Паро», призначені для заспокоєння людей у лікарнях.

Автомобілебудування багато в чому визначає місце Японії в МПП. Щорічно в країні виробляють близько 8 млн одиниць автотранспортної техніки (третє місце у світі). Найпотужнішими автомобільними концернами є «Тойота», «Ніссан» та «Хонда». Вони успішно конкурують з американськими та європейськими виробниками.

Особливе значення для Японії має суднобудування. Країна, з одного боку, орієнтована на привізні ресурси, а з іншого — на великий експорт різноманітної промислової продукції. Японія спеціалізується на виробництві супертанкерів і великотоннажних суховантажів, наукових суден та круїзних лайнерів, рибальських катерів та буксирів.

Японія є світовим лідером із виробництва робототехніки. На частку Японії припадає 18% усіх промислових роботів, що функціонують у світі. Розвивається виробництво роботів для медицини, догляду за літніми людьми, забезпечення побутових послуг (мал. 3).

Протягом декількох десятиліть Японія зберігає провідні позиції серед світових виробників електродвигунів, побутових електротоварів, комп'ютерів і комплектуючих.

Основні підприємства машинобудування розташовані в межах *Тихоокеанського промислового поясу*: у Токійському районі — автомобілебудування, складне верстатобудування, промислові роботи; в Осацькому — металомістке обладнання (поблизу центрів чорної

Мал. 4. Економіка Японії.

металургії); у Нагойському районі — верстатобудування, виробництво устаткування для інших видів промислової діяльності (мал. 4).

За обсягом виробленої електроенергії (1030 млрд кВт/год) Японія посідає п'яте місце у світі, поступаючись Китаю, США, Індії та Росії. Понад 70% електроенергії виробляють ТЕС, які розміщені переважно у великих промислових районах. За потужністю АЕС Японії належить третє місце у світі після США та Франції. До 2011 р. на 54 атомних енергоблоках вироблялося близько 30% усієї електроенергії. Після аварії на АЕС «Фукусіма» в результаті землетрусу та цунамі всі атомні електростанції було вимкнено для перевірки їхньої безпеки. Нині відбувається повільне відновлення атомної енергетики, однак її частка порівняно невелика — 5%. Обсяг виробництва електроенергії на ГЕС становить близько 10%.

Японія активно розвиває альтернативну енергетику. Близько 90% екологічно безпечних потужностей припадає на сонячні електростанції. У перспективі планується збільшення обсягів вітрової та хвильової енергетики.

Японська металургійна промисловість за технічним оснащенням є найсучаснішою у світі. За виробництвом сталі (83 млн т)

Японія посідає третє місце у світі після Китаю та Індії. Кольорова металургія виплавляє необхідні для машинобудування метали — мідь, алюміній, цинк. Найбільші підприємства працюють на привізній сировині та розміщені неподалік великих портів у Токіо, Йокогамі, Кавасакі, Кобе та Осаці. Останнім часом спостерігається перенесення ресурсомістких й екологічно шкідливих виробництв за кордон, а в Японії зосереджують підприємства переробної металургії.

За обсягом *хімічної* продукції Японія поступається тільки Китаю та США. Вона спеціалізується переважно на виробництві пластичних мас, синтетичних смол, хімічних волокон, синтетичного каучуку. Основні центри розташовані в межах Тихоокеанського поясу (зокрема Кавасакі, Йокогама).

Світове значення мають і целюлозно-паперова й поліграфічна промисловість, які працюють на імпортній сировині. Особливо значними є обсяги виробництва й експорту паперу й картону.

3 Традиції і технології у сільському господарстві Японії.

Незважаючи на обмеженість сільськогосподарських земель, успіхи Японії в розвитку сільського господарства також можна віднести до «японського дива». Площа орних земель становить лише 13% території країни, однак завдяки застосуванню прогресивних методів землеробства й селекції в Японії змогли досягти високої врожайності сільськогосподарських культур. Традиційно головною зерновою культурою, основним японським «хлібом» залишається рис. Його посіви займають майже половину оброблюваних земель. Крім того, тут вирощують різноманітні овочі та фрукти, цукровий буряк, розводять свиней, велику рогату худобу, займаються птахівництвом.

Загалом самозабезпеченість Японії продуктами харчування складає 64%. Зараз у сільському господарстві Японії відбуваються реформи, спрямовані на підвищення продовольчої безпеки.

Традиційно велике значення в харчуванні японців належить рибі та іншим морепродуктам. За їх споживанням на одну особу країна поступається лише Ісландії. Японці виловлюють до 12 млн т морепродуктів, ще майже 10 млн т імпортується. Країна досягла успіхів в аквакультури: значна кількість риби й молюсків штучно розводиться та вирощується у водоймах суходолу та на спеціальних плантаціях у морських прибережних водах.

4 Транспортна система Японії. Зовнішні економічні зв'язки.

За останні десятиліття в Японії створена ефективна транспортна система. Основними видами внутрішнього транспорту є автомобільний та залізничний. Загальна протяжність залізничних колій — 27,3 тис. км, автомобільних шляхів — 1219 тис. км (друге місце у світі після США). Надсучасні багаторівневі тунелі та мости з'єднують чотири головні Японські острови. Предметом гордості японців є «Сінкансен» — система швидкісних залізниць. Їхня довжина становить майже 3,4 тис. км, а поїзди розвивають швидкість до 300 км/год. Міжнародне сполучення забезпечують морський та авіаційний транспорт. Країна має великий морський флот (5200 суден, четверте місце у світі) та широко використовує «зручні прапори». До 100 найбільших морських портів світу належать Нагоя, Тіба, Йокогама, Кобе, Токіо, Осака.

Головні повітряні ворота країни — міжнародний аеропорт «Ханеда» в Токіо. Система трубопроводів (понад 4,5 тис. км) забезпечує транспортування привізних енергоносіїв до внутрішніх районів країни.

Надзвичайно важливими для Японії є зовнішні економічні зв'язки, особливо торгівля. Економіка країни майже повністю залежить від ввезення промислової сировини, руд, палива. За рахунок імпорту Японія забезпечує потреби в нафті, природному газі, вугіллі, залізній руді, бокситах, натуральному каучуку, бавовні, вовні й деяких інших товарах.

Оснoву експорту Японії складає продукція машинобудування, чорної металургії та хімічної промисловості. Важливу роль країна відіграє в міжнародному обміні технологіями. Останнім часом зовнішньоекономічна діяльність Японії все більше переорієнтується з експорту товарів на експорт капіталів та довгострокові інвестиції. Японські капіталовкладення мають значний вплив на економічний розвиток країн Азіатського регіону.

Основними торговельними партнерами є США, Китай, Південна Корея, Таїланд, Австралія.

Незважаючи на географічну віддаленість, Україна та Японія мають різнобічні двосторонні зв'язки. Українським споживачам добре відома продукція японського виробництва: автомобілі, комп'ютери, телевізори, годинники, фотоапарати тощо. Україна постачає в Японію руди металів та продукти харчування.

Із початку війни Росії проти України Японія однозначно стала на бік України, послідовно здійснюючи політику засудження агресії, впровадження санкцій і надання масштабної допомоги.

! Головне

◆ Японія — високорозвинена постіндустріальна держава, один із центрів світової економіки. Вона є головним новатором у сфері технологій та високотехнологічної продукції.

◆ Сфера послуг Японії динамічно розвивається. Її особливою рисою є високий рівень упровадження інформаційних технологій та інновацій.

◆ Міжнародну спеціалізацію країни визначають машинобудування, особливо автомобілебудування, суднобудування, виробництво електронної та електротехнічної продукції.

◆ Найбільшим районом концентрації сучасної промисловості Японії є Тихоокеанський промисловий пояс.

◆ Японія бере активну участь у МПП як постачальник продукції наукоємних складових промисловості, технологій, потужний інвестор капіталу.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Розкрийте основні особливості економічного розвитку Японії на сучасному етапі.
2. Укажіть головні складові третинного сектору економіки Японії.
3. Назвіть провідні сектори японської промисловості та коротко охарактеризуйте їх.
4. Розкрийте роль транспортної системи Японії в забезпеченні внутрішніх та зовнішніх економічних зв'язків.
5. З'ясуйте характерні особливості, що притаманні Японії у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

💬 Поміркуйте

1. Багато японських ТНК частину своїх виробничих потужностей, особливо складальних і відносно нескладних, розміщують у нових індустріальних країнах Східної та Південно-Східної Азії. Поясніть таку політику японських корпорацій.
2. У Японії вирощування рису обходиться значно дорожче, ніж у Таїланді або В'єтнамі. Проте уряд країни всіляко підтримує вітчизняних виробників і дуже неохоче імпортує рис з інших країн. Чим би ви пояснили цей факт?

🔍 Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші промислові та транспортні центри Японії.

💬 Вправа для саморозвитку

Уявіть собі, що вам випала нагода здійснити тижневу туристичну подорож до Японії. Складіть туристичний маршрут із коротким описом місць та об'єктів, які б ви хотіли відвідати. Обчисліть приблизні витрати, які потрібні для забезпечення проживання та харчування під час подорожі.

🌟 Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

Острови Кюсю і Хоккайдо: контрасти Японії.

§ 23. Китай. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці

Пригадайте

- ♦ характерні риси трудових ресурсів Японії;
- ♦ як особливості трудових ресурсів впливають на економічний розвиток країни

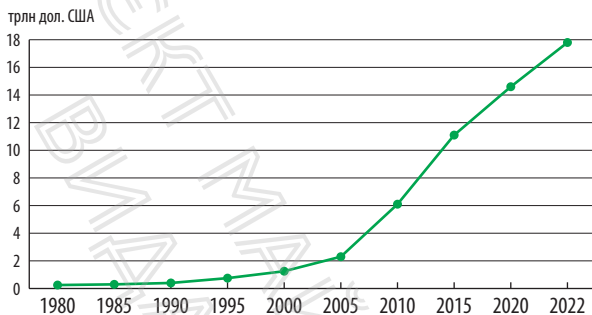
- ♦ **Офіційна назва:** Китайська Народна Республіка (КНР).
- ♦ **Площа:** 9,6 млн км².
- ♦ **Населення:** 1 млрд 411 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Пекін.
- ♦ Країна, що розвивається (підтип — нова індустріальна країна).
- ♦ Соціалістична (комуністична) народна республіка, унітарна держава (23 провінції; 5 автономних районів; 4 міста центрального підпорядкування: Пекін, Шанхай, Тяньцзін, Чунцін; 2 спеціальні адміністративні райони: Сянган/Гонконг та Аоминь).

1

Місце країни у світі та регіоні.

Китай — одна з найдавніших і найбільших країн світу. В останню чверть минулого століття Китай показав надзвичайно високі темпи розвитку й стрімко наблизився до найпотужніших в економічному відношенні країн (мал. 1). Із 2014 р. за розмірами ВВП (за ПКС) Китай вийшов на перше місце (27 313 млрд дол., 2021 р.) обігнавши США та Японію. Водночас економічні показники в розрахунку на душу населення ще порівняно невеликі. Розмір ВВП на душу населення становить близько 18 000 тис. дол. (це 73 позиція), однак показник щороку зростають.

Китай є сильною країною у військовому відношенні, має ядерну зброю, володіє потужним військово-промисловим комплексом. При цьому він не приєднався до жодного військового блоку, здійснив цілком самостійну зовнішню і внутрішню політику. Країна — постійний член Ради Безпеки ООН, відіграє вагомую роль в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Мал. 1. Динаміка ВВП Китаю (у поточних цінах, трлн дол.)*

* За даними Світового банку.

2 Модель економічного розвитку Китаю. Експортна орієнтація економіки.

Ще в недалекому минулому Китай був аграрною країною: у середині ХХ ст. 50 % ВВП країни припадало на частку сільського господарства. В індустрії провідну роль відігравали гірничодобувна, а також традиційні для Китаю легка та харчова промисловість. У перші роки існування країни значну допомогу в розвитку її економіки надавав Радянський Союз. За його допомогою було побудовано металургійні комбінати, підприємства важкого машинобудування. Однак із кінця 1950-х рр. Китай фактично розірвав відносини з усім світом та почав здійснювати широкомасштабні експерименти, які закінчилися крахом та призвели до голодування й загибелі мільйонів громадян (за різними оцінками, жертвами голоду в 1958—1961 рр. стали від 10 до 30 млн осіб).

Ситуація змінилася в 1978 р., коли в країні був оголошений новий економічний курс «Реформи і відкритість». Унікальність перетворень полягала в тому, що Китай намагався поєднати командну економічну систему, яка передбачає керівну роль Комуністичної партії, із ринковим господарюванням. Як бачимо сьогодні, експеримент мав небачені для світового співтовариства результати. Протягом останніх десятиліть середньорічні темпи зростання економіки Китаю становили 8—10 % на рік, що сприяло підвищенню рівня добробуту населення, збільшенню середнього класу країни. Якщо США та Великій Британії в процесі індустріалізації в ХІХ ст. знадобилося 50 років, щоб подвоїти реальний дохід на одну особу, Китай досяг цього лише за дев'ять років.

Серед чинників, що забезпечили величезний економічний стрибок Китаю, основними є такі: 1) на початковому етапі реформ надання переваг секторам, які забезпечили швидке зростання (харчова, легка);

2) активне залучення іноземних інвестицій; 3) передача землі в користування індивідуальним господарствам; 4) проведення ефективної регіональної політики з передачею широких повноважень у господарюванні місцевій владі; 5) політична, соціальна та фінансова стабільність у країні; 6) працелюбність та старанність населення.

Важливим для розвитку економіки Китаю також стало створення *спеціальних економічних зон (СЕЗ)*. На узбережжі було виокремлено чотири такі зони й 14 районів, до яких входять найбільші промислові міста країни: Шанхай, Тяньцзін, Гуанчжоу тощо. Пільговий податковий, валютний і митний режими залучили до СЕЗ значні фінансові й виробничі ресурси. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасні технології тощо.

Усе це в поєднанні з величезним ресурсним потенціалом країни та дешевизною робочої сили змінило роль та місце Китаю в сучасному світі. У 2010 р. Китай випередив США за обсягами світового виробництва продукції обробної промисловості (19,8% і 19,4% відповідно), а у 2013 р. — перетворився на найбільшого світового виробника та експортера.

Держава продовжує контролювати практично всі основні сектори промисловості та банки. Однак ступінь контролю широко варіюється: від повного володіння енергетичними та телекомунікаційними підприємствами до часткового контролю в машинобудуванні, металургії, будівництві й розвитку інформаційних технологій.

Китай активно проводить політику «відкритих дверей», спрямовану на широке співробітництво з іншими країнами. Кількість підприємств за участю іноземного капіталу перевищила 900 тис. Іноземні фірми відкрили в Китаї понад 1700 науково-дослідних центрів. Особливу увагу при цьому уряд країни приділяє отриманню в межах співпраці передових іноземних технологій.

«Технології в обмін на ринок» — саме цим принципом керувався китайський уряд на початку 1990-х рр., коли відкрито запрошував іноземних виробників високотехнологічної продукції інвестувати в китайську економіку. Пропозиція була привабливою для всіх: для Китаю це був шанс вийти на новий рівень і скинути з себе ярлик виробника дешевих і контрафактних товарів, у той час як світові компанії отримували можливість відкрити своє виробництво безпосередньо всередині величезного ринку збуту.

Щороку зростає кількість китайських ТНК у провідних світових рейтингах. Деякі з них посідають лідируючі позиції. Із 2019 р.

кількість китайських ТНК у щорічному рейтингу Fortune Global 500 вперше випередило представництво американських компаній (129 проти 121 відповідно).

3 Економіко-географічне положення Китаю.

Китай розташований на сході Азії як частини світу та охоплює близько 1/5 її площі. Він має найпротяжніший суходільний кордон у світі (22,5 тис. км) та сусідить із 14 країнами. На півночі та північному сході Китай межує з Росією, на півночі — із Монголією. Північно-західні кордони відділяють Китай від Казахстану та Киргизстану, західні — від Таджикистану, Афганістану, Пакистану, Індії та Непалу. На півдні пролягли кордони з Бутаном, М'янмою, Лаосом і В'єтнамом. На північному сході Китай межує з Північною Кореєю. Жодна з країн-сусідів не має високого рівня розвитку.

Значна частина суходільних кордонів Китаю віддалена від найрозвиненіших районів країни й незручна для прокладання наземних транспортних магістралей.

Економіко-географічного положення Китай умовно поділяють на дві частини — Східний (приморський) і Західний (континентальний). Східний Китай має широкий вихід до незамерзаючих морів Тихого океану — Жовтого, Східнокитайського та Південнокитайського. Це робить його ЕГП дуже зручним для торгівлі та розвитку кооперування зі США й особливо з Японією та Південною Кореєю, які розташовані поблизу. Західний Китай певною мірою ізольований від активного господарського життя. Однак у країні наполегливо працюють над розв'язанням проблем транспортного сполучення та залученням віддалених районів до економічної діяльності.

4 Природно-ресурсний потенціал Китаю.

На величезній території Китаю існують різноманітні природні умови та ресурси. У Східному Китаї розташовані найважливіші для землеробства рівнини — Велика Китайська та Сунляо. Тут поширені родючі ґрунти та основні площі орних земель. Клімат мусонний, літні мусони приносять рясні опади. Густа мережа повноводних річок, серед яких Янцзи, Сіцзян, Сунгарі, Ялуцзян, Хуанхе.

У рельєфі Західного Китаю переважають високі гори, нагір'я, а також улоговини. Значна частина території має висоту понад 3000 м, де панує різкоконтинентальний клімат із великими добовими коливаннями температур. Річок мало, вони маловодні, а деякі

з них час від часу висихають. На Тибетському нагір'ї простягнулися високогірні степи й холодні пустелі. Більшість земель не придатні для ефективного ведення сільського господарства.

Ліси займають 22,3% території. Їхні площі зосереджені на північному сході та півдні країни.

Територія Китаю багата на корисні копалини. Країна посідає одне з перших місць у світі за запасами кам'яного вугілля, залізної та марганцевої руд, бокситів, цинку, олова, сурми, вольфраму, молібдену, ртуті, рідкісноземельних металів, титанових руд, окремих видів хімічної сировини. Великими є також поклади урану й золота, є родовища нафти й природного газу. Проте власних ресурсів цих видів палива недостатньо, тому ведеться їх посилений пошук, зокрема на шельфі прилеглих морів.

Китай не знає собі рівних за різноманіттям рекреаційних ресурсів. Це приваблива для туристів країна з давньою історією та культурою. За кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (52) Китай посідає друге місце у світі після Італії.

5 Населення Китаю. Система розселення.

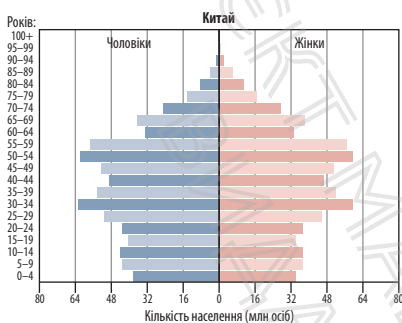
Як ви знаєте, за кількістю населення Китай є світовим лідером, проте зараз його впевнено наздоганяє Індія.

Із 1949 р. — року заснування Китаю — кількість населення зросла в понад 3 рази та зараз перевищує 1,4 млрд осіб. Така величезна кількість населення, з одного боку, зумовлює наявність значних трудових ресурсів, а з іншого — ускладнює підвищення якості життя, загострює житлову та продовольчу проблеми, знижує можливості працевлаштування. Ось чому в 1979 р. уряд Китаю вирішив вжити низку невідкладних заходів для зниження народжуваності. Їхня суть була закладена в формулі: «Нагорода за одну дитину, прогресуюче покарання за другу й наступних дітей». У результаті природний приріст почав зменшуватися й зараз має від'ємний показник.

Жодній країні світу не вдавалося так швидко зменшити темпи природного приросту населення за рахунок демографічної політики.

Із 2016 р. в Китаї запроваджена нова концепція демографічної політики, яка дозволяє родинам мати двох дітей.

Результатом демографічної політики стали зміни вікової структури населення (17,3% — 70,4% — 12,3%): відбувається поступове зменшення частки дітей та підлітків, зростання частки людей

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Китаю (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

похилого віку та середньої тривалості життя (78 років) (мал. 2). Чоловіче населення значно переважає жіноче, за винятком старшої вікової групи (52% чоловіків проти 48% жінок).

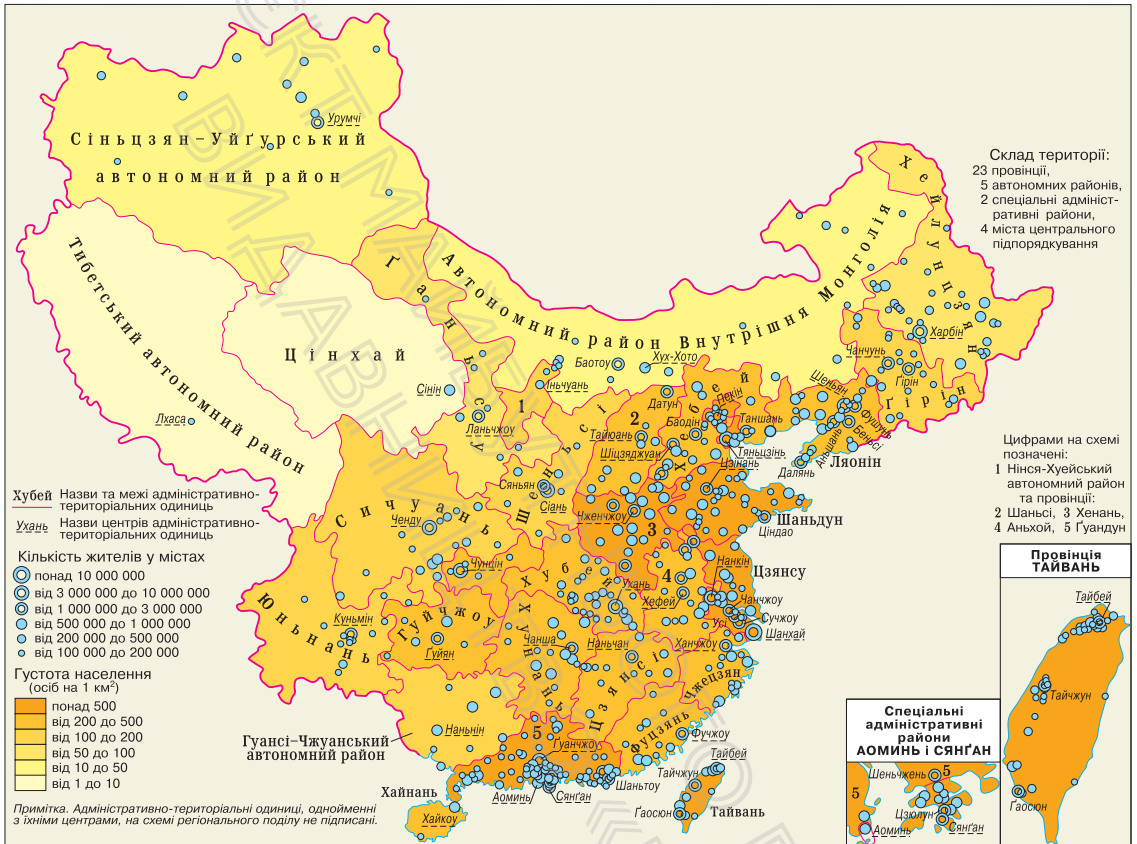
Більшість населення сучасного Китаю становлять ханьці, тобто етнічні китайці. Їхня питома вага у складі населення держави — близько 92%. Проте в Китаї живе ще понад 50 різних етнічних груп — чжуані, уйгури, монголи, тибетці, хуей, мяо тощо. Їхня загальна кількість становить приблизно 110 млн осіб.

Традиційна релігія в країні з давніх часів була поєднанням місцевих вірувань і своєрідних церемоній, а також різних філософських течіями. Унаслідок цього найбільшу кількість прихильників мали конфуціанство, даосизм та буддизм. Нині в Китаї живуть приблизно 100 млн буддистів, 20 млн мусульман, 5 млн протестантів і 4 млн католиків. Понад половина населення країни не мають стійких релігійних переконань.

Китай має відносно високу середню густоту населення — 143 особи/км², однак розміщене воно вкрай нерівномірно. Понад 80% китайців живуть у Східному Китаї. В окремих районах Великої Китайської рівнини густота населення досягає 1000 осіб/км², а в ряді районів Західного Китаю вона не перевищує 5 осіб/км² (у Тибеті — ще менше) (мал. 3).

За часткою міських жителів Китай не так давно відносили до слабоурбанізованих країн. Однак стрімкий промисловий розвиток спричинив «міський вибух»: за останні 25 років рівень урбанізації в країні виріс удвічі та складає майже 64%. Китай є рекордсменом за абсолютним числом міських жителів (900 млн осіб) та кількістю міст-мільйонерів — понад 60. Усі великі міста є ядрами міських агломерацій. Найбільш значні з них виникли в районі Гуанчжоу, Шанхая, Пекіна, Тяньцзіня. Разом з іншими населеними пунктами вони утворюють гігантські зони розселення — мегалополіси Дельти річки Янцзи, Сянган — Гуанчжоу.

Китай має найчисленніші у світі трудові ресурси, економічно активне населення становить 775 млн осіб. Понад чверть (28%) із них працюють у сільському господарстві. Зростає питома вага зайнятості у промисловості (29%) та сфері послуг (43%).

Мал. 3. Розселення населення Китаю.

Головне

◆ Китай — індустріально-аграрна країна, яка після ринкових перетворень розвивається високими темпами та за загальним обсягом ВВП (за ПКС) посідає перше місце у світі.

◆ Основні чинники, що визначають місце Китаю в міжнародному поділі праці: особливості економічної та політичної системи, надпотужний працересурсний, науковий, природно-ресурсний потенціал, експортна орієнтація економіки.

◆ Найбільша частка населення Китаю проживає в східній частині країни.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Охарактеризуйте сучасну економічну модель економіки Китаю та оцініть його роль у сучасному світовому господарстві.
2. Укажіть головні риси ЕГП Китаю. Чому, незважаючи на велику кількість країн-сусідів, економічні зв'язки з ними суходолом обмежені?
3. Які природні ресурси Китаю мають світове значення?
4. Які природні особливості країни впливають на нерівномірність розподілу населення по території?
5. Назвіть та покажіть на карті в атласі найбільші міські агломерації Китаю.
6. Охарактеризуйте кількісний та якісний склад трудових ресурсів Китаю.

💬 **Поміркуйте**

1. Обґрунтуйте позитивні та негативні наслідки демографічної політики «одна родина — одна дитина». Чому в 2016 р. в Китаї були послаблені обмеження на кількість дітей в родині?
2. Чим, на вашу думку, спричинений «міський вибух» у Китаї?

🔍 **Практичні завдання**

1. Порівняйте ЕГП Китаю та Японії. Укажіть переваги кожної з країн.
2. Позначте на контурній карті найбільші міста Китаю.

💡 **Вправа для саморозвитку**

Дослідіть економічні реформи Китаю, що забезпечили зростання економіки. Визначте основні етапи трансформації економіки країни. Подумайте, чим досвід китайський реформ може бути корисним для України. Матеріали на допомогу: Асоціація Українсько-Китайського співробітництва «Досягнення Китаю за 40 років політики реформ та відкритості, або за посиланням: <https://aucc.org.ua/dosyagnennya-kitayu-za-40-rokiv-politiki-reform-i-vidkritosti/>

§ 24. Китай. Складники економічного розвитку

💡 **Пригадайте**

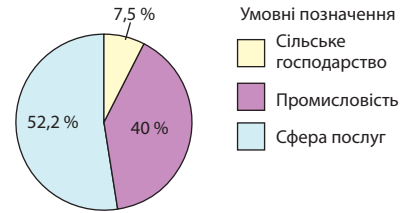
- ♦ особливості розміщення населення Китаю та причини, що їх обумовили
- ♦ які китайські товари найбільш відомі в Україні

1 **Особливості розвитку і розміщення виробництв первинного і вторинного секторів. Характерні риси просторової організації.**

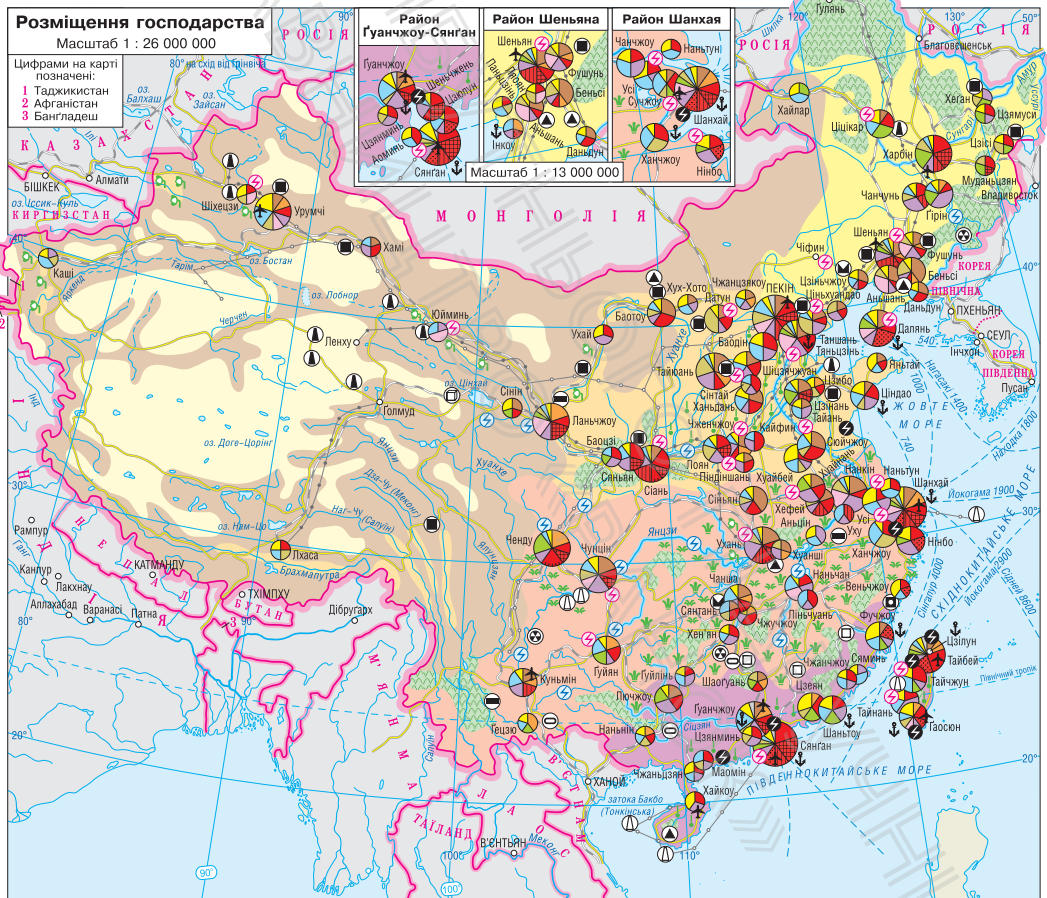
Китай є лідером у світі за обсягом виробництва понад 100 видів промислової продукції. Порівняно з розвиненими країнами для Китаю характерна значно вища частка промисловості у ВВП (мал. 1).

У цьому секторі представлені як великі підприємства з найсучаснішими технологіями, так дрібні, де переважає кустарне виробництво. Більшість промислових центрів та зон зосереджені на сході країни (мал. 2).

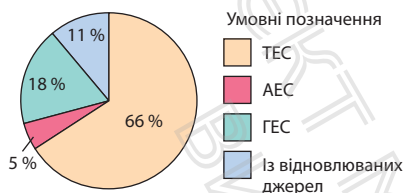
Китай посідає перше місце у світі за виробництвом електроенергії — на частку країни припадає майже чверть усієї енергії, виробленої у світі (мал. 3).

Мал. 1. Структура ВВП Китаю (2020 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Економіка Китаю.

Мал. 3. Структура виробництва електроенергії на електростанціях різних типів у Китаї.

Джерело: CIA World Factbook.

Основну частину електроенергії виробляють теплові електростанції, що працюють на вугіллі. Потужні ГЕС споруджені у верхній та середній течіях річок Янцзи (зокрема найпотужніша ГЕС у світі «Санься») та Хуанхе.

У країні діють 13 атомних електростанцій. Науково-технічний потенціал країни задіяний у роботі з забезпечення АЕС. Китайські атомні електростанції третього покоління, розроблені після терактів в США

11 вересня 2001 р., здатні витримати падіння авіалайнера і не допустити витік радіації.

Китай є не тільки безперечним світовим лідером з енергоспоживання. Він також перебуває на першому місці світових рейтингів із розробки та впровадження альтернативної енергетики, насамперед вітрової та сонячної (мал. 4).

Розвиток *чорної металургії* спирається на значні запаси руд чорних металів і вугілля. Китай виробляє понад 1 млрд т сталі — це більше половини від усього світового обсягу. Більшість продукції чорної металургії випускають на металургійних комбінатах повного циклу. Найбільші підприємства працюють у містах Аньшан, Далянь, Фу-шунь, Тяньцзін, Таншань, Шанхай.

У кольоровій металургії Китай є потужним виробником алюмінію, міді, цинку, свинцю, олова тощо.

Одним із головних джерел зростання китайської економіки є *машинобудування*. Перелік машинобудівної продукції містить різноманітні види машин, приладів, обладнання, тракторів, автомобілів, суден, верстатів, комп'ютерів тощо (усього понад 53 тис. найменувань). За виробництвом багатьох із них китайські підприємства посідають провідні позиції на світовому ринку. Виробники постійно розробляють і освоюють нові, більш складні зразки техніки.

Особливу увагу в Китаї приділяють розвитку автомобілебудування. Від початку реформ будь-яка іноземна автомобільна компанія могла відкрити свої підприємства на території Китаю, але у співпраці з місцевими виробниками. Це сприяло бурхливому розвитку автомобільної промисловості та створенню підприємств більшості провідних автомобільних компаній світу. За кілька десятиліть Китай випередив традиційних лідерів серед виробників автомобілів, таких

Мал. 4. Сонячна електростанція у формі панди поблизу міста Датун у китайській провінції Шаньсі. При електростанції створено центр для навчання молоді, де школярам розповідають про переваги сонячної енергії. Наприклад, за 25 років експлуатації станція виробить такі самі обсяги енергії, як і при спалюванні 1056 млн т вугілля.

як Франція, Німеччина, США, Японія, та з 2009 р. утримає світову першість. До 50 провідних виробників автомобілів входить 24 китайські компанії.

В авіаційній сфері Китай співпрацює з американською компанією «Боїнг» та європейською корпорацією «Ербюс». Із 2009 р. розпочалося серійне виробництво власного літака ARJ-21.

Китай активно освоює космічний простір. У країні діють чотири космодроми, налагоджено виробництво різноманітної космічної техніки: супутників, ракет-носіїв, міжпланетних станцій, створена власна навігаційна система «Бейдоу».

У виробництві різноманітної електронної та електротехнічної продукції Китай також є світовим лідером. Зокрема, частка Китаю в загальносвітовому виробництві телевізорів сягає майже 50 %, мобільних телефонів — 75 %.

Провідними центрами машинобудування є великі міста східної частини країни — Шанхай, Пекін, Сянган, Ціндао, Ухань, Шеньян, Нанкін.

Хімічна промисловість виділяється виробництвом мінеральних добрив, конструкційних матеріалів і продукції побутової хімії. Функціонує потужна нафтопереробна промисловість.

Традиційно важливою для економіки країни залишається *легка промисловість*. Її продукція — тканини, одяг, взуття — наповнює величезний внутрішній ринок та в значних обсягах іде на експорт. До того ж ця трудомістка промисловість забезпечує зайнятість населення. Якщо в 1980-х рр. більшість підприємств розміщувалися у великих містах, то зараз значна їхня кількість перемістилася в передмістя та сільську місцевість, що дає змогу полегшити проблему безробіття на селі.

Для країни з величезним населенням надзвичайно велике значення має *харчова промисловість*. Вона включає понад 40 різних виробництв, серед яких провідне місце посідають переробка зернових та олійних культур, виробництво цукру, м'яса, риби, консервів, тютюну.

2 Спеціалізація сільського господарства Китаю.

Визначним досягненням сільського господарства Китаю та пов'язаної з ним харчової промисловості є забезпечення продовольчої незалежності. Сучасний Китай не лише повністю забезпечує продовольством населення, але й експортує багато його видів.

У сільському господарстві провідна роль належить рослинництву (60%). Основу землеробства складають зернові культури, головною з яких є рис. Найкращі умови для вирощування рису — східні та приморські провінції з мусонним кліматом, де збирають по два й навіть три врожаї на рік. Серед інших сільськогосподарських культур у Китаї вирощують пшеницю, ячмінь, кукурудзу, просо, картоплю, бавовник, тютюн, арахіс, сою, овочі, фрукти, чай.

За поголів'ям більшості видів худоби та птиці Китай посідає перше місце у світі. Найбільше розводять свиней, дрібну й велику рогату худобу. У приміських районах сучасною індустрією стає птахівництво.

На півдні та південному сході країни розвинене шовківництво. Китайці вживають мало молока й молочних продуктів, проте люблять рибу й інші морепродукти. Країна посідає перше місце у світі за їх виловом. В останні роки все більше риби, креветок, молюсків і водоростей вирощують на плантаціях у прибережній зоні.

3 Домінуючі складові третинного сектору Китаю.

Порівняно з Японією частка третинного сектору в економіці Китаю є набагато меншою. Водночас сфера послуг демонструє випереджальні темпи зростання. У 2016 р. її частка вперше перевищила 50% від загального обсягу ВВП. Особливо швидкими темпами розвиваються фінансово-банківський сектор, наука, телекомунікаційні та ІТ-послуги, транспорт, туризм.

Китай має декілька потужних фінансових центрів. У столиці країни — Пекіні — розміщені штаб-квартири найбільших китайських банків і промислових компаній. Шанхай є головним економічним, торговельним, науковим та освітнім центром. У місті розміщені

найбільша в Китаї фондова біржа, біржі нафтопродуктів, зерна, алмазів, золота, філії всіх китайських банків, фінансових і страхових компаній, більшість іноземних банків, що діють у Китаї. Гонконг ще з часів британського правління здійснював масштабні торговельні операції. Зараз місто майже повністю спеціалізується на сфері послуг та є одним із найбільших світових фінансових центрів.

У Китаї завжди із повагою ставилися до освіти і розвитку науки. Сьогодні в КНР існує і безліч різних програм щодо навчання китайців за кордоном.

Водночас висококваліфікованим науковцям і фахівцям, винахідникам і талановитій молоді, що приїждять із різних куточків світу в Китаї, створюють сприятливі умови щодо забезпечення соціального статусу, рівня життя, стандартів споживання тощо. За результатами щорічного опитування Expat Explorer (проводить британський міжнародний банк HSBC) у рейтингу найвищих зарплат для іноземців-науковців та освітян, експерти слідом за Швейцарією, США, Гонконгом назвали Китай.

Пріоритетними напрямками розвитку науково-технічної сфери є нові матеріали, комунікації, медицина, енергетика, сфера озброєнь, космічні дослідження, системи регулювання клімату.

У Китаї готуються до проведення грандіозного за своїми масштабами експерименту. Проєкт «Небесна ріка» передбачає установку в Тибетському нагір'ї численних пристроїв (кілька десятків тисяч спеціальних камер), які будуть вкидати в атмосферу реагент на основі срібного пилу, здатний викликати дощ над посушливою територією в 1,6 млн км².

Китай активно розвиває всі види транспорту. Більшу частину транспортної інфраструктури зосереджено у східній частині. За протяжністю високошвидкісних ліній Китай є світовим лідером (понад 25 тис. км). Морський торговельний флот налічує 2050 суден. Із десяти найбільших морських портів світу шість китайських: Шанхай, Гуанчжоу, Ціндао, Тяньцзінь, Нінгбо, Далян. Найбільший аеропорт у країні розташований у Пекіні.

Активно розвивається програмування, у країні працюють понад 40 тис. компаній у сфері розробки програмного забезпечення.

Китай посідає четверте місце у світі за кількістю туристичних відвідувань (понад 65 млн осіб) та друге — за доходами від туризму (814 млрд дол.). Незважаючи на ковідні обмеження, що діють

з 2019 р., за прогнозами, найближчим часом Китай може вийти на перше місце в рейтингу найбільш туристичних країн світу. Туристів приваблюють різноманітне природне географічне середовище, своєрідна китайська культура, мистецтво та традиції в поєднанні з розвиненою туристичною інфраструктурою.

4 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Китаю.

За останні роки в Китаї помітно змінилася структура експорту. По-перше, збільшилася до 40 % частка високотехнологічних товарів. Основними статтями експорту є електронна техніка та промислове обладнання, побутові прилади, інтегральні мікросхеми, а також одяг, меблі, текстиль. Імпорт складають електронна техніка, нафта та нафтопродукти, промислове обладнання, руди металів. Основними торговельними партнерами Китаю є країни Східної Азії та США.

По-друге, Китай перетворився з імпортера на активного експортера капіталу. Стратегічною метою його зовнішньоекономічної політики «глобального просування» стала купівля іноземних компаній, цінних паперів, земель для виробництва сільськогосподарської продукції.

Значними темпами зростає експорт робочої сили: за кордоном працює близько 40 млн китайців. До основних споживачів китайської праці належать Японія, Сінгапур, Південна Корея, США, Росія, Ізраїль, ОАЕ та Йорданія. Водночас понад 30 тис. китайських компаній активно працюють у різних країнах світу.

Для України Китай є одним із найважливіших стратегічних партнерів серед країн світу. За результатами 2021 р. Китай посів перше місце серед торговельних партнерів України за обсягом товарообігу. Основними позиціями в українському експорті до Китаю є руди металів, зернові культури та олія. Український імпорт складають традиційні вироби текстильної промисловості, одяг, взуття, широкий спектр продукції електроніки та побутової техніки. Розвивається співробітництво у сферах науково-технічної діяльності, телекомунікації, авіації. Зокрема, українською корпорацією «Мотор Січ» разом із китайською компанією розпочато будівництво заводу з виробництва авіадвигунів у місті Чунцин. Українські оператори запроваджують мережу мультимедійного зв'язку нового покоління на базі китайських технологій. Особливо важливим для України є вивчення китайського досвіду щодо залучення інвестицій, передових технологій та організації виробництва високотехнологічної продукції для післявоєнного відновлення економіки країни.

! Головне

◆ Китай є потужним виробником абсолютної більшості видів промислової продукції у світі. У промисловому секторі країни провідне значення мають металургія, електроенергетика, різноманітні напрямки машинобудування, хімічна, легка та харчова промисловість.

◆ У просторовій структурі розміщення господарства існують диспропорції: найбільша концентрація виробництва в східній частині Китаю.

◆ Сфера послуг у Китаї динамічно розвивається. Усе більше значення набувають фінансово-банківський сектор, наука, телекомунікаційні та ІТ-послуги, туризм.

◆ «Відкриття» економіки зовнішньому світу залучило Китай до світового господарства та активізувало його економічні зв'язки. Китай є одним із найбільших торговельних партнерів України.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які промислові виробництва відіграють найбільшу роль в економіці країни? 2. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури Китаю. Розкажіть про географію їх вирощування. 3. Назвіть та покажіть на карті в атласі найбільші фінансові центри країни. Поясніть причини, що обумовлюють стрімкий розвиток сфери послуг у Китаї. 4. Визначте основні особливості, притаманні Китаю у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

🔍 Практичні завдання

Порівняйте структуру промислових секторів Японії та Китаю. У чому полягають риси схожості та відмінності?

🗣️ Працюємо в групах

За допомогою тексту параграфа та карти в атласі дослідіть географію провідних промислових виробництв Китаю. Результати занесіть до таблиці.

Назва виробництва	Найбільші центри	Чинники розміщення

💬 Вправа для саморозвитку

Китай — одна з найдавніших країн світу, батьківщина багатьох винаходів та відкриттів. Опрацюйте додаткові джерела та напишіть есе на тему «Що дав Китай людству».

🌟 Географічні дослідження

Унікальність економічної системи Китаю.

§ 25. Індія. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці

Пригадайте

- історію відкриття європейцями морського шляху до Індії
- які товари вабили європейців в Індії в давні часи та якою продукцією відома сучасна Індія

- ♦ **Офіційна назва:** Республіка Індія.
- ♦ **Площа:** 3,3 млн км².
- ♦ **Населення:** 1 млрд 390 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Нью-Делі (адміністративний район Делі).
- ♦ Країна, що розвивається.
- ♦ Парламентська республіка, федеративна держава (29 штатів та 7 територій).

1 Місце країни у світі та регіоні.

Як ви знаєте, Індія належить до групи країн, що розвиваються. Ураховуючи її економічні успіхи останніх десятиліть, деякі фахівці відносять її до нових індустріальних країн останньої хвилі (мал. 1). За розміром ВВП (за ПКС) у 2021 р. Індія посіла третє місце в світі після Китаю та США.

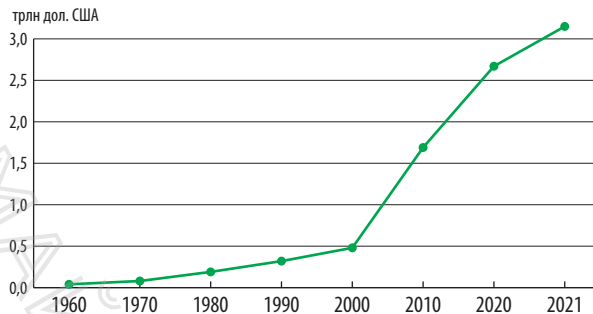
На сьогодні країна володіє багатьма сучасними видами технологій. Вона може власними силами запускати штучні супутники Землі, має ядерну зброю, входить до групи світових лідерів за обсягами виробництва програмного забезпечення.

Водночас, як і в Китаї, за рахунок великої кількості жителів показники ВВП на одну особу в Індії є невисокими (7800 дол., 119 місце), що підтверджує низький рівень життя значної частки населення країни.

Сучасна Індія є регіональним лідером у Південній Азії та завдяки динамічному розвитку протягом ХХІ ст. із кожним роком збільшує свій вплив на світову економіку.

Мал. 1. Динаміка ВВП Індії (трлн дол.)*

* За даними Світового банку.

2 Модель економічного розвитку Індії.

Індія являє собою унікальний приклад перетворення господарства колоніального типу, що мало переважно сировинну спрямованість, на сучасну конкурентоспроможну економіку.

Віз самого початку здобуття незалежності (1947 р.) економічна стратегія (яка отримала назву «курс Неру», на честь президента Джавахарлала Неру) була спрямована на підвищення ролі держави в економічній сфері. Перші три десятиліття незалежності були орієнтовані на становлення базових галузей економіки (вугільна промисловість, електроенергетика, чорна й кольорова металургія, транспортне й сільськогосподарське машинобудування) й реформування сільського господарства. Завдяки «зеленій революції» значно підвищилася врожайність сільськогосподарських культур.

Бідність значної кількості населення й безробіття змусили уряд приділяти підвищену увагу розвитку дрібних підприємств. Залучення нових технологій дало можливість модернізувати дрібне виробництво, підвищити його продуктивність та конкурентоспроможність. Було прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів зростання, особливо в економічно відсталих районах.

Із 1990-х рр. уряд Індії розпочав новий етап економічних реформ, метою яких став розвиток ринкової економіки відкритого типу, підвищення ефективності об'єктів, що перебувають у державній власності, більш послідовне включення індійської економіки у світове господарство. Це сприяло притоку іноземного капіталу й активізувало діяльність спільних підприємств та іноземних фірм.

Стратегічною метою економічної реформи Індії на перше десятиліття поточного століття визнано створення в країні конкурентоспроможного господарства за стандартами світової ринкової

економіки. Основні надії пов'язані з експортом програмного забезпечення та розвитком технологій. Переважна частина ІТ-продукції йде на зовнішній ринок, в основному експортується до США.

Проблемою економіки Індії залишаються ще велика частка бідного населення, безробіття. Це стримує впровадження нових технологій у господарство, оскільки підвищення продуктивності виробництва вивільнить значну кількість працівників. Ось чому більшість технологічних досягнень має в Індії експортну спрямованість.

3 Економіко-географічне положення Індії.

Республіка Індія розташована в Південній Азії на півострові Індостан, що за формою нагадує трикутник, неначе відгороджений від іншої Азії високою стіною Гімалаїв. До складу її території, крім материкової частини, входять численні острови — Лаккадівські (Аравійське море), Андаманські й Нікобарські (Бенгальська затока).

Індія омивається водами Індійського океану. Берегова лінія слабо порізана. Тут немає глибоких заток та бухт, зручних для будівництва портових споруд.

На суходолі країну оточує багато сусідів. На півночі вона межує з Афганістаном, Китаєм, Непалом і Бутаном, на сході — із Бангладеш, М'янмою, а на заході — із Пакистаном. Сухопутні кордони Індії у 2 рази довші за морські (13,9 тис. км проти 7 тис. км), однак майже повсюди проходять важкодоступними гірськими районами, тому їхня роль в економічному житті країни незначна.

Через Індію проходять міжнародні торговельні шляхи, що поєднують Азію, Європу, Африку й Австралію. Це, безперечно, сприяє встановленню Індією багатосторонніх зовнішньоекономічних зв'язків.

4 Природно-ресурсний потенціал Індії.

Індія в природному відношенні — одна з найбагатших країн світу. Не випадково в колоніальний період її називали «перлиною Британської корони». Майже 80 % території займають рівнини. На півночі країни розташовані Індо-Гангська низовина (колиска давньої цивілізації) і найвища гірська система світу — Гімалаї.

Індія має багаті мінеральні ресурси. Золото та коштовне каміння з давніх часів викликали інтерес до країни. Нині активно використовуються великі запаси кам'яного вугілля, залізних та

Мал. 2. Ганг — священна річка для індійського населення та місце паломництва. Вважають, що води Гангу змивають гріхи. Річка перетинає найбільш населені райони Індії, напуває й годувє десятки мільйонів людей.

Мал. 3. Тадж-Махал — одна з найдивовижніших споруд світу. Він був побудований в Агрі та вважається символом кохання. Його збудував султан Шах-Джахан із династії Великих Моголів над гробницею своєї дружини, яка померла при народженні дитини.

марганцевих руд. Територіальне поєднання цих трьох видів мінеральної сировини є сприятливим для розвитку чорної металургії. Із руд кольорових металів є родовища бокситів, уранових та титанових руд. На шельфі поблизу західних берегів Індостану відкрито поклади нафти.

В Індії переважає субекваторіальний мусонний клімат, що обумовлює високі температури, особливо в літній період, і сезонне випадання опадів.

Ліси займають понад 23 % території країни. На жаль, дощові та мусонні ліси тривалий час знищувалися для сільськогосподарських потреб. Зараз лісові масиви охороняються в національних парках та заповідниках.

Ще одним природним багатством країни є земельні ресурси. Значна частина ґрунтів (алювіальні, чорні, червоно-бурі) мають високу родючість. Величезні рівнинні простори в поєднанні з теплим, переважно вологим кліматом та родючими ґрунтами забезпечують сприятливі умови для розвитку сільського господарства.

Річки Індії мають величезний енергетичний потенціал, є головним джерелом штучного зрошення та водопостачання. Основними річками є Ганг (мал. 2), Інд, Брахмапутра та їхні притоки.

Рекреаційний потенціал країни ґрунтується на багатій культурній спадщині індійської цивілізації, сприятливих умовах для

організації приморського відпочинку на узбережжі та островах, а також унікальних природних ландшафтах.

У списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО Індії міститься 40 найменувань (2021 р.). Серед найвідоміших культурних пам'яток — мавзолей Тадж-Махал (мал. 3), печерні храми Аджанти, буддійські пам'ятники Санчі, стародавні квартали Гоа. Найвизначніші природні об'єкти — національні парки Великі Гімалаї, Казіранга, Нанда-Деві.

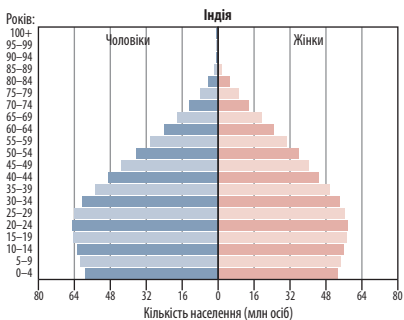
5 Населення Індії. Система розселення.

За кількістю населення Індія поступається Китаю. Однак темпи зростання є вищими, тому, за прогнозами, уже в найближчі десятиліття Індія стане найнаселенішою країною світу.

Індійський уряд ще із середини ХХ ст. почав запроваджувати програму планування сім'ї, спрямовану на зниження народжуваності. Це дозволило зменшити темпи зростання кількості населення, природний приріст знизився майже втричі (у 2021 р. він складав 6,7‰). Однак за абсолютним приростом населення Індія є світовим лідером: щороку кількість індійців збільшується більш ніж на 9 млн осіб. В умовах нестачі робочих місць і продуктів харчування це створює додаткові труднощі для економіки країни, що розвивається.

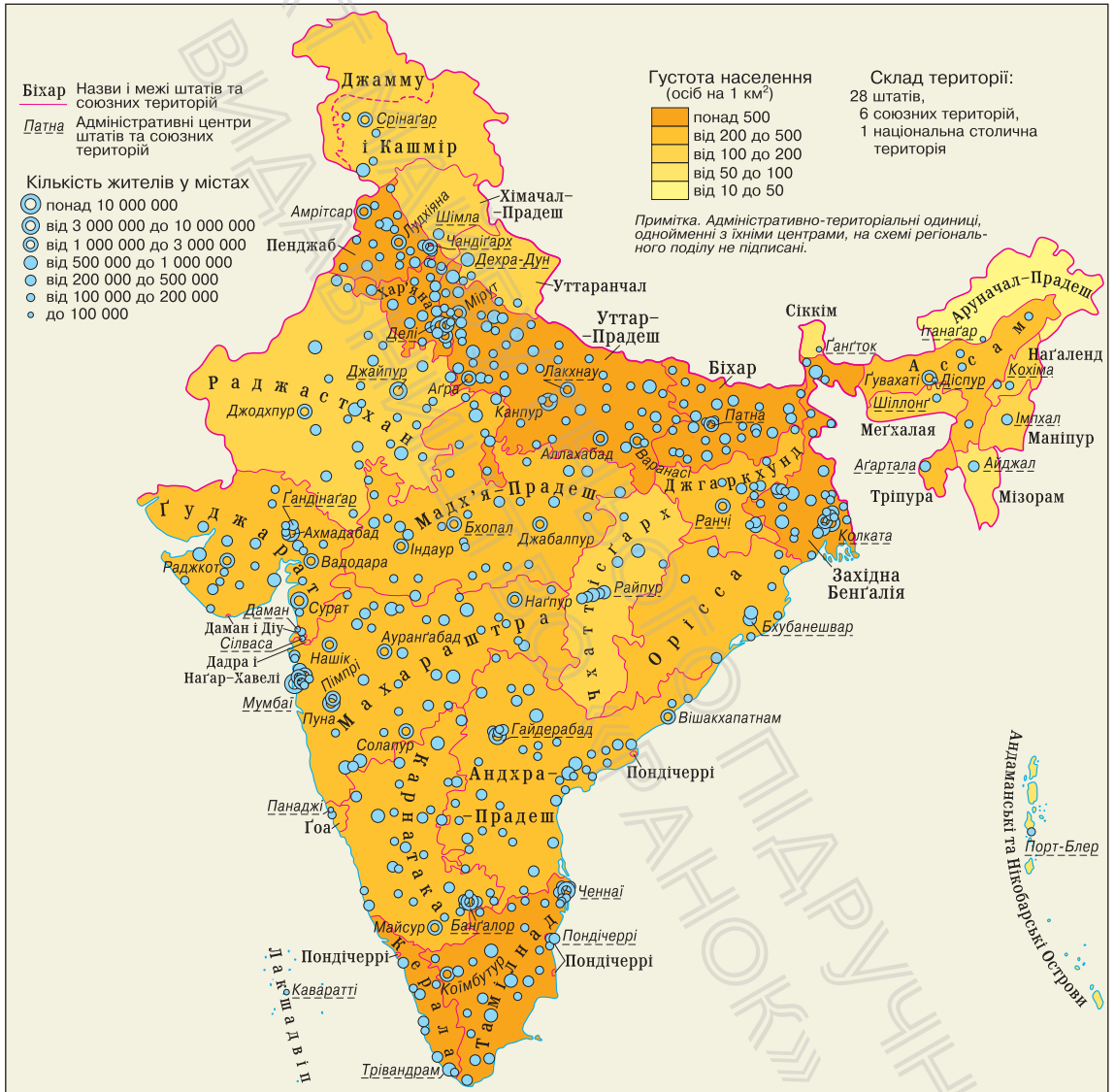
За віковою структурою населення Індії молоде, середній вік індійця складає 29 років, середня тривалість життя — 67 років. Понад чверть населення країни — діти до 15 років (мал. 4). Лише 7% населення країни старші 65 років, що у 2—3 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Як і в Китаї, чоловіче населення Індії значно переважає жіноче.

Індія — найбільш багатонаціональна країна світу. Тут живуть народи, які істотно відрізняються один від одного за зовнішнім виглядом, мовою та звичаями. Загалом налічують понад 300 народів і народностей. Найбільші з них — гіндустанці, біхарці, бенгальці, маратхі, телугу, бенгальці, таміли. В Індії розмовляють понад 20 різними мовами і є близько 700 діалектів. Завдяки такому розмаїттю статус офіційної надано 15 мовам. Проте державною мовою вважається гінді. Для міжнаціонального

Мал. 4. Статво-вікова піраміда Індії. За матеріалами: CIA World Factbook.

спілкування широко використовується англійська, яка має статус тимчасової державної мови.

Мал. 5. Система розселення в Індії.

? Поясніть причини нерівномірного розподілу населення по території країни.

Багато століть у країні існувала кастова структура суспільства. Хоча Конституція Індії 1950 р. проголосила рівноправність каст, однак пережитки кастових суспільних відносин зберігаються в країні й досі, особливо в сільській місцевості. Стійкість кастових відносин пов'язана з головною релігією індійців — індуїзмом. Її сповідують майже 80% населення, 14% (це близько 180 млн) — мусульмани. З інших релігій найбільше прихильників у християнства, сикхізму, джайнізму й буддизму.

Строкатий етнічний та релігійний склад населення нерідко призводить до міжнаціональних та релігійних суперечностей, загострення сепаратистських настроїв. Густота населення в країні є дуже високою — понад 400 осіб/км², але розподіл населення нерівномірний. Найбільш густо населені східна частина Індо-Гангської низовини, дельта Гангу й узбережжя Індійського океану; найменше — пустельні та гірські райони (мал. 5).

На відміну від Японії та Китаю, в Індії значно переважає сільське населення. Рівень урбанізації порівняно невисокий — 36%. Однак за такої кількості населення масштаби її вражають. У країні близько 50 міст і міських агломерацій із населенням понад 1 млн осіб, а за кількістю міських жителів (майже 500 млн осіб) Індія поступається лише Китаю. Прискорення процесів урбанізації за останні півстоліття призвело до формування таких гігантських агломерацій, як Делі (32 млн осіб), Мумбаї (21 млн осіб), Колката (15 млн осіб), Бангалор (13 млн осіб), Ченнаї (12 млн осіб).

Як і Китай, Індія має колосальний трудовий потенціал. Економічно активне населення складає 522 млн осіб та продовжує зростати. За останні десятиліття у структурі зайнятості населення відбулися суттєві зміни. Стрімко зростає частка працюючих у промисловості (29%) та сфері послуг (51%). Досить багато залишається зайнятих у сільському господарстві (20%).

Змінюється і якість трудових ресурсів. За кількістю випускників вищих навчальних закладів Індія поступається лише Китаю та США. 380 університетів, які щорічно випускають понад 2,5 млн англомовних технічних фахівців, п'ять технологічних інститутів і чотири інститути управління мають світову репутацію. Крім того, підготовка індійських фахівців ведеться й за кордоном.

Поряд зі знанням англійської мови в індійських працівників є ще одна перевага — низька порівняно з розвиненими країнами оплата праці. Це створює умови для потужної інтелектуальної

Мал. 6. Дхараві — найбільші в Індії нетрі, розташовані в центрі Мумбаї. Тут відбувалися зйомки відомої кінострічки «Мільйонер із нетрів». У кварталах Дхараві розвиваються події роману австралійського письменника Г. Д. Робертса «Шантарам». Кількість населення дхаравійських нетрів наближається до 1 млн осіб.

міграції. Близько 120 млн індійських трудових мігрантів працюють у США, Австралії, країнах ЄС.

Мігранти, повертаючись в Індію, привозять із собою не лише зароблені гроші, а й нові знання, досвід, ділові зв'язки, які вони використовують для створення власного бізнесу.

Велике значення у формуванні нового покоління трудових ресурсів має індійська діаспора в різних країнах світу, що забезпечує батьківщину передовими ідеями та технологіями, вкладає інвестиції в різні підприємства Індії.

Високий рівень освіти та знання англійської мови роблять Індію ідеальним місцем для інтелектуального аутсорсингу. Це насамперед стосується ІТ-послуг, фінансового й бухгалтерського обліку.

Поряд із позитивними змінами у структурі та якості трудових ресурсів у країні залишається ще багато нерозв'язаних соціальних проблем. За рівнем грамотності дорослого населення Індія відстає не лише від розвинених країн, а й від багатьох країн, що розвиваються. Зараз понад 25% дорослого населення країни є неписьменними, а серед жінок цей показник досягає 35%.

Дуже сильним є соціальне розшарування суспільства. Майже в усіх великих містах Індії існують величезні квартали нетрів, у яких проживають десятки й навіть сотні тисяч людей (мал. 6).

! Головне

◆ Економічні успіхи Індії зумовлені такими чинниками: 1) запровадження економічних реформ, спрямованих на індустріалізацію, економічну та продовольчу самостійність; 2) багаті природні ресурси та різноманітні природні умови; 3) величезний працересурсний потенціал; 4) масштабний розвиток науково-технічної сфери в країні.

◆ **Характерні риси системи розселення Індії:** висока густота та нерівномірний розподіл населення по території, високі темпи урбанізації, утворення великих міських агломерацій.

◆ **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Опишіть сучасну ситуацію в економіці Індії, її роль у регіоні та світовому господарстві. Якими чинниками зумовлене прискорене економічне зростання Індії?
2. Дайте коротку характеристику природним ресурсам Індії. Виділіть ключові та спрогнозуйте можливі напрямки міжнародної спеціалізації країни.
3. Охарактеризуйте демографічну ситуацію в Індії. Чим вона відрізняється від ситуації, яка склалася в Китаї?
4. Назвіть найбільші міста країни. Поясніть особливості їхньої географії.
5. Які якісні зміни відбуваються у складі робочої сили Індії?

◆ **Поміркуйте**

1. Які риси ЕГП Індії сприяють її економічному розвитку, а які, навпаки, перешкоджають?
2. Чому індійському керівництву не вдалося так суттєво (як у Китаї) знизити народжуваність?

◆ **Практичне завдання**

Порівняйте географічне положення Індії та Китаю. Яка країна, на вашу думку, має більш сприятливе ЕГП?

◆ **Працюємо в групах**

Індію часто називають «країною контрастів». Чи насправді це так? Опрацюйте додаткові джерела інформації та у вигляді есе доведіть або спростуйте це твердження.

§ 26. Індія. Складники економічного розвитку

◆ **Пригадайте**

- ◆ які види продукції індійського виробництва широко відомі у світі

1 **Особливості структури економіки країни, що розвивається. Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

За роки незалежного розвитку Індія пройшла шлях від відсталого аграрної країни, яка ледь забезпечувала внутрішні потреби в продовольстві, до сучасної індустріально-аграрної держава з розвиненою промисловістю, торгівлею й товарно-грошовими

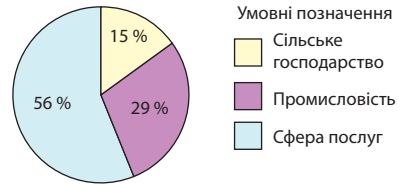
відносинами. У структурі економіки Індії все більшого значення набуває сфера послуг, швидкими темпами розвивається переробна промисловість, а частка сільського господарства зменшується.

Головне значення в енергетиці країни має вугілля (щорічно добувають понад 700 млн т), зростають обсяги видобутку нафти й природного газу. 76% електроенергії виробляють ТЕС, більшість із яких працюють на кам'яному вугіллі. 11% дають ГЕС, що не відповідає наявному гідропотенціалу. Розвивається атомна енергетика. У країні побудовано сім АЕС, однак частка атомної енергії є невеликою (3%). За обсягом виробленої електроенергії країна посідає третє місце у світі після США та Китаю. В Індії розроблено програму розвитку відновлюваної енергетики, частка якої вже складає 10% від загального виробництва електроенергії та продовжує зростати.

Чорна металургія — один із провідних напрямів промисловості Індії. Країна посідає третє місце у світі за виробництвом сталі (після Китаю та Японії). Головні металургійні підприємства орієнтовані на власні ресурси вугілля й залізних руд та розташовані на північному сході країни в штатах Біхар та Західна Бенгалія (мал. 2). Цей район із центром у Колкаті, як вам уже відомо, отримав назву «Індійський Рур».

У кольоровій металургії провідними є видобуток бокситів та виплавка алюмінію, а також мідна, цинкова, свинцева промисловість. Підприємства хімічної промисловості спеціалізуються на виробництві мінеральних добрив, штучних волокон, побутової хімії, парфумерної продукції. Найбільш успішним напрямом є розвиток біотехнологій, зокрема фармацевтичної промисловості та виробництва генетично модифікованих культур. Основні виробничі потужності хімічної промисловості зосереджені на заході країни в штатах Гуджарат та Махараштра (мал. 2).

Підприємства *машинобудування* представлені в усіх великих та найбільших містах. Це одна зі складових індійської промисловості, що розвивається найбільш динамічно. У країні виробляють верстати й екскаватори, локомотиви й автомобілі, текстильне й гірничошахтне обладнання, літаки та різні види електроапаратури.

Мал. 1. Структура ВВП Індії. За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Економіка Індії.

Мал. 3. Автомобіль «Тата Нано» — власна оригінальна розробка індійської автомобільної промисловості. Він призначений для пересування вузькими міськими вуличками. Автомобіль коштує в Індії 100 тис. рупій, що приблизно дорівнює 2050 дол.

Понад 30 іноземних та національних компаній виробляють автомобілі (мал. 3). Серед них відомі німецькі «БМВ» та «Фольксваген», американські «Форд» та «Дженерал Моторс», японські «Ніссан», «Хонда», «Тойота», індійські «Тата Моторс» та «Маруті Сузукі».

Велике значення для економіки Індії мають традиційні виробництва — *легка, харчова та ювелірна* промисловість. Країна посідає перше місце за обсягами оброблених алмазів, хоча навіть зараз майже половину виробленої тут продукції дають дрібні підприємства.

У легкій промисловості особливе місце посідає текстильна. На виробництві бавовняних, вовняних, шовкових та інших тканин працює близько 22 млн індійців. Географія промисловості формується під впливом двох основних чинників — наявності сировини й трудових ресурсів.

Підприємства харчової промисловості розміщені повсюдно. Найбільше значення мають рисоочисна промисловість, виробництво борошна, чаю, цукру. Протягом багатьох років Індія утримує першість у виробництві таких спецій, як перець, кмин, коріандр, імбир, кардамон.

2 Спеціалізація сільського господарства Індії.

Головним напрямом сільського господарства є рослинництво, на яке припадає понад 80% вартості сільськогосподарської продукції. Основна частина оброблюваних земель зайнята зерновими культурами. За їх збором Індія посідає третє місце у світі. Найбільші площі орних земель припадають на рис та пшеницю. Райони

рисосіяння розташовані на північному сході країни, поблизу узбережжя Індійського океану та в дельтах річок. Посіви пшениці зосереджені на північному заході. З інших зернових культур культивують просо, кукурудзу, ячмінь, сорго. Також вирощують боби, картоплю, різні овочі й фрукти.

Серед технічних культур найбільше значення мають чай, цукрова тростина, бавовник і джут. Особливе місце серед них посідає чай. Індія є світовим лідером за виробництвом чаю. Ця культура найбільш поширена на північному сході й півдні.

Індія посідає перше місце у світі за поголів'ям великої рогатої худоби, однак роль тваринництва порівняно з багатьма іншими країнами є незначною. Корів та буйволів використовують як основну робочу силу в сільськогосподарському виробництві: на збиральних роботах, перевезенні вантажів, зрошенні ріллі.

Робоча худоба — одне з головних багатств селянина, її добре годують та ретельно доглядають. Коли корови старіють, їх не забивають (убивство корів в індуїзмі — це великий гріх), а відпускають. Тому полями та дорогами країни, заважаючи дорожньому руху, блукають тисячі тварин.

М'яса в Індії вживають дуже мало. За релігійними переконаннями основна частина громадян є вегетаріанцями. А молоко вживають, лише додаючи його до чаю.

3 Особливості розвитку третинного сектору Індії.

На сьогодні Індія є найбільшим постачальником *IT-послуг* у світі. На країну припадає близько половини світового виробництва продукції програмного забезпечення на ринку аутсорсингу. Одним із найбільших світових центрів IT-індустрії є місто Бангалор на півдні країни. Його називають «Кремніевою долиною» Індії, на околицях якого розташовані технопарки (Electronics City, Whitefield, Inner Ring Road, Outer Ring Road, Bagmane тощо), де працюють представництва численних IT-компаній.

Особливе місце серед чинників економічного розвитку Індії посідає *наука та освіта*. Серед країн, що розвиваються, Індія утримує першість за кількістю вищих навчальних закладів і студентів. За показниками частки витрат на наукові розробки та дослідження у ВВП Індія наблизилася до рівня розвинених країн. Вона має досить розгалужену науково-дослідну інфраструктуру, яка налічує

Мал. 4. Пересувний кінотеатр у сільській місцевості. Перегляд фільмів часто перетворюється на справжнє шоу. Під час пісень публіка в залі починає танцювати та підспіувати.

понад 900 підрозділів разом з університетами й приватними дослідницькими закладами.

Банківський та фінансовий сектори Індії за обсягами концентрації капіталу поступаються аналогічним структурам розвинених країн та Китаю. Здійснені в 1990-х рр. реформи банківської системи дозволили позбутися надмірного державного контролю. Це надало поштовх до розвитку комерційних банків та залучення іноземних, які привнесли сучасні технології та нову банківську практику. У результаті банківсько-фінансовий сектор став більш конкурентним та ефективним.

Велике значення в економіці Індії має *кіноіндустрія*. Вона є найбільшою у світі. Головний кінематографічний майданчик розташований у Болівуді в мегаполісі Мумбаї. Щодня близько 14 млн індійців відвідують кінотеатри. Оскільки майже 25% індійців неграмотні, кіно для них є не лише доступною розвагою (квитки коштують дуже дешево), але й основним джерелом інформації (мал. 4).

Перспективним напрямом сфери послуг країни є *туристична* індустрія. На сьогодні в Індії вже добре розвинені екскурсійний, пляжний, паломницький, релігійний, екологічний та шопінг-туризм. Серед європейських туристів популярні навіть екскурсії до нетрів. Щорічний дохід від відвідування туристами нетрів Мумбаї складає 650 млн дол.

Розвитку туризму сприяє порівняно розвинена *транспортна система*. Основну роль у внутрішніх перевезеннях відіграють залізниці, за довжиною яких країна входить до п'ятірки світових лідерів. Головні залізничні магістралі з'єднують Нью-Делі з Мумбаї і Колкатаю, перетинають півострів Індостан, пролягають уздовж

морських узбереж і річки Ганг. Друге місце у внутрішньодержавних перевезеннях посідає автомобільний транспорт. Повітряним транспортом здійснюються переважно пасажирські перевезення, міжнародні аеропорти Делі, Колката, Мумбаї належать до найбільших у світі. Зовнішньоторговельні перевезення майже повністю забезпечує морський транспорт. Головні морські порти — Мумбаї, Колката, Кочин, Ченнаї, Панаджі (Гоа) та Рамешварам.

4 Характерні риси просторової організації господарства.

У територіальній структурі господарства Індії зберігається традиційна основа, що спирається на чотири найбільші економічних центри — Мумбаї на заході, Колкату на сході, Бангалор і Ченнаї на півдні та столичний регіон Делі на північному заході. Вони ніби утворюють вершини великого чотирикутника, зв'язані між собою найважливішими транспортними магістралями, які виконують роль головних осей економічного розвитку країни. Це так звані «коридори зростання», які забезпечують розвиток економіки Індії на загальнодержавному рівні.

5 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Індії.

Структура експорту Індії, як і Китаю, за останні десятиліття зазнала суттєвих змін. На перше місце виходять готові вироби, а частка сільськогосподарської продукції та мінеральної сировини скорочується.

Основними статтями експорту є коштовне каміння, фармацевтична продукція, одяг, хімікати, суттєво зростає питома вага машин та устаткування, у тому числі електроніку. В імпорті Індії переважають нафта, необроблені коштовні камені, продукція машинобудування, хімікати, пластмаси, метали. Основними торговельними партнерами Індії є США, Китай, ОАЕ, Саудівська Аравія, Швейцарія, Німеччина.

Індія не лише виробляє, а і є експортером програмного забезпечення. Зараз країна постачає програмний продукт майже в 100 країн світу. Приблизно 140 із 500 провідних компаній світу забезпечують свої потреби за рахунок експорту з Індії. Найбільше програмного забезпечення купують американські компанії.

Індія є партнером України в торгово-економічній, науково-технічній та оборонній сферах. Саме на неї припадає понад 10%

загального обсягу двосторонньої торгівлі України з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Україна імпортує з Індії продукцію хімічної промисловості, зокрема фармацевтичні препарати, сільськогосподарську продукцію та продукти харчової промисловості. Індія, зі свого боку, за рахунок експорту з України отримує чорні метали та вироби з них (близько 49% всього обсягу експорту), машини, устаткування та продукцію хімічної промисловості.

Із перших тижнів російського широкомасштабного вторгнення Індія почала направляти в Україну гуманітарні вантажі з ліками, теплим одягом та наметами багатоцільового призначення.

! **Головне**

- ◆ Індія є одним із лідерів серед держав, що розвиваються, і входить у першу десятку країн світу за низкою показників промислового та сільськогосподарського виробництва.
- ◆ У промисловому секторі найбільше значення мають добувна промисловість, металургія, машинобудування, хімічна, легка, харчова.
- ◆ У сільському господарстві переважає рослинництво. Головні культури — рис, пшениця, чай, бавовник, цукрова тростина.
- ◆ Третинний сектор господарства надає головний поштовх до економічного зростання країни. Найбільше значення в економіці країни мають інформаційні, фінансово-банківські послуги, кіноіндустрія, туризм.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Поясніть, які структурні зрушення відбуваються в економіці Індії в останні десятиліття.
2. Назвіть складові промисловості, які відіграють провідну роль у господарстві країни, та коротко їх охарактеризуйте.
3. Чому в структурі сільського господарства Індії переважає рослинництво? Перелічіть основні зернові та технічні культури, що вирощують в Індії.
4. Які складові сфери послуг відіграють роль локомотива в економічному розвитку країни?
5. Поясніть зміни, що відбуваються у структурі експорту Індії, назвіть основні статті експорту та імпорту.

💬 **Поміркуйте**

1. Чим відрізняється територіальна організація господарства Індії та Китаю?
2. IT-послуги стали новою спеціалізацією Індії у світовій економіці та посіли перше місце в її експорті товарів і послуг. Які чинники сприяють розвитку в Індії наукоємних виробництв?

★ **Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)**

«Коридори зростання» в Індії.

§ 27. Республіка Корея

Пригадайте

особливості економіки нових індустріальних країн Азії

- ◆ **Офіційна назва:** Республіка Корея.
- ◆ **Площа:** 99,7 тис км².
- ◆ **Населення:** 51,8 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Сеул (9,8 млн осіб).
- ◆ Країна, що розвивається, підтип — нова індустріальна країна.
- ◆ Президентська республіка, унітарна держава.

1 Місце країни у світі та регіоні.

Південна Корея є одним із чотирьох «азіатських тигрів», якому вдалося за кілька десятків років перетворитися з відсталої аграрної країни на одну з найпотужніших економік світу.

Сучасна Республіка Корея — член «Великої двадцятки», посідає 12-те місце за показником ВВП, п'яте місце у світі за експортом високотехнологічної продукції, очолює список найбільш інноваційних економік. Країна також є однією з найбільш сприятливих для відкриття бізнесу, а південнокорейська молодь щорічно очолює список країн за результатами тесту PISA у сфері творчого підходу до вирішення проблем.

2 Експортно-орієнтована модель економічного розвитку Кореї.

Після завершення громадянської війни, що тривала в 1950-х рр. і призвела до розділення Корейського півострова на дві частини, Південна Корея була однією з найбідніших країн у регіоні та світі. Проте вже в той час почалося впровадження державної програми, спрямованої на жорстку економію ресурсів, використання найсучасніших технологій, залучення іноземних інвестицій.

Перші іноземні інвестиції було отримано від США у вигляді 1,5 млрд дол. субсидій та «кредитів розвитку». Вони були спрямовані на розбудову виробничої інфраструктури та системи освіти.

Подальший економічний розвиток Південної Кореї відбувався в декілька етапів:

- 1) У 1960-ті рр. було проведено масштабну націоналізацію промислових об'єктів та банківських установ. Пріоритетним експортоорієнтованим напрямом визначили легку промисловість, яка могла конкурувати на зовнішньому ринку за рахунок низькооплачуваної робочої сили. Було проведено модернізацію промисловості та розвиток тих складових, що могли виробляти продукцію, яку раніше імпортували.
- 2) На початку 1970-х рр. уряд переглянув пріоритетність напрямів, серед яких визначили сім головних: машинобудування, електроніку, текстильну промисловість, чорну та кольорову металургію, нафтохімічну промисловість і суднобудування. Отже, Південна Корея перейшла до більш технологічного та капіталомісткого експортного виробництва.
- 3) У 1980-х рр. було запроваджено низку економічних реформ, які дозволили позбутися дотаційних компаній у провідних сферах економіки. А до стратегічних експортоорієнтованих напрямів додалося виробництво високоякісної електроніки та електротехніки. Також була приватизована банківська система.
- 4) У 1990-х рр. Південна Корея почала відкривати свої ринки і в 1995 р. стала членом Світової організації торгівлі. Була проведена реформа у фінансовому секторі, що зменшила можливості для корупції та банківських махінацій.
- 5) Південна Корея — взірць сталого розвитку інноваційної економіки. Зараз країна є одним із найбільших виробників автомобілів, світовим лідером у суднобудуванні, а компанія «Самсунг Електронікс» — один із найбільших у світі виробників електроніки. На сьогодні найбільші інвестиції залучені у сферах розвитку штучного інтелекту та робототехніки, виготовлення автомобілів на водневому паливі та електричних акумуляторів, мережі 5G та інтернету речей (IoT). Значна увага приділяється підвищенню науково-технічного потенціалу, вдосконаленню підготовки кваліфікованих кадрів.

Отже, серед основних причин «корейського економічного дива» варто виділити: вибір урядом ефективних економічних стратегій; сприятливий для торгівлі й інвестицій клімат; менталітет корейців, у яких із дитинства виховують високу працездатність,

усвідомлення необхідності пошуку швидкого вирішення проблем, а також бережливе ставлення до своєї репутації та репутації громади.

3 Економіко-географічне положення Кореї. Природно-ресурсний потенціал.

Республіка Корея розташована в південній частині Кореїського півострова. Сухопутний кордон вона має лише з Північною Кореєю. Південну Корею та Японію розділяє Японське море. У найвужчому місці — Кореїській протоці — відстань між корейським портом Пусан та японським Фукуока ледве досягає 200 км. Із заходу країна омивається водами Жовтого моря, яке відділяє її від Китаю, із півдня — водами Східнокитайського моря.

Берегова лінія дуже порізана. Країні належать понад 3 тис. островів, розташованих поблизу узбережжя. Найбільший острів — Чеджудо. ЕГП Південної Кореї, яка розташована між Китаєм та Японією, можна оцінити як вигідне. «Проблемним» є кордон із Північною Кореєю, із якою країна має напружені відносини.

Південна Корея — в основному гориста країна, рівнини займають переважно західну й південну прибережні частини півострова. Річки, які впадають у Японське море, здебільшого гірські. Для річок, які впадають у Жовте море, характерна спокійна течія. Клімат помірний мусонний, на півдні субтропічний. Узимку погода холодна й суха, улітку — спекотна й дощова.

Лісами вкрито майже 64% площі, це переважно вторинні ліси, відновлені після Другої світової та корейської війн. Природа південного узбережжя країни дуже мальовнича, що приваблює численних туристів. У списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Південній Кореї зазначено 12 культурних та один природний об'єкт.

Південна Корея бідна на корисні копалини, особливо енергетичні. Є невеликі родовища залізних, мідних, вольфрамових руд, золота, срібла. Одними із найбільших у світі вважають родовища графіту.

4 Населення Кореї. Система розселення.

За кількістю населення (51,8 млн осіб) Республіка Корея посідає 28-ме місце серед країн світу. У другій половині ХХ ст. швидкі темпи зростання населення викликали чимале занепокоєння. Уряд країни навіть проводив демографічну політику обмеження

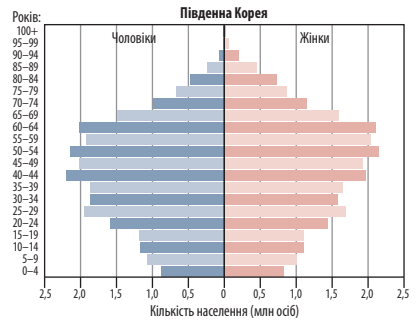
народжуваності під гаслом «3—3—35» (тобто жінці можна було народжувати трьох дітей з інтервалом не менше ніж у три роки у віці до 35 років).

В останні десятиліття в Південній Кореї суттєво змінилася не лише економічна, а й демографічна ситуація. Сучасні демографічні показники наблизилися до типових для розвинених країн Європи та Північної Америки (мал. 1). Природний приріст населення складає 2,4‰. Середня очікувана тривалість життя — 83 роки. Особи, віком понад 65 років, становлять 17%. Однак цей показник неухильно зростає, одночасно знижується й народжуваність.

Переважну кількість населення становлять корейці (мал. 2). Серед національних меншин найбільшою є китайська — 20 тис. осіб. Основні релігії — традиційний буддизм та християнство (протестантизм і католицизм).

Сучасна Південна Корея — країна міських жителів. Станом на 2022 р. у містах проживає майже 81,5% населення країни. При цьому більшість корейців, що живуть у сільській місцевості, працюють у містах. До того ж Південна Корея — країна із високої густотою населення, яка становить 520 осіб/км². Однак населення розподілене дуже нерівномірно (мал. 3). Більшість зосереджена в західній частині півострова. У столичному окрузі, до якого входять Сеул (10 млн), провінція Кьонгідо та місто Інчхон, проживає майже половина населення. Інші великі міста: Пусан (3,5 млн осіб), Інчхон (2,8 млн), Тегу (2,2 млн), Теджон (1,6 млн), Кванджу (1,5 млн).

Кількість економічно активного населення Південної Кореї становить близько 27 млн осіб. Зокрема, у промисловості зайнято 24,5%, у сільському господарстві — 4,5%, у сфері послуг — 71%. Корейські працівники, як і японські, характеризуються високою працьовитістю, дисциплінованістю, наполегливістю, згуртованістю.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Південної Кореї. За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Населення Кореї в національному вбранні.

Мал. 3. Розселення населення Південної Кореї.

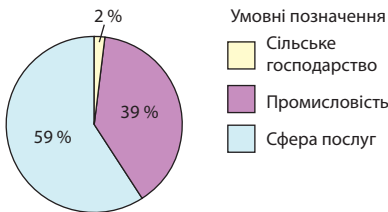
У країні практично всі працюють. Рівень безробіття становить 3,5%, що є дуже низьким показником.

5 Домінуючі складові третинного сектору.

Зараз в економіці Південної Кореї переважає сфера послуг (мал. 4).

Банківсько-фінансовий сектор забезпечує систему грошового обігу в країні та інвестицій. Серед найбільших фінансових установ країни банки «Shinhan Financial Group», «Woori Bank», страхові компанії «Samsung Life Insurance, Dongbu Insurance».

Країна приділяє значну увагу розвитку освіти й науки. Освіта відіграє чи не найважливішу роль у житті корейців. Саме завдяки ефективному використанню значних інвестицій в освіту Південна Корея змогла подолати кризовий післявоєнний стан і стати на шлях економічного зростання. У Південній Кореї розташовано близько 400 державних та приватних вищих навчальних закладів. Найбільшими державними університетами є Сеульський, Пусанський, Чхуннам (у Теджоні), Кьонбук (у Тегу).

Мал. 4. Структура ВВП Південної Кореї (2021 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

В одному з провідних вищих навчальних закладів — Університеті іноземних досліджень «Ханкук» — із 2009 р. функціонує перша в цій країні кафедра українських досліджень, де студенти вивчають українську мову та культуру.

У Південній Кореї постійно зростають витрати на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи. За їхньою часткою у ВВП (4%) країна посідає перше місце, а за обсягом витрат — п'яте. Інноваційні мережі діють переважно у високотехнологічних сферах, таких як біотехнологія, інформатика й зв'язок. Прикладом можуть бути Долина Даедеок, Технопарк Похан і Долина Тегеран навколо Сеула, що розбудовуються за принципом «Кремнієвої долини» в США. Корейці не лише виділяють багато коштів на наукові дослідження, але й ефективно їх використовують в усіх сферах життя.

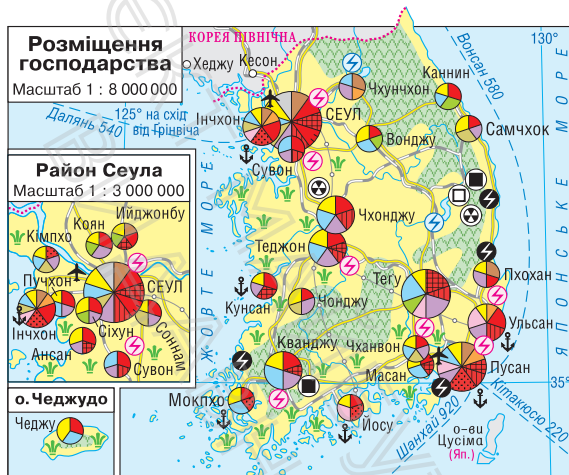
Південна Корея має одну з найбільш розвинених систем *телекомунікацій* та *інформаційних технологій* у світі. За індексом розвитку інформаційних технологій країна вже декілька років поспіль є світовим лідером.

Південна Корея посідає шосте місце в Глобальному світовому рейтингу *індустрії медичного туризму*. Південнокорейські клініки надають послуги пластичної хірургії, стоматології, лікування складних захворювань та комплексну діагностику. Крім цього, застосовуються ефективні методики традиційної східної медицини. Кількість медичних туристів, що приїждять до країни, постійно зростає і наближається до 1 млн осіб на рік. Серед пацієнтів більшість становлять американці, японці, китайці.

Послуги пасажирських та вантажоперевезень забезпечує сучасна *транспортна система* з розвинутою інфраструктурою. Із 2004 р. у Південній Кореї діє високошвидкісна залізниця «Korea Train Express», що сполучає Сеул і Пусан. Метрополітен працює в шести найбільших містах. Автомобільні шляхи поділяються на фрівеї (платні швидкісні дороги) та національні автостради. Мережа фрівеїв укриває всю територію країни.

Особливе значення для зовнішньоекономічних перевезень має морський транспорт. Морський флот країни налічує 1900 суден. Головні морські порти — Пусан, Ульсан, Інчхон.

Авіатранспорт представлений національними компаніями «Кореан ейрлайнз», яка здійснює міжнародні польоти, та «Асіана ейр», що обслуговує внутрішні рейси.

Мал. 5. Економіка Південної Кореї.

6 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Машинобудування є одним із провідних секторів обробної промисловості країни та базовим чинником її розвитку, оскільки сприяє розвитку суміжних виробництв — електроніки, металургії та хімічної промисловості.

Пріоритетне значення для економіки Південної Кореї має виробництво автомобілів, яке активно розвивається. Національні та іноземні автомобільні компанії (зокрема «Хюндаї», «Ссан Йонг», «Рено Самсунг») щорічно випускають понад 3,5 млн автомобілів. Південна Корея є одним зі світових лідерів в електронній промисловості. На світовий ринок надходять потужні мікросхеми, телевізори, морозильники, пральні машини, відеотехніка, комп'ютери тощо. Основні центри машинобудування зосереджені в Сеулі, Пусані та Ульсані (мал. 5).

На початку XXI ст. корейські суднобудівники випередили Японію й стали світовими лідерами. Проте в подальшому вони поступилися Китаю й зараз посідають другу позицію в загальносвітовому рейтингу та забезпечують 30% світових замовлень на морські судна. Великі верфі розташовані в Ульсані, Пусані, Чанвоні, Окпхо тощо.

У країні здійснюється власна програма розвитку аерокосмічної промисловості, ведуться активні науково-технічні розробки у сфері

біотехнологій, генної інженерії, лазерів, створення композитних матеріалів.

Розвитку машинобудування сприяють висока кваліфікація та дисциплінованість місцевих трудових ресурсів, а також власна потужна металургійна база: за виправкою сталі Південна Корея входить до першої десятки країн світу. При цьому частина сталі експортується.

Ще одна важлива складова промисловості Південної Кореї — хімічна й нафтопереробна — розвинена переважно в портах. Своє значення та експортний характер зберігає легка (текстильна й швейна) промисловість.

7 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з Республікою Корея.

Південна Корея посідає шосте місце за обсягами експорту та 9-те — за обсягами імпорту серед держав світу (2021 р.). Основними статтями експорту є переважно високотехнологічна продукція: автомобілі, телекомунікаційне обладнання, напівпровідники, електроніка, комп'ютери, нафтохімія. В імпорті переважає сировинна продукція: нафта та нафтопродукти, природний газ, вугілля, сталь, мінеральні добрива, а також продукти харчування.

Головними зовнішньоторговельними партнерами є США, Японія, країни Південно-Східної Азії. Південнокорейська продукція широко відома й в Україні. Насамперед це автомобілі, швидкісні потяги, електроніка, побутова техніка.

Серед азіатських країн Південна Корея залишається провідним інвестором в економіку нашої держави. Зокрема, Південна Корея інвестувала розвиток цифрової інфраструктури 4G та 5G в Україні. В Україні представлені всі найбільші корейські компанії, зокрема «Samsung», «LG», «Hyundai» тощо. Із 2010 р. в Україні реалізується проект «Економічна і соціальна інтеграція етнічних корейців в Україні».

Корея підтримує суверенітет та територіальну цілісність України, засуджує агресію Російської Федерації проти нашої держави та надає фінансову й гуманітарну допомогу.

Досвід Республіки Корея є дуже цінним для України з огляду на досвід залучення й використання зовнішніх та внутрішніх інвестицій, послідовності проведення реформ, фінансування та створення необхідної інфраструктури та інноваційного розвитку.

! Головне

◆ Південна Корея є одним із технологічних лідерів серед країн Азії та світу. Південна Корея, як і Японія, надає пріоритет розвитку наукоємних виробництв.

◆ Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці: послідовна та виважена державна політика щодо економічного розвитку, створення необхідних умов для розвитку інноваційної економіки, вигідне економіко-географічне положення, потужний працересурсний потенціал.

◆ Провідне місце належить виробництву електрообладнання, автомобілебудування, суднобудування, загальному машинобудуванню та текстильній промисловості.

◆ Південна Корея може стати важливим ринком для української продукції та джерелом інвестицій і технологій, необхідних для відновлення та модернізації економіки нашої держави.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть сучасну ситуацію в економіці Південної Кореї та її роль у регіональній та світовій економіці.
2. Охарактеризуйте етапи економічного розвитку Південної Кореї.
3. Назвіть провідні сектори економіки країни та стисло їх охарактеризуйте.
4. Перелічіть основні чинники, що сприяли успішному економічному розвитку Південної Кореї в другій половині ХХ ст.

💬 Поміркуйте

Які чинники сприяли розвитку виробництв точного машинобудування в Південній Кореї?

🔦 Практична робота 4.

Аналіз статево-вікових пірамід Японії, Китаю, Індії та Республіки Корея з метою оцінювання працересурсного потенціалу країн.

🌟 Географічні дослідження

Значення цифрових технологій в економічному розвитку Республіки Корея.

💬 Вправа для саморозвитку

Поділіться міркуванням: чи можна економічну стратегію Південної Кореї запровадити в Україні для відновлення економіки після війни? Обґрунтуйте переваги й недоліки застосування цієї моделі.

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ

ТЕМА 1. АВСТРАЛІЯ

§ 28. Австралія. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці

Пригадайте:

- ♦ що таке Співдружність; які країни входять до її складу

- ♦ **Офіційна назва:** Австралійський Союз.
- ♦ **Площа:** 7,7 млн км².
- ♦ **Населення:** 26 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Канберра.
- ♦ Економічно високорозвинена країна (підтип «переселенська країна», Федеративна парламентська держава у складі Співдружності (6 штатів, 2 самоврядні одиниці).

1

Місце країни у світі та регіоні.

За багатьма економічними показниками Австралія входить до групи найбільш розвинених країн світу. У 2021 р. за загальним обсягом ВВП (за ПКС) Австралія посідала 18-те місце у світі, а за ВВП на одну особу — 30-те. У рейтингу країн за рівнем людського розвитку Австралія перебуває на четвертій позиції, поступаючись лише Швейцарії, Норвегії та Ісландії. Як ви знаєте, цей показник свідчить не лише про економічні досягнення, а й про високий рівень якості життя населення.

Австралія належить до найбільш інноваційних та високотехнологічних держав. Уміння вдало використовувати всі наявні ресурси, можливості та конкурентні переваги зробило Австралію одним із ключових гравців не лише в регіоні, а й у сучасному глобальному світі.

2 **Модель економічного розвитку Австралії.**

Майже два століття Австралія залишалася для англійців заморською фермою. Вона постачала на Британські острови вовну і пшеницю, а коли з'явилися судна-рефрижератори — м'ясо й олію. Із відкриттям численних родовищ корисних копалин Австралія отримала нову роль: країна-ферма стала й країною-рудником. Із 1920-х рр. з активним освоєнням мінеральних ресурсів розпочалися зростання промисловості та розвиток сфери послуг.

У ті самі роки було прийнято закони, що заклали основи економічної системи країни, у тому числі: протекціонізм як захист внутрішнього ринку; політика «білої Австралії», що регулювала імміграцію і захищала ринок праці від низькооплачуваної робочої сили, у першу чергу з країн Азії; доброзичливе ставлення до Британської імперії як основа зовнішньополітичного курсу Австралії. Згодом цей блок поміркованих реформ почали називати «австралійською угодою». За порівняно короткий проміжок часу з аграрно-сировинного придатку метрополії Австралія перетворилася на високорозвинену країну.

Сучасна Австралія, як і розвинені країни Європи, має змішану модель економіки, яка ґрунтується на засадах ринкового господарювання в поєднанні з централізованим державним плануванням і управлінням. Її особливістю є значна роль держави майже в усіх сферах економіки, зокрема в промисловості, сільському господарстві, оптовій і роздрібній торгівлі тощо.

3 **Економіко-географічне положення Австралії.**

Австралія — єдина у світі держава, яка повністю займає цілий материк. У зв'язку із цим вона має тільки морські кордони. Найближчими сусідами є Нова Зеландія, Папуа Нова Гвінея та Індонезія.

Незважаючи на великі розміри (7,7 млн км²), територія Австралії досить компактна. Своєю формою вона нагадує трапецію з увігнутою верхньою основою (тут у материк врізається велика затока Карпентарія).

До складу Австралії, крім материкової частини, що омивається водами Тихого й Індійського океанів, входять великий острів Тасманія та безліч дрібних острівців, розкиданих уздовж берегової лінії протяжністю 25,7 тис. км. Ізольованість Австралії від інших частин світу й економічних центрів, віддаленість від головних морських шляхів тривалий час гальмували економічний розвиток країни. Водночас цей чинник забезпечив Австралії відсутність війн та територіальних суперечок. Нині розвиток засобів зв'язку та транспорту «наближає» Австралію до інших частин світу, що забезпечує їй активну участь в міжнародних економічних відносинах.

4 Природно-ресурсний потенціал Австралії.

Природні особливості Австралії, яка розташована переважно в тропічних широтах, багато в чому є унікальними.

Це найбільш рівнинний континент світу, на гори припадає менше 5 % площі країни. Клімат Австралії відрізняється надзвичайною сухістю (пустелі займають 2/5 території), бідністю на поверхневі води.

Найбільшою річкою є Муррей із притокою Дарлінг. Майже на всіх річках системи Муррею побудовано греблі й загати, поблизу яких створено водосховища. У них збирають паводкові води, що використовуються для зрошення полів, садів і пасовищ.

Сухість клімату та нестача води значною мірою впливають на розміщення й спеціалізацію сільського господарства. Більшу частину країни вкривають малородючі червоно-бурі ґрунти та сіроземи, часто засолені. У той самий час за рівнем забезпеченості земельними ресурсами країна є одним із лідерів (понад 30 га на одного жителя). Землі сільськогосподарського призначення складають 53,4 %, із них понад 47 % займають пасовища, а ось на орні землі припадає лише 6,2 %.

Ліси займають 146 млн га, що складає понад 19 % площі. Це небагато порівняно з іншими регіонами світу, однак за забезпеченістю лісовими ресурсами на одну особу (6,3 га) країна входить до десятки світових лідерів.

Австралія має багаті *мінеральні ресурси*. Країна посідає провідні місця у світі за запасами й видобутком залізних, свинцевих, цинкових, уранових руд, бокситів, золота, срібла. В Австралії розташована більша частина світових запасів рутилу, циркону, торію, що містяться в пісках на східному узбережжі. У східній частині

Мал. 1. Великий Бар'єрний риф — природне диво в Кораловому морі, що приваблює мільйони туристів. Він простягається майже на 3000 км уздовж узбережжя штату Квінсленд в Австралії. У 1981 р. ЮНЕСКО зарахувала його до Списку об'єктів Світової спадщини.

Мал. 2. Аєрс-Рок — скеля довжиною 2,4 км, шириною 1,6 км та окружністю 9 км, що височіє над навколишньою рівниною на 348 м. Залежно від освітлення кам'яний моноліт може змінювати свій колір протягом дня, як хамелеон — від вогняного червоного до бузкового, блакитного та коричневого.

також зосереджені великі кам'яновугільні басейни. На прибережному шельфі відкрито родовища природного газу й нафти. Нерудні корисні копалини представлені різними за якістю та можливостями промислового використання глинами, пісками, вапняками, азбестом, слюдою. На північному заході материка зосереджені значні родовища алмазів.

Австралія володіє величезним рекреаційним потенціалом. Головне природне багатство країни — унікальний органічний світ із великою кількістю ендеміків. Тут налічується близько 180 видів сумчастих тварин, які охороняються в численних національних парках та заповідниках.

В Австралії розташовано 19 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, більшість із них — природні (мал. 1, 2).

5 Населення Австралії. Система розселення.

Кількість населення Австралії досить незначна для такої величезної країни — близько 26 млн осіб. Це приблизно дорівнює населенню китайського міста Шанхая. Більшість жителів країни — нащадки переселенців із Британських островів, що утворили англо-австралійську націю; решта — іммігранти з інших європейських країн та аборигени (вони належать до австралоїдної раси).

Аборигенами вважають себе близько 300 тис. осіб. Зараз частина з них проживає у великих містах, частина — у віддалених місцевостях Північної території та Західної Австралії.

Демографічна ситуація в Австралії більш сприятлива, ніж у країнах Європи (мал. 3). Природний приріст складає близько 5,5‰. У віковій структурі населення діти складають 19%, а люди віком від 65 років — 16%. Середній вік австралійців — 37,5 років, а очікувана тривалість життя — 83 роки.

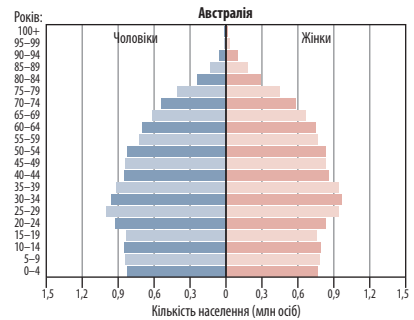
Кількість населення в країні збільшується також за рахунок сучасної міграції. Останнім часом помітно зросла кількість переселенців із країн Азії, переважно з Китаю, Індії, В'єтнаму, Індонезії, Філіппін. У релігійному складі переважають християни — протестанти (30%), католики (25%), православні (3%). Вихідці з Азії сповідують буддизм, індуїзм, іслам.

Австралія належить до найменш заселених частин світу. Середня густина населення становить близько 3,4 особи/км². Понад 70% населення сосереджено на східному та південно-східному узбережжі. Центральні райони країни майже безлюдні. Частка міського населення сягає до 90%. Із п'яти найбільших міст країни чотири — Мельбурн (5,2 млн), Сідней (5,1 млн), та Брисбен (2,5 млн) та Аделаїда (1,4 млн) — розташовані на сході та південному сході материка; Перт (2,1 млн) — на південному заході (мал. 4).

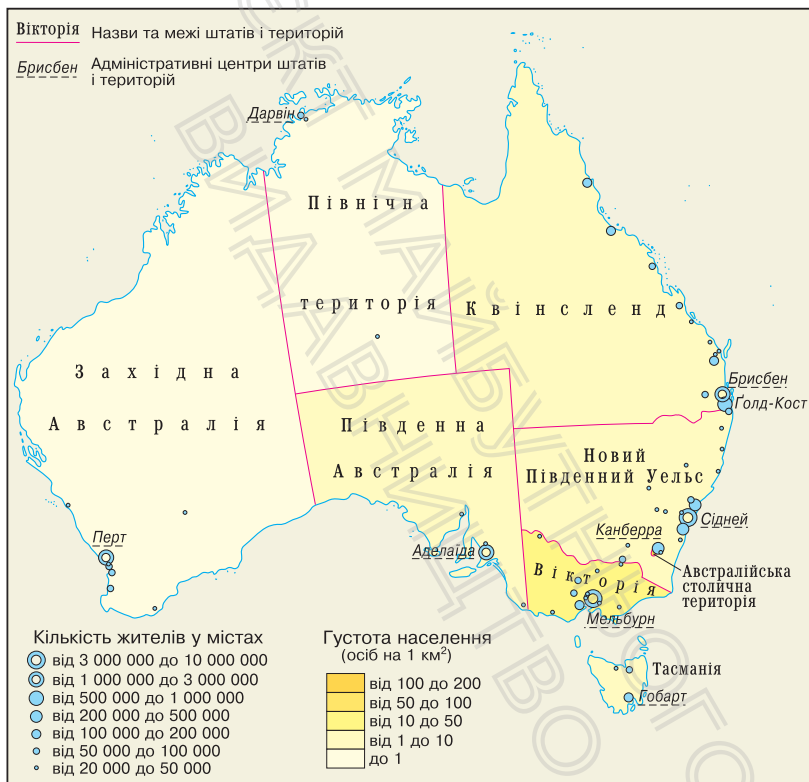
Сідней та Мельбурн тривалий час конкурували за право називатися столицею Австралійського Союзу. Заради припинення суперечок було прийнято рішення побудувати нове столичне місто на порожньому місці на шляху між цими двома містами. Так з'явилася Канберра, яка виконує лише одну функцію — управління. Це порівняно невелике місто з населенням 470 тис. осіб. Тут розміщуються Будинок Парламенту, резиденції посольств, штаб-квартири громадських, державних та політичних організацій.

Кожен четвертий житель Австралії народився за її межами. Переселенці з Європи створили основу кваліфікованих трудових ресурсів.

Міграційна політика країни сприятлива для припливу трудових мігрантів. Кожного року спеціальний Департамент імміграції

Мал. 3. Статеві-вікова піраміда Австралії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 4. Розселення населення Австралії.

Австралії оголошує перелік спеціальностей, на які є попит у країні. До речі, багато переселенців, які прибувають у країну в останні роки, не прагнуть отримати статус постійного мігранта, а в майбутньому й австралійське громадянство, обмежуючись тільки роботою та веденням бізнесу. У результаті з 12,6 млн осіб, що становлять економічно активне населення, майже половина — іноземці.

Структура зайнятості населення Австралії має риси, що характерні для розвинених країн: найбільша частка працює у сфері послуг — 75,5%, у промисловості зайнято 21%, у сільському господарстві — 3,5%.

6 Українська діаспора в Австралії.

Особливості формування населення Австралії зумовили створення численних діаспор, у тому числі української. За переписом

населення 2017 р., в Австралії проживають близько 30 тис. українців.

Масова еміграція в Австралію розпочалася наприкінці 1940-х рр., а найбільшого розмаху набула після Другої світової війни, коли з Німеччини з так званих таборів переміщених осіб українці роз'їжджалися по всьому світу. У столицях усіх шести штатів утворилися українські громади. У тимчасових переселенських таборах були засновані українські етнічні (суботні) школи. Від самого початку існування української діаспори ці школи відігравали важливу роль у збереженні української мови, історії, культури, звичаїв та релігії.

В Австралії діють численні українські театральні гуртки, музичні та хорові колективи, літературні клуби.

Австралія з початку повномасштабного вторгнення Росії прийняла понад 3000 українських біженців. Там облаштували безліч гуманітарних центрів, створили національну базу, де всі австралійці, які хочуть допомогти, можуть зареєструватися і надати українцям прихисток.

! **Головне**

- ◆ Австралія — високорозвинена держава Південної півкулі.
- ◆ Серед головних чинників, що визначають місце Австралії в міжнародному поділі праці, — потужний природно-ресурсного потенціалу, державна політика, спрямована на приплив іноземного капіталу та кваліфікованих мігрантів, розташування країни поза межами військових конфліктів.
- ◆ Більша частина населення Австралії проживає на східному та південно-східному узбережжі.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Опишіть роль Австралії у регіоні та світовому господарстві. Якими чинниками зумовлене місце Австралії в міжнародному поділі праці?
2. Чим демографічна ситуація Австралії відрізняється від демографічної ситуації європейських країн?
3. Поясніть, які причини зумовили нерівномірне розміщення населення країни.
4. Охарактеризуйте особливості працересурсного потенціалу Австралії.
5. Розкажіть про життя української діаспори в Австралії.

💬 **Поміркуйте**

Чим обумовлене збільшення припливу іммігрантів із країн Азії в Австралію в останні десятиліття?

Практичні завдання

Порівняйте ЕГП Австралії та Японії. Виділіть спільні й відмінні риси.

Вправа для саморозвитку

Дізнайтеся про політику мультикультуралізму, яку проводить уряд Австралії. Поясніть, як це впливає на єдність австралійської нації.

Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Канберра — політико-адміністративний центр країни

§ 29. Складники економічного розвитку Австралії

Пригадайте

- ♦ із яким напрямом тваринництва було пов'язане активне освоєння материка європейцями

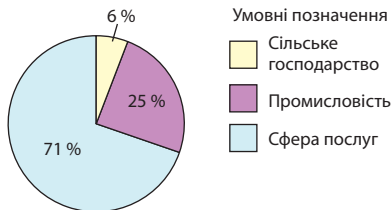

1 Особливості сучасного розвитку країни. Домінуючі складники третинного сектору.

За специфікою економічного розвитку Австралію відносять до розвинених переселенських країн. Відмінною рисою таких країн, як правило, є особливе місце добувної промисловості в їхній економіці. Саме цей сектор промисловості визначає роль Австралії в міжнародному географічному поділі праці й забезпечує основну частку її національного доходу. Приклад Австралії показує, що сировинна спеціалізація — це не обов'язково ознака відсталості. Важливо, що Австралія має високорозвинену обробну промисловість та сферу послуг, яка є найбільшою за внеском у ВВП (мал. 1).

Лідерами в ньому є фінансові, освітні та ІТ-послуги, значна роль належить туризму.

Австралія є великим *фінансовим* центром і відіграє важливу роль у всій світовій фінансовій системі. У країні функціонує розгалужена мережа комерційних банків, кредитних спілок, страхових та інвестиційних компаній. Ядром фінансової системи країни є Резервний банк Австралії, який виконує функції центрального банку країни. Тут працюють 73 комерційні банки, серед яких

Мал. 1. Структура ВВП Австралії.
За матеріалами: CIA World Factbook.

31 — австралійські. Найбільша кількість фінансових установ та банків розташована в Сіднеї та Мельбурні.

Освітні послуги є одним із найважливіших джерел бюджетних надходжень в економіку країни. До найпрестижніших вищих навчальних закладів країни належать Університет Сіднея, Університет Нового Південного Уельсу, Мельбурнський та Квінслендський університети. Їхні дипломи мають високу репутацію та визнаються в усьому світі. Завдяки ефективній та інноваційній системі освіти в Австралії навчаються багато іноземних студентів. На цей час у країні здобувають середню та вищу освіту понад 500 тис. іноземців зі 120 країн світу. Спостерігається збільшення числа студентів із Китаю та Індії.

Особливість австралійської системи вищої освіти — розвинений сектор дистанційних програм: десять із кожних 100 австралійських студентів отримують знання, не виходячи з дому. Перші дипломи студентам, що закінчили курс дистанційно, були видані Квінслендським університетом ще в 1911 р., а зараз програми цього типу пропонують понад 30 університетів країни, у тому числі найпрестижніші.

На ІТ-послуги припадає близько 10 % ВВП країни. В Австралії працюють ряд великих компаній. Особливо успішні австралійські ІТ-компанії у сферах створення систем електронної безпеки, «електронного уряду»; розробки комп'ютерних ігор, програмованих транспортних систем; надання консалтингових та освітніх послуг через Інтернет.

Із 1980-х рр. важливим напрямом розвитку економіки Австралії став туризм, що забезпечує в середньому 6 % ВВП. Із початком пандемії COVID-19 Австралія майже на два роки закрила кордони для іноземних туристів. На початку 2022 р. обмеження було скасовано й потік туристів відновився за умови їх повної вакцинації. Найбільше туристів приїздить із Японії, США, Нової Зеландії, Індонезії, Малайзії, Німеччини (мал. 2, 3).

Динамічний розвиток туризму та інших видів господарської діяльності забезпечує високорозвинена *транспортна система*. Автомобільна й залізнична мережі найбільш густі у східному, південно-східному й південно-західному районах країни. Великі міста пов'язані між собою мережею регулярних авіаліній, мала авіація забезпечує зв'язок із віддаленими й важкодоступними районами.

Мал. 2. Сідней — найбільш відвідуване туристами місто Австралії; розташоване в затоці Порт-Джексон. Найвизначніша пам'ятка міста — Сіднейський оперний театр, один із найвідоміших зразків сучасної архітектури у світі, об'єкт культурної спадщини ЮНЕСКО.

Мал. 3. Національний парк Какаду розташований у 170 км від міста Дарвін на півночі Австралії. Завдяки своїм захоплюючим ландшафтам і яскравим краєвидам він давно став популярним місцем відвідування. На величезній території зосереджено неймовірної краси водоспади, ущелини і печери, у яких збереглися наскельні малюнки аборигенів.

Зовнішньоторговельні операції здійснюються на морському транспорті. Найбільші порти загального призначення — Мельбурн, Сідней, Брисбен, Перт, Аделаїда.

2 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Добувна промисловість Австралії має світове значення, особливо у видобутку кольорових і рідкісних металів, таких як рутил та цирконій (мал. 4). Країна входить у десятку світових лідерів за видобутком вугілля, залізної руди, бокситів, урану, золота, алмазів. Більша частина мінеральної сировини йде на експорт.

Продукція *обробної промисловості* в основному забезпечує внутрішні потреби. Територіальна концентрація підприємств обробної промисловості найбільша на сході та південному сході країни.

Австралія посідає одне з перших місць у світі за виробництвом електроенергії на одну особу. Основу промисловості становлять ТЕС (75,5%). Більшість працює на вугіллі й природному газі. Розвиваються гідроенергетика та відновлювальна (переважно сонячна та вітрова) енергетика. Атомних електростанцій немає.

Мал. 4. Економіка Австралії.

Працюємо в групах

За картою визначте географію видобутку основних видів мінеральної сировини.

Значний розвиток отримала *металургія*. Основні заводи розміщені в Ньюкаслі й Порт-Кемблі. У кольоровій металургії виділяється виробництво алюмінію та міді.

Провідне місце в обробній промисловості посідає *машинобудування*. Машинобудівні підприємства випускають широкий асортимент продукції: автомобілі, літаки, побутову техніку, обладнання для електростанцій тощо. На відміну від інших розвинених країн, велике значення зберігає загальне машинобудування — виготовлення обладнання для гірничодобувної та харчової промисловості, промислових роботів і верстатів.

Хімічна промисловість охоплює виробництво фосфатних та азотних добрив, пластмас, синтетичних смол і каучуку. Основними центрами є міста південного сходу.

Харчова промисловість значну частину своєї продукції постачає на експорт. М'ясна промисловість представлена великими комбінатами в портових містах: Сідней, Мельбурн, Аделаїда, Брисбен, Перт. У них розміщено й багато великих борошномельних підприємств. Сироварні заводи розташовані в невеликих містах на сході та південному сході країни, де розводять молочну худобу.

3 Сільське господарство Австралії.

Сільське господарство, як і добувна промисловість, складає основу міжнародної спеціалізації Австралії. Країна є потужним виробником зерна та продукції тваринництва (м'ясо, молоко, масло, сири, вовна).

Посіви зернових культур зосереджені у східних і південно-східних частинах Австралії, меншою мірою — на південному заході Австралії та острові Тасманія. Більше ніж половина ріллі займає пшениця. Розширюються посіви рису у Квінсленді. У ряді прибережних районів Нового Південного Уельсу вирощують цукрову тростину, у вологих тропіках — цитрусові, ананаси, манго, банани, на зрошуваних землях — бавовник, кукурудзу. За останні роки розширилися площі виноградників, чверть продукції виноробства експортується. Основна частина виноградників розташована в південно-західній частині країни.

Вівчарство — «візитна картка» Австралії. За поголів'ям овець (близько 70 млн голів) країна посідає друге місце у світі після Китаю. Степові й напівпустельні райони Австралії — найбільші у світі області вівчарства, там вівці цілий рік утримуються на природному підніжному кормі.

Експортне значення мають рибальство та аквакультура. У теплих прибережних водах на півночі та північному сході розміщуються величезні морські ферми штучного вирощування перлів.

4 Характерні риси просторової організації виробництва товарів та послуг. Зовнішні економічні зв'язки.

Найбільшою концентрацією виробництва в Австралії відрізняються південний схід, північний схід і південний захід. Найбільше значення має південний схід. Саме там розташовані й найпотужніші економічні центри — Сідней, Мельбурн, Ньюкасл, Аделаїда.

Понад половина австралійського експорту припадає на мінеральну сировину (залізна руда, кольорові метали та сплави, кам'яне вугілля, боксити) і сільськогосподарську продукцію. Австралія посідає провідні позиції у світі за експортом вовни, баранини, пшениці, яловичини, молочних продуктів, цукру-сирцю, меду. Серед послуг провідну роль відіграють освітні послуги та туризм.

Імпорт складають нафта й нафтопродукти, пасажирські й вантажні транспортні засоби, комп'ютери та офісна техніка.

Головними зовнішньоекономічними партнерами Австралії є країни Азії: Китай, Японія, Південна Корея, Сінгапур, а також США, Німеччина та Велика Британія.

5 Міжнародні зв'язки України з Австралією.

Австралія посідає провідне місце серед торговельних партнерів України в Океанії. Наша країна постачає до Австралії металургійну та машинобудівну продукцію, вироби з пластмаси. Основною складовою австралійського імпорту в Україну є мінеральна сировина, машинобудівна і фармацевтична продукція, оптичні прилади, вовна, коштовне каміння, папір та картон.

Із початку повномасштабного вторгнення РФ Австралія надає нашій країні всебічну підтримку. Це великі обсяги гуманітарної допомоги, постачання необхідної Україні зброї, а також торговельні заходи для тиску на країни, які підтримують збройну агресію проти нашої держави, скасування мит для українського експорту.

! Головне

◆ Австралія має подвійний характер економіки. З одного боку, вона вирізняється високим рівнем розвитку економіки, з іншого — має аграрно-сировинну спеціалізацію.

◆ У структурі послуг найбільше значення мають банківсько-фінансові, освітні, інформаційно-технологічні послуги, туризм.

◆ У структурі вторинного сектору провідну роль відіграють металургія, машинобудування, хімічна, легка та харчова промисловість.

◆ Найбільші торговельні партнери: Китай, Японія, США, Південна Корея, Сінгапур, Велика Британія, Німеччина.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть особливості сучасного економічного розвитку Австралії.
2. Назвіть провідні сектори промисловості країни та коротко охарактеризуйте

їхню географію. **3.** Чим пояснюється велике значення добувної промисловості у загальній структурі економіки Австралії? Як це позначилося на рівні розвитку та спеціалізації інших видів господарської діяльності (у першу чергу машинобудування)? **4.** Розкрийте та поясніть особливості сільськогосподарського виробництва Австралії. **5.** Назвіть головні складові третинного сектору країни. **6.** Чим відрізняється міжнародна спеціалізація Австралії від більшості розвинених країн? Чим це пояснюється?

Поміркуйте

Якщо проаналізувати склад товарного експорту Австралії, то він схожий на експорт країн, що розвиваються (які забезпечені корисними копалинами). Які ознаки дають підстави відносити Австралію до високорозвинених країн?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші економічні центри Австралії та їхню промислову спеціалізацію.

Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

Розвиток Західної Австралії в контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.

ТЕМА 2. МІКРОНЕЗІЯ, МЕЛАНЕЗІЯ, ПОЛІНЕЗІЯ

§ 30. Острівні країни Океанії

Пригадайте

- ♦ яке походження мають острови в Тихому океані
- ♦ з іменами яких мореплавців пов'язане відкриття цих островів

1 Особливості географічного положення. Склад регіону.

Крім Австралії, до макрорегіону Океанія належать численні острови в центральній та південно-західній частинах Тихого океану. На площі, що перевищує 10 млн км², розкидано понад 10 тис. островів. За своєю природою, географічним положенням та економічним устроєм острівні країни, що тут розташовані, досить не схожі на інші регіони планети.

Мал. 1. Острівні країни в Тихому океані.

Острівний світ Тихого океану зазвичай поділяють на три субрегіони: Мікронезію, Меланезію та Полінезію (мал. 1).

Мікронезія (із грец. — малі острови) розташована між Північним тропіком та екватором у західній частині Тихого океану, майже примикаючи до острівних країн Азії. Тут розташовані дрібні острови та архіпелаги: Маріанські, Каролінські, Маршаллові, Гілберта, Банаба.

Меланезія (із грец. — чорні острови) — група відносно великих островів також у західній частині Тихого океану, але в Південній півкулі. Жителі Меланезії відрізняються темним кольором шкіри. Звідси й назва субрегіону. У Меланезії розташовані Нова Гвінея, Нова Каледонія, Соломонові Острови, архіпелаг Бісмарка, Нові Гібриди (Вануату), Фіджі.

Полінезія (із грец. — багато островів) розташована в центрі Тихого океану. Це найбільш віддалена від усіх материків частина Океанії. Основні групи островів Полінезії: Гавайські, Туамоту, Тонга, Самоа, Товариства, Маркізькі, Лайн, острови Нової Зеландії (Північний і Південний).

Більшість острівних країн мають відносно вигідне економіко-географічне та військово-стратегічне положення, оскільки лежать на перехресті міжнародних морських шляхів, що ведуть з Америки в Австралію, Східну та Південно-Східну Азію. Саме це й зумовило інтерес європейських держав та США до крихітних ділянок суходолу в акваторії Тихого океану. У XIX ст. практично всі острови Океанії стали колоніальними володіннями.

Нині на островах у Тихому океані розташовані 13 держав (таблиця 1) та 11 залежних територій (Американське Самоа, Гуам, Нова Каледонія, Острови Кука тощо) (таблиця 2). За формою державного устрою всі вони, крім Федеративних штатів Мікронезії, унітарні. За формою правління переважають республіки. Колишні колонії Великої Британії, що залишилися у складі Співдружності, формально є монархіями.

Таблиця 1

ДЕРЖАВИ ОКЕАНІЇ (2020 р.)*

Держава	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
Нова Зеландія	268,70	5053,0	42 400
Самоа	2,80	206,2	6300
Кірибаті	0,81	114,2	2300
Маршаллові Острови	0,18	79,9	4000
Науру	0,21	9,8	13 500
Палау	0,49	21,7	17 600
Папуа Нова Гвінея	462,80	9593,0	4100
Соломонові Острови	28,40	702,7	2500
Тонга	0,75	105,5	6400
Тувалу	0,26	11,5	4400
Федеративні штати Мікронезії	0,70	101,0	3500
Фіджі	18,30	973,7	11 000
Вануату	11,90	308,0	2800

* Джерело: CIA World Factbook.

Таблиця 2

ЗАЛЕЖНІ ТЕРИТОРІЇ ОКЕАНІЇ (2020 р.)*

Територія	Належність	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
Американське Самоа	США	0,199	45,4	11 200
Вілліс і Футуна	Франція	0,142	15,9	3900
Гуам	США	0,544	169,0	35 800
Ніуе	Нова Зеландія	0,260	2,0	6100
Нова Каледонія	Франція	18,600	297,2	31 500
Норфолк	Австралія	0,040	1,7	—
Острови Кука	Нова Зеландія	0,236	8,1	16 900
Північні Маріанські острови	США	0,464	51,5	25 000
Піткерн	Велика Британія	0,047	0,05	—
Токелау	Нова Зеландія	0,012	1,6	6600
Французька Полінезія	Франція	4,200	299,4	18 200

2 Природно-ресурсний потенціал країн Океанії.

Як вам відомо, острови в Тихому океані мають різне походження (материкові, вулканічні, коралові), що й визначає особливості природних умов та їхню забезпеченість природними ресурсами. Найбільш різноманітною є природа Нової Зеландії. У рельєфі країни вражають поєднання рівнинних і гірських територій, наявність діючих і згаслих вулканів. Велика кількість опадів забезпечує живлення густої мережі повноводних, але коротких річок, які мають великий гідропотенціал.

Завдяки географічному положенню на островах панує м'який теплий клімат із високою кількістю опадів, сприятливий для цілорічного землеробства. Стимувальним чинником для розвитку сільськогосподарства є обмеженість земельних ресурсів на дрібних островах. Проте всі острівні країни мають значні морські біологічні ресурси (риба, молюски, водорості тощо).

Головне багатство островів — унікальна природа, що створює умови для розвитку туризму. Ізольованість та віддаленість острівних територій зумовили формування своєрідного та неповторного органічного світу. На островах немає хижаків, отруйних змій. Там зосереджені значні лісові ресурси та чимало цінних порід дерев: кокосова

* Джерело: CIA World Factbook.

і сагова пальми, хлібне і динне дерева, каучуконоси, деревоподібні папороті. Промислове значення мають запаси тропічної деревини в Новій Гвінеї. Особливо цінується порода дерева агатис на Соломонових Островах, у Новій Каледонії.

На мінеральні ресурси багаті лише окремі острови. У Новій Гвінеї на шельфі виявлено родовища нафти, на самому острові — мідь, залізну руду, марганець, платину, срібло тощо. Родовища нікелю в Новій Каледонії є одними з найбільших у світі. Нова Зеландія має у своїх надрах кам'яне вугілля, срібло, золото; Науру — запаси фосфатної сировини (сильно виснажені через нераціональне природокористування).

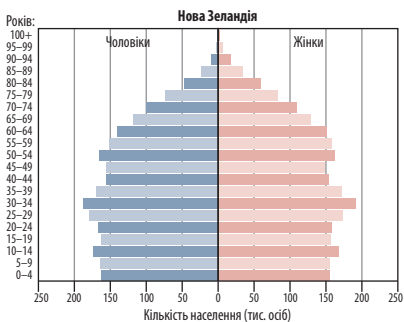
3 Працересурсний потенціал країн Океанії.

Загальна кількість населення острівних країн Океанії складає близько 20 млн осіб, із яких майже 15 млн проживає в Папуа Новій Гвінеї та Новій Зеландії. Кількість населення інших країн налічує від кількох тисяч до кількох десятків тисяч осіб.

Для острівних держав характерні висока народжуваність та високий природний приріст населення (15—20%), велика частка дітей та молоді, порівняно невисока середня тривалість життя (65—70 років), від'ємне сальдо міграції.

По-іншому виглядає демографічна ситуація в Новій Зеландії, яка має багато спільних рис з Австралією (мал. 2). Природний приріст становить близько 6%. Середній вік новозеландців — 37 років, а очікувана тривалість життя — 82,5 року.

Расовий та етнічний склад населення островів досить складний. Меланезія населена переважно папуасами, які належать до екваторіальної раси (мал. 3). Корінні жителі Полінезії та Мікронезії належать до особливої полінезійської групи та мають ознаки монголоїдної раси. Вони відрізняються від папуасів більш світлою шкірою, хвилястим волоссям. Поряд із корінними жителями на островах проживають переселенці з Європи та Азії, які складають близько половини всього населення, а іноді й навіть більше. Зокрема, у Новій Зеландії понад 70% становлять новозеландці європейського походження,

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Нової Зеландії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Жительки Папуа Нової Гвінеї.

близько 11% — вихідці з Азії, частка корінного населення (полінезійці — маорі) складає 16,5%. Велика кількість європейців розселилася у Французькій Полінезії та Новій Каледонії, а також на островах, які використовуються як військові бази.

Острів Гуам у системі Маріанського архіпелагу має статус самоврядної території США. Острів є місцем базування американських військових баз. Ще одна військова база американського морського флоту США — Перл-Харбор — розташована на острові Оаху (архіпелаг Гаваї). На деяких островах у Тихому океані в повоєнні роки проводили ядерні випробування.

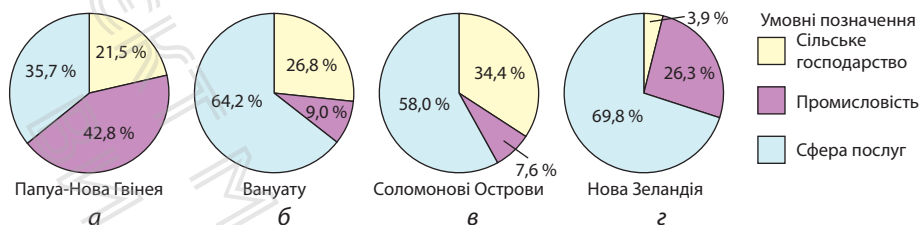
Майже в усіх країнах Океанії панівною релігією є християнство — католицизм і протестантство. На деяких островах збереглися традиційні релігії. Великих міст в острівних державах немає, і навіть столиці — це незначні населені пункти. Більшість населення складають сільські жителі.

Високоурбанізованими є лише Нова Зеландія (87%), а також декілька країн, де сформувалися гірничодобувна промисловість та пов'язані з нею види промислової діяльності (Науру, Нова Каледонія).

У більшості країн Океанії частка економічно активного населення порівняно невелика.

4 Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн.

Усі острівні країни Океанії, крім Нової Зеландії, за рівнем економічного розвитку належать до групи країн, що розвиваються.

Мал. 4. Структура ВВП окремих країн Океанії (2020 р.).

За матеріалами: CIA World Factbook.

Серед них можна виділити держави з розвинутою добувною промисловістю (мал. 4, а), що має експортне значення, та держави, де переважають сільське господарство та дрібнотоварне виробництво (мал. 4, б, в). Це найменш розвинені країни світу.

Нова Зеландія є другою (після Австралії) за економічним потенціалом державою в регіоні. Це розвинена країна, яка разом з Австралією входить до групи переселенських країн. Структура господарства Нової Зеландії схожа на структуру господарства Австралії (мал. 4, г).

Основа економіки багатьох острівних країн — сільське господарство й рибальство. На великих островах розвивається високотоварне плантаційне господарство. Значні площі займають плантації кокосової пальми. Також вирощують інші тропічні культури — каву, какао, цукрову тростину, батат. Товарне значення мають цитрусові, папайя, манго, банани, спеції. Тваринництво відіграє другорядну роль. Розводять овець, кіз, буйволів. До традиційних занять населення також належать рибальство, збір молюсків і ракоподібних.

У промисловості найбільше значення мають переробка риби й рослинної сировини (копра, кокосова олія, борошно), виробництво будівельних матеріалів. Зберігає своє значення кустарне виготовлення сувенірів із морських мушель і дерева.

У Новій Зеландії видобувають кам'яне вугілля, природний газ, титан, руди заліза, міді, свинцю, цинку, золота; у Папуа Новій Гвінеї — мідь та золото, у Науру — фосфорити тощо.

У країнах, які мають значні лісові ресурси (Папуа Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі), важливу роль в економіці відіграють лісова та деревообробна промисловість.

Перспективними напрямками сфери послуг, що динамічно розвиваються, є туризм та фінансова діяльність. Фіджі, Тонга, Нова

Каледонія, Вануату, Західне Самоа, Острови Кука отримують до 20—30% національного доходу від надання туристичних послуг (у 2020—2021 рр. ця галузь зазнала значного спаду внаслідок пандемії Covid-19). Найбільшою популярністю користуються пляжний та екологічний туризм, рибальство, дайвінг, знайомство із життям аборигенів. Стримують приплив туристів віддаленість регіону та недостатньо розвинена інфраструктура транспорту.

На островах, які мають зручне географічне положення та розвинене авіасполучення, досить поширеною стала практика реєстрації офшорних компаній.

Економіка Нової Зеландії ґрунтується на високотоварному сільському господарстві та харчовій промисловості. За вивезенням на світовий ринок вершкового масла, сиру, м'яса, вовни країна посідає провідні позиції у світі.

5 Зовнішньоекономічні зв'язки країн Океанії.

Експорт більшості острівних країн складає продукція сільсько-господарства та харчової промисловості: копра (висушена м'якоть кокосового горіха), фрукти, кава, какао, спеції. Науру, Папуа Нова Гвінея, Нова Каледонія спеціалізуються на видобутку та експорті мінеральної сировини. В імпорті переважають машини та обладнання, паливо, хімікати, споживчі товари, медикаменти.

Економіки острівних країн значною мірою залежать від фінансової допомоги зі своїх колишніх або теперішніх метрополій. Іноземні інвестиції здебільшого спрямовані на розвиток туристичної інфраструктури та гірничодобувної промисловості.

! Головне

◆ Загальна риса острівних держав та володінь Океанії — обмеженість ресурсів (трудових, земельних, мінеральних), що поряд зі складностями міжострівного спілкування стримує розвиток економіки.

◆ В економіці острівних територій переважають сільське господарство, рибальство, видобуток корисних копалин, туристична сфера. Єдиною розвиненою країною серед острівних держав Океанії є Нова Зеландія.

◆ Міжнародну спеціалізацію острівних країн визначають складові первинного сектору економіки (сільське господарство, лісова, добувна промисловість) та туризм.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Які субрегіони виділяють в акваторії Тихого океану? Оцініть ЕГП кожного з них.
2. Наведіть приклади держав та залежних територій у Тихому океані.
3. Які складові природно-ресурсного потенціалу мають найбільше значення для економічного розвитку острівних країн?
4. Охарактеризуйте основні загальні риси населення острівних країн Океанії.
5. Назвіть головні види економічної діяльності на островах Океанії. Які чинники визначають слабкість економіки більшості країн Океанії?
6. Які перспективи подальшого економічного розвитку мають острівні країни Океанії?

💬 **Поміркуйте**

Чому Нова Зеландія єдина серед острівних країни Океанії спромоглася досягти високого рівня розвитку економіки?

🔍 **Практичне завдання**

Позначте на контурній карті: 1) кордони Меланезії, Мікронезії, Полінезії; 2) острівні держави, що входять до їхнього складу.

🗨️ **Вправа для саморозвитку**

Використовуючи додаткові джерела інформації, дослідіть основні проблеми економічного розвитку малих острівних держав. Висловіть власну точку зору щодо розв'язання цих проблем.

🌟 **Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)**

1. Нова Зеландія — високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. Країни Океанії — регіон екзотичного туризму.

📄 **Корисні посилання**

- <https://www.kreston.com/uk/doing-business-in/new-zealand/>
- <https://uacredity.com/biznes-v-novij-zelandi%D1%97-yak-vidkriti-svoyu-spravu/>
- <https://infoltrcruises.com/rus/scms/view/436>

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

§ 31. Америка: загальна характеристика регіону

Пригадайте

- ♦ як, ким і коли відбувалося освоєння американських земель
- ♦ типи країн за рівнем економічного розвитку та їхні характерні риси

1 Економіко-географічне положення Америки. Склад регіону.

Америка простягається велетенською дугою завдовжки понад 16,5 тис. км із півночі на південь від холодних островів Канади до суворого архіпелагу Вогняна Земля через усю Західну півкулю. Загальна площа Америки становить 42,5 млн км² — це майже третина суходолу планети.

Відповідно до класифікації ООН за соціально-економічними ознаками Американський макрорегіон поділяють на Північну, Центральну, Південну Америку та країни Карибського басейну (мал. 1).

Субрегіон *Північна Америка* (або Англо-Америка) включає переважно англомовні США та Канаду, острівне володіння Данії — Гренландію, а також розташовані в Атлантичному океані острови — Бермудські, Сен-П'єр та Мікелон.

До складу *Центральної Америки* входять Мексика та невеликі держави на Панамському перешийку — Беліз, Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас, Коста-Рика й Панама.

Мал. 1. Субрегіони Америки.

Субрегіон *Південна Америка* охоплює Аргентину, Болівію, Бразилію, Венесуелу, Гаяну, Еквадор, Колумбію, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай та Чилі. Країни Центральної та Південної Америки часто поєднують в один субрегіон під назвою Латинська Америка, що вказує на значний вплив іспанців та португальців на формування існуючих тут держав.

До *Карибського басейну* входять Багамські острови, країни, що розташовані на Великих та Малих Антильських островах, зокрема Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська Республіка, Антигуа і Барбуда, Барбадос тощо.

Економіко-географічне положення Америки загалом вигідне. Вона омивається водами трьох океанів: Атлантичного, Тихого та Північного Льодовитого. Наявність широкого фронту морських кордонів створює умови для розвитку як внутрішньорегіональних, так і міжматерикових торговельно-економічних відносин. «Заокеанське положення» регіону та його віддаленість від війн та конфліктів, що спалахували в Європі та Азії у ХХ ст., гарантувало країнам безпеку та сприяло розвитку співробітництва.

Велике стратегічне значення має Панамський канал, відкритий на початку ХХ ст. Він суттєво змінив напрямки морських перевезень, скоротив шлях із Європи в Азію та Австралію, забезпечив морські зв'язки між західними та східними штатами США. Нині Панамський канал є одним із найважливіших міжнародних водних шляхів. Наявність потужного економічного й політичного лідера — США — загалом позитивно впливає на економічний розвиток інших країн регіону.

2 Сучасна політична карта Америки.

Сучасні держави Америки — колишні колонії, що домоглися державного суверенітету від своїх метрополій.

Нині політична карта Америки налічує 35 держав та 23 залежні території, які є володіннями Великої Британії, Нідерландів, Данії, Франції та США. Тут проживають понад 1 млрд осіб, або майже 13% людства.

Більшість держав регіону — унітарні республіки. Федеративну форму правління мають Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада, Мексика, США, Сент-Кітс і Невіс. Канада та деякі невеликі острівні держави входять до складу Співдружності націй.

3 Типи країн Америки за рівнем економічного розвитку.

Як і в Азії, контрасти в рівні економічного розвитку країн Америки є досить великими. США і Канада належать до **високо-розвинених** держав світу, є членами «Великої сімки». Поряд із Західною Європою вони утворюють найважливіший центр світового господарства.

Усі інші країни Америки належать до групи **держав, що розвиваються**. За рівнем економічного розвитку тут виділяють декілька підтипів:

- 1) *нові індустріальні країни (НИК)* — Бразилія, Мексика та Аргентина (так звана «велика трійка»). До них наближуються Венесуела, Колумбія, Чилі;
- 2) *«багаті острови»* — острівні країни Карибського басейну, відомі своїми курортами та банківським бізнесом (зокрема Багамські Острови, Барбадос);
- 3) *країни, що мають великий потенціал* для економічного розвитку (наприклад Парагвай, Болівія, країни Центральної Америки);
- 4) *найменш розвинені країни*. На відміну від Азії, до них у регіоні відносять лише одну країну — Гаїті — найбіднішу державу всієї Західної півкулі, де 85% населення живе за межею бідності, а понад 60% громадян є безробітними та неписьменними.

Визначальну роль в економічному та політичному житті Америки відіграють США. Ця держава доклала чималих зусиль для того, щоб сусідські країни були стабільними в політичному та економічному відношенні, але займали б підлегле становище. У панівній ролі США в регіоні можна побачити як позитивні, так і негативні риси. З одного боку, США є основним торговельним партнером та джерелом інвестицій для більшості країн регіону. З іншого боку, усе більше держав регіону намагаються звільнитися від надмірної опіки США та збільшити свою частку прибутків від використання власних ресурсів.

4 Інтеграційні процеси та міжнародні організації.

В Америці існує велика кількість різноманітних міждержавних організацій та об'єднань, які допомагають більш раціонально використовувати сировинні, фінансові, трудові та виробничі ресурси країн. Більшість міжнародних угруповань націлені на створення вільного економічного простору в певних регіонах. Найпотужнішою організацією такого типу є започаткована в 1994 р. *Північноамериканська угода про вільну торгівлю* — НАФТА (від англ. North

American Free Trade Agreement). До неї входять США, Канада та Мексика. Штаб-квартира організації розташована у Вашингтоні. Ключові елементи угоди спрямовані на ліквідацію митних бар'єрів у торгівлі між цими країнами та сприяння американсько-канадським капіталовкладенням у Мексиці. Їх реалізація дозволяє ефективно поєднувати та використовувати економічну потужність США, багаті природні ресурси Канади та дешеву робочу силу Мексики. У перспективі передбачено розширення діяльності НАФТА на інші субрегіони Америки.

Велике інтеграційне об'єднання з торговельно-економічних питань у Латинській Америці — *Південний спільний ринок* МЕРКОСУР (від ісп. Mercado Comun del Sur) — було утворено в 1991 р. У роботі організації беруть участь п'ять країн (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела), п'ять асоційованих членів (Чилі, Болівія, Перу, Колумбія, Еквадор) та країна-спостерігач (Мексика). Учасники прагнуть скорочення або повної ліквідації митних зборів, узгодження діяльності в промисловості, сільському господарстві й транспорті, співробітництва у валютно-фінансовій та науково-технічній сферах. Штаб-квартира розташована в Монтевідео (Уругвай).

Існує ще низка організацій, які опікуються економічними та політичними інтересами американських країн. Зокрема, США та Канада входять до складу найпотужнішого військово-політичного союзу НАТО.

Найбільшим політичним об'єднанням, до якого входять майже всі держави регіону, є Організація Американських держав (ОАД), яка була створена в 1948 р. з ініціативи США. В умовах сьогодення об'єднання прагне збереження миру в країнах Америки.

Головне

- ◆ Америка є великим регіоном Західної півкулі, який поділяється на субрегіони: Північну, Центральну, Південну Америку та країни Карибського басейну.

- ◆ Головні особливості географічного положення Америки: відокремленість від інших регіонів світу, наявність протяжних морських кордонів.

- ◆ Економічним ядром Америки є США та Канада — економічно розвинені країни-члени «Великої сімки». Інші країни Америки є такими, що розвиваються. Вони перебувають на різних рівнях економічного розвитку.

◆ Характерною ознакою Америки є наявність низки міжнародних організацій, які істотно впливають на зміцнення зв'язків між країнами.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть головні особливості географічного положення Америки. 2. Назвіть субрегіони Америки та обґрунтуйте доцільність їх виділення. 3. Наведіть приклади країн Америки, що належать до різних форм державного правління; різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку. 4. Які країни входять до міжнародних організацій НАФТА та МЕРКОСУР? Поясніть, із якою метою вони створені.

Поміркуйте

1. Які субрегіони Америки мають найбільш вигідне ЕГП?
2. У чому полягають особливості північноамериканської економічної інтеграції?

Практична робота 5

Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем економічного розвитку.

§ 32. Природні умови та ресурси. Населення

Пригадайте

- ◆ головні риси рельєфу та клімату Північної та Південної Америки
- ◆ які європейські країни брали участь в освоєнні Америки

1 Природні умови.

Для рельєфу материкової частини Америки характерне поєднання гірських та рівнинних територій. Уздовж тихоокеанського узбережжя більше ніж на 18 тис. км простягається гірська система *Кордильєри — Анди*, яка є найдовшою з гірських систем земної кулі. Це один із найактивніших районів вулканізму (понад 80 діючих вулканів). На сході Північної Америки майже паралельно до атлантичного узбережжя розташовані більш старі та низькі гори *Аппалачі*. Величезні простори американських рівнин займають близько 2/3 поверхні та мають сприятливі умови для сільськогосподарського освоєння. Серед них найбільші *Великі та Центральні рівнини* Північної Америки, *Амазонська та Ла-Платська низовини, Бразильське та Гвіанське плоскогір'я* в Південній Америці.

Особливості географічного положення та рельєфу спричиняють формування в Америці майже всіх відомих типів клімату. Найхолодніше на півночі Канади, третина якої розташована за Північним полярним колом.

У США панують помірні та субтропічні типи клімату, континентальність посилюється у внутрішніх районах країни. Головною перевагою кліматичних умов є достатнє зволоження рівнинних земель східної частини країни. У Мексиці, яка розташована в тропічних широтах, температура повітря та зволоження змінюються залежно від висоти над рівнем моря та географічної широти. На півночі дуже спекотно та сухо, на крайньому півдні випадають рясні опади, на високогір'ях досить прохолодно. Для інших країн Центральної Америки та Карибського басейну характерний тропічний та субекваторіальний клімат. Там цілий рік тепло, вологий сезон триває з червня до листопада. У Південній Америці також немає від'ємних середньорічних температур, за винятком гірських районів. Клімат здебільшого екваторіальний, субекваторіальний та тропічний.

2 Природні ресурси.

Америка має різноманітні корисні копалини. Особливо великими є рудні ресурси. Найбагатші поклади залізної руди виявлено в Бразилії, яка посідає перше місце в Америці за обсягом її запасів та видобутком. Кордильєри та Анди містять у своїх надрах руди різноманітних кольорових і рідкісних металів. Великі родовища олова, срібла, золота, платини, вольфраму, міді, урану, молібдену, свинцю, цинку ланцюжком тягнуться через весь регіон та утворюють так званий «рудний пояс».

Родовища бокситів у Карибському басейні (Ямайка) та на півночі Південної Америки складають майже чверть світових запасів.

Америка — один із найбільших нафтогазоносних районів планети. Основні запаси нафти зосереджені в США, Мексиці (узбережжя й шельф Мексиканської затоки) і Венесуелі (затока Маракайбо).

Запасами вугілля виділяються країни Північної Америки. Великими кам'яновугільними басейнами є *Аппалацький* у США та *Західний* у Канаді.

Серед нерудної сировини світове значення мають поклади фосфоритів (Флорида, США), алмазів (Канада), смарагдів (Колумбія), селітри (Чилі), графіту (Мексика).

Регіон має *водні ресурси* світового значення. За винятком посушливої Мексики, тут багато могутніх і повноводних річок. Не знає собі рівних за забезпеченістю водними ресурсами Південна Америка. Тут протікають найбільші річки Землі — *Амазонка, Парана, Оріноко*. Найбільша річкова система Північної Америки — *Міссісіпі—Міссурі*, інші великі річки — *Маккензі, Святого Лаврентія, Юкон, Колумбія, Колорадо*. Велике значення для регіону має найбільша внутрішня водна система світу — *Великі озера* (Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо). За допомогою каналів вони перетворені на водний шлях для океанських суден, довжина якого перевищує 3 тис. км. Річки Центральної Америки невеликі, але течуть із високих гір та мають великий гідропотенціал.

Лісові ресурси Америки оцінюються як найбагатші у світі. Близько 25% Північної Америки вкрито хвойними та мішаними лісами північного помірної поясу.

Найбільші площі вологих екваторіальних лісів зосереджено в басейні Амазонки (Бразилія, Колумбія, Перу). Лісистість окремих країн Південної Америки рекордно велика, наприклад, у Суринамі — 90%, Гаяні — 84%, Белізі — 78%, Бразилії — 66% тощо. У країнах Центральної Америки та Карибського басейну вона також порівняно висока: майже 40% території вкрито дощовими тропічними лісами з буйною рослинністю та різноманітною фауною.

Агрокліматичні ресурси Америки дуже різноманітні, оскільки регіон простягається більше ніж на 16 тис. км. Найбільш родючі черноземоподібні ґрунти зосереджені в степових районах Америки. Це відомі північноамериканські прерії (США) та південноамериканська пампа (Аргентина). У тропічних та субекваторіальних широтах теплий та вологий клімат у поєднанні з досить родючими ґрунтами дозволяє вирощувати всі можливі культури жаркого поясу: каву, какао, цукрову тростину, бавовну, тютюн, рис, фрукти, овочі тощо.

Америка має у своєму розпорядженні найбагатші рекреаційні ресурси. Тут налічується понад 170 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Найбільше їх у Мексиці (34), США (24), Бразилії (21) та Канаді (20).

Серед об'єктів культурної спадщини виділяють пам'ятники доколумбової та післяколумбової епохи. У Мексиці це величезне доколумбове місто Теотіуакан із пірамідами Сонця та Місяця, стародавнє місто майя Калакмул, історичні центри міст Мехіко, Пуебла, Морелія, Сакатекас.

Один із найвідоміших культурних пам'ятників сучасності — столиця Бразилії місто Бразилія. Близько третини об'єктів Світової спадщини є пам'ятками природи. Найвідомішими природними об'єктами в Північній Америці є національні парки Вуд-Баффало, Скелястих гір (Канада), Єллоустонський, Гранд-Каньйон, Йосеміті (США), у Південній Америці — заповідники Амазонії, національні парки Ігуасу (Бразилія), Канайма (Венесуела).

Головним рекреаційним ресурсом країн Карибського регіону є кліматичні умови в поєднанні з теплим морем та пляжами з білого піску, оточені пальмами. Вони дозволили перетворити туризм на багатьох островах на провідну галузь економіки.

3 Населення.

Загальна кількість населення Америки перевищує 1 млрд осіб. У Північній Америці (США, Канада) живе понад 375 млн осіб,

у Південній Америці — 437 млн осіб, близько 190 млн — у Центральній Америці та Карибському басейні. Найбільш багатонаселені країни — США, Бразилія, Мексика (таблиця 1). Ці три країни входять до числа найбільших держав світу як за кількістю населення, так і за площею.

Населення Америки складається з кількох груп, різних за походженням, расовою належністю й кількістю: корінне населення — індіанці й ескімоси, нащадки європейських завойовників та переселенців, вихідці з Європи та Азії, афроамериканці.

Більшість сучасного населення Північної Америки становлять представники європеїдної раси, значну частку складають й афроамериканці.

Великою є частка представників негроїдної раси на островах Карибського моря та в Панамі. У багатьох країнах Центральної та Південної Америки переважають представники мішаних рас — метиси, мулати, меншою мірою — самбо. Населення Аргентини, Уругваю, Чилі здебільшого складається

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ АМЕРИКИ
ЗА КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ (2022 р.)*

№ з/п	Країна	Місце у світовому рейтингу	Кількість населення, млн осіб
1	США	3	337
2	Бразилія	7	217
3	Мексика	10	129
4	Колумбія	29	49
5	Аргентина	32	46
6	Канада	38	38
7	Венесуела	50	30
8	Перу	45	32
9	Чилі	66	18
10	Еквадор	71	17

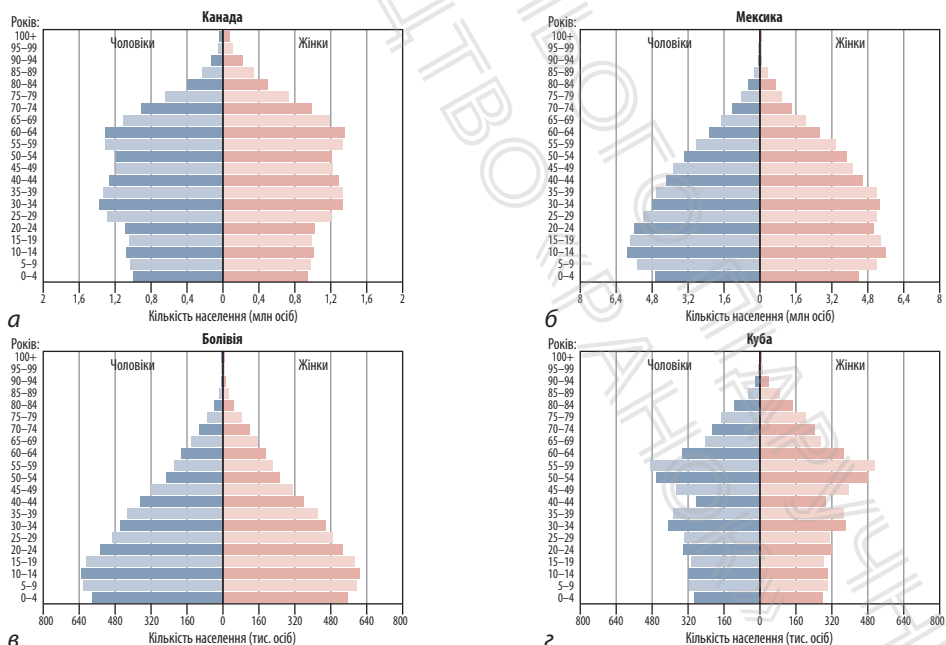
* Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>

з представників європеїдної раси. Лише в Болівії та Гватемалі індіанці становлять понад половину населення.

У США та Канаді панує англійська мова, а в Канаді, крім того, поширена французька. У більшості країн, що розташовані на південь від кордону США з Мексикою, розмовляють мовами романської групи. Причому португальська є державною мовою в Бразилії, майже в усіх інших країнах — іспанська. У Суринамі та деяких острівних країнах поширена нідерландська мова, на Гаїті, Мартініці, Гваделупі — французька, на Ямайці — англійська.

В Американському регіоні проживає понад половина всіх католиків світу. Тут розташована найбільша за площею та населенням католицька країна світу — Бразилія. У США панівною релігією є протестантизм (46%), велика частка протестантів у Канаді (36%). Серед індіанських племен поширені давні традиційні культури.

Демографічні процеси в субрегіонах Америки мають певні відмінності (мал. 1). У США та Канаді демографічна ситуація є типовою для високорозвинених країн: середній природний приріст населення

Мал. 1. Статеві-вікові піраміди (2022 р.): а) Канади; б) Мексики; в) Болівії; г) Куби.
За матеріалами: CIA World Factbook.

становить 2—4% та має тенденцію до зниження. Характерно поступове зменшення частки дітей і підлітків, зростання частки людей похилого віку та середньої тривалості життя.

У Мексиці та інших субрегіонах Америки кількість населення порівняно швидко зростає, хоча демографічний вибух, як і в Азії, останніми десятиліттями почав згасати. Природний приріст населення в середньому становить 11% на рік. В окремих найменш розвинених країнах темпи приросту більш високі (Гватемала — 17,4%, Беліз — 17,3%, Гондурас — 13,24%).

Таким чином, кількість населення більшості країн Америки зростає за рахунок природного приросту, а в США й Канаді — завдяки імміграції з інших країн регіону, Азії та Європи.

Розселення населення в Америці вкрай нерівномірне. Більшість зосереджено по берегах океанів та річок. Найбільш висока густина населення в Центральній Америці та країнах Карибського басейну. У Барбадосі, Пуерто-Рико, Сальвадорі, Гаїті вона перевищує 300 осіб/км².

У Південній Америці середні показники складають 18—35 осіб/км². Найменша середня густина населення в Канаді — лише 3,4 особи/км².

Більшість населення в країнах Америки проживає в містах. У Північній Америці рівень урбанізації складає понад 80% (США, Канада), в інших субрегіонах коливається від 60% до 80%. Найвища частка міських жителів (понад 90%) спостерігається в Аргентині та Уругваї, найнижча (менше ніж 20%) — в окремих острівних країнах Карибського басейну. У восьми найбільших агломераціях регіону кількість населення перевищує 10 млн осіб (таблиця 2).

У Центральній та Південній Америці досить високі темпи урбанізації породжують так звану хибну урбанізацію, яка супроводжується утворенням на околицях великих міст перенаселених нетрів з антисанітарними умовами.

Розвиток та розширення міст і міських агломерацій зумовлюють утворення гігантських зон розселення — мегалополісів. В Америці їх три. Усі вони розташовані в США: *Приатлантичний, або Босваш* (від Бостона до Вашингтона), *Приозерний, або Чипітс* (від Чикаго до Піттсбурга, у районі Великих озер), *Каліфорнійський, або Сан-Сан* (від Сан-Франциско до Сан-Дієго на західному узбережжі) (мал. 2).

Тривала імміграція та високі показники народжуваності в багатьох країнах Америки зумовили формування потужного працездатного потенціалу. Високим рівнем кваліфікації та освіченості відрізняються трудові ресурси США та Канади.

Таблиця 2

НАСЕЛЕННЯ НАЙБІЛЬШИХ АГЛОМЕРАЦІЙ АМЕРИКИ (2022 р.)*

№ з/п	Місце серед найбільших світових агломерацій	Назва	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	8	Сан-Паулу	Бразилія	26,1
2	10	Мехіко	Мексика	21,8
3	11	Нью-Йорк	США	21,5
4	19	Буенос-Айрес	Аргентина	16,7
5	24	Лос-Анджелес	США	15,2
6	31	Ріо-де-Жанейро	Бразилія	12,6
7	42	Ліма	Перу	10,3
8	44	Богота	Колумбія	10,1

* Джерело: <https://worldpopulationreview.com/>

Мал. 2. Мегалополіси США.

Головне

◆ Природні умови Америки загалом є сприятливими для життя та господарської діяльності населення (за винятком холодних територій півночі та півдня й високогірних районів).

◆ Природні ресурси Америки багаті та різноманітні. Світове значення мають запаси вугілля та нафти, залізних руд і кольорових металів, лісові та рекреаційні ресурси.

◆ Загальні риси населення Американського регіону: різноманітний етнічний та расовий склад, поширення католицизму, нерівномірність розміщення, високий рівень урбанізації.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Оцініть роль рельєфу та клімату для розвитку господарської діяльності в Америці.
2. Назвіть основні види природних ресурсів Америки. Які передумови вони створюють для розвитку певних видів господарської діяльності?
3. Які етнічні групи проживають в Америці? Доведіть, що сучасна етнічна структура населення є результатом зовнішніх міграцій.
4. Охарактеризуйте розподіл мов та релігій в Америці.
5. Назвіть найбільш та найменш урбанізовані країни Америки.
6. Укажіть причини нерівномірного розподілу населення територією Америки.

🔍 Практичне завдання

За статево-віковими пірамідами (мал. 1, с. 231) визначте відмінності демографічних процесів у субрегіонах Америки.

🗨️ Вправа для саморозвитку

Скористайтеся сервісом Google Earth та здійсніть онлайн екскурсію до найбільш цікавих для вас об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Америці. Прокладіть маршрут вашої подорожі на контурній карті з позначенням відвідуваних місць.

§ 33. Особливості економіки країн Америки.

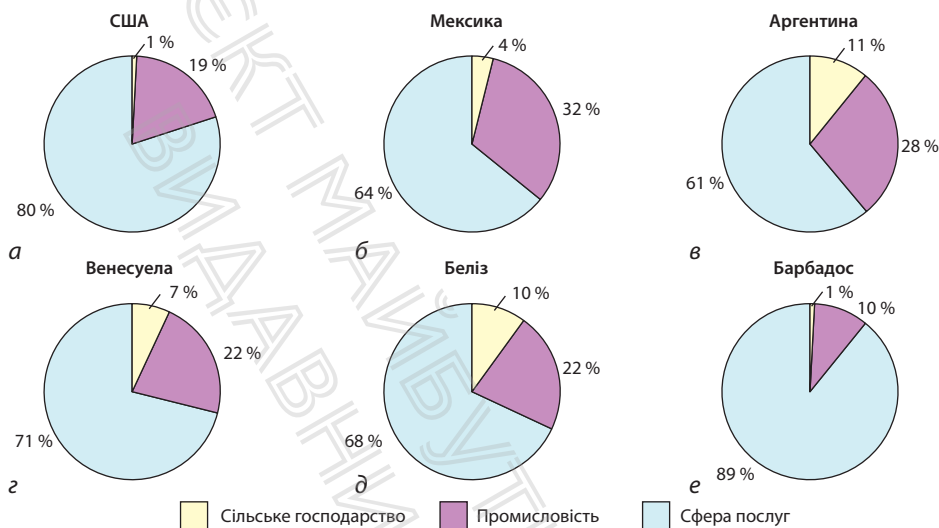
Первинний сектор економіки

🧠 Пригадайте

- ◆ відмінності структури господарства розвинених країн та країн, що розвиваються

1 Особливості економічного розвитку країн Америки.

Величезні природні та трудові ресурси Американського регіону в поєднанні з вигідним географічним положенням створюють сприятливі передумови для економічного розвитку країн. Економічним лідером Америки на початку XXI ст. залишаються США. Інші країни тією чи іншою мірою залежать від них. У господарстві багатьох країн регіону залишається значною роль первинного сектору економіки.

Мал. 1. Структура ВВП країн Америки (2021 р.).

За матеріалами: CIA World Factbook.

Як ви вже знаєте, країни Америки мають надзвичайно різні показники господарського розвитку. Високорозвинені США й Канада є лідерами за виробництвом продукції обробної і добувної промисловості, сільського господарства. У структурі їхньої економіки та зайнятості населення провідні позиції належать третинному сектору (мал. 1, а).

Ці дві країни є найбільшими у світі виробниками та постачальниками різноманітних послуг, мають надсучасні невиробничу сферу й туристичний рекреаційний комплекс.

Серед інших країн регіону реальну багатопрофільну економіку мають лише деякі з них. За обсягами виробництва ВВП виділяються Бразилія, Мексика та Аргентина (таблиця). У 1980-х рр. у цих країнах було впроваджено глибокі реформи, спрямовані на прискорення економічного зростання (мал. 1, б, в). Їхніми основними рисами були спрямованість на залучення іноземних інвестицій (у першу чергу американських) та позбавлення залежності від привізних товарів. За декілька десятиліть ці держави перетворилися на промислових гігантів, і за їхнім зразком почали активно розвиватися інші країни регіону, зокрема Чилі, Колумбія, Перу, Еквадор.

Таблиця

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ НАЙПОТУЖНІШИХ КРАЇН АМЕРИКИ (2021 р.)*

№ з/п	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	Місце у світовому рейтингу	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
1	США	19847	2	60 200
2	Бразилія	2989	8	14 100
3	Мексика	2306	13	17 900
4	Канада	1742	15	45 900
5	Аргентина	893	26	19 700
6	Колумбія	684	31	13 400
7	Чилі	446	44	23 300
8	Перу	371	48	11 300
9	Венесуела	269	56	7 704
10	Еквадор	182	68	10 300

* <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/real-gdp-purchasing-power-parity/country-comparison/>

В основі економіки Куби та частково Венесуели й Болівії переважають важелі адміністративно-командного господарювання. Його характерними рисами є провідна роль держави в економічному житті, обмеження приватного сектору (мал. 1, з).

Країни Центральної Америки і особливо острівні території в Карибському морі зосереджують свою увагу на розвитку сфери послуг (перед усім туризмі) та сільському господарстві. Переробної промисловості в цих країнах, за винятком легкої та харчової, фактично немає (мал. 1, д, е).

2 Роль трансамериканських ТНК в економіці регіону.

На відміну від країн Європи та Азії, в Америці є чітко виражений економічний та політичний лідер — Сполучені Штати. Вирішальну роль в економіці всього регіону відіграють великі ТНК, серед яких провідні позиції належать компаніям США. Американські ТНК створили в багатьох країнах велику кількість підприємств, які називають «другою економікою» США. Великі компанії фактично взяли під свій контроль країни Америки шляхом придбання акцій

місцевих фірм, заснування філій своїх підприємств, перенесення різних виробництв, використання дешевої робочої сили та багатих сировинних ресурсів. Країни-сусіди США виконують і певні функції обслуговування: переробка привізної нафти, виробництво алюмінію, розміщення найбільших ТНК із метою уникнення великого оподаткування. Так, багато міжнародних корпорацій США перевели свої штаб-квартири до Панами, на Багами, до Барбадосу тощо.

3 Первинний сектор економіки.

Добувна промисловість представлена в Америці різноманітним виробництвом. Тут у значних кількостях видобувають майже всі основні види корисних копалин, необхідних сучасній індустрії.

Основні райони видобування нафти та природного газу розташовані в Північній та Центральній Америці: *Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Маракайбський, Орінокський*. США володіють сучасними технологіями видобутку сланцевого газу. Його ключові родовища освоюють у межах Центральних та Великих рівнин, Примексиканської низовини. Розробку вугільних родовищ здійснюють в *Аппалацькому* (США) та *Західному* (Канада) вугільних басейнах.

На щитах давніх платформ (Лаврентійська височина, Бразильське плоскогір'я) ведеться видобуток залізних та марганцевих руд. Підприємства з видобутку руд кольорових металів приурочені до родовищ у рудному поясі Анд—Кордильєр. Країни Америки посідають провідні місця за видобутком міді (Чилі, Перу, Мексика, США, Канада), срібла (Мексика, Перу, США), свинцю (Мексика, Перу), цинку (Мексика, Перу, Канада), урану (Канада, Бразилія), олова (Болівія, Бразилія), золота (Перу, Мексика, США, Канада) сурми та ртуті (Мексика), нікелю (Куба, Канада), бокситів (Ямайка, Суринам, Гаяна, Домініканська Республіка, Бразилія). Значні обсяги видобутої та збагаченої руди експортуються до США.

Сільське господарство є важливим напрямком розвитку економіки більшості країн регіону. У США та Канаді сільське господарство багатопрофільне, високо механізоване, високоефективне та високорентабельне з переважанням частки тваринництва. Основний тип підприємств — великі фермерські господарства.

В інших країнах регіону провідна роль належить рослинництву (за винятком Аргентини та Уругваю). Для споживчих потреб вирощують кукурудзу, маніок, банани, картоплю, чорну квасолю.

Мал. 2. Краєвид кавових плантацій на південному сході Куби. Перші кавові плантації тут було закладено в кінці XVIII ст.

Мал. 3. Плантації цукрової тростини в Бразилії.

Спеціалізація експортних культур досить вузька та склалася під впливом природних та історичних чинників. Із колоніальних часів сформувався плантаційне господарство. Воно було спрямоване на вирощування в колоніях сільськогосподарських культур, які вивозилися до країн-метрополій (мал. 2).

Із 2000 р. ландшафт плантацій зі старовинними садибами й виробничими приміщеннями внесено до Світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

У XX ст. країни, що розвиваються, проводили аграрні реформи та запроваджували «зелену революцію» в сільському господарстві. Однак на відміну від азійських країн, аграрні перетворення в Америці розпочалися раніше (1940-ві рр.) і набули поширення в більшості країн регіону.

На вирощуванні цукрової тростини спеціалізуються Куба, Бразилія, Мексика (мал. 3); кави — Бразилія та Колумбія; какао — Домініканська Республіка, Бразилія, Еквадор; пшениці — Аргентина; бананів десертних сортів — Еквадор, Нікарагуа, Панама; бавовнику — Мексика, Бразилія, Парагвай.

У Мексиці й Гватемалі цілорічно вирощують овочі та фрукти, у Колумбії — орхідеї та інші квіти. Рослинництво цих країн спрямоване на ринок США.

Безперечними лідерами за експортом продукції тваринництва є Аргентина та Уругвай. Зокрема, на них припадає 2/3 експорту

Мал. 4. Лососева ферма в затоці Святого Лаврентія (Канада).

яловичини регіону, а за поголів'ям овець та настригом вовни Аргентина поступається лише Австралії та Новій Зеландії. У гірських районах Перу, Еквадору, Болівії заради вовни розводять лам та альпак.

Лісовому господарству належить помітна роль в економіці країн Америки, насамперед Канади, Бразилії, Чилі, Аргентини. Найрозвиненіші лісові промисли — забезпечення деревиною паперової та будівельної промисловості, добування цінної деревини червоного дерева, канадського кедра, рожевого дерева, бальси, збирання хінної кори та кленового соку, листя чагарнику коки, чаю мате, чикле (загальний термін на позначення натурального соку дерева), лікарських рослин, використання каучуконосів тощо.

Рибальство має експортний характер та зорієнтовано на ринки США та Японії. Воно найбільш розвинене в Канаді, Бразилії, Чилі та Перу. Головні об'єкти морського промислу — тунець, сардина, оселедець, анчоуси, окуневі акули, креветки, лангусти, устриці, мідії. У прибережних акваторіях Канади, США, Мексики, Чилі та Бразилії все більшого значення набуває аквакультура (мал. 4). У Нікарагуа на фермах розводять морських черепах і крокодилів.

! Головне

◆ У країнах Америки спостерігаються значні відмінності в ролі первинного, вторинного й третинного секторів економіки у структурі ВВП.

◆ Для більшості країн регіону характерна вузька спеціалізація господарства, зорієнтована на експорт продукції до розвинених країн або на надання певних видів послуг.

◆ Провідну роль у регіоні відіграють трансамериканські ТНК. Залишається великою залежність економіки багатьох країн регіону від іноземного капіталу США, Японії та країн Західної Європи.

◆ Америка — один із провідних регіонів за виробництвом продукції первинного сектору економіки.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть особливості економічного розвитку країн Америки. 2. Чим обумовлена нерівномірність розвитку субрегіонів Америки? 3. Назвіть основні райони видобування паливних та рудних корисних копалин. Чим обумовлена велика роль добувної промисловості в окремих країнах регіону? 4. На конкретних прикладах поясніть, які складові сільського господарства мають експортну орієнтацію в країнах Америки. Проаналізуйте причини їхньої спеціалізації.

Поміркуйте

Які субрегіони Азії та Америки мають певні риси схожості за рівнями економічного розвитку?

Вправа для саморозвитку

Дослідіть місце та роль провідних ТНК зі США в господарстві країн Америки (на ваш вибір).

Географічні дослідження

«Бананові республіки»: типові ознаки та сучасний розвиток.

§ 34. Основні промислові райони регіону.

Вторинний та третинний сектори економіки

Пригадайте

◆ яку спеціалізацію мають нові індустріальні країни Азії

1 Основні центри промисловості в регіоні.

Для Америки характерний високий ступінь концентрації обробної промисловості в найбільш розвинених країнах, зокрема в США й Канаді, країнах нової індустріалізації — Бразилії, Мексиці, Аргентині, а також у Чилі, Венесуелі, Колумбії та Перу.

Найпотужніші промислові райони обробної промисловості розташовані в США.

1) *Приатлантичний* — вузька смуга прибережної низовини між океаном та Аппалацькими горами. Більшість підприємств зорієнтовані на привізну сировину. Спеціалізується на наукоємному

машинобудуванні, нафтохімічній, хіміко-фармацевтичній, паперовій, поліграфічній і легкій промисловості.

- 2) *Приозерний* — територія між Великими озерами та річками Міссісіпі і Огайо. Це так зване «індустріальне серце» США і всього регіону. Головна роль належить традиційним виробництвам: чорній металургії, важкому машинобудуванню, хімічній, нафтопереробній, харчовій промисловості.
- 3) *Примексиканський* — смуга низовин уздовж Мексиканської затоки. Промислова спеціалізація визначається переважно підприємствами нафтопереробки та нафтохімії.

У нових індустріальних країнах найбільші в регіоні райони обробної промисловості історично формувалися в столицях і великих економічних центрах, що мають як вигідне географічне положення, так і кваліфіковану робочу силу. Це насамперед промислові райони Сан-Паулу, Мехіко, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айреса. Раніше в них переважали харчова, текстильна, швейна, взуттєва, металообробна промисловість, але потім до них додалися електротехніка, нафтопереробка й нафтохімія, автомобілебудування, електрометалургія. Останнім часом спеціалізацію цих районів усе більше визначають сучасні наукоємні виробництва.

2 Вторинний сектор економіки.

На Америку припадає близько 28 % світового виробництва електроенергії, із яких 21 % забезпечують тільки три країни — США, Канада та Бразилія. Основними джерелами отримання енергії в регіоні є нафта, природний газ, вугілля, гідроенергія та рослинні види палива (дрова, залишки цукрової тростини). Майже в усіх країнах Америки найбільшу частку електроенергії виробляють теплові електростанції, у Канаді та Бразилії — гідравлічні електростанції. Каскади найпотужніших ГЕС розташовані на річках Бразилії («Ітайпу», «Белу Монті»), Венесуели («Гурі»), США («Гранд Кулі») (мал. 1). Атомні електростанції працюють у США, Канаді, Мексиці, Бразилії та Аргентині.

Чорна металургія набула найбільшого розвитку в США, Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині та Венесуелі. Основною продукцією кольорової металургії є мідь (Чилі, Перу, Мексика, США, Канада), свинець та цинк (США, Канада, Перу, Мексика), олово (Болівія), срібло (Мексика, Канада), алюміній (США, Канада, Бразилія, Аргентина, Суринам).

Мал. 1. «Ітайпу» (Бразилія) — одна з найпотужніших (14 МВт) ГЕС світу. Загальна довжина греблі складає понад 7 км, висота — 196 м.

У Ямайці, Гаяні, Домініканській Республіці розвинене виробництво глинозему з бокситів. Продукція чорної та кольорової металургії експортується до США та інших розвинених країн.

Машинобудування США та Канади характеризується високою наукоємністю. Найбільше значення має виробництво авіакосмічної та військової техніки, автомобілів, електроніки, комп'ютерів та офісного обладнання. У нових індустріальних країнах розвинені автомобілебудування, верстатобудування, літакобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, електроніка та електротехніка. Більшість підприємств є філіями американських, німецьких, японських та італійських компаній.

У *хімічній промисловості* як за обсягами виробництва, так і за переліком продукції безперечним лідером є США. У Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині, Чилі, Перу, Венесуелі, Колумбії, Кубі переважають нафтохімія, синтез мінеральних добрив, парфумерна та фармацевтична промисловість.

Лісова промисловість регіону базується на потужних місцевих ресурсах північного та південного лісових поясів. У країнах Південної Америки (Бразилія, Чилі, Аргентина, Колумбія) найбільш розвинені підприємства первинної обробки сировини. Канада спеціалізується на целюлозно-паперовому виробництві.

Підприємства *легкої та харчової промисловості* працюють у всіх країнах регіону. У розвинених країнах зростає тенденція перенесення виробництв до інших країн регіону з більш дешевою робочою силою.

У Мексиці та країнах Південної Америки велике значення має текстильна промисловість, яка переважно представлена бавовняними підприємствами. Для найбільш розвинених країн Центральної Америки

та Карибського басейну легка та харчова промисловість залишаються провідними складовими господарств.

3 Третинний сектор економіки.

Надвисоким рівнем розвитку сфери послуг у регіоні відрізняються розвинені країни, особливо США, які лідирують у світовому виробництві багатьох видів послуг. У структурі третинного сектору провідне значення мають фінансова сфера, торгівля, освіта, медицина, а також інформаційно-технологічні послуги. У країнах нової індустріалізації сфера послуг динамічно розвивається. Традиційно велику роль відіграють торгівля, транспорт, туризм.

Головним центром фінансової та ділової активності в Америці є Нью-Йорк. У місті розміщено найбільшу фондову біржу світу, штаб-квартири провідних американських ТНК, представництва найбільших національних та іноземних банків та компаній. Крім Нью-Йорка, центрами світового значення є Сан-Франциско, Бостон, Чикаго, Х'юстон, Торонто, Монреаль, Сан-Паулу, Лос-Анджелес, Мехіко, Буенос-Айрес.

Освітні центри США та Канади вважать найкращими у світі. За даними щорічного дослідження, до 500 найкращих вищих навчальних закладів планети входили 137 із США (найбільше представництво) та 19 із Канади. Всесвітньовідомими є Гарвардський, Стенфордський, Принстонський, Єльський, Чиказький університети, Університет Торонто, Університет Британської Колумбії (мал. 2).

Поглиблення внутрішніх інтеграційних зв'язків та розвиток глобалізаційних процесів визначають велику роль *транспортних перевезень* у регіоні. У зовнішніх перевезеннях вантажів переважає морський транспорт. Найбільші морські порти: Лос-Анджелес, Ванкувер, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна, Колон, Сантус. Перевезення пасажирів на великі відстані забезпечує авіаційний транспорт. Із десяти найбільших аеропортів світу, що приймають понад 50 млн пасажирів щорічно, в Америці розташовані чотири: Атланта (мал. 3), О'Хара (Чикаго), Лос-Анджелес, Даллас.

Найгустіша мережа автомобільних за залізничних шляхів зв'язує США та Канаду, США та Мексику. Найбільші трансконтинентальні магістралі регіону — *Панамериканське шосе*, яке сполучає країни Північної, Центральної і Південної Америки, та *Трансамазонське шосе*, що проходить від північно-східного узбережжя Бразилії через важкодоступні райони Амазонії до кордону з Перу.

Мал. 2. Університет Британської Колумбії. Був заснований в 1908 р. Університет розташований у місті Ванкувері та є одним із найвідоміших навчальних закладів Канади.

Мал. 3. Злітно-посадкові смуги аеропорту Атланта (США). Це найбільший за пасажирообігом аеропорт світу, який щоденно обслуговує 2500 рейсів та 250 тис. пасажирів.

Південна Америка вирізняється нерівномірним розподілом транспортної мережі по території. Це обумовлене тим, що побудовані раніше залізничні та автомобільні дороги були призначені для підвезення мінеральної сировини та сільськогосподарської продукції до портів. В останні десятиліття в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Чилі було побудовано тисячі кілометрів сучасних швидкісних магістралей.

Специфіка географічного положення невеликих країн Центральної Америки та Карибського басейну на перехресті транспортних шляхів визначила особливу спеціалізацію окремих складових сфери послуг.

Зокрема, Панама, Багамські Острови, Антигуа і Барбуда є країнами «зручного прапора», які надають послуги реєстрації іноземних суден під своїми прапорами. У результаті під прапором Панамы зараз зареєстровано близько 8000 кораблів. Зокрема, до портів Панамы приписано більше американських торговельних судів, ніж до всіх портів США.

Останніми роками багато невеликих країн перетворилися на офшорні зони, які залучають іноземний капітал завдяки пільговій податковій політиці та мінімальній бюрократизації національного законодавства (Бермудські Острови, Барбадос, Домініканська Республіка, Антигуа і Барбуда тощо).

Американський туристичний регіон — третій за масштабами розвитку міжнародного туризму. Головними центрами залучення

Мал. 4. П'ятизірковий готель «Атлантик Парадіз» (Багами) — це ціле місто, де є все для відпочинку та розваг. Одна з пам'яток курорту — унікальний акваріум просто неба в природній лагуні. Для відвідувачів по її дну проходить прозорий тунель, де можна спостерігати за підводним життям.

туристів є три країни Північної Америки — США, Канада та Мексика. Дивовижна природа та багата культурна спадщина островів Карибського басейну щорічно приваблюють понад 15 млн туристів. Це зумовлює їхню спеціалізацію на готельному бізнесі та наданні різноманітних туристичних послуг (мал. 4).

4 Країни Америки в МПП. Зв'язки України з країнами Америки.

Як бачимо, субрегіонам Америки властива нерівномірність економічного розвитку, що й визначає особливості їхньої участі в МПП. США є головним інвестором Американського регіону, постачальником передових технологій, наукоємної продукції, новітніх видів послуг. Канада та країни нової індустріалізації мають велику частку продукції добувної та обробної промисловості. В окремих країнах значного розвитку набула металургія, особливо кольорова на місцевій сировині. Значною залишається роль регіону в постачанні сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Невеликі країни спеціалізуються на наданні фінансових, транспортних, туристичних послуг.

Серед пріоритетних напрямків співпраці нашої держави з країнами Америки — торгово-економічне та культурне співробітництво.

Найважливішими торгово-економічними партнерами України є США, Канада, Бразилія, Мексика, Еквадор, Аргентина.

Від часу незалежності України США та Канада сприяють її розвитку як сучасної демократичної та економічно розвиненої

європейської держави. Актуальним є всебічна підтримка героїчного спротиву українського народу у протистоянні з РФ. Від початку повномасштабного вторгнення США, Канада та інші держави запровадили кілька пакетів економічних санкцій проти Росії. Уряди країн забезпечують надходження фінансової, військової та гуманітарної допомоги, розроблено програми для українців, які шукають притулку.

! **Головне**

◆ Територіальна спеціалізація промислових виробництв у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, має відмінності. Найбільше підприємств обробної промисловості зосереджено в США, Канаді та великих агломераціях нових індустріальних країн.

◆ Провідні виробництва вторинного сектору економіки регіону: електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна, лісова, легка, харчова промисловість.

◆ Найвищим рівнем розвитку сфери послуг вирізняються розвинені країни. Динамічно розвивається сфера послуг у нових індустріальних країнах. Невеликі країни регіону спеціалізуються на транспортних, фінансових та туристичних послугах.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть основні промислові райони та центри в Америці. Поясніть причини їх формування.
2. Складіть перелік провідних виробництв вторинного сектору економіки Америки. охарактеризуйте їхню географію.
3. Назвіть найбільші фінансові центри та світові міста в Америці. Розкрийте їхню роль у регіоні.
4. Наведіть приклади країн «зручного прапора», країн-офшорів, «країн-готелів». Поясніть, чому саме таку спеціалізацію має їхня сфера послуг.

💬 **Поміркуйте**

1. Чим обумовлена нерівномірність розвитку субрегіонів Америки? Запропонуйте власні ідеї щодо подолання відсталості окремих країн регіону.
2. Визначте переваги та недоліки найближчого сусідства країн Америки зі США.

Порадник

Для отримання інформації про склад експорту та імпорту потрібних для порівняння країн скористайтеся бібліотекою «Книги фактів ЦРУ»: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fp.html>

◆ **Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)**

1. Панамериканське шосе — дорога через три Америки.
2. Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

ТЕМА 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

§ 35. США. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.

Пригадайте

- ♦ головні складові природноресурсного потенціалу країни
- ♦ які етнічні групи представлені в сучасному населенні США

- ♦ **Офіційна назва:** Сполучені Штати Америки (США).
- ♦ **Площа:** 9,8 млн км².
- ♦ **Населення:** 337 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Вашингтон.
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ♦ Президентська республіка, федеративна держава (50 штатів і Федеральний округ Колумбія)

1 Місце країни у світі та регіоні.

США — одна з провідних держав світу, що відіграє значну роль на політичній арені та у світовій економіці. Ця держава-гігант посідає третє місце за кількістю населення у світі.

Потужнооекономічною державою Сполучені Штати стали після Другої світової війни. Протягом декількох десятиліть країна була світовим лідером за темпами економічного зростання, продуктивністю праці та обсягами виробництва. Зараз на США припадає майже 15% світового ВВП (друге місце) та понад 10% усього промислового виробництва світу (друге місце). Однак за масштабами науково-технічного, фінансового, інформаційного, військового потенціалів, ступенем впливу на світогосподарські зв'язки США й сьогодні не знають собі рівних у світі. Американські компанії, які переважно є основою світової мережі ТНК, контролюють виробництво товарів та послуг у багатьох країнах і регіонах світу. Найголовнішим чинником впливу США на

розвиток світової економіки є, безумовно, їхнє технологічне лідерство.

Величезний економічний потенціал США визначає їхню політичну могутність, яка виявляється також і в міжнародних економічних відносинах. США мають найбільшу частку внесків у фонди найавторитетніших міжнародних об'єднань — у багатьох організаціях системи ООН, Світовому банку, МВФ. У деяких випадках від частки внесків залежить кількість голосів, які держава має в процесі прийняття важливих рішень. Через механізм НАТО, де Сполучені Штати також є лідером, вони ініціюють політику економічної блокади держав, які, на думку американського уряду, загрожують національній безпеці країни або порушують міжнародні принципи демократії (серед недавніх прикладів — економічні санкції проти Росії).

2 **Модель економічного розвитку.**

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на ліберальній моделі змішаної економіки. Її головні особливості можна умовно поділити на дві групи: традиційні та новітні, що формують сучасну так звану «економіку знань».

Традиційні риси були здавна властиві економічній стратегії розвитку США. Насамперед це всебічне заохочення американським суспільством та державою підприємницької активності, спрямованість на досягнення успіху для кожної людини незалежно від її походження та соціального статусу; більш обмежене, ніж в інших розвинених країнах, однак ефективне державне втручання в економіку; висока трудова мораль, що ґрунтується на протестантській етиці, працелюбності та вірі у власні сили.

В останні десятиліття все більшого значення набувають нові особливості господарювання, зокрема орієнтація на гнучке, диверсифіковане та дрібносерійне виробництво, здатність швидко адаптуватися до нових потреб економіки та населення. Це досягається шляхом використання в матеріальному виробництві та сфері послуг новітніх технологій, побудованих на мікроелектроніці, програмованій автоматизації та біоінженерії.

Біоінженерія — напрям науки і техніки, застосування інженерних принципів у біології та медицині, цілеспрямоване внесення змін в організми рослин, тварин і людини та керування їхніми функціями.

Ще одна принципова відмінність сучасного стану американської економіки — постійне підвищення рівня її наукоємності. Це визначається як збільшенням загальних витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (на частку США припадає понад 40% усіх видатків розвинених країн світу), так і формуванням всеохоплюючої інформаційної інфраструктури.

Завдяки стрімкому науковому розвитку США відбувається масова імміграція наукової еліти, що сприяє міжнародній взаємодії багатьох країн світу та впливає на політичні зв'язки між державами.

Транснаціональні корпорації США є найпотужнішими у світі, але останніми роками вони втрачають своє кількісне представництво у світових рейтингах, що зумовлене, з одного боку, процесами об'єднання та поглинання, а з іншого — конкуренцією з боку ТНК країн Азії.

3 Економіко-географічне положення.

Територія країни складається із трьох частин: континентальних штатів, Аляски та Гавайських островів. Під контролем США перебуває також низка островів Карибського моря (Пуерто-Рико, Віргінські острови) та Океанії (Американське Самоа, острів Гуам тощо).

Основна частина країни розміщується між Канадою на півночі й Мексикою на півдні. На сході США омивають води Атлантичного океану, на заході — Тихого, із південного сходу обмежені Мексиканською затокою. Штат Аляска розташований на північному заході материка, має вихід до Північного Льодовитого океану та межує з Канадою, а через Берингову протоку — із Росією. Третя частина США — Гавайські острови — віддалена від перших двох і розміщується в центральній частині Тихого океану.

США мають одну з найпротяжніших берегових ліній у світі (майже 20 тис. км) із численними природними бухтами та глибокими затоками, що забезпечує розвиток морських перевезень, активні зв'язки між штатами та з іншими країнами світу.

Країна не зазнала руйнівного впливу подій Першої і Другої світових війн, а навпаки, отримала з них великі прибутки як кредитор багатьох держав Європи.

Отже, ЕГП США можна вважати вигідним, що сприяє економічному розвитку держави.

4 Природно-ресурсний потенціал.

За кількістю та різноманітністю природних умов і ресурсів США є однією з найбагатших країн світу.

Рельєф країни дуже різноманітний. Рівнини внутрішніх частин країни створюють сприятливі умови для сільськогосподарського освоєння. Усю західну частину країни займає гірська система Кордильєри, а вздовж Атлантичного узбережжя простяглися невисокі гори Аппалачі.

Головною перевагою клімату є достатнє зволоження рівнинних земель східної частини країни та їх розташування в помірному і субтропічному поясах. Найродючішими є каштанові та чорноземні ґрунти, що вкривають центральні частини прерій. Природна родючість різноманітних ґрунтів поліпшується за допомогою меліорації.

У США багато могутніх багатководних річок. Міссісіпі з притоками Міссурі та Огайо належить до найбільших річкових систем Землі. Великими річками є Юкон на Алясці, Колорадо, Колумбія, Ріо-Гранде. На півночі США розташовані Великі озера: Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо. За допомогою каналів вони перетворені на водний шлях для океанських суден, довжина якого перевищує 3 тис. км.

Держава має значні запаси деревини. Лісами вкрито понад 33 % території, найбільше їх на Алясці та в Кордильєрах.

Країна багата на різноманітні корисні копалини. Є великі поклади нафти й природного газу, кам'яного вугілля. Серед металевих найбільш значні запаси залізної руди, мідних, поліметалевих, уранових руд, срібла, золота. Із нерудних виділяються великі поклади фосфоритів, самородної сірки, калійної солі.

До природних багатств у країні ставляться дуже дбайливо. У США багато природоохоронних територій, адже саме тут наприкінці XIX ст. були створені перші у світі національні природні парки. Загалом мережа природоохоронних територій у країні займає площу майже 50 млн га.

5 Працересурсний потенціал. Система розселення.

Первісне ядро американської нації складалося з вихідців із Великої Британії та їхніх нащадків. Пізніше до країни приїхало багато німців і представників інших народів.

Сьогодні нащадки європейців складають майже 80 %, тут численні діаспори німців, ірландців, англійців, шотландців, італійців, євреїв, поляків, українців. Темношкіре населення, так звані афроамериканці,

складають 13% — це переважно нащадки рабів, вивезених з Африки, вихідці з Азії — 4,4%, корінні жителі — 1,2% (індіанці, ескімоси, алеути, гавайці), решта — 1,4% (переважно вихідці з Латинської Америки). Незважаючи на високу етнічну строкатість, державі вдалося досягти високого ступеня консолідації нації.

За віросповіданням більшість американського населення становлять християни (протестанти — 46,5%, католики — 20,8%), представлені в країні й інші релігії, зокрема індуїзм та іслам.

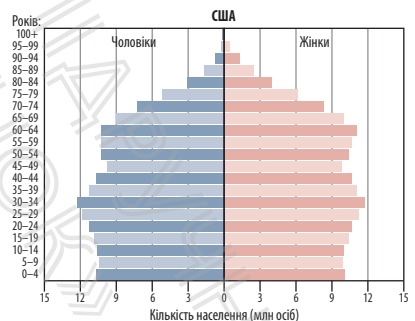
Тривалий час США відрізнялися високими темпами зростання населення, що було пов'язане з високим природним приростом та імміграцією. Потім показники природного приросту знизилися та стабілізувалися, а кількість іммігрантів стала суворо обмежуватися. Щороку до країни в'їжджає близько 800 тис. осіб, серед яких багато висококваліфікованих фахівців, у тому числі вчених, програмістів.

Нині природний приріст населення складає 4,0% (2022 р.). Для вікової структури населення (18,5% — молодша вікова група; 65% — середня вікова група; 16,5% — старша вікова група) характерно поступове зменшення частки дітей і підлітків, зростання частки людей похилого віку та середньої тривалості життя (мал. 1). Однак порівняно з Європейським регіоном проблема старіння нації в США ще не набула такого гостроти.

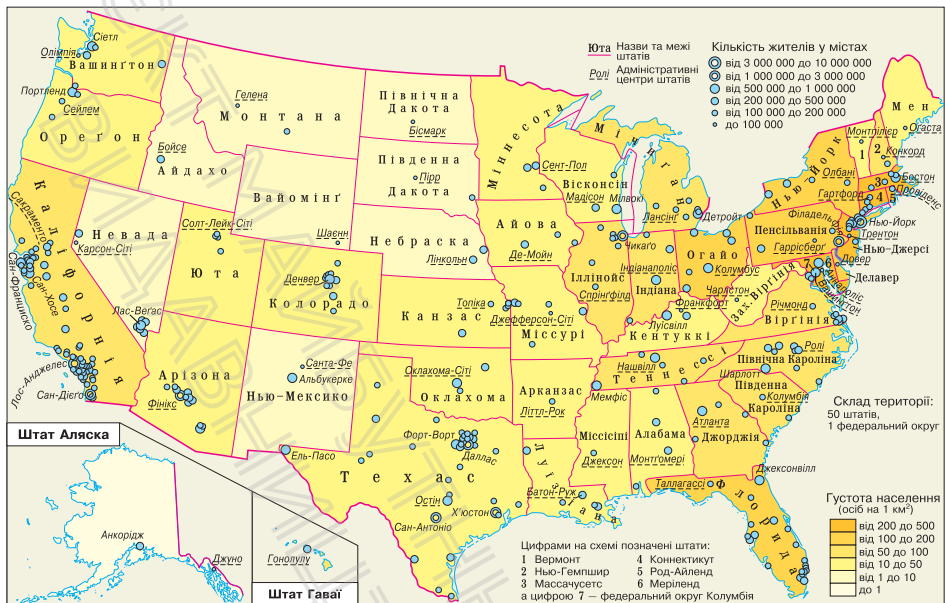
Середня густина населення США порівняно невелика й дещо перевищує 35 осіб/км². Воно розміщене територією дуже нерівномірно (мал. 2). Найбільш густо заселене східне узбережжя, подекуди цей показник сягає 400 осіб/км². У гірських штатах та внутрішніх аграрних районах густина населення зменшується до 5 осіб/км², на Алясці — менше ніж 1 особа/км².

США — одна з найбільш урбанізованих країн світу, частка міських жителів становить понад 83% від загальної кількості населення. Найбільші міста — Нью-Йорк (18,9 млн осіб), Лос-Анджелес (12,5 млн), Чикаго (8,9 млн), Х'юстон (6,6 млн), Даллас (6,5 млн), Вашингтон (5,4 млн). Унаслідок явища субурбанізації виникли великі міські агломерації.

Майже 80% американських працівників віддають перевагу роботі у сфері послуг (фінансових, комунальних, торговельних, транспортних, освітніх, медичних, юридичних),

Мал. 1. Статво-вікова піраміда США (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Розселення населення США.

зайняті в готельному бізнесі або перебувають на державній службі. Близько 20% населення працюють на підприємствах добувної та обробної промисловості. Лише 0,7% американців задіяне в сільському господарстві, лісництві або рибальстві.

6 Українська діаспора США.

У США проживає численна українська діаспора. Українці та американці українського походження зосереджені переважно в Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Піттсбургу, Детройті, Клівленді та інших містах. За кількістю українці посідають 21 місце серед етнічних груп цієї багатонаціональної держави.

Перша хвиля еміграції українців до США розпочалася з 1877 р. Саме тоді група селян-русинів із Закарпаття прибула на шахти Східної Пенсільванії. Основна частина наступної хвилі еміграції приїхала до США в другій половині 1920-х рр. У післявоєнний період розпочалася третя хвиля еміграції (друга половина 1940-х рр.). Основну її частину становили переміщені особи та біженці з таборів західних зон окупації Німеччини та Австрії, а також з Італії.

Мал. 3. Razom for Ukraine — громадська організація українців у США, створена під час Революції Гідності, допомагає Україні боротися проти російських окупантів ще з 2014 р. Із початком повномасштабного вторгнення РФ вона стала одним із головних американських штабів підтримки України.

Наразі у країні налічується близько 2 млн українців та осіб українського походження. Українська мова, географія, література, історія, соціологія України викладаються у 28 університетах та коледжах. Утворилися й діють різноманітні українські громади політичного, релігійного та культурно-освітнього спрямування.

Після початку російського вторгнення тисячі українців, що живуть у США, об'єдналися для допомоги співвітчизникам: закупають автомобілі, у тому числі швидкої допомоги, дають прихисток українським біженцям, влаштовують акції на підтримку українців (мал. 3).

! Головне

- ◆ США — найрозвиненіша країна світу, одна з найбільших за територією та кількістю населення держава.

- ◆ Основні чинники, що визначають провідне місце США у світі: ЕГП, науковий, технологічний, працересурсний, природно-ресурсний потенціал, модель економічного розвитку, що ґрунтується на принципах економічної свободи та всебічного заохочення підприємницької активності.

- ◆ Характерні риси населення США: багатонаціональний і різноманітний расовий склад, нерівномірне розміщення, високий рівень урбанізації, високий рівень освіченості та кваліфікації, зайнятості у сфері послуг.

- ◆ Українська діаспора в США належить до національної меншини з високим рівнем організації, освіти, культури та національної єдності.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які чинники визначають місце США в міжнародному поділі праці?
2. Назвіть основні риси ЕГП США.
3. Укажіть головні складові природно-ресурсного потенціалу США.
4. Поясніть особливості етнічного та релігійного складу населення країни.
5. Чим обумовлений нерівномірний розподіл населення територією країни?
6. Як і коли відбувалося формування української діаспори в США?

Поміркуйте

Чому, незважаючи на багаті власні ресурси, США є одним із найбільших у світі імпортерів мінеральної сировини?

Працюємо в групах

1. Охарактеризуйте ЕГП США та оцініть вплив кожної з її складових на розвиток господарства країни.
2. Оцініть природно-ресурсний потенціал США та спрогнозуйте потенційні можливості розвитку господарства країни на власній природній сировині.

§ 36. США. Складники економічного розвитку

Пригадайте

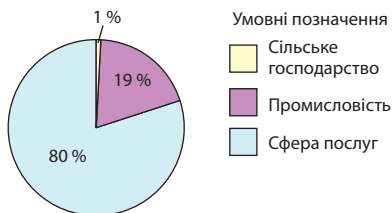
- ♦ які природні передумови сприяють економічному розвитку США
- ♦ які види продукції американських виробників вам відомі

1 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.

Економіка США однією з перших перейшла до постіндустріальної стадії розвитку, й на сьогодні має одну з найвищих часток сфери послуг у ВВП країни — 80% (мал. 1).

Промисловість США є однією з найпотужнішою в світі. Продуктивність праці в американській промисловості суттєво перевищує відповідний показник у їх головних конкурентів. У країні добре розвинені практично всі види виробництва, що входять у промисловий спектр сучасної економіки.

Сільське господарство США індустріалізоване, технічно оснащене й має високу продуктивність. Здобутки науково-технічного прогресу забезпечують впровадження та використання біотехнологій, новітньої сільськогосподарської техніки, прогресивних

Мал. 1. Структура ВВП США. За матеріалами: CIA World Factbook.

методів господарювання. Сільське господарство США перебуває під особливим захистом уряду, фермери отримують дотації з бюджету, мають податкові пільги і субсидії при експорті.

2 Домінуючі складові третинного сектору.

Традиційними складовими сфери послуг США є фінансова справа, торгівля, туризм, освіта, медицина. Із другої половини 1990-х рр. у США почали активно розвиватися нові види послуг: інформаційно-технологічні, консалтингові (консультативні), маркетингові (вивчення ринку), управлінські.

У фінансовій сфері провідне значення мають банки та страхові компанії. Визначальну роль відіграє Федеральна резервна система (ФРС), що поєднує 12 федеральних резервних банків США, понад 15 тис. комерційних і 600 інвестиційних банків. Серед них банки «Дж. П. Морган Чейз» (JPMorgan Chase) та «Банк Америки» (Bank of America), що входять у десятку найбільших банків світу.

США є провідним виробником та експортером інформаційно-технологічних послуг. На американські ІТ-компанії припадає близько третини світового виробництва програмного забезпечення. Серед світових лідерів — «Ай-Бі-Ем», «Майкрософт», «Оракл», «Сімантек», «Гугл», «Епл».

Більшість підприємств, що надають новітні послуги, розташовані в технополісах та технопарках. До речі, саме в США, у штаті Каліфорнія, у 1951 р. розпочалася історія технополісів, найбільшим із яких усе ще залишається створена на базі Стенфордського університету «Кремнієва долина».

Нині функціонують понад триста таких науково-виробничих осередків. Сполучені Штати зберігають першість за цим показником серед інших країн. За аналогією з першим технополісом території інновацій називають «Кремнієві береги», «Кремнієві пляжі», «Кремнієві гори» тощо.

Найбільший район зосередження технопарків та технополісів розташований на території мегалополіса Сан-Сан у штаті Каліфорнія. Це один із головних «мозкових» центрів світу, що спеціалізується на комп'ютерних, аерокосмічних та військових технологіях. Інші важливі райони передової освіти, науки і виробництва — мегалополіси Чінітс та Босваш. Там переважають дослідження у сферах програмного забезпечення, біотехнологій, електроніки, фармацевтики.

Щорічно США відвідують понад 75 млн туристів (друге місце у світі). Прибутки від туризму становлять понад 200 млрд дол. (перше місце у світі). У країні є всесвітньовідомі райони пляжного (Флорида, Гаваї, Каліфорнія), грального (Лас-Вегас, Атлантик-Сіті) та пізнавального (Вашингтон, Філадельфія, Нью-Йорк) туризму. До списку Світової спадщини ЮНЕСКО внесено 24 об'єкти, зокрема Мамонтова печера, Гавайські вулкани, Єллоустонський національний парк, каньйон річки Колорадо, Статуя Свободи в Нью-Йорку тощо.

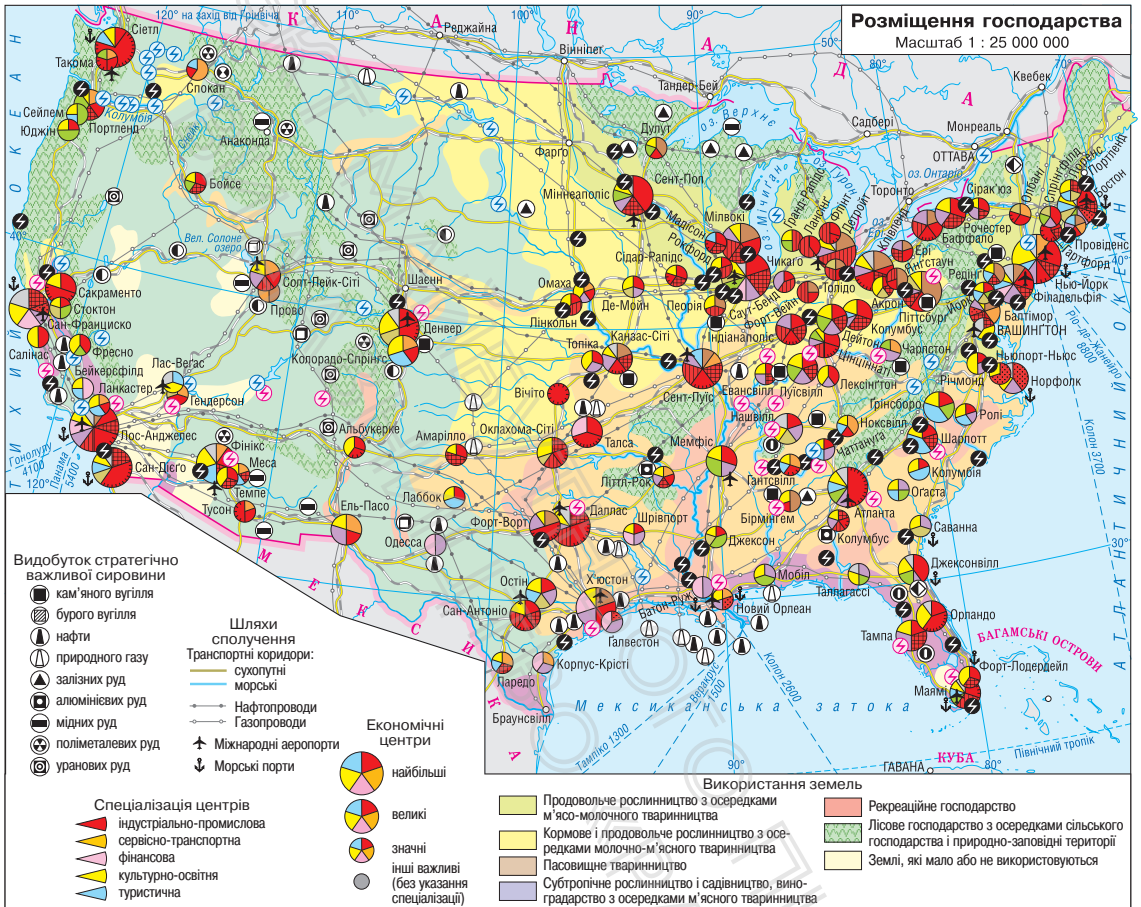
Транспортну систему США утворюють: 99 авіаперевізники (13,5 тис. аеропортів та аеродромів), найдовша у світі (293,5 тис. км) залізниця, автомобільні шляхи (6,6 млн км) найвищої якості, понад 3600 морських та річкових суден, зареєстрованих у країні, і ще декілька тисяч під «зручними прапорами» Панами, Ліберії, Гонконгу, Маршаллових, Кайманових і Багамських Островів. Найбільші морські порти країни вантажні та контейнерні: Чарльстон, Гемптон-Роудс, Нью-Йорк, Саванна, Х'юстон, Лонг-Біч, Лос-Анджелес, Окланд тощо.

3 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Найпотужнішими виробництвами американської індустрії є електроенергетика, чорна та кольорова металургія, машинобудування, хімічна, текстильна та харчова промисловість. Також Сполучені Штати посідають лідерські позиції в світі за видобутком вугілля, нафти, природного газу, руд чорних і кольорових металів.

За загальним виробництвом *електроенергії* США поступаються лише Китаю. У структурі виробництва електроенергії найбільша частка припадає на ТЕС — 60%. У США діє 56 АЕС (96 енергоблоків), частка яких становить близько 20%, на ГЕС припадає близько 7%. Держава є одним зі світових лідерів у сфері розробки та використання відновлюваних джерел енергії. Їхня частка в енергетичному балансі США (переважно ВЕС і СЕС) перевищує 12% (за прогнозами, до 2030 р. цей показник сягне 27%).

Чорна металургія — одна з найстаріших складових американської промисловості, яка використовує як власну, так і імпортовану сировину (залізні руди довозять із Канади, марганець — з африканських країн). Основні металургійні бази — *Приозерна* (Чикаго, Детройт, Баффало), *Північноаппалацька* (Піттсбург, Янгстаун),

Мал. 2. Економіка США.

Приатлантична (Філадельфія, Балтімор) та Південна (Х'юстон, Даллас) (мал. 2). У США, як і в інших розвинених країнах, відбувається поступове скорочення виробництва чорних металів.

У кольоровій металургії США є значним виробником алюмінію, міді, цинку, свинцю. За обсягами виплавляння цих металів країна входить до десятки світових лідерів.

Провідну роль у вторинному секторі США відіграє багатопрофільне машинобудування, насамперед, автомобілебудування. Воно багато в чому сприяло створенню економічного потенціалу США.

За різними оцінками, приблизно кожен сьомий працівник у США тією чи іншою мірою має відношення до автомобільного бізнесу.

Автомобільні заводи розміщені в понад 20 штатах, однак «автомобільним цехом» країни є Приозер'я (Детройт, Флінт, Толідо). Щорічно в США виробляють понад 10 млн автомобілів, основна частка їх виробництва припадає на три найбільші автомобільні компанії — «Форд Мотор» «Дженерал Мотор» та «Крайслер».

У 1896 р. в передмісті Детройта механік-самоук Генрі Форд випробував саморобний автомобіль. Потім він налагодив конвеєрний випуск дешевих автомобілів, які прозвали «Бляшана Ліззі». Відтоді «Форд Мотор Компані» перетворилася на одну з провідних ТНК, підприємства якої розташовані в десятках країн світу.

Ключові позиції у виробництві авіакосмічної техніки посідають декілька компаній — «Боїнг», «Локхід Мартін», «Макдонелл Дуглас».

Особливо велику роль в авіаційному машинобудуванні відіграють штати Каліфорнія та Вашингтон, а «авіаційними столицями» країни називають Сан-Дієго та Сіетл.

Підприємства електротехнічної та електронної промисловості сформувалися у великих міських агломераціях півночі й північного сходу США — Чикаго, Нью-Йорку, де зосереджувався найпотужніший науково-технічний потенціал держави, а також у районі Лос-Анджелеса, Далласа, Х'юстона, Нового Орлеана. ТНК США (зокрема «Х'юлетт Пакард», «Делл», «Еппл») посідають провідні позиції у сфері виробництва комп'ютерної та офісної техніки, електроніки, засобів телекомунікації.

За обсягами виробництва *хімічної продукції* Сполучені Штати посідають друге місце у світі після Китаю, а у фармацевтичному виробництві продовжують утримувати світову першість. Країна є одним із найбільших виробників продукції органічної та неорганічної хімії.

Потужні підприємства хімічної промисловості функціонують у Лос-Анджелесі, Сан-Франциско. Заводи, що виробляють хімічні добрива, розміщені по всій території США.

США — найбільший в світі виробник м'ясної та молочної продукції, напоїв, кондитерських виробів. Світову популярність мають такі компанії, як «Кока-Кола» і «Макдональдс». Особлива увага приділяються виробництву органічної продукції. Розміщуються підприємства харчової промисловості по території країни відносно рівномірно. Серед виробництв легкої промисловості традиційно лідирує текстильна.

4 Особливості аграрного сектору.

У сільському господарстві США зайнято менше ніж 1% працюючих, однак воно повністю забезпечує багатомільйонне населення продукцією. Це свідчить про один із найвищих показників продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві. За сукупним обсягом виготовленої продукції США поступаються аналогічному сектору економіки Китаю та Індії, але за багатьма видами продукції посідають перші місця та є її найбільшим експортером. Зокрема, країні належать провідні позиції у світі за виробництвом та експортом кукурудзи, сої, цитрусових, пшениці, арахісу, цукрових буряків, винограду, соняшнику тощо. Сполучені Штати є лідером за вирощуванням генетично модифікованих культур. Найбільша частка цих земель припадає на сою.

Виробничою основою сільського господарства США є ферма, яка відрізняється високою продуктивністю праці та технічним оснащенням. У вартісному відношенні переважає продукція тваринництва (68%). Різноманіття природних умов зумовило доволі вузьку спеціалізацію не лише окремих ферм, але й цілих районів, які в США називають *сільськогосподарськими поясами*.

Уздовж кордону з Канадою, від озера Верхнє до Кордильєр, проходить «пшеничний» пояс. На південь від нього, між Великими озерами та річкою Огайо на сході, через міста Сент-Луїс і Канзас-Сіті на півдні та до Кордильєр простягається «кукурудзяно-соевий» пояс. Півострів Флорида та узбережжя Мексиканської затоки займає «бавовняний» пояс. Передгір'я Кордильєр використовуються як пасовища.

5 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й США.

Найбільша концентрація промислового виробництва США спостерігається у штатах, які прилягають до Великих озер, у Каліфорнії, на північному заході та сході країни. В останні десятиліття промисловість перемістилася на захід і південь у штати, прилеглі до Мексиканської затоки, де сформувалися потужні промислові райони.

США активно підтримують різноманітні форми зовнішніх економічних зв'язків із багатьма країнами світу. За обсягом експорту США поступаються лише Китаю. Країна експортує виробниче обладнання й машини, літаки та аерокосмічну техніку, зброю,

вугілля, пшеницю, кукурудзу, сою, бавовну, тютюн. За вартістю імпортованих товарів США — безперечний лідер. Держава імпортує нафту й нафтопродукти, автомобілі, побутові техніку та вироби, газетний папір, продукти тропічного землеробства, товари народного споживання. Широкий імпорт трудомістких виробів, особливо споживчого призначення, виправданий високою вартістю робочої сили. Головними торговельними партнерами США є Канада, Мексика, Китай, Японія та Німеччина.

Як експортер патентів, ліцензій та інформаційно-технологічних послуг США не має конкурентів.

США — потужний інвестор, що вкладає кошти в економіку як розвинених країн, так і тих, що розвиваються. Розмір іноземних інвестицій перевищує 5,5 трлн дол., що більше ніж у 3 рази перевищує товарний експорт. Зокрема, США є одним з інвесторів економіки України. Американські прямі інвестиції (близько 900 млн дол. у 2021 р.) вкладені переважно у виробничий сектор. У 2021 р. на території України працювало понад 1,5 тис. підприємств з американським капіталом, у тому числі всесвітньовідомі «Кока-Кола», «ПепсіКо», «Джонсон і Джонсон», «Проктер енд Гембл», «Макдональдс», «Шеврон», «Сітібанк» тощо.

Тисячі українських компаній надають послуги ІТ-аутсорсингу провідним американським корпораціям.

Із 2014 р. США надавали Україні консультативну, технічну, військову та гуманітарну допомогу для забезпечення результативних реформ і протистояння агресії на сході країни.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну США постачають в Україну високоточну зброю, військові автомобілі та генератори, військове спорядження, медикаменти, гуманітарні вантажі.

Головне

◆ США — високорозвинена постіндустріальна держава, для економіки якої характерний комплексний розвиток усіх сучасних виробництв. Основний сектор американської економіки — сфера послуг. На нього припадає найбільша частка ВВП та зайнятих.

◆ Найпотужнішими складовими промисловості США є машинобудування, електроенергетика, чорна та кольорова металургія, хімічна промисловість.

◆ Сільське господарство США багатопрофільне, високоmechanізоване, високоефективне та високорентабельне.

◆ Величезне значення для економіки США мають зовнішньоекономічні відносини з іншими країнами світу, провідну роль у яких відіграють ТНК та прямі інвестиції.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні особливості сучасного постіндустріального розвитку США.
2. Укажіть домінуючі складові третинного сектору країни
3. Які промислові виробництва визначають міжнародну спеціалізацію США?
4. Перелічіть сектори економіки США, що належать до високотехнологічних, та наведіть їхні короткі характеристики.
5. Поясніть причини утворення сільськогосподарських поясів у США.
6. Зазначте особливості, притаманні США у сфері зовнішньоекономічної діяльності.
7. Охарактеризуйте сучасний стан україно-американських відносин.

Практичне завдання

Складіть схему зовнішньоекономічних зв'язків США.

Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

1. Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва в США.
2. Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою та США.

§ 37. Канада

Пригадайте

- ◆ природні особливості території Канади
- ◆ які країни брали участь в освоєнні території Канади

- ◆ **Офіційна назва:** Канада.
- ◆ **Площа:** 9,98 млн км².
- ◆ **Населення:** 38,2 млн осіб.
- ◆ **Столиця:** Оттава.
- ◆ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки».
- ◆ Федеративна парламентська держава у складі Співдружності.

1 Місце країни у світі та регіоні.

Канада є потужною в економічному відношенні країною. За підсумками 2022 р. у багатьох міжнародних рейтингах, що враховують

насамперед загальний ВВП, рівень доходів на одну особу, стійкість фінансової системи, а також умови ведення бізнесу та проживання в країні, Канада посідає провідні позиції.

Канада є членом ООН, «Великої сімки», «Великої двадцятки», НАТО, ВТО та інших впливових міжнародних організацій.

Канада пов'язана зі США найтіснішими інтеграційними зв'язками. Саме це сусідство багато в чому визначає соціально-економічний розвиток Канади. Уздовж канадсько-американського кордону проживає основна частина населення Канади, там і зосереджений її основний промисловий та науково-технічний потенціал.

2 Модель економічного розвитку

Канада здолала складний шлях свого розвитку — від колоніальної залежності з паливно-сировинною та сільськогосподарською спеціалізацією до суверенної постіндустріальної країни з високими показниками ВВП та якості життя населення.

Протягом багатьох років Канада підтримувала свою обробну промисловість за допомогою захисних тарифів на імпортні промислові товари. У результаті багато американських фірм заснували філії, щоб постачати продукцію на канадський ринок. Ще одним наріжним каменем економічної політики Канади було надання урядом грантів і субсидій для стимулювання економічного розвитку в районах із повільним зростанням.

Сучасна економіка Канади ґрунтується на мішаній моделі господарювання. В економіці країни домінує приватний сектор, хоча деякі підприємства (наприклад, поштові послуги, електропостачання та деякі транспортні послуги) залишаються у державній власності. Особливими рисами канадської економіки є значна частка (порівняно з розвиненими країнами) виробництв первинного сектору та велика залежність від іноземних капіталовкладень.

3 Економіко-географічне положення. Природно-ресурсний потенціал.

Канада — друга за площею держава у світі, що займає північну частину Північної Америки й прилеглі до неї острови (Канадський Арктичний архіпелаг, Ньюфаундленд тощо). Країну омивають води Північного Льодовитого, Тихого й Атлантичного океанів. Канада має найбільшу довжину берегової лінії — 202 тис. км. Дві третини її території розташовано в субарктичному та арктичному

поясах, які малопридатні для постійного проживання та господарської діяльності людей.

На північному заході Канада межує зі штатом Аляска, а на півдні — із північними штатами США. Велика протяжність сухопутного кордону (майже 6 тис. км) має для країни першочергове значення.

Загалом ЕГП Канади сприяє її економічному розвитку, хоча великі площі кліматично несприятливих територій є стримуючим чинником.

Оскільки територія Канади простягається в меридіональному напрямку приблизно на 5 тис. км, північ і південь країни суттєво відрізняються одне від одного: південь — це родючі чорноземи, давно розорані й дуже прибуткові (там багато чого вирощують — від жита до персиків), а на півночі простягається нескінченна тундра, за якою ще далі — на крайній півночі — лише арктичні пустелі з вічною мерзлотою, де є хіба що мохи, лишайники та деякі трави.

Основну частину території країни займають великі рівнини та плато, на заході широкою смугою проходить гігантська гірська система Кордильєр, а на південному сході на територію Канади заступають північні відроги давніх Аппалацьких гір.

На більшій частині Канади клімат помірний і субарктичний, у центрі — континентальний, посушливий, із великими річними коливаннями температур.

У країні густа мережа повноводних річок, які мають величезний гідропотенціал; багато озер, які містять значні запаси прісної води.

Справжній скарб Канади — великі лісові масиви, які займають майже половину її площі. За запасами деревини на одну особу Канада не має собі рівних. Значні масиви незайманих лісів ретельно охороняються. Там створено природні заповідники та національні парки, які є осередками екологічного туризму.

Ще одне багатство країни — родючі чорноземні та каштанові ґрунти на півдні (провінції Альберта, Саскачеван, Манітоба).

Надра країни багаті на мінеральні ресурси. Серед паливних корисних копалин важливе значення мають вугілля (Скелясті гори, провінція Альберта та Аппалачі), нафта та природний газ. Залізні руди залягають у районі озера Верхнє, півострова Лабрадор та в Кордильєрах.

Серед інших корисних копалин є запаси нікелевих, мідних і кобальтових руд, платини, золота, срібла та будівельної сировини.

4 Населення. Система розселення. Українська діаспора в Канаді.

Сучасне населення Канади, як і Австралії, сформувалося в ході масової імміграції і зараз переважно складається з нащадків переселенців із Європи та інших регіонів світу. До середини ХІХ ст. особливо великим був їхній приплив із Великої Британії та Франції. Переселенці із цих країн і створили ядро населення майбутньої Канади.

На сьогодні в Канаді проживає понад 200 етнічних груп, а за кількістю жителів, які народилися поза межами країни, Канада поступається лише Австралії. Найбільша група людей називає себе канадцами (32,2%) — це нащадки тих, хто приїхав за часів колонізації. Далі йдуть англійці (18,3%), шотландці (13,9%), французи (13,6%), ірландці (13,4%), німці (9,6%). Серед найбільших національних меншин країни — українці (3,9% — дев'ята за кількістю етнічна група в країні). Вони найчисленніші в провінціях Манітоба (10% від загальної кількості населення) і Саскачеван (8%).

Загалом у Канаді проживає близько 1,2 млн осіб українського походження, предки більшої частини яких переселилися сюди наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. із західноукраїнських земель, що перебували тоді під владою Австро-Угорщини. Українці селилися в преріях компактними групами, що сприяло збереженню національних традицій і мови.

Центром української імміграції стало місто Вінніпег. Українські переселенці зробили чималий внесок в освоєння степових районів Канади. Українську мову нерідко можна почути на вулицях Торонто, одного з найбільших міст країни. Багато канадських громадян українського походження обіймали високі державні посади. Українською мовою видається багато газет, журналів, книжок, ведеться теле і радіомовлення. Тут функціонує безліч навчальних і наукових українських закладів і центрів, наприклад кафедра українознавства в Університеті Торонто, інститут Святого Володимира, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка тощо.

Більшість жителів Канади (39%) сповідують католицизм, дещо менша частка протестантів (20%), є православні (6%), мусульмани (3,2%), майже чверть населення не визнають своєї належності до жодної конфесії.

Імміграція суттєво впливає на демографічну ситуацію в країні. Саме завдяки їй здебільшого зростає населення Канади. Так, якщо у 2021 р. природний приріст склав 2,5‰, то сальдо міграції — 5,0‰.

Імміграція впливає як на статевий (приздіять більше чоловіки), так і на віковий склад населення. Більша частина переселенців мають вік від 20 до 40 років, тобто це найбільш працездатні люди. До того ж міграційна політика уряду Канади, як і Австралії, спрямована на залучення трудових ресурсів, які відповідають пріоритетним спеціальностям. Їх перелік постійно корегується відповідно до попиту на ринку праці. Трудові ресурси Канади відрізняються високим освітнім та професійним рівнем. Кількість економічно активного населення становить понад 18 млн осіб. Зокрема, у сфері послуг зайнято 79%, у промисловості — 19%, у сільському господарстві — 2%.

У віковій структурі населення діти складають 16%, а особи віком від 65 років — 19% (мал. 1). Середній вік жителя Канади становить 42 роки, а середня очікувана тривалість життя — 84 роки.

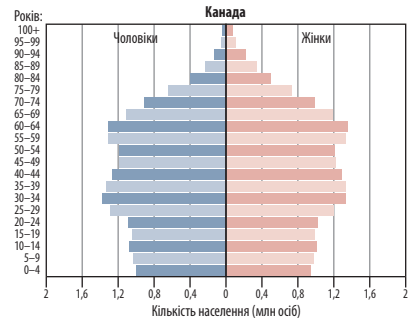
Понад 90% жителів зосереджено в південній, прикордонній зі США смузі території Канади. При цьому основна частина населення розміщується в районі Великих озер і долині річки Святого Лаврентія.

Канада — високоурбанізована країна, майже 82% населення якої — міські жителі. Найбільші міста — Торонто (6,3 млн), Монреаль (4,3 млн), Ванкувер (2,6 млн осіб); у них проживає третина населення країни.

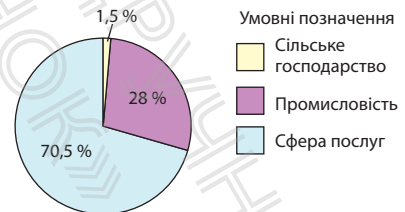
5 Особливості сучасного розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

Сучасна структура економіки Канади загалом відповідає її статусу високорозвинутої постіндустріальної держави (мал. 2). Порівняно зі США частка промислового сектору в Канаді вища, а сфери послуг — дещо нижча. Як і Австралію, Канаду відносять до країн переселенського капіталізму.

Значна питома вага у ВВП Канади припадає на третинний сектор (у тому числі банківські та фінансові послуги).

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Канади (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Структура ВВП Канади. За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Торонто є одним із головних фінансових центрів світу. Провідні економічні сектори Торонто включають фінанси, ділові послуги, телекомунікації, космос, транспортування, ЗМІ, мистецтво, кінематограф, телевізійне виробництво, публіцистику, виробництво програмного забезпечення, медичні дослідження, освіту, туризм і спорт.

Найбільшою складовою економіки є сфера фінансів (20% ВВП). Головними фінансовими центрами країни є Торонто (мал. 3), Монреаль, Оттава. Значний внесок в економіку країни роблять освіта та наука, ІТ-послуги, туризм, транспорт, охорона здоров'я, гуртова й роздрібна торгівля.

Серед канадських компаній є всесвітньовідомі виробники програмного забезпечення, зокрема «Корел», «Семакод», «Убісофт Монреаль».

Канада має сучасну транспортну систему, у якій розвинені всі види транспорту. За вантажообігом провідна роль належить залізничному транспорту (четверте місце у світі за протяжністю залізниць), за пасажирообігом — автомобільному. Велику роль відіграє авіація, що забезпечує швидкий зв'язок як із віддаленими районами країни, так і з іншими державами. Найбільшу кількість пасажирів приймають аеропорти Торонто, Ванкувера та Монреаля.

Особливістю транспортної системи Канади є високий ступінь розвитку трубопровідного й водного транспорту. Трубопроводи країни — одні з найдовших у світі (110 тис. км). Дуже великою є роль системи Великих озер і річки Святого Лаврентія; загальна довжина цієї системи становить 3700 км.

Унікальна природа країни, її неповторні ліси, водоспади, озера й гори щорічно збирають понад 20 млн туристів з усього світу. Торонто та Монреаль є світовими центрами ділового туризму.

6 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Специфічною особливістю Канади є висока частка первинного сектору, зокрема *добувної та лісової промисловості, сільського господарства* (мал. 4).

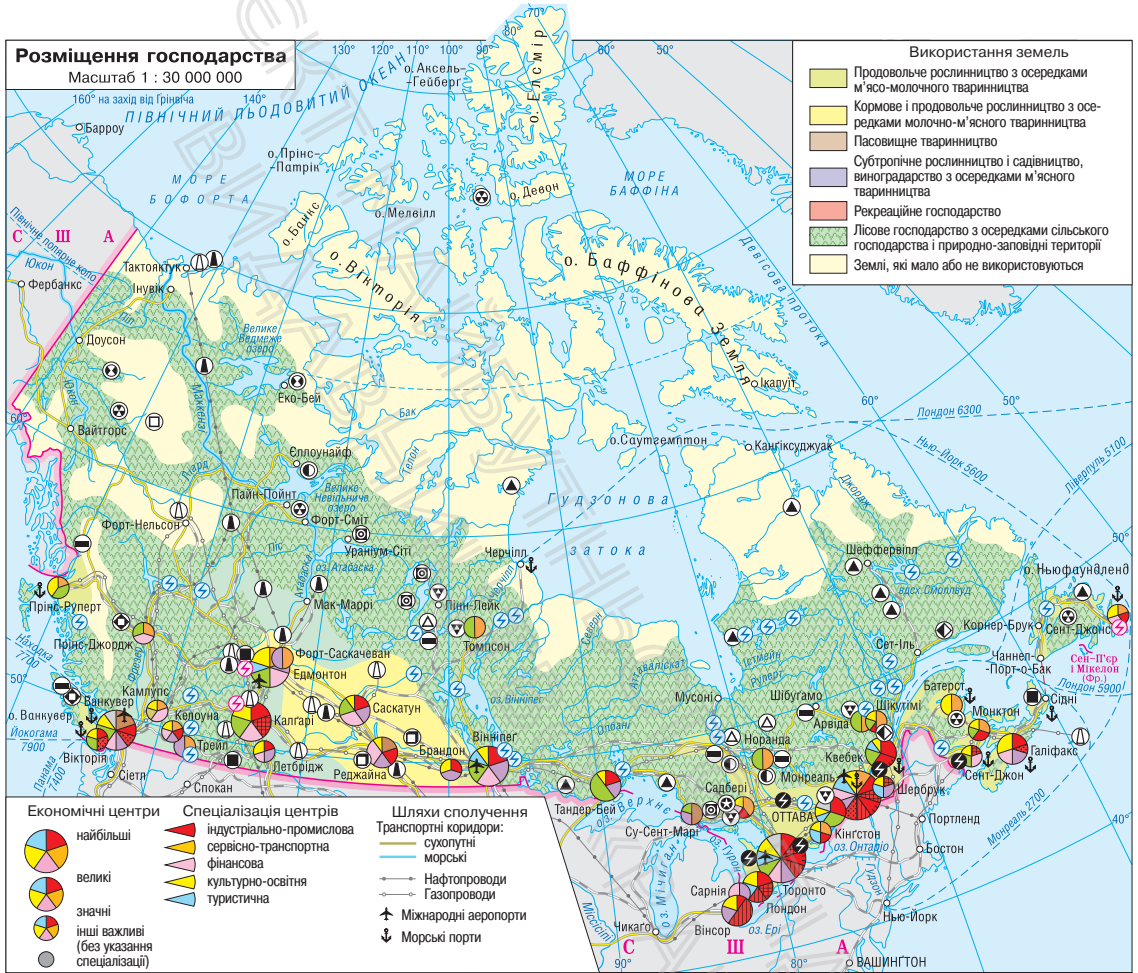
Канада посідає провідні позиції за видобутком та експортом нафти, природного газу, вугілля, уранових, цинкових, мідних, молібденових, свинцевих руд, золота, платини, срібла, калійних солей, сірки, азбесту тощо. Канада входить до трійки світових лідерів за обсягами заготівлі деревини, виготовлення деревоволокнистих плит, паперу, картону, пиломатеріалів.

Сільське господарство — високотоварне, багатопрофільне, технічно добре оснащене з провідною роллю тваринництва. Сільськогосподарські угіддя складають лише 6,8 % території. Однак країна не лише повністю забезпечує себе продовольством, а й значну частину продукції експортує. Основними сільськогосподарськими культурами є зернові, особливо пшениця, у вирощуванні якої Канада належить до світових лідерів. «Житницею» країни є три степові провінції — Манітоба, Альберта, Саскачеван.

За виробництвом електроенергії Канада входить до десятки світових лідерів. Провідну роль відіграють ГЕС, на які припадає понад 60 % усієї виробленої електроенергії. ТЕС працюють біля великих міст і виробляють 16,6 % електроенергії. АЕС забезпечують потреби в електроенергії центральних провінцій (15 %). Незважаючи на забезпеченість країни більшістю видів енергетичної сировини, Канада активно розвиває різні напрями відновлюваних джерел енергії. За потужністю встановлених вітроагрегатів Канада посідає сьоме місце у світі та друге після США в регіоні.

Серед складових обробної промисловості важливу роль відіграє *машинобудування*, зокрема автомобілебудування. Канада не має власних компаній, що виробляють автомобілі. Проте в країні розміщені значні виробничі потужності американських та японських автомобільних концернів. Найбільше підприємств розташовано в провінціях Онтаріо та Квебек. Велике значення мають також залізничне машинобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, електроніка. Найбільшим центром машинобудування Канади є Монреаль (мал. 4).

Чорна металургія Канади представлена комбінатами в містах Гамільтон та Сідні. Вона використовує власні залізні руди й коксівне вугілля та імпортований марганець. Кольорова металургія

Мал. 4. Економіка Канади.

дуже потужна. Із власної сировини тут виплавляють мідь, нікель, свинець, цинк, а з імпоротної — алюміній (поблизу джерел електроенергії).

7 Характерні риси просторової організації. Зовнішні економічні зв'язки.

Просторово економіка Канади концентрується вздовж кордону зі США, у районах видобутку корисних копалин, пиляння лісу,

найбільших портах — Монреалі, Галіфаксі, Ванкувері. Роль індустриального ядра країни виконують провінції Онтаріо та Квебек, південна степова провінція Альберта — головне сховище паливно-енергетичних ресурсів, а тихоокеанська провінція Британська Колумбія — район лісозаготівлі та лісопереробки.

Склад експорту Канади відрізняється від інших високорозвинутих країн більшою часткою сировини, напівфабрикатів і продовольства (30%). Автомобілі, машини й обладнання в експорті Канади становлять 34%, готові промислові вироби — 31%. В імпорті переважають технології та промислове обладнання, електроніка, товари легкої промисловості.

Найбільшим зовнішньоторговельним партнером країни є США: між двома країнами склався своєрідний поділ праці у сфері спільного використання природних і трудових ресурсів Канади. Далі йдуть Китай, Мексика, Велика Британія та Японія.

8 Міжнародні зв'язки України й Канади.

Канада та Україна мають тісні двосторонні відносини. Історичні дружні зв'язки, виплекані поколіннями українських іммігрантів до Канади, підсилюються спільними цінностями та зацікавленістю створити високоякісне, збалансоване та взаємовигідне партнерство ХХІ ст.

У 1990-х рр. Канада інвестувала значні кошти та ресурси на підтримку демократичних перетворень, політичних та економічних реформ в Україні, а також її інтеграції в євроатлантичні та міжнародні структури й організації. Ці зусилля ще пришвидшилися після Революції Гідності.

Експорт канадських товарів в Україну включав машини та устаткування, рибу й морепродукти, аерокосмічну й фармацевтичну продукцію. Імпорт українських товарів до Канади — це залізничні локомотиви та комплектуючі до них, металеві вироби, ядерні реактори, котли, машини, іграшки. Активний обмін між Канадою та нашою країною відбувається і в науково-технічній та культурно-гуманітарній сферах. Запроваджено багато програм з обміну студентами, учнями та викладачами освітніх закладів.

Наразі Канада надає нашій країні всебічну підтримку в збереженні територіальної цілісності та суверенітету.

! Головне

◆ Канада належить до високорозвинених держав світу, має специфічні риси економіки, що полягають у значній частці продукції первинного сектору в її експорті.

◆ Економічні успіхи Канади базуються на багатому природно-ресурсному потенціалі, освічених висококваліфікованих трудових ресурсах, тісних економічних зв'язках зі США.

◆ У сфері послуг провідне значення має фінансова діяльність, освіти та наука, IT-послуги, туризм.

◆ Серед складових обробної промисловості важливу роль відіграє машинобудування, електроенергетика, чорна та кольорова металургія.

◆ У Канаді проживає численна українська діаспора, її роль у всіх сферах життя країни досить велика.

◆ Канада на сьогодні є для нашої держави важливим партнером та підтримкою на міжнародній арені.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте чинники, що визначають місце Канади в міжнародному поділі праці.
2. Поясніть специфіку економіки Канади та особливості її територіальної організації.
3. Як імміграційні процеси впливають на працересурсний потенціал Канади?
4. Які головні особливості має секторальна структура господарства країни?
5. Поясніть причини тісного зв'язку економіки США та Канади.
6. Які особливості має структура експорту та імпорту Канади? Чим вона зумовлена?

💬 Поміркуйте

1. Чи є справедливим вислів «Канада є продовженням США на північ»?
2. Виділіть спільні й відмінні риси демографічних процесів у США та Канаді.
3. Яка розвинена країна має схожу з Канадою міжнародну спеціалізацію? Чим це пояснюється?

🔍 Вправа для саморозвитку

Дізнайтеся про умови отримання фахової освіти в навчальних закладах Канади. Складіть перелік міст та освітніх установ, які можуть бути вам корисні для майбутнього професійного розвитку.

Корисні посилання: http://edusteps.com.ua/blog_ua/1352osvtazakordonom-bezkoshtovnenavchannyavkanadmfchirealnst.html

🌟 Географічні дослідження

Складники підприємницького успіху української діаспори в Канаді та США.

§ 38. Бразилія

Пригадайте

- ◆ на які природні ресурси багаті країни Південної Америки
- ◆ як формувалося населення Південної Америки

- ◆ **Офіційна назва:** Федеративна Республіка Бразилія.
- ◆ **Площа:** 8,5 млн км².
- ◆ **Населення:** 217,2 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Бразилія.
- ◆ Країна, що розвивається, підтип — нова індустріальна країна.
- ◆ Федеративна президентська республіка.

1 Місце країни у світі та регіоні.

«Гігант третього світу» Бразилія — величезна країна зі значними природними й людськими ресурсами. За обсягом ВВП Бразилія посідає восьме місце у світі й друге в регіоні (після США). Бразилія входить до складу «Великої двадцятки» і є безперечним лідером серед країн Центральної та Південної Америки. Країна є членом потужних інтеграційних союзів — Південного спільного ринку МЕРКОСУР (також включає Аргентину, Парагвай і Уругвай) та БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР).

2 Модель економічного розвитку.

За історичною випадковістю Бразилія виявилася єдиною португальською колонією у всьому Американському регіоні. Відбулося це на початку XVI ст. Протягом декількох століть Бразилія разом з Індією вважалася найбільшою та найбагатшою колонією світу. Її головним багатством були алмази, цінна деревина, золото. У наші часи Бразилія — це суверенна країна, яка завдяки іноземним інвестиціям досягла значних успіхів у розвитку промисловості та

сільського господарства. Серед країн, що розвиваються, її відносять до групи країн нової індустріалізації.

Прийнята Бразилією в 80-х рр. ХХ ст. економічна модель була подібна до моделі, реалізованої країнами Західної Європи після Другої світової війни. В основі цієї моделі полягає орієнтація на зовнішні чинники й зовнішньоорієнтовану економіку. Увага в економічній політиці зміщувалася від державних важелів управління до стимулювання приватної ініціативи. Значну роль у новій політиці почали відігравати іноземні капітали — кредити й прямі інвестиції.

Індустріальне зростання забезпечило економічний стрибок країни. Її розвитку також сприяли такі чинники: 1) унікальна сировинна база для розвитку господарства; 2) імміграція та демографічні процеси, які забезпечували країни дешевою, але відносно кваліфікованою робочою силою; 3) політика «відчинених дверей» для іноземних компаній; 4) створення пільгових умов для розвитку підприємництва.

Актуальними проблемами сучасної Бразилії є високий рівень корупції, подолання бідності окремих верств населення, боротьба з транзитом наркотичних речовин, диспропорції економічного розвитку регіонів.

3 Економіко-географічне положення. Природно-ресурсний потенціал.

Бразилія — одна з найбільших країн світу за кількістю населення та площею. Вона займає майже половину Південноамериканського континенту. Її величезна територія розкинулася в межах екваторіального, субекваторіального, тропічного та субтропічного кліматичних поясів у басейнах річок Амазонки та Парани. На півночі Бразилія межує із Гвіаною, Суринамом, Гаяною та Венесуелою, на північному заході — із Колумбією, на заході — із Перу, Болівією, Парагваєм та Аргентиною, на півдні — з Уругваєм. Така велика кількість сусідів сприяє розвитку зовнішніх економічних зв'язків. Велике значення для Бразилії має розташування в одному макро-регіоні зі США, які виступають головним інвестором економіки країни. На сході та північному сході Бразилія омивається водами Атлантичного океану (довжина берегової лінії — 7,5 тис. км).

Значна частина території Бразилії рівнинна: вона охоплює Амазонську та частину Ла-Платської низовини, Бразильське та відроги Гвіанського плоскогір'я. Клімат змінюється від екваторіального до субтропічного.

Річкова мережа країни найгустіша у світі. Тут протікає безліч дуже довгих і повноводних річок, в тому числі найповноводніша річка світу — Амазонка.

Бразилія має унікальні лісові ресурси. Величезні лісові простори займають понад 60 % території країни.

Бразилія посідає одне з провідних місць у світі за площею оброблюваних земель. Найбільшою родючістю відрізняються червоно-жовті латеритні ґрунти високотравних саван на півдні та сході країни.

Бразилію часто називають «країною великих можливостей» за ті природні багатства, якими вона володіє. Крім неосяжних лісів, найбільших річок, родючих ґрунтів та унікального тваринного світу, природа нагородила надра країни різноманітними корисними копалинами, серед яких кам'яне вугілля, горючі сланці, залізні, марганцеві, алюмінієві, мідні, вольфрамові, нікелеві, титанові, хромові руди, золото, алмази.

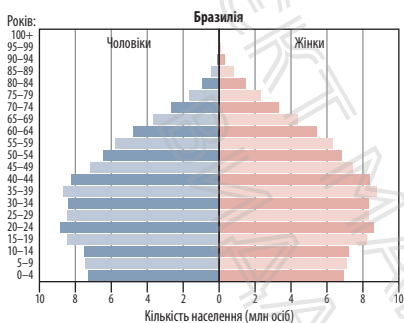
Рекреаційний потенціал Бразилії також дуже високий. Серед культурних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО історичні центри міст Олінда, Салвадор, Сан-Луїс. Однак найцінніші об'єкти — природні, зокрема заповідники та національні парки Амазонії, природні комплекси атлантичних островів тощо.

4**Працересурсний потенціал. Розселення населення.**

Бразильці — етнос, який відрізняється великою расовою строкатістю. Найбільша етнічна група представлена європейцями (португальці, іспанці, німці, італійці) — 48 %. Представники мішаних рас (метиси, мулати, самбо) складають 43 %, негроїдної раси — 7,6 %, корінні жителі (індіанці) — 0,4 %. У країні також проживає найбільша у світі японська громада — понад 2 млн осіб. Однак усе це різноманітне населення представляє єдиний народ — бразильців.

Тривалий час темпи приросту населення в Бразилії були дуже високими (25—30 ‰ у середині ХХ ст.), що зумовило велику частку дітей та підлітків у віковій структурі (21 %) та «молодість» населення (середній вік — 33 роки) (мал. 1). Однак зараз темпи природного приросту помітно скоротилися (7,2 ‰ у 2022 р.).

Середня густина населення в Бразилії невелика — близько 25,5 осіб/км², хоча нерівномірність його розміщення — одна з найбільших у світі. Майже половина населення країни проживає на вузькій смузі приатлантичного узбережжя.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Бразилії (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Як і в більшості країн, що розвиваються, у Бразилії швидко відбувається процес урбанізації. Нині він практично відповідає показнику розвинених країн. У містах проживає майже 88 % населення. Найбільші міста — Сан-Паулу (22,4 млн), Ріо-де-Жанейро (13,6 млн), Белу-Орізонті (6,2 млн), Бразилія (4,8 млн). Їхні агломерації продовжують розростатися.

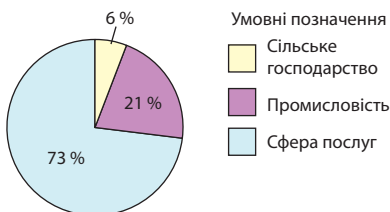
Особливості демографічних процесів у Бразилії зумовили формування величезного трудового потенціалу. У динаміці зайнятості економічно активного населення проявляється тенденція зростання частки сфери послуг (59 %) та промисловості (32 %). Досить багато робочої сили ще зайнято в сільському господарстві (9 %). Швидке зростання міського населення за рахунок вихідців із сільської місцевості загострює проблеми зайнятості (рівень безробіття — 12 %).

5 Особливості структури економіки країни, що розвивається. Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

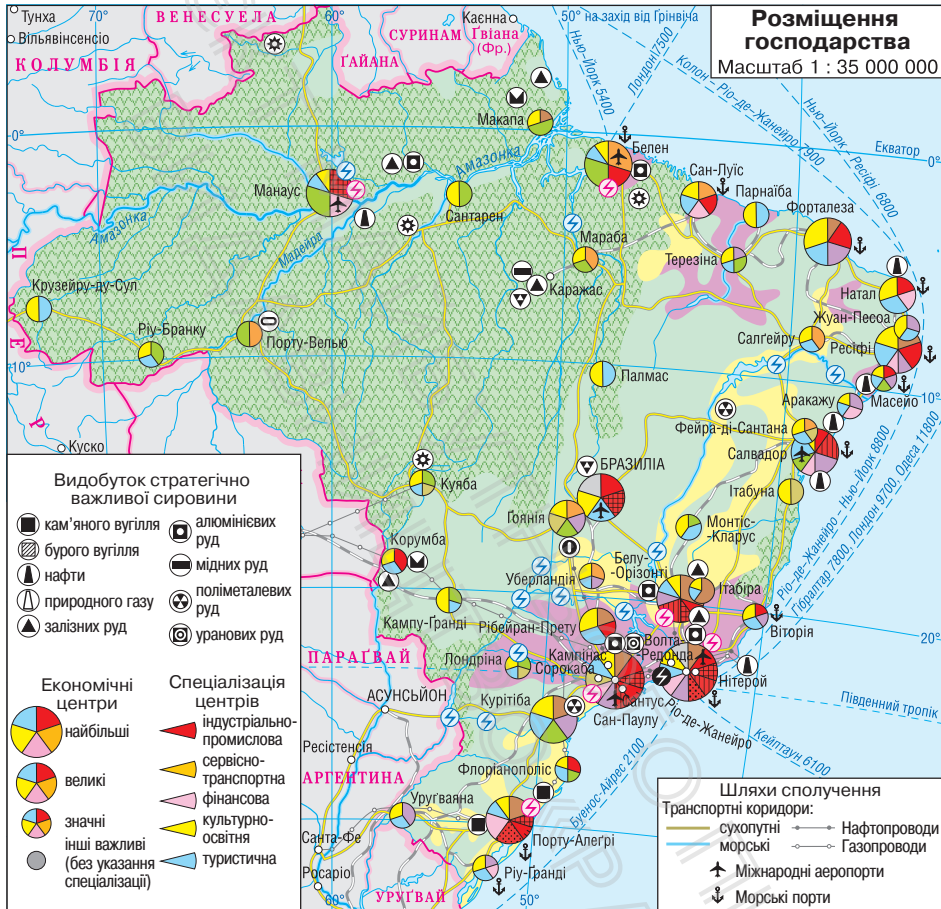
Із другою половиною минулого століття в структурі економіки Бразилії відбуваються суттєві зміни: зростає частка сфери послуг та обробної промисловості, зменшується значення аграрного сектору. Сучасна структура ВВП Бразилії за співвідношенням секторів економіки наближається до розвинених країн (мал. 2).

Найбільшу питому вагу в промисловому виробництві (31 %) країни має продукція *машинобудування*. У Бразилії виробляють автомобілі (понад 2,5 млн щорічно), літаки, морські та річкові судна, трактори, електронно-обчислювальну техніку. Значна частина акцій машинобудівних підприємств належить іноземним компаніям — США, Японії, Франції, Німеччині. Найбільшими центрами машинобудування є Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро (мал. 3).

Потреби машинобудування в металах забезпечують чорна та кольорова металургія.

Мал. 2. Структура ВВП Бразилії. За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Економіка Бразилії.

За виробництвом спеціальних сталей та алюмінію Бразилія є однією з провідних держав світу. Швидко розвивається хімічна промисловість, яка на основі нафтопереробки займається виробництвом полімерів та продукції з них.

Паливна промисловість країни працює переважно на імпортній сировині. Нафтопереробка зосереджена у великих портах. В електроенергетиці провідну роль відіграють ГЕС, на які припадає 66 % усієї виробленої енергії. У країні працює сім найпотужніших ГЕС планети, у тому числі й одна з найпотужніших у світі — «Ітайпу», яка

споруджена на кордоні Бразилії та Парагваю. Частка ТЕС становить 12 %, АЕС — 2,3 %. Понад 20 % електроенергії в Бразилії отримують з альтернативних джерел (вітрова, сонячна та біоенергетика).

У країні потужна легка промисловість, особливо текстильна та шкіряно-взуттєва.

Традиційно важливим залишається первинний сектор економіки. За видобутком залізних руд, бокситів, золота, графіту та інших видів мінеральної сировини Бразилія перебуває в десятці світових лідерів.

Бразилія займає друге місце в світі (після Австралії) за видобутком залізної руди — 3/4 загального видобутку її в регіоні. Щорічно видобувається понад 300 млн т залізної руди, приблизно 70 % експортується. Головний район видобутку розташований в штаті Мінас-Жерайс на південному сході країни (мал. 3).

Бразилія посідає 3 місце (після Австралії та Китаю) за видобутком бокситів. Провідну роль відіграють родовища в штаті Парана на півночі.

Бразилія постачає на світовий ринок стратегічну сировину: вольфрам, ніобій, берилій, тантал, цирконій. Також країна є експортером алмазів і напівкоштовного каміння. Основна частина експортної мінеральної сировини направляється в США, країни Західної Європи і Японію.

Провідною складовою сільського господарства Бразилії є рослинництво, на яке припадає 3/5 вартості сільськогосподарського виробництва. Воно характеризується яскраво вираженою експортною спрямованістю. Частка основних п'яти експортних культур — кави, какао-бобів, бавовнику, цукрової тростини і сої — складає близько 32 % посівних площ і понад 40 % вартості продукції рослинництва. За виробництвом кави Бразилія посідає перше місце у світі. Кава й дотепер залишається найважливішою плантаційною культурою країни. Головні «кавові» райони розташовані в північній частині штату Парана, у північно-західній частині штату Сан-Паулу, на півдні штату Мінас-Жерайс і в штаті Еспіріту-Санту. Бразилія — найбільший у світі виробник етилового спирту, який виробляється з цукрової тростини. У країні реалізовано програму з переходу двигунів легкових автомобілів саме на етиловий спирт.

Тваринництво має переважно м'ясний напрям. Найбільші пасовищні угіддя зосереджені на півдні та південному сході країни. Велика частка продуктів тваринництва (м'ясо, вовна, шкіра) також експортується.

6 Особливості розвитку третинного сектору.

Інтенсифікація сільського господарства та промисловості Бразилії призвела до вивільнення робочої сили та її перетікання у сферу послуг. Провідними складовими третинного сектору є торгівля, банківсько-фінансова діяльність та туризм. Залучаючи іноземний капітал, Бразилія одночасно сама стає інвестором інших країн Південної та Центральної Америки.

Туризм складає одну з найприбутковіших частин державного бюджету сучасної Бразилії. Дика природа амазонських джунглів, тисячі кілометрів мальовничих морських узбереж, екзотика танцювальних карнавалів у Ріо-де-Жанейро щорічно приваблюють понад 6 млн туристів.

Бразилія має досить розвинену транспортну мережу. Провідну роль у пасажиро- та вантажоперевезеннях відіграє автомобільний транспорт.

Головною автомагістраллю країни є Трансамазонське шосе. Залізниця не відрізняється сучасним рівнем та потребують модернізації. За розвитком морського, річкового та авіаційного транспорту Бразилія перевершує всі інші країни Південної Америки. У країні понад 50 морських та річкових портів (Ріо-де-Жанейро, Сантус, Ріу-Гранді, Паранагуа, Порту-Алегрі, Белен, Салвадор, Манаус), 80 великих аеропортів (найбільші — Гуарульос у Сан-Паулу та Галеано в Ріо-де-Жанейро).

7 Характерні риси просторової організації. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з Бразилією.

Природні чинники та колоніальне минуле спричинили територіальні диспропорції у просторовій організації господарства Бразилії. Більшість підприємств обробної промисловості зосереджено в так званому індустріальному серці країни на південному сході, у трикутнику Сан-Паулу — Ріо-де-Жанейро — Белу-Орізонті.

Понад 50% експортної продукції Бразилії складають автомобілі, транспортне обладнання, залізна руда, соя, взуття, кава та фрукти. Імпортують електричне та транспортне обладнання, електроніку, хімічні продукти, нафту. Головні зовнішньоторговельні партнери — Китай, США, Аргентина, Німеччина, Нідерланди.

Бразилія є найбільшим торговельним партнером України в Латинській Америці. Значна частина експорту української сільськогосподарської продукції припадає саме на Бразилію, але й наша держава імпортує звідти м'ясо, каву, тютюн, цукор.

Бразилія — вигідний партнер, який сприяє визнанню інноваційних досягнень України ефективними: випробовує українські електрокардіографи, скальпелі на основі кристалів, розроблених Харківським інститутом монокристалів, впроваджує запорізькі технології виробництва сплавів на основі алюмінію й титану тощо.

Найбільшим спільним україно-бразильським проектом є співпраця державного підприємства «Індар» (місто Київ) та бразильської державної фармакологічної компанії «Фіокруз» (місто Ріо-де-Жанейро) щодо налагодження випуску в Бразилії інсуліну за українськими технологіями.

! **Головне**

- ◆ Бразилія — індустріально-аграрна країна, за класифікацією ООН віднесена до групи нових індустріальних країн.

- ◆ Бразилія має вигідне ЕГП, потужний природно-ресурсний та трудовий потенціал, що створює сприятливі передумови для її економічного розвитку.

- ◆ Основними складовими промисловості є гірничодобувна, металургійна, машинобудівна, хімічна, деревообробна, легка та харчова.

- ◆ Особливістю територіальної організації господарства Бразилії є концентрація виробництв у південно-східній частині країни.

- ◆ Значну роль в економічному розвитку Бразилії відіграють іноземні інвестиції.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть чинники, які сприяли економічному зростанню Бразилії та перетворенню її на нову індустріальну країну. **2.** Назвіть головні складові природно-ресурсного потенціалу Бразилії. Визначте, який вплив вони мають на спеціалізацію промисловості та сільського господарства країни. **3.** Проаналізуйте матеріал параграфу щодо демографічних процесів у Бразилії. Складіть прогноз подальшого розвитку демографічної ситуації в країні. **4.** Які види господарської діяльності визначають спеціалізацію країни?

💬 **Поміркуйте**

Які особливості економічного розвитку та секторальної структури господарства дозволяють відносити Бразилію до нових індустріальних країн?

🗨️ **Вправа для саморозвитку**

У другій половині ХХ ст. було знищено понад 17% лісів Амазонії. Запропонуйте власні ідеї щодо об'єднання зусиль людства з метою призупинення знеліснення сельви.

Корисні посилання: <http://world.mongabay.com/ukrainian/605.html>

Практична робота 6*Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади та Бразилії*

1. Проаналізуйте структуру машинобудування США, Канади або Бразилії та географію провідних виробництв за економічними картами атласу (підручника).
2. Результати роботи занесіть до таблиці.

Назва країни	Провідні виробництва	Чинники розміщення	Найбільші центри
США			
Канада			
Бразилія			

3. Виділіть спільні та відмінні риси. зробіть висновок.

РОЗДІЛ V. АФРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

§ 39. Географічне положення та політична карта Африки

Пригадайте

- ♦ що ви знаєте про історію дослідження Африки
- ♦ які країни за рівнем економічного розвитку переважають на материк

1 Економіко-географічне положення Африки.

Африка — єдиний регіон, розташований у всіх чотирьох півкулях. Із заходу він омивається Атлантичним океаном, а з півночі його найбільшою частиною — Середземним морем; зі сходу — Індійським океаном, із північного сходу — теплим Червоним морем. Порівняно з найближчим материком — Євразією берегова лінія Африки порізана слабо, тут мало зручних заток і бухт. Найбільша із заток — Гвінейська, розташована біля західних берегів материка. На сході до Індійського океану вдається найбільший півострів — Сомалі. Поблизу східних берегів розташований четвертий за площею острів світу — Мадагаскар.

Від Європи регіон відділений Гібралтарською протокою, найменша ширина якої становить лише 14 км. Африку й Азію з'єднує вузький Суецький перешийок, на якому в другій половині XIX ст. був споруджений судноплавний канал.

Мал. 1. Субрегіони Африки.

2 **Склад регіону. Сучасна політична карта Африки.**

На території регіону розрізняють субрегіони: Північну, Західну, Південну, Східну та Центральну Африку (мал. 1).

Серед найбільших країн окремих субрегіонів: Північна Африка — Алжир, Єгипет, Марокко, Лівія, Судан, Туніс; Західна Африка — Гана, Гвінея, Нігерія, Сенегал; Південна Африка — Намібія, ПАР; Східна Африка — Ефіопія, Замбія, Зімбабве, Мадагаскар, Сомалі, Танзанія; Центральна Африка — Ангола, Габон, Демократична Республіка Конго.

У політичному плані Африка є наймолодшим регіоном світу. Середній вік більшості розташованих тут країн ледве перевищує півстоліття. На сьогодні в Африці налічується понад 60 держав і залежних країн. Більшість із них мають вихід до моря (океану), наприклад Алжир, Єгипет, Марокко, Лівія, Туніс, ПАР, що покращує їхнє географічне положення. Є острівні країни, наприклад Сейшельські Острови, Мадагаскар, а також внутрішньоконтинентальні — ті, що не мають виходу до моря (океану). До них належать Демократична Республіка Конго, Замбія, Зімбабве.

Більшість держав є унітарними республіками, у яких переважає президентська форма правління. Це підкреслює значення одноосібної влади президента, характерної для регіону. Досить часто під такою назвою приховано диктатури. Федеративними республіками є Нігерія, Ефіопія, Сомалі, Коморські Острови.

На політичній карті материка розташовані також конституційні монархії (їх три — Марокко, Лесото та Есватіні) і члени Співдружності, зокрема Гамбія, Гана, Замбія, Нігерія, ПАР. Серед невеликої кількості залежних країн — острови Реюньйон та Майотта, що належать Франції, а також міста Сеута і Мелілья, які управляються Іспанією.

3 **Типи країн Африки за рівнем економічного розвитку.**

За рівнем економічного розвитку майже всі держави регіону належать до типу країн, що розвиваються. Країнами з порівняно зрілою структурою господарства є Єгипет, Марокко, Туніс. У них будуються нові підприємства, покращується якість шляхів сполучення, розвивається сфера послуг (зокрема туризм), здійснюється підготовка національних кадрів.

Проте більшість країн регіону належать до підтипу найменш розвинених. У деяких із них до 70% населення працює в сільському

господарстві, а промисловість обмежується переробкою сільськогосподарської сировини, яка експортується, видобутком корисних копалин (за їх наявності), кустарними виробництвами легкої та харчової промисловості, окремими підприємствами зі збирання застарілих зразків техніки. До найбідніших та економічно найвідсталіших країн світу належать Сомалі, Ефіопія, Південний Судан, ДР Конго, Нігер, Руанда, Танзанія.

ПАР, як правило, відносять до переселенських країн, адже господарські відносини були привнесені до неї ззовні — емігрантами з Європи (Нідерланди, Велика Британія). Проте, на відміну від інших переселенських країн (Австралії, Канади, Нової Зеландії), показники рівня розвитку економіки та якості життя населення в ПАР набагато нижчі.

4 Райони збройних конфліктів і проявів тероризму.

Сучасні суверенні держави регіону «успадкували» свої кордони від колонізаторів, які проводили їх як заманеться. Так, більше третини державних кордонів проходять по меридіанах і паралелях без урахування етнічних меж між народами та племенами. Як наслідок, між країнами Африки існують численні прикордонні суперечки (наприклад між Сенегалом і Мавританією, Лівією й Чадом, Сомалі та Ефіопією тощо), поширені прояви сепаратизму та тероризму.

Предметом конфліктів часто стає використання вичерпуваних природних ресурсів, родючих ґрунтів і води. У багатьох регіонах Африки доступ до надійних і постійних водних джерел ціниться дуже дорого.

Боротьба за владу та територію особливо загострюється, коли виявляють значні поклади корисних копалин. Відокремленню Південного Судану передувала багаторічна війна, яка загострилася через відкриті на цій території нафтові родовища. Конфлікти виникають і в межах окремих країн, наприклад у Руанді, Лівії, Анголі, Сомалі, Судані, ДР Конго, Ефіопії (мал. 2).

Майже три десятиліття триває збройний конфлікт у Сомалі. У результаті держава фактично припинила своє існування, втративши всі важелі єдиного керівництва регіонами. Зараз вони існують окремо і здебільшого контролюються ворогуючими польовими командами. Порівняно стабільною є північна частина країни, що проголосила свою незалежність як Республіка Сомаліленд.

Мал. 2. Регіон Тиграй (Ефіопія). У результаті заколоту сепаратистів, що стався у 2020 р., під час збройного протистояння загинули тисячі людей, 20 тис. осіб зникли безвісти, з'явилися понад 60 тис. біженців, 2,5 млн вимушених переселенців, 4,5 млн осіб залишилися без доступу до елементарних засобів існування.

Щоб ліквідувати збройні конфлікти, світове співтовариство іноді застосовує миротворчі сили ООН.

! Головне

◆ Африка — єдиний регіон, розташований у всіх чотирьох півкулях. Від Європи Африка відділена Гібралтарською протокою, з Азією її з'єднує вузький Суецький перешийок.

◆ В Африці налічується понад 60 держав і залежних країн. Більшість із них є унітарними республіками, у яких переважає президентська форма державного правління.

◆ За рівнем економічного розвитку майже всі країни регіону належать до країн, що розвиваються.

◆ Між країнами Африки існують численні прикордонні суперечки, поширені прояви сепаратизму та тероризму.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси географічного положення Африки. 2. Поясніть, як колоніальне минуле регіону вплинуло на сучасну політичну карту. 3. Які форми державного правління і територіального устрою характерні для країн Африки? 4. Наведіть приклади країн, у яких відбувалися збройні конфлікти. Назвіть основні чинники їх виникнення. 5. Чим можна пояснити необхідність вводити війська ООН в окремі країни регіону? Які завдання вони вирішують?

💬 Поміркуйте

Чим можна пояснити проведення кордонів між країнами без урахування етнічних меж між народами та племенами?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті субрегіони Африки і найбільші країни кожного з них.

Географічні дослідження (на вибір учня/учениці)

1. Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.
2. Ангола: успішний розвиток після війни.

§ 40. Природні умови і ресурси. Населення

Пригадайте

- ♦ особливості демографічної ситуації в найбільш відсталих країнах світу

1 Природні умови.

Африка — один із найрівнинніших материків світу. Тому її територія зручна для освоєння. Важливою особливістю є умовний поділ материка на низьку й високу частини. Низька Африка — це північні й північно-західні частини материка, де середні висоти не перевищують 1000 м. Висока Африка — це південна і південно-східна частини материка. Тут лежить Ефіопське нагір'я та Східно-африканське плоскогір'я з найвищою вершиною материка — вулканом Кіліманджаро.

Африка є найжаркішим материком. На переважній частині його території температури не опускаються нижче 0°C. Це пояснюється положенням материка в екваторіальних і тропічних широтах (між субтропічними поясами Північної і Південної півкуль). Головною перешкодою для розвитку землеробства є нерівномірні та нерегулярні опади.

Великих збитків природі Африки та її населенню завдають стихійні лиха. За останні 25 років подвоїлась кількість таких стихійних лих, як паводки і посухи. Як наслідок, рівень смертності від посухи в Африці вищий, ніж у будь-якому іншому регіоні.

2 Природні ресурси.

Мінеральні ресурси Африки багаті, але розвідані й освоєні ще недостатньо. Із паливних корисних копалин найбільше значення мають родовища нафти та природного газу. Вони були відкриті

Мал. 1. Самородок міді (Замбія). Мідний пояс — природний регіон у Центральній Африці, розташований на півночі Замбії і в південній частині ДР Конго. Відомий як район видобутку мідної руди. Відкриття родовищ пов'язують з американським мандрівником Фредеріком Бернхемом, який звернув увагу на схожість місцевих родовищ із родовищами в США, а також спостерігав місцевих жителів, які використовували мідні браслети.

в другій половині ХХ ст. і здебільшого зосереджені в Сахарському басейні та районі Гвінейської затоки.

Найбільші запаси нафти розташовані в Лівії (дев'яте місце у світі — 6,3 млрд т), Нігерії, Алжирі та Анголі. За ресурсами природного газу лідерами є Нігерія (дев'яте місце у світі — 5 трлн м³) та Алжир.

Запаси вугілля в Африці обмежені та становлять приблизно 1/20 від світових. Із них понад 80% припадає на ПАР (десяте місце у світі — майже понад 115 млрд т), ще частка — на Зімбабве і Нігерію.

Африка багата на руди чорних і кольорових металів. Тут є численні родовища залізних руд (на заході й північному заході регіону). Одне з найбільших родовищ марганцевих руд світу — Моанда — розташоване в Габоні (Центральна Африка).

У центральній частині Африки (на території Замбії та ДР Конго) проходить смуга родовищ мідних руд завдовжки понад 200 км і завширшки до 50 км — знаменитий Коппербелт (мал. 1). На території цього «мідного поясу» та поблизу нього розвідані багаті родовища кобальту, свинцю, цинку, срібла, урану.

В Африці також розвідані найбільші у світі запаси алюмінієвих руд — бокситів (Західна Африка, переважно Гвінея) і золота (найбільші родовища — у Південній Африці).

Із нерудних корисних копалин Африка виділяється найбільшими у світі запасами фосфоритів та алмазів. Фосфорити залягають переважно в Північній Африці (особливо в Марокко). Найбільші

родовища алмазів зосереджені на півдні (Південна Африка, Намібія, Ботсвана, ДР Конго, Ангола), хоча є вони і на заході материка (Гана, Ліберія, Сьєрра-Леоне).

Земельні ресурси Африки досить значні, хоча зі збільшенням кількості населення забезпечення ними зменшується. Велику небезпеку становлять засолення ґрунтів у зрошуваних районах, а також ерозія.

На материк недостатньо *лісових ресурсів* — лісистість нижча за середньосвітові показники. До того ж вони переважно зосереджені в екваторіальних широтах і використовуються неефективно.

Нерівномірно розподілені й *водні ресурси*. Значна кількість країн відчувають нестачу прісної води навіть для основних потреб населення.

Рекреаційні ресурси Африки є значними, проте ще мало освоєні. На сьогодні вони найбільше використовуються в Єгипті, де численні історичні пам'ятки поєднуються з чудовими пляжами Червоного моря.

3 Населення. Урбанізаційні процеси. Система розселення.

В Африці проживає понад 1,4 млрд жителів, і їхня кількість стрімко зростає. Очікується, що до 2050 р. ця цифра сягне 2,4 млрд, адже материк має найвищі показники природного приросту населення у світі.

Середній вік населення більшості країн становить менше ніж 25 років (у світі — 31 рік).

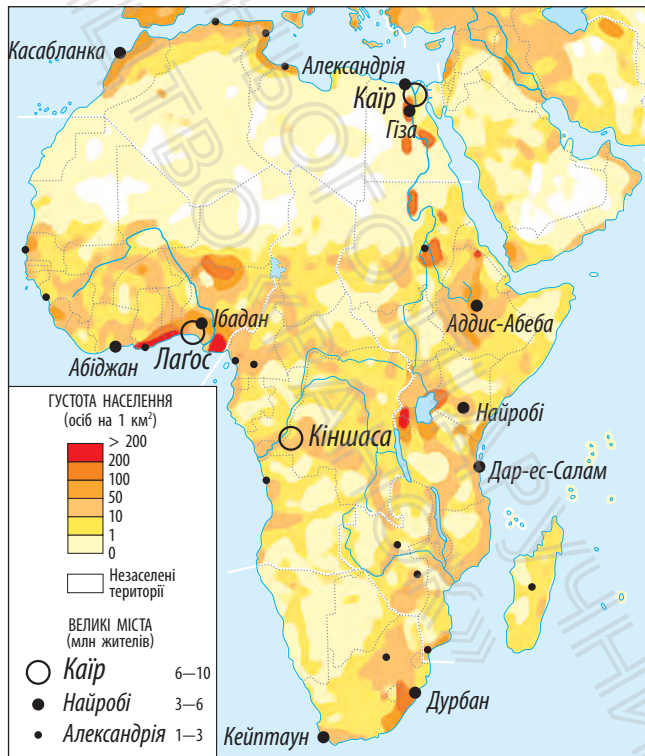
Міграційні процеси здебільшого пов'язані зі збройними конфліктами, а на півночі — із намаганням облаштуватися в найбільш економічно розвинених країнах Європи.

Африка посідає останнє місце у світі за тривалістю життя, але при цьому на материк є істотні розбіжності. Більш сприятлива ситуація в Північній Африці, де тривалість життя становить 70 років (це близький до середнього показник у світі), а в Тунісі й Лівії — 76 років. Найменша тривалість життя у Східній і Центральній Африці (у середньому 58—60 років).

Середня густина населення Африки становить 40 осіб/км². Проте відмінності між окремими районами є суттєвими й досягають десятків разів (мал. 2). Найвищим є показник у пониззях річки Ніл та окремих ділянках її долини, де сформувалася одна з перших цивілізацій світу — Стародавній Єгипет. Густо заселені:

- ◆ узбережжя Гвінейської затоки та прилеглі рівнини (швидко зростає населення Нігерії, яка є шостою за кількістю населення у світі);
- ◆ узбережжя Середземного моря (сприятливі кліматичні умови, давня історія заселення, наявність природних ресурсів, у тому числі рекреаційних, близькість до Європи);
- ◆ район Великих африканських озер (Вікторія, Танганьіка і Ньяса), де склалася давня хліборобська культура;
- ◆ окремі райони Центральної та Південної Африки з розвинутою гірничодобувною промисловістю або плантаційним сільським господарством.

Найменша густина у важкодоступних районах вологих екваторіальних лісів і пустелях. У першу чергу це територія Сахари, в окремих частинах якої постійне населення відсутнє.

Мал. 2. Розміщення населення Африки.

Мал. 3. Один із районів Каїра. Цегляні будівлі, населені найбіднішими жителями Каїра, відокремлені від готельного комплексу залізними панелями. Для Африки характерна хибна урбанізація — процес зростання міського населення внаслідок масового переселення в міста селян, який не підкріплюється можливостями забезпечити відповідний рівень життя (безробіття, відсутність якісного житла, низький рівень благоустрою). Це явище супроводжується формуванням на околицях міст бідних і непорядкованих житлових районів.

Африка поступається іншим регіонам світу за часткою міського населення. У містах проживає близько 50% африканців. Проте за темпами урбанізації регіон є світовим лідером (мал. 3). З 1990-х рр. минулого століття кількість міст в Африці подвоїлася — із 3300 до 7600 — їх сукупне населення зросло на 500 млн осіб.

Найбільше місто континенту й колишня столиця Нігерії — *Лагос* (понад 15 млн жителів). Він розташований на узбережжі Гвінейської затоки і є головним промисловим центром не тільки Нігерії, але й усєї західної частини материка. На другому місці — *Каїр* (столиця Єгипту). Разом із передмістями тут проживає близько 12 млн осіб. Крім цих двох міст, до світових у регіоні також належать Йоганнесбург, Кейптаун, Дакар і Найробі.

Расовий, національний і релігійний склад населення африканських країн дуже різноманітний. Тут налічується понад 200 народів і десятки етнічних груп. Найбільші — араби, банту, конго, йоруба, хауса, фульбе, сомалі, ібо, нілоти, шона, бушмени. Тільки на півночі Африки переважають однонаціональні країни (наприклад, араби в населенні Тунісу складають 98%, Лівії та Єгипту — 90%). Для більшості інших країн характерна етнічна строкатість. Для внутрішньої політики таких країн характерним є трайбалізм — опора в управлінні державою на представників свого етносу.

Народи Африки сповідують різні релігії. В арабських країнах (Алжир, Марокко, Єгипет тощо), а також у Сомалі й Джібуті переважає

іслам. Багато мусульман у Центральній Африці. Проте загалом Центральна і Східна Африка відрізняються переважанням місцевих релігій. У Південній Африці поширене християнство. Часто в межах однієї країни представлені різні релігії.

! **Головне**

- ◆ Природні умови на більшості території Африки досить складні й не завжди сприяють господарській діяльності.
- ◆ Мінеральні ресурси Африки багаті, але розвідані й освоєні ще недостатньо.
- ◆ На материк нерівномірно розподілені лісові та водні ресурси, до того ж вони неефективно використовуються.
- ◆ В Африці проживає понад 1,4 млрд осіб, і їхня кількість стрімко зростає через високі показники народжуваності.
- ◆ Суттєві відмінності в густоті населення Африки пояснюються різними природними умовами, історичними чинниками, природним і механічним рухом населення, розміщенням господарства.
- ◆ Африка поступається іншим регіонам світу за часткою міського населення, проте темпи урбанізації тут найвищі у світі.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть характерні риси природних умов регіону.
2. Дайте оцінку природним ресурсам Африки.
3. Що характерне для природного руху населення, як це впливає на віковий склад та середній вік населення країн Африки?
4. Охарактеризуйте особливості розселення жителів Африки. Із чим вони пов'язані?

💬 **Поміркуйте**

1. Доведіть, що нерівномірність розміщення водних ресурсів та особливості річкової мережі потребують співпраці між країнами Африки.
2. Які проблеми виникають у містах регіону через зростання кількості їхніх жителів?

🔍 **Практичне завдання**

Підпишіть на контурній карті найбільші міста регіону. Охарактеризуйте чинники їхнього утворення та зростання.

🗨️ **Вправа для саморозвитку**

З'ясуйте можливі причини перенесення столиць Нігерії (із Лагоса до Абуджи), Танзанії (із Дар-ес-Салама в Додому) та Кот-д'Івуару (з Абіджана до Ямусукро). Якими є позитивні й негативні наслідки таких змін?

§ 41. Особливості економіки країн Африки

Пригадайте

- типи країн Африки за рівнем економічного розвитку, їхні ознаки
- що характерне для дрібнотоварного (споживчого) господарства

1 Первинний сектор економіки.

У *сільському господарстві* зайнято майже половина працюючого населення, проте через низьку агротехнічну культуру більшість африканських країн не можуть забезпечити себе власним продовольством.

У загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції регіону явно переважає *рослинництво*. Саме воно в багатьох країнах Африки є мало не єдиною експортною сферою економіки. Сільськогосподарські культури можна поділити на дві групи: споживчі та експортні.

До першої групи входять просо, сорго, ямс, маніок, таро, пшениця, ячмінь, батат, кукурудза, рис (мал. 1). До другої — какао, кава, чай, бавовник, цитрусові, цукрова тростина. Деякі культури мають як споживче, так і експортне значення, наприклад банани, арахіс, фініки.

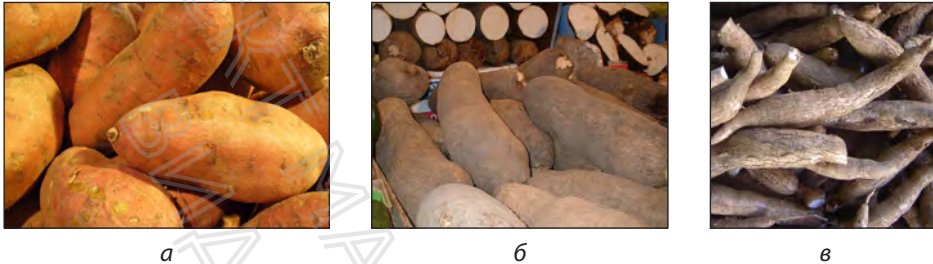
Для низки країн характерний монокультурний характер їхнього виробництва, тобто спеціалізація на експорті однієї-двох культур.

У багатьох країнах вирощують олійні культури: арахіс, олійну пальму. У Західній Африці близько половини зборів арахісу припадає на Нігерію і Сенегал.

У країнах Північної Африки, а також у ПАР вирощується багато цитрусових — апельсинів, мандаринів, лимонів, грейпфрутів. Значна їх частина призначається для експорту.

У східній частині Африки (у тому числі Єгипті й Судані) значні площі зайняті під бавовник. Єгипетський бавовник вважається одним із найбільш високоякісних у світі.

Тваринництво майже скрізь має екстенсивний характер і використовує природні пасовища (виняток — ПАР, окремі господарства Зімбабве і Кенії). Провідну роль воно відіграє в тих районах Африки, де умови для розвитку землеробства є складними, наприклад у напівпустелях. Однак і там воно малопродуктивне. Провідне значення має вирощування кіз, подекуди великої рогатої худоби, у тому числі зебу, овець, верблюдів, свиней.

Мал. 1. Батат (а), ямс (б), маніок (в).

Низький рівень агротехніки посилює залежність сільського господарства Африки від стихійних лих, серед яких опустелювання й посухи. Інша причина періодичних неврожаїв — громадянські війни та загострення збройних конфліктів, які для Африки є дуже характерними.

Розвивається *лісова промисловість*. Країни Африки є значними постачальниками деревини на світовий ринок. Її промисловою заготівлею здебільшого займаються іноземні або мішані компанії. Найбільше продукції дають прибережні країни Західної та Центральної Африки — Кот д'Івуар, Камерун, Габон, ДР Конго.

Провідне місце в господарстві Африки належить гірничодобувній промисловості. Для її географії характерні великі диспропорції. На частку тільки двох найбільших виробників мінеральної сировини (Нігерії і ПАР) припадає більше третини загальної вартості продукції.

Найбільшими нафтодобувними країнами регіону є Нігерія, Алжир, Єгипет, Лівія, Екваторіальна Гвінея. За видобутком природного газу виділяються Алжир, Нігерія і Єгипет.

Країни Африки виробляють значну частину урану. Майже 2/3 сировини видобувається в ПАР (частково з відвалів золотих копалень), Нігері, Намібії.

Лідерами з видобутку залізних руд є країни Західної Африки (Ліберія, Мавританія), а також ПАР (перше місце в регіоні) і Зімбабве. ПАР — лідер із видобутку марганцевої руди.

Африка відіграє велику роль у світовому видобутку руд кольорових металів. За вмістом металу в руді африканські родовища є одними з кращих у світі. Їхня цінність викликана і поєднанням в одному родовищі декількох металів, наприклад міді та кобальту.

Родовища міді зосереджені в районі «мідного поясу», а також у ПАР і Намібії. На базі видобутку мідних руд та їх переробки в Замбії і ДР Конго сформувалися гірничопромислові центри.

У Гвінеї розробляють великі родовища бокситів. На цю країну припадає до 10% світового видобутку. Боксити також видобувають у Гані, Сьєрра-Леоне та Камеруні. У Марокко, Тунісі, Сенегалі видобувають фосфорити, значна частина яких вивозиться. Особливе значення для окремих країн Африки має видобуток алмазів і золота.

2 **Вторинний сектор економіки. Особливості розміщення промислових центрів у регіоні.**

Переважає частина обробних виробництв орієнтовані на внутрішній ринок. Більше третини зайнятих у них працює на підприємствах текстильної, швейної та харчової промисловості. У текстильній промисловості провідна роль належить бавовняній. У харчовій промисловості провідне значення має виробництво рослинних олій, найбільше промислових центрів у Тунісі, Судані, Єгипті, Сенегалі, Малі. Цукрова промисловість — Маврикій, Єгипет, Марокко, Кенія, переробка какао-бобів — Гана, Кот-д'Івуар, Камерун, Нігерія, борошномельне виробництво — країни Північної Африки.

Більшість електроенергії в регіоні виробляють ГЕС і ТЕС (країни Північної Африки та ПАР). Особливо велика частка ГЕС в Уганді, ДР Конго, Гані, Замбії. У регіоні є кілька великих ГЕС, у тому числі на річці Замбезі в Мозамбіку, на річці Конго в ДР Конго, на річці Вольта в Гані. ТЕС потужністю понад 1000 МВт є в ПАР і Зімбабве. У ПАР працює АЕС потужністю 1880 МВт.

Чорна металургія Африки переважно представлена передільними підприємствами. Центри із заводами повного циклу є в ПАР, Нігерії, Єгипті, Алжирі (мал. 2), Зімбабве.

Одним із найбільш розвинених виробництв є *кольорова металургія*, що базується на найбагатших сировинних ресурсах. У виробництві міді провідна роль належить Замбії, ДР Конго та ПАР (мал. 3). Якщо мідеплавильна промисловість ПАР працює на внутрішній ринок, то продукція інших країн майже повністю експортується.

В останні роки побудовані підприємства *нафтопереробної* і *хімічної* промисловості. На них переважно виробляють дизельне паливо, бензин, гас, у більшості країн відсутнє виробництво мастил. Найзначніші обсяги виготовлення мають ПАР, Нігерія, Єгипет, Марокко.

Мал. 2. Металургійний завод Qatari Steel в регіоні Джіджель (Алжир) використовує сучасні технології прямого відновлення заліза. Це сумісне підприємство алжирського державного фонду та катарської металургійної компанії.

Виробництво мінеральних добрив розвивається майже в усіх країнах Північної Африки, а також ПАР, Сенегалі, Нігерії, Зімбабве, Замбії, Мадагаскарі. Промисловість органічного синтезу і гумотехнічна промисловість набули розвитку в нафтодобувних країнах, особливо в Північній Африці та Нігерії.

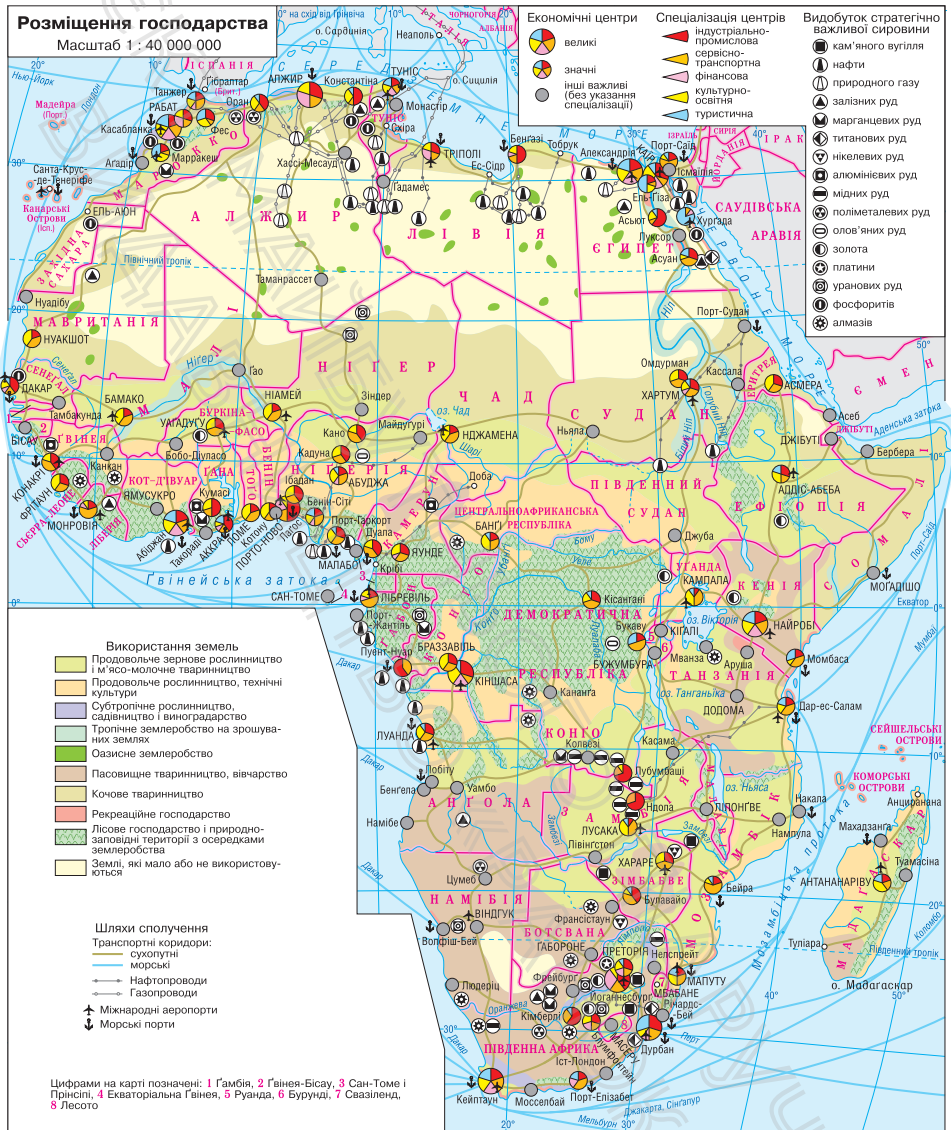
Машинобудування в Африці розвинене в ПАР (переважно виробництво транспортного й гірського устаткування, військової техніки), окремі виробництва представлені в Єгипті. Нескладне обладнання, сільськогосподарську та побутову техніку, транспортні засоби випускають заводи в Алжирі, Тунісі, Марокко, Нігерії (мал. 3).

Основні промислові центри регіону розташовані в країнах Північної Африки, Нігерії та ПАР. Здебільшого це великі міста, портові міста та міста поблизу родовищ корисних копалин.

3 Третинний сектор економіки.

Формування ринку послуг в Африці пов'язують з останніми десятиліттями минулого століття. Із цього часу їхня частка у ВВП регіону зростає до 58%. Водночас у регіоні зберігаються проблеми, пов'язані з нерозвинутою транспортною та фінансовою інфраструктурою, політичною нестабільністю, корупцією, складною демографічною ситуацією.

Серед субрегіонів за часткою сфери послуг у ВВП виділяються Південна і Північна Африка. Лідером серед окремих країн є ПАР.

Мал. 3. Економіка Африки. Особливості розміщення промислових центрів в Африці зумовлено колоніальним минулим регіону. Більшість промислових центрів виникли як місця перевалки, обробки й транспортування сировини із внутрішніх частин колишніх колоніальних володінь до країн-метрополій.

Характерна риса місцевої сфери послуг — наявність розвинутого фінансового ринку з чітким і надійним банківським та страховим обслуговуванням.

У більшості інших країн сектор перебуває на початковому етапі розвитку. Значно активніше розвивається туризм. Найуспішніша в Північній Африці за розвитком туризму країна — Єгипет. Серед інших країн субрегіону найбільш популярними є Марокко, Туніс.

На частку Південної та Східної Африки припадає понад 35% прибуттів туристів у регіон. Найбільше значення для економіки туризм має в острівних державах (Сейшельські та Коморські Острови, Маврикій), а також у Танзанії, Намібії, Кенії, Ботсвані та Замбії. Провідною «туристичною державою» є ПАР.

Транспортна система в багатьох країн регіону ще є відсталою. Залізнична мережа зберегла спадщину колоніального періоду, коли основним її завданням було забезпечення вивезення сировини й напівфабрикатів із глибинних районів до узбережжя материка. Тому багато залізниць не мають взаємного сполучення. Вони є переважно одноколійними. Міждержавну роль відіграють залізниці Південної Африки, особливо трансконтинентальна з Танзанії в Анголу (Дар-ес-Салам—Лобіту).

Поступово розвивається автомобільний транспорт. Найбільше значення мають *Трансафриканська Магрибська* автомагістраль, яка зв'язує країни Північної Африки від Рабата (Марокко) до Каїра (Єгипет), *Транссахарська* (Алжир (Алжир) — Лагос (Нігерія)), *Транссахельська* (Дакар (Сенегал)— *Нджамена* (Чад)) (мал.2)

Зростає мережа трубопроводів, особливо в Північній Африці. Уже працює підводний газопровід, який сполучив Африку з Південною Європою.

Значна частина країн регіону мають вихід до океану, і їхні зовнішні зв'язки здійснюються через морські порти. Найбільшими з них є Касабланка, Дакар, Кейптаун, Дурбан, Порт-Саїд та Александрія. Більшу частину вантажів перевозять іноземні судна.

У багатьох країнах важливу роль відіграє авіація. Найбільші аеропорти розташовані в містах Йоганнесбург, Каїр, Касабланка, Дакар, Лагос, Момбас, Дар-ес-Салам.

Загалом найбільш розвинені сучасні транспортні системи мають ПАР, Єгипет, Танзанія, Мозамбік, Марокко, Маврикій.

4 Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Африки. Особливості їхньої участі в МПП.

Найвищий рівень економічного розвитку має субрегіон *Південна Африка* з найбільш розвиненою країною материка — ПАР. Тут сприятливі природні умови для життя й господарської діяльності людини, значні запаси мінеральних ресурсів, значна питома вага освічених нащадків переселенців із Європи. Це створює підґрунтя для розвитку багатопрофільної промисловості, сільського господарства, сфери послуг.

Північна Африка — другий за рівнем економічного розвитку субрегіон. Міжнародна спеціалізація субрегіону пов'язана з видобуванням нафти, природного газу, фосфоритів, руд металів та їх переробкою, вирощуванням субтропічних культур. Вигідне ЕГП субрегіону щодо Європи забезпечує умови для розвитку міжнародного туризму. За економічними показниками першість належить Єгипту.

Західна Африка також має вигідне географічне положення й багаті запаси природних ресурсів. Субрегіон спеціалізується на видобуванні та первинній переробці мінеральної сировини: нафти, природного газу, руд металів, лісовому господарстві, вирощуванні какао-бобів, кави, олійної пальми. Найпотужнішою державою цієї частини Африки є Нігерія.

Східна Африка має переважно сприятливі природні умови, значні запаси корисних копалин. У субрегіоні є значний потенціал для власного розвитку, що пов'язано дослідженням та освоєнням мінеральних ресурсів і туризмом. Розвитку економіки перешкоджають політичні суперечки, військові конфлікти й тероризм. Порівняно економічно успішною та стабільною країною в субрегіоні є Кенія.

Центральна Африка відрізняється найнижчим рівнем економічного розвитку. Саме тут розташовані найбільш бідні країни материка й світу — Чад, ЦАР. Вони спеціалізуються переважно на видобутку мінеральної сировини та лісозаготівлі. Регіональне першість за економічним розвитком має Демократична Республіка Конго.

5 Зв'язки України з країнами Африки.

Для України країни Африки є дуже перспективним напрямком розвитку міждержавних зв'язків. Це зумовлюється значними запасами мінеральних ресурсів на континенті, зокрема нафти й природного газу, у постачанні яких зацікавлена Україна. Традиційними

африканськими товарами є банани, кава, какао-боби, арахіс. У свою чергу, країни Африки є покупцями українських продуктів харчування, сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці, необхідність у якій зростає одночасно зі зростанням кількості населення і його купівельної спроможності.

Блокування Росією українських портів, через які здійснювався експорт українського зерна, спричинив зростання цін на продукти харчування та поставив перед загрозою голоду ряд африканських країн. За ініціативи Туреччини та ООН були підписано так звані Стамбульські зернові угоди, які дали можливість безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з портів України.

! Головне

◆ У загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції регіону переважає рослинництво.

◆ Провідне місце в промисловості Африки належить гірничодобувній промисловості. За видобутком низки найважливіших корисних копалин регіон посідає одне з перших місць у світі.

◆ Переробна промисловість на континенті розвинена слабо, лідерами є текстильна (бавовняна), швейна та харчова. Більшість промислових підприємств будувалася за фінансової та інженерної підтримки іноземних спеціалістів.

◆ Основна продукція, що визначає місце країн регіону в міжнародному поділі праці, — мінеральна та сільськогосподарська сировина.

◆ Серед субрегіонів за обсягом ВВП та часткою сфери послуг у структурі економіки виділяються Південна й Північна Африка.

? Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть загальні особливості структури господарства Африки.
2. Які особливості має рослинництво Африки?
3. Що гальмує розвиток тваринництва в ряді районів Африки?
4. Охарактеризуйте добувну промисловість регіону.
5. Які обробні виробництва найбільш поширені в Африці? Чому?
6. Які регіони Африки розвинені краще? Чому?
7. Чим вирізняється транспортна система Африки?

Поміркуйте

1. Які можливі шляхи вирішення проблем знеліснення та опустелювання в окремих регіонах та країнах Африки?
2. Яке значення має гуманітарна допомога міжнародних організацій і світової громадськості африканським країнам?

Набуваємо практичних навичок

Уявіть, що компанія хоче відкрити завод із виробництва велосипедів. Три африканські країни — Єгипет, Сьєрра-Леоне й Ботсвана — пропонують свою територію для будівництва підприємства. Яку із цих країн ви б порадили обрати для підприємницької діяльності? Чому?

Практична робота 7

Позначення на контурній карті Африки основних районів видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд, центрів їх переробки (збагачення), основних транспортних магістралей та портів експортування.

Географічні дослідження

Роль України у продовольчому забезпеченні країн Африки

ТЕМА 2. КРАЇНИ АФРИКИ

§ 42. Єгипет

Пригадайте

- ♦ якими є особливості природи Північної Африки
- ♦ характерні риси економіки африканських країн, що розвиваються

- ♦ **Офіційна назва:** Арабська Республіка Єгипет.
- ♦ **Площа:** 1,0 млн км².
- ♦ **Населення:** 108 млн осіб (2022 р.).
- ♦ **Столиця:** Каїр.
- ♦ Країна, що розвивається, підтип — країна великого потенціалу.
- ♦ Президентська республіка, унітарна країна.

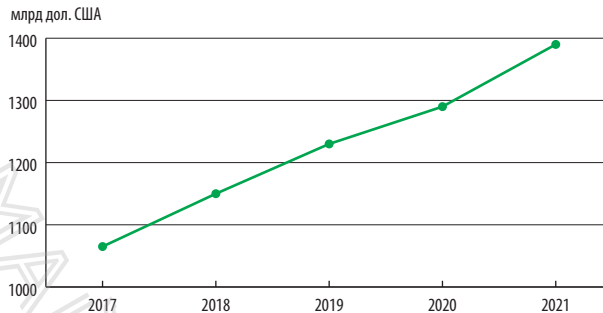

1 Місце країни у світі та регіоні.

Єгипет — це країна, що розвивається та демонструє динамічне зростання економічних показників (мал. 1). За розміром ВВП Єгипет посідає 20-те місце в світовому рейтингу, а в африканському регіоні — перше. У цьому списку за останні п'ять років Єгипет обійшов Нігерію та ПАР. Країна є членом ООН, Ліги арабських держав (ЛАГ), має потужну армію та є партнером НАТО.

Мал. 1. Динаміка ВВП (за ПКС) Єгипту (млрд дол.)*.

* Джерело: <https://globaleledge.msu.edu/countries/egypt/economy>.

2 Модель економічного розвитку.

Єгипет — одна з найдавніших держав світу. За тисячі років Єгипетські царства демонстрували світові чітку організацію державної влади та війська, високий розвиток сільського господарства, ремесел та будівництва. Як самостійна арабська держава Єгипет виникла на політичній карті світу в 1922 р. після отримання незалежності від Великої Британії.

У середині ХХ ст. Єгипет активно співпрацював із СРСР, будуючи економіку на основі централізованого управління.

Із 2000-х рр. запровадження структурних реформ допомогли Єгипту закласти основи ринкового господарювання та збільшити іноземні інвестиції. Це дало результати — з 2015 р. країна демонструє стабільне економічне зростання.

Сучасний Єгипет має змішану економічну систему, яка включає низку приватних свобод у поєднанні з централізованим економічним плануванням і державним регулюванням.

Основні чинники, що визначають участь Єгипту в міжнародному поділі праці: економіко- та геополітичне положення, природні умови й ресурси, історико-культурна спадщина та людський потенціал.

Єгипту як країні, що розвивається, притаманні характерні для цієї групи країн проблеми: високий рівень безробіття, незаконна промислова та житлова забудова, корупція, контрабанда й чорні ринки, нестача води та бідність, неписьменність порівняно великої частки населення.

3 Економіко-географічне положення. Природно-ресурсний потенціал.

Арабська Республіка Єгипет належить до тих небагатьох країн, які розташовані у двох частинах світу. Основна частина її території

розташована в Африці, ще частина — в Азії (Синайський півострів). Завдяки цьому країна контролює сухопутні шляхи сполучення між цими частинами світу й може налагоджувати економічні зв'язки з країнами Африки та Азії. Ще однією перевагою є вихід до Середземного моря, а отже, до країн Європи, які розміщуються на його берегах. Єгипет має значну берегову лінію і Червоного моря, що належить до Індійського океану. Середземне та Червоне моря з'єднає Суецький канал, який прокладений через територію країни. Він має надзвичайно важливе економічне та військово-стратегічне значення. Країна межує з Лівією, Ізраїлем, Суданом.

Територія Єгипту переважно рівнинна, гори розташовані на півдні Синайського півострова та узбережжі Червоного моря. Клімат на узбережжі Середземного моря субтропічний, на решті території — сухий тропічний. Понад 90% території країни — пустелі, тут кількість опадів не перевищує 100 мм на рік. Іноді зустрічаються оази.

Єгипет має доволі значні запаси мінеральних ресурсів, найбільше значення мають паливні. Нафтові родовища розташовані переважно в западинах Суецької затоки та Червоного моря, а також на північній околиці Лівійської пустелі. У межах деяких нафтоносних горизонтів, а також у дельті Нілу й на шельфі Середземного моря розвідані родовища природного газу. Найбільше газове родовище в Середземному морі (Зохран) виявлене у 2015 р. Його запаси оцінюються приблизно у 850 млрд м³ газу, тільки їх вистачить для покриття внутрішнього попиту на десять років. Це дозволить відмовитися від імпорту. Поклади кам'яного вугілля зосереджені на півночі Синайського півострова. Рудні корисні копалини розташовані переважно в горах Етбай (родовища урану, титану, міді, олова, золота), а також у Лівійській пустелі (залізна руда). На Синайському півострові є значні запаси марганцевої руди. Країна добре забезпечена окремими видами нерудних корисних копалин, зокрема фосфоритами (узбережжя Червоного моря, долина Нілу, оазис Харга), кам'яною сіллю (дельта Нілу).

4 Населення. Працересурсний потенціал. Система розселення.

За кількістю населення (108 млн осіб) Єгипет посідає друге місце в Африці й перше серед арабських держав світу. Середньорічний приріст населення становить 17 осіб на 1000 жителів. 98% населення складають араби-єгиптяни, решта — бедуїни, бербери, нубійці, греки. Третина населення належить до молодшої вікової групи (мал. 2).

Країна має від'ємне сальдо зовнішньої міграції. Єгиптяни здебільшого виїждять до багатих нафтодобувних арабських країн (Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт). Поширена тимчасова трудова міграція.

Більшість єгиптян сповідують іслам сунітського напрямку. Близько 10% населення країни складають християни, у тому числі копти.

Середня густина населення перевищує 100 осіб/км², але воно розподілено вкрай нерівномірно. Понад 90% населення країни зосереджено на 5% її території — у долині й дельті Нілу. Густина населення в цих районах перевищує 1500 осіб/км². Решта території — пустелі, де густина менше ніж 1 особа/км².

У містах проживає дещо менше половини населення країни. До міст-мільйонерів належать Каїр (12 млн осіб), Александрія (5,4 млн осіб), Ель-Гіза (3 млн осіб) і Шубра-ель-Хейма (1 млн осіб).

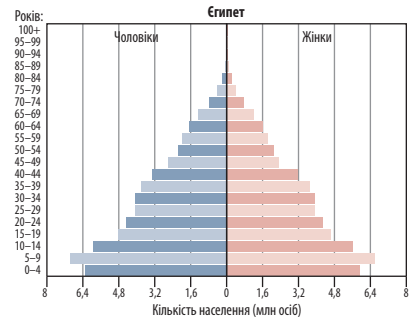
Єгипет достатньо забезпечений трудовими ресурсами. Економічно активне населення складає 25 млн осіб. Близько половини зайняті в сфері послуг, значна частка ще працює в сільському господарстві (25%).

5 Особливості структури економіки країни, що розвивається. Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

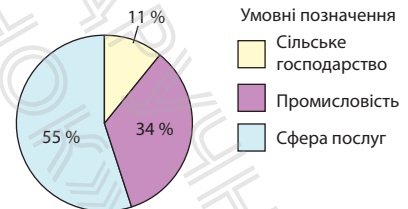
Упродовж багатьох століть найважливішим напрямком економіки Єгипту було сільське господарство. В останні десятиліття його роль постійно знижується, зростає частка сфери послуг, зберігає своє значення промисловість (мал. 3).

У структурі *сільського господарства* переважає рослинництво. Землеробство ведеться із застосуванням штучного зрошення водами річки Ніл. 95% сільськогосподарських угідь зосереджені в долині й дельті Нілу.

Основними зерновими культурами є пшениця, кукурудза, рис, серед овочевих культур найбільш популярні томати, цибуля, картопля.

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Єгипту (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 3. Структура ВВП Єгипту (2021 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 4. Економіка Єгипту.

Незважаючи на те, що в країні збирають два-три врожаї на рік, зараз сільське господарство не зможе повною мірою задовольнити потреби населення в продовольстві.

Із технічних культур найбільше значення мають бавовник, цукровий буряк і цукрова тростина.

Єгипет є великим виробником та експортером цитрусових. Вирощують також фініки й кормові культури, зокрема конюшину.

Майже в усіх господарствах утримують худобу. Власники невеликих ділянок розводять буйволів, які використовуються як тяглова сила, у значних господарствах вирощують велику рогату худобу для виробництва молочної продукції. Розвивається птахівництво.

Важливе місце у структурі промисловості посідають *добувні виробництва*. Вони охоплюють видобуток нафти, природного газу, рудних корисних копалин, зокрема залізних, марганцевих і хромових руд, які є базою для розвитку чорної металургії. Ведеться видобуток хімічної сировини, зокрема фосфоритів (поблизу Луксора і в районі портів Червоного моря Сафага і Кусейр) (мал. 4). Вони є сировиною для виробництва фосфатних добрив, частина з яких експортується.

Найбільше значення має видобуток нафти, який перевищує 70 млн т щорічно. Її частина експортується, а частина переробляється на місці. *Нафтопереробна* промисловість Єгипту — найпотужніша в Африці, тут працює десять заводів. На основі нафтопереробки розвиваються нафтохімічна промисловість, виробництво хімічних волокон, гумотехнічних виробів.

Залізні руди, які добуваються в районі Асуана та в оазисі Бахарія, є основою *чорної металургії*. Кольорова металургія представлена

алюмінієвим заводом у Наг-Хамаді (на основі використання гідроенергії Асуанської ГЕС із сировини, що імпортується з Австралії та Гвінеї).

Підприємства *машинобудування* зосереджені в Каїрській та Александрійській агломераціях, у зоні Суецького каналу та Хелуані. Виробляються залізничні вагони, автомобілі, трактори, невеликі судна, переважно з використанням імпортних вузлів та агрегатів.

Основа *електроенергетики* країни становлять ТЕС — 89% потужностей. На ГЕС припадає 8%; на станції, що використовують відновлювані джерела енергії, — 3%. Основним джерелом палива для єгипетських ТЕС є природний газ і мазут.

Єгипет має великий потенціал у використанні відновлюваних джерел енергії, таких як сонце і вітер. Уряд веде переговори з іноземними компаніями про будівництво заводу з виробництва сонячних панелей.

Єгипет має потужну текстильну промисловість, яка включає повний цикл виробництва від культивування бавовни до виробництва пряжі, тканин і готових предметів одягу.

Важливим сектором економіки Єгипту є туризм. Його внесок у ВВП країни становить 11%, а з урахуванням суміжних напрямків — 15%.

У туристичній діяльності зайнято 9% трудових ресурсів, які забезпечують до 20% усіх доходів країни в іноземній валюті.

Єгипет є важливим транспортним вузлом, що розташований на перехресті торговельних шляхів між Африкою, Азією та частково Європою. Найбільше значення має автомобільний транспорт, на який припадає понад 2/3 внутрішніх перевезень. Протяжність єгипетських автомобільних доріг становить 65 тис. км, у тому числі 75% із твердим покриттям.

Щорічний вантажообіг залізничного транспорту значно менший і становить 6 млн т. Загальна протяжність залізниць Єгипту перевищує 5 тис. км.

Міжнародні аеропорти діють у найбільших туристичних центрах та Каїрі.

Для зовнішньоекономічних зв'язків головним є морський транспорт із його найбільшими портами — Александрія, Суец, Порт-Саїд. Суецький канал має пропускну здатність близько 80 суден на добу й забезпечує Єгипет значними доходами.

На Нілі працює річковий транспорт.

Найважливішою судноплавною артерією та великим джерелом валютних надходжень є Суецький канал. Щомісяця через нього проходить близько 1500 суден, у тому числі близько 300 танкерів. Основними вантажами, які транспортуються через Суецький канал, є нафта і нафтопродукти, метали, добрива, зерно, штучні товари в контейнерах. Для збільшення його пропускних можливостей у 2015 р. було побудовано Новий Суецький канал.

6 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України та Єгипту.

Як і для населення, для економіки країни характерна концентрація в долині й дельті Нілу. Тут розташовані великі міста, де зосереджено найбільше підприємств та установ, зокрема Каїр, Александрія, Ель-Махалла-ель-Кубра. Деякі особливості має географія центрів туризму, оскільки вони здебільшого орієнтовані на узбережжя Червоного моря.

Основу експорту Єгипту становлять нафта і нафтопродукти, природний газ, золото, мінеральні добрива, фрукти та горіхи. Країна купує засоби наземного транспорту, нафтопродукти, пшеницю, ліки. У значних обсягах імпортуються молочна продукція та м'ясо, оскільки обсяги їх внутрішнього виробництва лише частково покривають внутрішній попит (м'яса лише на 60%). Основними торговельними партнерами Єгипту є країни Китай, США, країни ЄС, Туреччина, Саудівська Аравія.

У торгівлі послугами найбільше значення мають транспортні (Суецький канал) і туристичні.

Єгипет — наш найбільший економічний партнер серед країн Африки та арабського світу. З України в Єгипет везуть чорні метали, пшеницю, рослинні олії. Імпортна третину складається із цитрусових.

! Головне

- ◆ Єгипет — країна, що розвивається та демонструє стабільні показники економічного зростання.

- ◆ Місце країни в міжнародному поділі праці визначають географічне положення, природні умови, багата історико-культурна спадщина та мінеральні ресурси.

- ◆ Важливе місце у структурі господарства посідають добувна промисловість і туризм.

- ◆ Єгипет є важливим транспортним вузлом, зокрема завдяки Суецькому каналу.

◆ Майже вся економічна активність Єгипту зосереджена в долині й дельті Нілу та на узбережжях Середземного й Червоного морів.

Зпитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть чинники, що визначають міжнародну спеціалізацію Єгипту. Коротко поясніть вплив кожного з них. 2. Які риси притаманні населенню Єгипту як країни, що розвивається? 3. Розкажіть про особливості розвитку економіки країни. 4. Яку роль виконує Суецький канал? У чому полягала необхідність будівництва Нового каналу? 5. Завдяки чому країна має значний потенціал для розвитку туризму? 6. Розкажіть про зовнішню торгівлю країни.

Працюємо самостійно

Зберіть дані та зробіть висновки про значення річки Ніл в економіці країни.

Географічні дослідження

«Три кити» економіки Єгипту: Суецький канал, нафта, туризм.

§ 43. Південно-Африканська Республіка

Пригадайте

- ◆ особливості природи ПАР
- ◆ на які корисні копалини багаті надра країни

- ◆ **Офіційна назва:** Південно-Африканська Республіка (Південна Африка, ПАР).
- ◆ **Площа:** 1,2 млн км².
- ◆ **Населення:** 57,5 млн осіб (2022 р.).
- ◆ **Столиця:** Преторія (адміністративна), Кептаун (законодавча), Блумфонтейн (судова).
- ◆ Розвинена переселенська країна.
- ◆ Парламентська унітарна республіка з елементами федералізму (9 провінцій).

1 Місце країни у світі та регіоні.

Південно-Африканська республіка має третю за величиною економіку в регіоні після Єгипту та Нігерії, та 32-гу в загальноосвітовому рейтингу. Це єдина африканська країна, яка входить до

складу «Великої двадцятки». Серед африканських країн ПАР відрізняється найбільш індустріалізованою, технологічно розвинутою та диверсифікованою економікою.

2 Модель економічного розвитку.

Нинішнє місце ПАР у міжнародному поділі праці визначається її історією. Як ви вже знаєте, Південна Африка належить до переселенських країн. Перші європейські переселенці — голландці, французи та німці, з'явилися на півдні материка ще в середині XVII, а з часом тут з'явилися й англійські колонії. Як незалежна держава ПАР веде свою історію з 1961 р. Ліквідація законів апартеїду в 90-х рр. XX ст. про недопущення африканців до кваліфікованої праці відкрила для чорношкірого населення шлях до приватного бізнесу, що дало їм можливість підвищити власний добробут. У країні було проведено політичні та економічні реформи, які сприяли покращення інвестиційного клімату.

Апартеїд (сегрегація, розділення) — політика обмеження в правах представників місцевого чорношкірого населення, а також переселенців з Азії.

Сучасна Південна Африка має змішану економіку, яка спирається на багаті мінеральні ресурси, родючі сільськогосподарські угіддя, потужний працересурсний потенціал та іноземні інвестиції.

Економіці ПАР властиві особливості, характерні для розвинених країн (потужна обробна промисловість, висока частка сфери послуг), а також риси, типові для країн «третього світу» — висока питома вага добувних галузей, диспропорції в рівнях життя білого населення та чорної громади, високі показники безробіття та злочинності.

3 Економіко-географічне положення. Природно-ресурсний потенціал.

ПАР розташована на півдні Африки, у тропічних і субтропічних широтах Південної півкулі. На північному сході вона межує з Мозамбіком та Есватіні, на півночі — із Ботсваною та Зімбабве, на північному заході — із Намібією (ця країна була окупована ПАР і тільки в 1990 р. здобула незалежність). Королівство Лесото (анклав) — повністю оточене територією ПАР. На півночі й північному заході кордон країни проходить переважно малонаселеними напівпустельними й пустельними районами. Південні кордони проходять

Атлантичним та Індійським океанами. Протяжність берегової лінії перевищує 2500 км. Це дає країні величезні можливості для здійснення міжрегіональних зв'язків та освоєнню ресурсів Світового океану.

Значну частину території країни займають підвищені плато, краї якого підняті. На сході здіймаються химерні пасма Драконових гір, на півдні височіють Капські гори.

Клімат більшої частини країни тропічний, на півдні — субтропічний. Простежується зменшення температури зі сходу на захід. З опадами все навпаки: їхня кількість змінюється від 50 мм на заході країни до 650 мм на плоскогір'ї та досягає 2000 мм на рік на східних схилах Драконових гір.

Головні річки країни — Оранжева з притокою Вааль, що впадає в Атлантичний океан, і Лімпопо, яка несе свої води в Індійський океан.

Внутрішні райони ПАР вкриті саваною, частина території зайнята напівпустелею Карру. Природні ліси збереглися в прибережних горах на схід від Кейптауна й у Північному Трансваалі, решта — це промислові лісопосадки в основному із сосни, евкаліпту й мімози. Для землеробства придатна лише п'ята частина земель.

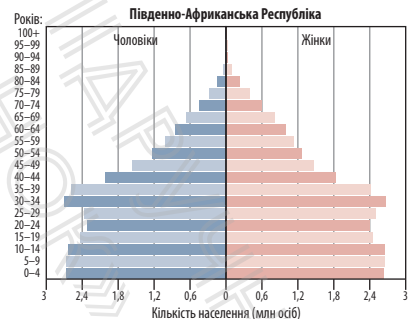
Надра країни містять багаті й різноманітні корисні копалини: кам'яне вугілля, руди чорних і кольорових металів (залізна та марганцева, мідь, цинк, уран, титан, свинець, нікель, цирконій, вольфрам, золото, срібло, платина тощо), хімічну та будівельну сировину, алмази.

4

Населення. Працересурсний потенціал. Система розселення.

Для ПАР характерний порівняно низький для африканського регіону природний приріст населення, який з роками поступово знижується та зараз складає 9,4‰ (мал. 1).

Етнічний склад населення складний. Скасування апартеїду призвело до виїзду частини населення європейського походження, натомість збільшився приплив африканців. Вони складають близько 80% громадян, що належать до різних етносів. Друга за кількістю група населення — мулати й метиси — 9%. Частка жителів європейського походження зменшилася з 15 до 8,5%. Це переважно нащадки вихідців із Голландії та Великої Британії. Понад третина вірян — протестанти.

Мал. 1. Статеві-вікові піраміди ПАР (2022 р.). За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 2. Регіональний поділ. Розміщення населення.

Відмінності в природних умовах обумовили нерівномірність у розміщенні населення країни (мал. 2). Найбільш густо населені внутрішні райони із центром на північному сході (у минулому Трансвааль та Оранжева провінція), а також південне й південно-східне узбережжя океану. Менш заселена західна частина країни.

ПАР має порівняно високий рівень урбанізації, у містах зосереджено понад 68 % її жителів. Особливо швидкими темпами міське населення зростає в промислових районах, у першу чергу, північного сходу країни. Тут розташовані найбільший економічний центр країни Йоганнесбург (8 млн осіб, разом із містами-супутниками понад 10 млн осіб), столиця Преторія (2,7 млн) та інші великі міста. У країні є ще дві міські агломерації з населенням понад 3,5 млн осіб. Кейптаун, у якому розташовані парламент ПАР і багато урядових установ, і Дурбан — найбільший морський порт.

ПАР добре забезпечена трудовими ресурсами, що мають різний рівень кваліфікації. Більшість працюючих зайняті в сфері послуг (72 %).

5 Особливості структури економіки. Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Структура економіки ПАР відрізняється від решти країн материка (мал. 3). Найбільшим сектором за часткою ВВП є сфера послуг. Водночас, як і в інших країнах переселенського типу, значну роль в економіці відіграє первинний сектор.

ПАР має потужну *добувну промисловість*. Країна посідає в світових рейтингах провідні позиції у видобутку вугілля (мал. 4), залізних, хромітових і марганцевих руд, урану, золота, титану, платини.

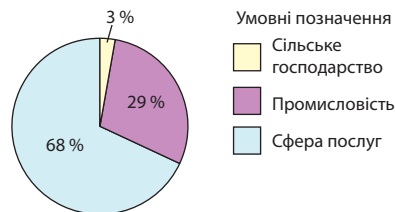
Південно-Африканська Республіка — одна з найбільших виробників алмазів, перш за все ювелірних, які зустрічаються в так званих «кімберлітових трубках» міст Кімберлі й Постмасбург, а також неподалік від Преторії (мал. 5). Однак останніми роками обсяги їх видобутку, як і золота, дещо скоротилися.

Видобуток урану ведеться одночасно із золотом або з відвалів золотодобувних шахт. Так, із відпрацьованої золотоносної породи отримують десяту частину урану. Упродовж багатьох років ПАР є лідером у світі за обсягами видобутку металів платинової групи.

Провідний сектор сільського господарства — *тваринництво*, переважно вівчарство, яке використовує низькоякісні пасовища, характерні для більшості території країни. За поголів'ям овець ПАР посідає перше місце в Африці. Більше половини вовни надходить на зовнішній ринок. Поголів'я кіз здебільшого представлено ангорською породою, країна виробляє та експортує значну частину мохерової вовни світу.

У великих господарствах північного сходу країни розвинене м'ясо-молочне тваринництво (поголів'я великої рогатої худоби — понад 13 млн голів), тут склалося й приміське молочне господарство. Розвивається птахівництво (переважно розведення страусів і курей).

У *рослинництві* основними культурами є кукурудза та пшениця. Разом із сорго кукурудза — головна продовольча культура в населення африканського походження. Нащадки європейців здебільшого вирощують пшеницю, а також у значних обсягах арахіс, соняшник, цукрову тростину й бавовник.

Мал. 3. Структура ВВП ПАР (2021 р.).
За матеріалами: CIA World Factbook.

Мал. 4. Видобуток вугілля. Завдяки невеликій глибині залягання та значній товщині пластів вартість видобутку вугілля в ПАР одна з найнижчих у світі. До того ж більшість родовищ розташовані в безпосередній близькості від споживачів.

Мал. 5. Кар'єр із видобутку алмазів «Велика діра». Тривалий час роботи в Кімберлі велися відкритим способом. На згадку про той час залишився величезний заповнений водою кар'єр діаметром у 1,5 км і завглибшки майже 200 м.

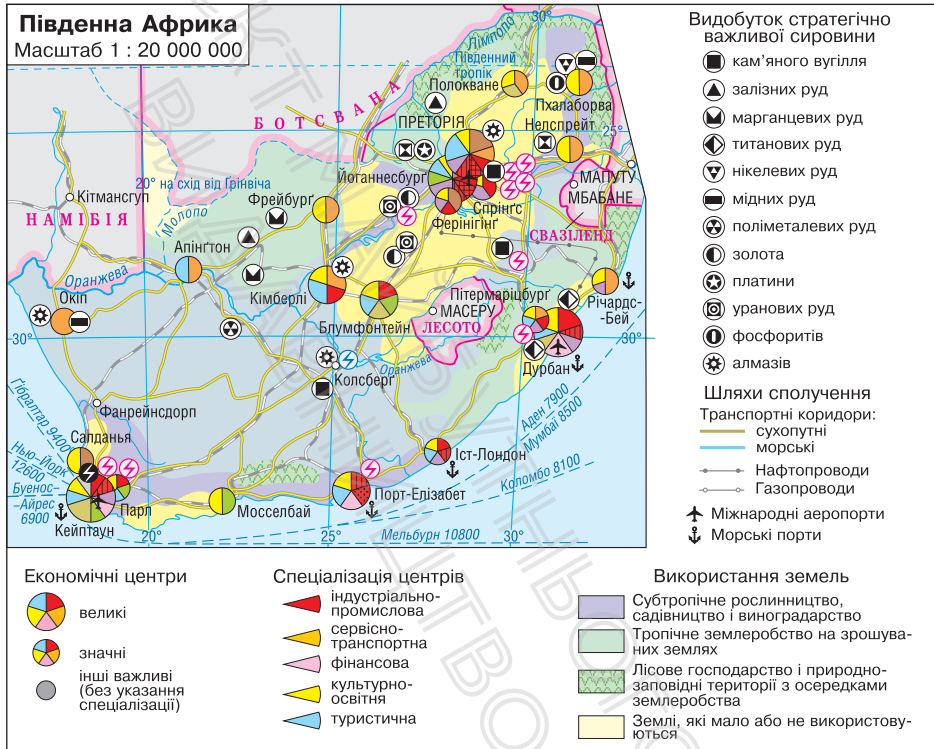
Добре розвинені овочівництво, садівництво й виноградарство, особливо в районі Кейптауна та провінції Квазулу-Натал.

У вторинному секторі економіки найважливішу роль відіграє машинобудування. Добре розвинені виробництво гірничого обладнання, сільськогосподарське та транспортне машинобудування. Локомотиво- та вагонобудування забезпечують досить густу залізничну мережу країни.

Зростає значення автомобілебудування. У 2021 р. було виготовлено майже 500 тис. автомобілів. Виробляються двигуни, турбіни, верстати та інструменти, побутова, обчислювальна й оргтехніка.

Металургія представлена підприємствами з виробництва як чорних, так і кольорових металів — від міді й хрому до рідкісноземельних елементів. Світове значення має виробництво ферохромових сплавів.

Щорічно виплавляється понад 5 млн т чавуну й 6 млн т сталі, частина продукції експортується. Більшість металу виробляється на трьох комбінатах, розташованих у Фандербейлпарку, Преторії та Ньюкаслі (мал. 6). У районах міднорудних родовищ розташовані кілька мідеплавильних заводів. Алюміній виробляють з імпоротної сировини.

Мал. 6. Економіка ПАР.

ПАР належить одне з провідних місць у світі з виробництва сплавів марганцю — феромарганцю і силікомарганцю. Основна їх частина призначена для експорту, зокрема в країни західної Європи й США.

Унікальність місцевої *хімічної промисловості* полягає у випуску продуктів переробки вугілля. Так, ПАР — єдина країна у світі, яка виробляє з вугілля рідке паливо — синтетичний бензин (через відсутність значних родовищ нафти). Частина продукції експортується.

Виробництво синтетичного палива в Сасолбурзі стало основою для створення нафтохімічного комплексу, який випускає понад 100 видів продукції, у тому числі синтетичні смоли, пластмаси, синтетичний каучук.

Найбільше підприємств хімічної промисловості зосереджено на північному сході. Великі нафтопереробні заводи працюють у Кейптауні й Дурбані.

Підприємства, що спеціалізуються на консервуванні овочів та фруктів, розташовані переважно в чотирьох зонах: у провінціях Західний Кейп (переробка цитрусових і яблук), Східний Кейп і Квазулу-Наталь (консервування ананасів), а також у районі Вітватерсранда (переробка фруктів та овочів).

6 Особливості розвитку третинного сектору економіки.

ПАР є великим фінансовим центром і відіграє важливу роль у фінансовій системі Африки. Йоганнесбурзька фондова біржа посідає 20-те місце у світі за капіталізацією та перше в регіоні.

Добре розвинена банківська система. Вона об'єднує комерційні фінансові організації (національні та іноземні), взаємоощадні банки, кооперативні банки та банки розвитку. У більшості банків є іноземна участь.

Одним із найважливіших і найбільш дохідних секторів економіки ПАР є *туризм*, у якому зайнято понад 600 тис. осіб. Умови країни надають можливість обрати відпочинок на будь-який смак: пляжі океанського узбережжя, краса й унікальність пам'яток природи, вражаючий тваринний світ, оригінальні культури місцевих племен і народів. Швидкими темпами розвивається діловий, а також внутрішній туризм.

ПАР — єдина країна в Африці, яка має розгалужену мережу транспортних шляхів. Так, протяжність залізниць становить майже 24 тис. км, більше третини з них електрифіковано; автомобільних шляхів — 750 тис. км, у тому числі 148 тис. км із твердим покриттям. Найбільш густа мережа на північному сході, важливі магістралі з'єднують центри добувної промисловості та найбільші міста з портами.

Морський транспорт забезпечує зовнішні зв'язки ПАР. Найважливіші порти країни — Дурбан і Кейптаун. Важливе значення мають спеціалізовані порти з вивезення за кордон вугілля (Річардс-Бей) і залізної руди (Салданья).

Авіаційний транспорт використовується як для внутрішніх, так і для зовнішніх перевезень. Найпотужніший і найбільш завантажений міжнародний аеропорт у ПАР та Африці — імені О. Р. Тамбо, який розташований поблизу Йоганнесбурга.

7 Характерні риси просторової організації економіки. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з ПАР.

Найбільші економічні центри країни зосереджені на північному сході, а також на південному й південно-східному узбережжі океану (мал. 6). Саме тут працюють найбільші підприємства, відбувається основна частина корисних копалин, зосереджене інтенсивне сільське господарство. Нижчий рівень розвитку має західна частина.

На світовому ринку ПАР виступає як постачальник мінеральної сировини, сільськогосподарської продукції та продовольства. Серед окремих товарів перші місця належать золоту, вугіллю, платині, рудам металів та напівфабрикатам на їхній основі. Останнім часом зростає питома вага готових виробів. В імпорті найбільше значення мають нафта та нафтопродукти, устаткування й транспортні засоби, побутова техніка, у тому числі електроніка, деякі види продовольства. Основні торговельні партнери — Китай (15% зовнішнього товарообігу), США, Німеччина, Велика Британія, Японія, Індія.

Міжнародні зв'язки України з ПАР обмежені через велику відстань і схожість окремих видів товарів, які пропонуються на зовнішньому ринку (наприклад залізни руди й напівфабрикати на їхній основі). Двосторонні політичні відносини між Україною і ПАР є дружніми. У місті Ріверсдейль (провінція Західний Кейп) діє музей української культури, робота якого спрямована на культурне співробітництво двох країн.

! Головне

- ◆ Південно-Африканська Республіка є найбільш розвинутою країною регіону.

- ◆ Основні чинники, що визначають місце ПАР в міжнародному поділі праці, — це вигідне економіко-географічне положення, потужний природний та працересурсний потенціал, історія освоєння території.

- ◆ Найбільш густо населені внутрішні райони країни із центром на північному сході, а також південне й південно-східне узбережжі океану.

- ◆ ПАР має потужну добувну промисловість.

- ◆ Провідний напрям сільського господарства — тваринництво.

- ◆ Сфера послуг — найбільший сектор за внеском в економіку країни.

◆ На світовому ринку ПАР виступає як постачальник мінеральної сировини, сільськогосподарської продукції та продовольства.

◆ **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть чинники, що визначають міжнародну спеціалізацію ПАР. 2. Знайдіть спільні й відмінні риси в природних умовах і ресурсах ПАР і Єгипту. 3. Поясніть особливості системи розселення ПАР. 4. Укажіть основні напрями спеціалізації сільського господарства країни. 5. Охарактеризуйте добувну промисловість ПАР. Поясніть її значення для економіки. 6. Назвіть характерні риси третинного сектору Південної Африки.

◆ **Поміркуйте**

Як на розвиток країни вплинув період апартеїду?

◆ **Практичне завдання**

Складіть порівняльну економікогеографічну характеристику Єгипту та ПАР. Виявіть риси схожості та відмінності.

◆ **Географічні дослідження**

ПАР серед країн Африки.

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

ТЕМА 1. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

§ 44. Геополітична структура сучасного світу

Пригадайте

- ◆ складові, що визначають геополітичне положення держави

1 Геополітична структура сучасного світу.

Життя будь-якої людини, усвідомлює вона це чи ні, має певну мету. Деякі люди покладають на себе якусь місію. Так само і з країнами. Для забезпечення нормального розвитку держави та гідного рівня життя її громадян держава повинна мати розвинену економіку, стабільну внутрішньополітичну ситуацію та добрі відносини з іншими країнами (мал. 1). Як ви знаєте, велику роль у досягненні цієї мети для країн відіграють географічні чинники. Їхній вплив на зовнішню та внутрішню політику держав вивчає *геополітика* — наука про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі та інтереси.

Один із засновників геополітики німецький географ Фрідріх Ратцель вважав, що «держава є живим організмом, що поєднує властивості народу й землі та подібно до всіх організмів веде боротьбу за своє існування».

Як і серед людей, у світовому геополітичному просторі також є свої лідери, так звані центри сили. Це найбільш потужні за економічним, військовим, науково-технічним, фінансовим та людським потенціалом країни та їхні об'єднання. У різні періоди розвитку людської цивілізації геополітичні центри сили переміщувалися

Геополітична роль країни

Економічна потужність

Військова потужність

Географічне положення

Політичний вплив

Ресурсний потенціал
(природний, людський,
науково-технічний)Внутрішньополітична
стабільність

Мал. 1. Ключові чинники, що визначають геополітичну роль країни.

з одних регіонів та держав до інших, змінювалися кордони держав та склад впливових союзів. Намагання досягти світового лідерства нерідко призводило до війн та військових конфліктів.

У другій половині ХХ ст. світ був двополюсним: у ньому домінували США та СРСР, які стояли на чолі двох основних світових військово-політичних блоків — Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Організації Варшавського договору (ОВД). Це була епоха жорсткого протистояння, яке назвали «холодною війною». Із розпадом СРСР та світової соціалістичної системи геополітичне суперництво двох полюсів завершилося. Геополітична структура світу змінилася.

На початку ХХІ ст. відбувається формування багатополюсного світу, у якому основні центри сили, крім США, представляють

Європейський Союз, Китай, Японія, Індія. Серед регіональних геополітичних лідерів можна назвати Німеччину, Бразилію, Південно-Африканську Республіку, Туреччину, Саудівську Аравію.

2 Місце України на сучасній геополітичній карті світу.

Після здобуття незалежності перед Україною постало завдання віднайти свою геополітичну ідентичність, визначити, у чому полягають її пріоритети, реальні національні інтереси, та розробити шляхи їх реалізації.

На початку ХХІ ст. Україна увійшла в сучасний геополітичний простір, налагодила взаємовідносини з головними геополітичними суб'єктами світу: провідними впливовими державами та їхніми об'єднаннями, у тому числі з ЄС, НАТО, США, а також добросусідські відносини з безпосередніми та відносно віддаленими сусідніми державами. Досить важливими результатами утвердження України в міжнародному співтоваристві були:

- 1) приєднання до Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерної держави;

- 2) започаткування особливого, а потім інтенсивного партнерства з НАТО як найпотужнішим військово-політичним об'єднанням демократичних держав євроатлантичного простору;
- 3) встановлення довірливих партнерських відносин із ЄС; обрання курсу на європейську інтеграцію та вступ нашої держави до ЄС.

У 2005 р. ЄС визнав Україну як країну з ринковою економікою, а з 2008 р. вона увійшла до Світової організації торгівлі (СОТ), що сприяло зростанню іноземних інвестицій та пожвавленню економіки.

Водночас входження України до сучасного геополітичного простору не було простим та одномірним, а успіхи чергувалися з невдачами та труднощами. Багато часу було змарновано в пошуках компромісів у питаннях зовнішньої політики та інтеграційного напрямку. Недостатньо уваги було приділено зміцненню обороноздатності країни, модернізації та ресурсному забезпеченню сектору безпеки. Корупція в нашій країні виросла до небачених масштабів.

У 2013 р. відмова керівництва країни від курсу на європейську інтеграцію викликала акції протесту українського суспільства та соціальний вибух, який призвів до повалення тогочасного режиму. Після Революції Гідності, в березні 2014 р. Україна підписала з ЄС Угоду про асоціацію. Були відновлені відносини з НАТО та США на рівні інтенсивного партнерства.

Проте цей перебіг подій спричинив у 2014 р. окупацію Росією півострова Крим, втрату контролю над частинами Луганської та Донецької областей, а 24 лютого 2022 р. — відкритий військовий напад Росії на Україну.

До того, як розпочати «гарячу» війну, Росія висунула країнам Заходу ультиматум — відмовитися від того, що тут називають «порядком, заснованим на правилах». Керівництво Росії відкрито запропонувало Європі знехтувати міжнародними угодами про непорушність кордонів і неприпустимість агресії, включаючи Гельсінські домовленості та Хартію ООН, на яких тримався повоєнний світоустрій ще з часів завершення Другої світової війни.

Під час війни завдяки героїчним діям української армії, активній дипломатії та консолідації всього українського народу Україна перетворилася на повноправний суб'єкт міжнародної геополітики. А роль Росії, яка претендувала на статус наддержави, істотно зменшується. Через санкції Росія опинилася в політичній та економічній ізоляції.

3 **Європейський та євроатлантичний вектори сучасної української геополітики.**

В умовах сучасної геополітичної ситуації, що склалася в Європі та світі, очевидно, що пріоритетними напрямками зовнішньої політики України є подальший розвиток партнерства з ЄС та НАТО.

Отримання Україною 23 червня 2022 р. статусу країни-кандидата ЄС стало результатом спільного досягнення всієї України, — керівництва, дипломатів, кожного з громадян, які на фронті або в тилу відстоюють власну свободу і незалежність країни.

Для досягнення кінцевої мети — вступу до Європейського Союзу, — Україна має здійснити судові реформи, посилити боротьбу з корупцією та відмиванням коштів, узгодити законодавство про права національних меншин тощо.

Невід’ємною складовою євроінтеграційного курсу для України є партнерство з НАТО. Із початку російського вторгнення від НАТО та її держав-членів надходить політична, військова, матеріально-технічна, дорадча, тренувальна допомога українському сектору безпеки і оборони.

Важливим напрямом допомоги НАТО Україні є лікування і медична реабілітація поранених, а також забезпечення обладнанням медично-лікувальних закладів України та підготовка спеціалізованого персоналу.

У перспективі поглиблене партнерство з НАТО дозволить Україні підвищити ефективність усіх секторів безпеки нашої країни.

! **Головне**

- ◆ Триває процес формування багатополюсного світу. Загострюється боротьба різних політичних блоків і союзів за сфери впливу.
- ◆ Російсько-українська війна змінила геополітичний устрій світу, розділивши його на дві частини — демократичну та авторитарну.
- ◆ Спротив російській агресії продемонстрував світові національну єдність українців, їх здатність відстоювати свій європейський вибір.
- ◆ Стратегічна мета зовнішньополітичної діяльності України — європейська та євроатлантична інтеграція, захист безпеки та національного суверенітету країни.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. Назвіть основні геополітичні центри сили. Які ключові чинники визначають геополітичну роль країни в сучасному світі?
2. Охарактеризуйте місце

України на сучасній геополітичній карті світу. **3.** Які геополітичні центри сили мають найбільший вплив на Україну? **4.** Визначте головні напрями зовнішньої політики України та обґрунтуйте їхню перспективність для майбутнього розвитку нашої країни.

Поміркуйте

Чи зміниться, на вашу думку, у майбутньому положення центрів сили сучасного світу? Обґрунтуйте свою відповідь.

Вправа для саморозвитку

Напишіть есе на тему «Майбутнє моєї країни». Висловіть та обґрунтуйте власні думки щодо майбутньої ролі України в європейському та світовому просторі.

ТЕМА 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

§ 45. Просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу

Зовнішні економічні зв'язки.

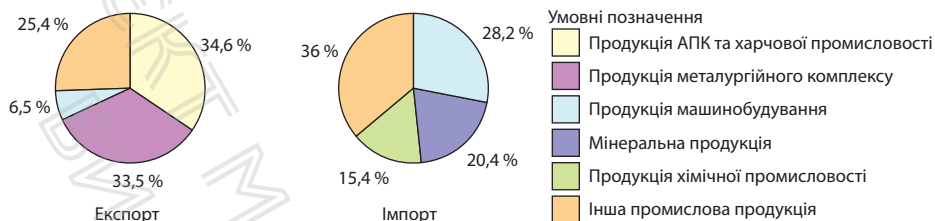
Зовнішня економічна діяльність країни охоплює великий спектр міжнародних економічних зв'язків, які включають зовнішню торгівлю товарами та послугами, вкладення інвестицій, обмін робочою силою, науково-технічне співробітництво, туризм тощо.

Зовнішньоекономічну діяльність України визначають багато чинників. Серед них важливу роль відіграють економіко-географічне та геополітичне положення, природно-ресурсний потенціал, рівень економічного розвитку, секторальна структура економіки, кількість і кваліфікація робочої сили тощо.

Географія зовнішньої торгівлі товарами.

Основними товарами, що становлять український експорт, є продукція сільського господарства та харчової промисловості, чорні метали й вироби з них, машини та обладнання (мал. 1). Україна посідає провідні позиції у світі за експортом пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшникової олії, меду тощо.

Мал. 1. Товарна структура експорту та імпорту України (2021 р.)*.

* Джерело: Державна служба статистики України.

Головним торговельним партнером України у 2021 р. був Європейський Союз, частка якого у загальних обсягах експорту товарів склала 39,4%, імпорту — 39,8%. Україна увійшла до трійки постачальників сільськогосподарської продукції до ЄС. Серед європейських країн найбільший обсяг товарів експортувався до Італії (насамперед металургійна продукція, олія та пшениця) та Польщі (переважно руди та олія).

Поряд з європейськими країнами найбільшими споживачами українських товарів, зокрема продовольчих, виступають країни Азії (Китай, Туреччина, Індія).

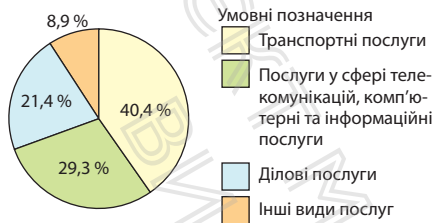
Серед товарів, що завозилися в Україну, переважали машини й транспортні засоби, мінеральна сировина, зокрема паливні ресурси (природний газ, нафта, нафтопродукти), товари хімічної та легкої промисловості, бавовна, папір, цитрусові, чай, кава тощо.

Найбільші надходження товарів в Україну серед країн ЄС здійснювалися з Німеччини, Польщі, Угорщини й Італії, а також із Китаю та США.

3 Зовнішня торгівля послугами.

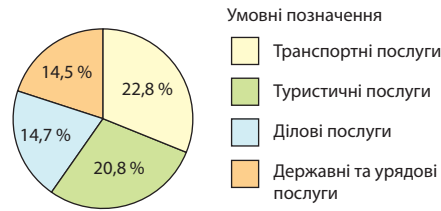
У структурі експорту послуг України переважають транспортні послуги (мал. 2). За останні роки відчутно зростає питома вага телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг. Це свідчить про якісні зрушення у структурі експорту послуг України та розвиток третинного сектору в напрямку світових тенденцій.

В імпорті послуг вагому частку складають транспортні, туристичні, ділові, державні та урядові послуги (зокрема послуги правосуддя, військового представництва, міжнародних організацій, посольств та консульств) (мал. 3).

Мал. 2. Структура експорту послуг з України (2021 р.)*.

* Джерело: державна служба статистики України.

Мал. 3. Структура імпорту послуг в Україну (2021 р.)*.

* Джерело: державна служба статистики України.

Головними партнерами України з експорту та імпорту послуг виступають країни ЄС, зокрема Німеччина, Польща, Велика Британія, Кіпр, а також США, Туреччина, Швейцарія.

4 Інші види зовнішньоекономічної діяльності України.

Для України важливим чинником економічного розвитку є залучення іноземних інвестицій. Це сприяє проведенню модернізації виробництва та забезпечує передумови для економічного зростання.

До переліку основних країн-інвесторів, на які припадає понад 80% загального обсягу прямих інвестицій, належать Кіпр, Нідерланди, Німеччина, Австрія, Велика Британія, Віргінські острови, Франція, Швейцарія, Італія. Найбільші обсяги прямих інвестицій спрямовані в фінансову й страхову діяльність, торгівлю та промисловість.

Інвестиційну діяльність в Україні також здійснюють близько 30 ТНК, які мають понад 7 тис. представництв та філій (таблиця). Найбільше таких підприємств працює в харчовій, нафтогазовій і тютюновій промисловості.

Окремі ТНК виступають у ролі партнерів українських компаній. Результатом такої співпраці є автомобільні корпорації «Богдан» та «Єврокар», підприємства з виробництва ліків «Дарниця» та «Фармак».

Суттєвий вплив на економічний розвиток України надають фінансові корпорації. У цій сфері лідируючі позиції в Україні займають Raiffeisen Bank Aval, BNP Paribas, OTP Group, International Invest Bank. На страховому ринку України лідирують AXA Group (Франція), Vienna Insurance Group (Австрія), до складу якої входить СК «Українська страхова група», UNIQA Group (Австрія), представлена СК «Уніка».

Таблиця

НАЙБІЛЬШІ ТНК, ЩО МАЮТЬ ФІЛІЇ ТА СПІЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ*

№	Корпорація	Країна	Виробництво
1	Макдональдс (McDonalds)	США	Харчова промисловість
2	Нестле (Nestle)	Швейцарія	Харчова промисловість
3	Брітіш Американ Тобакко (British American Tobacco)	Велика Британія	Тютюнова промисловість
4	Брітіш Петролеум (British Petroleum)	Велика Британія	Нафтогазова промисловість
5	Проктер енд Гембл (Procter & Gamble)	США	Хімічна промисловість
6	Роял Датч Шелл (Royal Dutch Shell)	Велика Британія та Нідерланди	Нафтогазова промисловість

* За даними Форбс Україна.

5 Зовнішньоекономічна діяльність України в умовах воєнного стану.

Із початком російського вторгнення обсяги міжнародної торгівлі України скоротилися. Ключовим викликом для більшості компаній — як експортерів, так і імпортерів — стали проблеми з логістикою (організація процесів пересування товарів, послуг, ресурсів тощо). Бізнесу довелося оперативнo перебудовувати діяльність, щоб забезпечити закупівлю товарів, сировини, комплектуючих або, навпаки, поставки власної продукції за кордон. В умовах окупації та блокування українських морських портів, припинення авіасполучення, а також розриву торговельних відносин з агресорами (РФ і Білоруссю) основним напрямом руху товарів став західний кордон України. У контакті з урядовими та силовими структурами України та західних країн-сусідів було створено так звані зелені коридори, що забезпечують безперервний рух товарів. Частково товарні потоки перенаправлено в порти Туреччини та Румунії. Завдяки зусиллям міжнародного співтовариства вдалося розблокувати Чорноморські порти України, але поки що для вивезення зерна та продуктів харчування.

За оцінкою Світової організації торгівлі, воєнні дії в Україні завдали світовій економіці серйозного удару, спричинили підвищення цін на продовольство та зменшили доступність товарів, які Україна експортує. Зокрема, європейські виробники автомобілів вимушені були скоротити виробництво через брак електричних кабелів, які постачає Україна. Проте найбільші прояви глобального масштабу від воєнних дій в Україні спостерігаються на

ринку зернових. Зменшення постачань зерна та інших продовольчих товарів призвело до підвищення цін на сільськогосподарські товари, що посилює ризики для продовольчої безпеки в бідніших регіонах світу.

Основною експорту з України залишаються сільськогосподарська продукція, чорні метали та вироби з них. Найбільше українці продали товарів до Польщі, Румунії, Туреччини, Німеччини та Китаю.

Серед основних статей імпорту традиційно переважає мінеральна продукція, а саме — нафта і продукти її перегонки, природний газ, вугілля. До п'ятірки найбільших імпортерів із моменту запровадження воєнного стану увійшли Китай, Польща, Німеччина, Туреччина та США.

6 **Участь України в процесах європейської економічної інтеграції. Україна в системі світових економічних відносин.**

Отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС є вагомим чинником посилення інтеграційних процесів, що сприятиме відновленню, модернізації та реструктуризації національного господарства, посиленню позицій нашої країни у світовому господарстві. Однак для цього Україна має виробити нову стратегію зовнішньоекономічної політики, орієнтовану на зміну міжнародної спеціалізації.

Зараз питома вага у структурі експорту України належить сировинним товарам (сільськогосподарська, металургійна продукція). Частина високотехнологічної продукції (аерокосмічна, електричні машини та обладнання, наукові інструменти тощо) становить лише 4—5%. Натомість у переліку товарів, які купує Україна, крім енергоносіїв, значну частку становить продукція машинобудування, у тому числі транспортні засоби, електроніка, побутова техніка, ліки. Ціни на технологічну продукцію набагато вищі, ніж на сировинну, а це означає, що співвідношення вартості експорту та імпорту для України є витратним.

Сьогодні саме наукоємні виробництва визначають конкурентоспроможність країни в сучасному господарстві. Якщо продаж на світовому ринку 1 кг сирової нафти приносить 2—2,5 цента прибутку, то 1 кг побутової техніки — 50 дол., 1 кг авіаційної техніки — 1000 дол., а 1 кг електроніки та інформаційної техніки дає змогу заробити 5 тис. дол. США.

Таким чином, для покращення своїх позицій у світовій економіці Україна має налагодити власне виробництво технологічної продукції як для забезпечення внутрішнього споживання, так і для продажу на світових ринках.

Забезпечення територіальної цілісності України та безпеки її громадян вимагає налагодження виробництва на своїй території сучасної військової техніки, комплектуючих, спорядження. У цьому напрямку для України відкриваються практично безмежні можливості міжнародного військово-технічного співробітництва з країнами-партнерами.

Україна вже зараз має планувати матеріально-технічну базу для обслуговування західної техніки на своїй території, а краще для спільного виробництва зразків зброї за стандартами НАТО, розвивати спільні проекти для виробництва ракетних, протиракетних та протиартилерійських систем. Для цього наша країна має достатній науково-технічний потенціал, кваліфіковані трудові ресурси та виробничі потужності.

! **Головне**

- ◆ Характерною рисою українського товарного експорту є його сировинна спрямованість. Серед товарів, що імпортуються, переважають енергоносії, машини, обладнання.
- ◆ Основна частка експорту-імпорту товарів та послуг припадає на країни ЄС, Китай, Туреччину, США.
- ◆ Повномасштабна війна Росії проти України суттєво вплинула на її зовнішньоекономічну діяльність.
- ◆ Визначений курс України на європейську інтеграцію позитивно впливає на проведення економічних та політичних реформ.

? **Запитання та завдання для самоперевірки**

1. За мал. 1, с. 320 охарактеризуйте склад українського експорту та імпорту.
2. Назвіть основні регіони й країни, що є торговельними партнерами України.
3. На яких видах послуг спеціалізується Україна? Назвіть країни та регіони, які є найбільшими споживачами українських послуг.
4. Розкрийте значення іноземних інвестицій для економіки України. Із яких країн надходять найбільші обсяги інвестицій до України?
5. Які зміни відбулися у географічній структурі зовнішньоекономічної діяльності України з часу запровадження воєнного стану?
6. Які перспективи та виклики відкриває для України отримання статусу кандидата на вступ до ЄС?

◆ **Працюємо в групах**

1. Обговоріть у групі, створіть та обґрунтуйте нову модель зовнішньоекономічної діяльності України.
2. Чи може, на вашу думку, сільське господарство стати локомотивом відновлення та розвитку української економіки?

Основні поняття і терміни

Агломерація міська (від латин. — нагромаджую) — зрощування прилеглих міст, сільських населених пунктів, об'єднаних інтенсивними господарськими зв'язками. Залежно від кількості ядер (найбільших центрів) розрізняють моноцентричні, біцентричні та поліцентричні агломерації.

Анклав (від латин. *inclavare* — закривати на ключ) — держава або частина держави, що оточена з усіх боків територією іншої держави.

Біоінженерія — напрямок науки і техніки, застосування інженерних принципів у біології та медицині, цілеспрямоване внесення змін в організми рослин, тварин і людини та керування їхніми функціями.

Біотехнологія (від грец. *bios* — життя, *technē* — мистецтво, майстерність і *logos* — слово, навчання) — використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених на території країни за рік незалежно від національної належності підприємств.

ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності (ПКС), тобто реальний ВВП) — міра випуску продукції на одного жителя, що оцінена в доларах США постійної купівельної спроможності. Вищий реальний ВВП на одну особу є показником вищого рівня життя.

Вторинний (промисловий) сектор економіки — сукупність виробництв обробної промисловості та будівництва. У сучасному світі країни, у структурі економіки яких переважає вторинний сектор, називають індустріальними.

Геополітика — наука про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі та інтереси.

Глобалізація (від фр. *global* — планетарний, всеосяжний) — об'єктивний процес усе більш тісного зближення, взаємодії, взаємозалежності різних країн і народів світу, перш за все в економічній сфері, але також у сферах інформації, культури, технологій, управління.

Густота населення — показник, що відображає кількість людей, які проживають на певній площі. Густина населення визначається відношенням кількості людей до площі території (осіб/км²).

Демографічний вибух — швидке зростання кількості населення окремих країн і світу загалом у результаті значного перевищення показників народжуваності над смертністю.

Демографічна криза — процес дуже повільного зростання кількості населення або його скорочення.

Держава — суверенне політичне утворення суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої й виконавчої влади, та організує господарську діяльність населення. Держави є головним елементом політичної карти світу.

Джентрифікація (англ. *gentrification*) — реконструкція та оновлення будівель у раніше непривабливих частинах міста та асоційований із ними переїзд до району заможних жителів.

Діаспора — частина народу, що живе поза країною свого походження, своєю історичною батьківщиною.

Економічна інтеграція — процес встановлення глибоких та стійких взаємозв'язків між окремими групами країн, проведення між ними злагоженої міждержавної економічної політики.

Економічно активне населення (ЕАН) — частина населення країни, яка зайнята суспільно корисною діяльністю, що приносить прибуток. До ЕАН належать люди, зайняті господарською діяльністю, та безробітні, які хочуть працювати.

Унітарна країна — країна, у якій діють єдині для всієї країни вищі органи влади, а їхні рішення мають верховенство на всій території.

Інвестиції — довгострокові вкладення коштів у певну справу, підприємство, різні сектори економіки з метою отримання певного доходу (прибутку). Особа, яка має кошти і вкладає їх у ту або іншу комерційну справу, називається інвестором, а процес вкладення коштів — інвестуванням.

Країна — територія з визначеними кордонами і власним населенням, що в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною.

Мегалополіс (від грец. — велике місто) — найбільша форма розселення, урбанізована зона, яка утворюється внаслідок зростання близько розташованих міських агломерацій.

Міграція населення — переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. *Еміграція* — виїзд на постійне проживання до іншої країни. *Імміграція* — в'їзд до іншої країни на постійне проживання.

Монархія — форма правління, за якої верховна влада формально або фактично належить одній людині. У більшості випадків монарх (це може бути король, цар, імператор, султан, шах, емір тощо) отримує владу у спадок.

Нові індустріальні країни (НІК) — група країн, що розвиваються, які завдяки швидкому реформуванню економіки досягли високих темпів економічного зростання.

Офшори (від англ. *offshore* — поза берегом, поза межами) економічна зона або країна, яка надає вагомі податкові та юридичні вигоди для реєстрації та ведення бізнесу.

- Первинний (аграрно-промисловий) сектор економіки** — сукупність виробництв, які займаються видобутком сировини та його переробкою в напівфабрикати (сільське, лісове господарство, рибальство, полювання та видобуток природної сировини).
- Регіон світу** — сукупність країн, які об'єднані за подібностями в їх географічному положенні, історичному, економічному й соціальному розвитку; з огляду на сусідство та зв'язки між ними.
- Республіка** — форма правління, за якої всі вищі органи влади або обираються, або формуються загальнонародним представницьким органом — парламентом.
- Реіндустріалізація** — розвиток наукоємних, сучасних виробництв на основі досягнень науково-технічної революції.
- Ресурсозабезпеченість** — співвідношення розвіданих запасів мінеральних ресурсів та розмірів їх використання.
- Рурбанізація** (від англ. *rural* — сільський та урбанізація) — процес поширення міських форм та умов життя на сільську місцевість.
- Співдружність націй** — об'єднання незалежних держав, що раніше входили до складу Британської імперії, які визнають британського монарха як символ вільного єднання.
- Субурбанізація** — зростання населення приміських зон, у тому числі за рахунок переїзду частини жителів великих міст із перенаселених районів у передмістя (як правило, характерна для розвинених країн).
- Територія** — частина земної поверхні, що має певні просторові межі та географічне положення. Згідно з нормами міжнародного права, на Землі виділяють такі території: території держав, залежні країни і території, води відкритого моря та територію Антарктиди.
- Транснаціональні корпорації (ТНК)** — великі міжнародні компанії, що мають виробничі потужності у двох або більше країнах і проводять єдину економічну політику та загальну стратегію.
- Третинний сектор економіки (сфера послуг)** — сукупність видів економічної діяльності, які надають послуги (транспорт, торгівля, туризм, наукова діяльність, освіта, охорона здоров'я, фінансові, інформаційні послуги тощо).
- Урбанізація** — процес збільшення кількості міст, міських жителів і поширення міського способу життя.
- Федеративні країни** — країни, що містять у своєму складі утворення (федеративні одиниці: республіки, штати, землі), які юридично мають певну самостійність.
- Франкофонія** — міжнародна організація співробітництва франкомовних країн (58 учасників, 26 спостерігачів, у тому числі Україна).
- Хибна урбанізація (псевдоурбанізація)** — процес зростання міського населення, що не підкріплюється можливостями забезпечити відповідний рівень життя (безробіття, відсутність якісного житла, низький рівень благоустрою).

Передмова.....	3
Вступ	
§1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»	5
§2. Сучасна політична карта світу та окремих регіонів.....	9
Розділ I. Європа	
Тема 1. Загальна характеристика Європи.	15
§3. Загальний огляд Європи.....	15
§4. Інтеграційні процеси. Міжнародні організації в Європі	20
§5. Природні умови і ресурси Європи	26
§6. Населення Європи.....	33
§7. Особливості господарства країн Європи. Первинний сектор економіки.....	42
§8. Вторинний сектор економіки.....	48
§9. Третинний сектор економіки	55
Тема 2. Країни Європи.	61
§10. Німеччина. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці	61
§11. Німеччина. Складники економічного розвитку.....	67
§12. Франція. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці	74
§13. Велика Британія	85
§14. Італія.....	94
§15. Польща	104
§16. Росія	114
Розділ II. Азія	
Тема 1. Загальна характеристика Азії	120
§17. Загальний огляд Азії	120
§18. Природні умови та ресурси країн Азії. Населення	125
§19. Особливості економіки країн Азії. Первинний сектор економіки.....	133
§20. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки країн Азії	140
Тема 2. Країни Азії	146
§21. Японія. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.	146
§22. Японія. Складники економічного розвитку.....	154
§23. Китай. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.....	161
§24. Китай. Складники економічного розвитку.....	168
§25. Індія. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.....	176

§26. Індія. Складники економічного розвитку.....	184
§27. Республіка Корея.....	192
Розділ III. Океанія	
Тема 1. Австралія.....	201
§28. Австралія. Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.....	201
§29. Складники економічного розвитку Австралії.....	208
Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія.....	214
§30. Острівні країни Океанії.....	214
Розділ IV. Америка	
Тема 1. Загальна характеристика Америки.....	223
§31. Америка: загальна характеристика регіону.....	223
§32. Природні умови та ресурси. Населення.....	227
§33. Особливості економіки країн Америки. Первинний сектор економіки.....	234
§34. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки.....	240
Тема 2. Країни Америки.....	247
§35. США. Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.....	247
§36. США. Складники економічного розвитку.....	254
§37. Канада.....	261
§38. Бразилія.....	271
Розділ V. Африка	
Тема 1. Загальна характеристика Африки.....	280
§39. Географічне положення та політична карта Африки.....	280
§40. Природні умови і ресурси. Населення.....	284
§41. Особливості економіки країн Африки.....	290
Тема 2. Країни Африки.....	298
§42. Єгипет.....	298
§43. Південно-Африканська Республіка.....	305
Розділ VI. Україна в міжнародному просторі	
Тема 1. Україна в геополітичному вимірі.....	315
§44. Геополітична структура сучасного світу.....	315
Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин.....	319
§45. Просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу.....	319
Основні поняття і терміни.....	325

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

На картах країн та регіонів

київ Столиці держав

Ресіфі Інші населені пункти

На політичній карті світу

● Ліма Столиці держав

○ Валлі Центри володінь

КОРДОНИ

На картах країн та регіонів

— Кордони держав

- - - Демаркаційні лінії

На оглядових картах

..... Кордони держав

— Кордони історико-географічних регіонів світу

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ

— Залізниці

— Автомобільні дороги

— Нафтопроводи

— Газопроводи

— Судноплавні ділянки річок

— Судноплавні канали

- 440 - Морські поромні переправи і відстані в кілометрах

- 270 - Морські шляхи і відстані в кілометрах

✈ Міжнародні аеропорти

⚓ Морські порти

ГІДРОГРАФІЯ

— Озера та водосховища з постійною береговою лінією

— Озера з непостійною береговою лінією

— Річки з постійною течією

- - - Річки, що пересихають

ПРОМИСЛОВІСТЬ

Обробна

● Чорна металургія

● Кольорова металургія

● Машинобудування та металообробка

● Електротехнічна

● Авіакосмічна

● Автомобілебудування

● Суднобудування

● Хімічна

● Нафтопереробна

● Лісова

● Будівельних матеріалів

● Легка

● Харчова

● Поліграфічна

Видобувна

● кам'яного вугілля

● бурого вугілля

● торфу

● нафти

● природного газу

● залізних руд

● марганцевих руд

● хромових руд

● титанових руд

- Ⓣ нікелевих руд
- Ⓢ вольфрамових руд
- Ⓢ молибденових руд
- Ⓢ алюмінієвих руд
- Ⓢ мідних руд
- Ⓢ цинкових руд
- Ⓢ срібних руд
- Ⓢ поліметалевих руд
- Ⓢ олов'яних руд
- Ⓢ ртутних руд
- Ⓢ золота
- Ⓢ платини
- Ⓢ уранових руд
- Ⓢ азбесту
- Ⓢ графіту
- Ⓢ апатитів
- Ⓢ фосфоритів
- Ⓢ сірки
- Ⓢ калійних солей
- Ⓢ кам'яної солі
- Ⓢ мармуру
- Ⓢ алмазів
- Електростанції
- Ⓢ гідралічні
- Ⓢ теплові
- Ⓢ атомні

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Використання земель

- Молочно-м'ясне скотарство та вирощування кормових культур і картоплі з ареалами свинарства і зернового господарства
 - Зернове господарство та молочно-м'ясне скотарство і свинарство з ареалами вирощування цукрових буряків і картоплі
 - М'ясо-молочне скотарство і свинарство, вирощування зернових культур і цукрових буряків
 - Вирощування теплолюбних зернових і технічних культур з ареалами м'ясо-молочного тваринництва, садівництва і виноградарства
 - Інтенсивне приміське агропромислове виробництво овочів, фруктів, продуктів птахівництва
 - Субтропічне садівництво і виноградарство
 - Тропічне садівництво з ареалами вирощування теплолюбних зернових і технічних культур
 - Гірсько-пасовищне скотарство молочно-м'ясного напрямку та вівчарство з ареалами лісового господарства
 - Пасовищне тваринництво (велика рогата худоба)
 - Пасовищне вівчарство
 - Мисливство, рибальство з ареалами сезонного землеробства і тваринництва м'ясо-молочного напрямку
 - Мисливство, рибальство та оленярство
 - Лісове господарство з ареалами молочно-м'ясного тваринництва
 - Землі, що мало або не використовуються
- Райони поширення
- рису
 - цукрової тростини
 - чаю
 - бавовнику

Примітка. Умовні позначення, які вміщені до легенд карт, до даної таблиці не внесені.

ГЕОГРАФІЯ 10

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Особливості підручника:

- ▶ цікавий та доступний виклад матеріалу дасть змогу вивчити загальні риси соціально-економічного, політичного та соціокультурного розвитку країн і регіонів світу
- ▶ таблиці, схеми та ілюстрації стануть корисним доповненням до основного тексту
- ▶ різноманітні завдання допоможуть розвивати практичні вміння та застосовувати їх у житті

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

